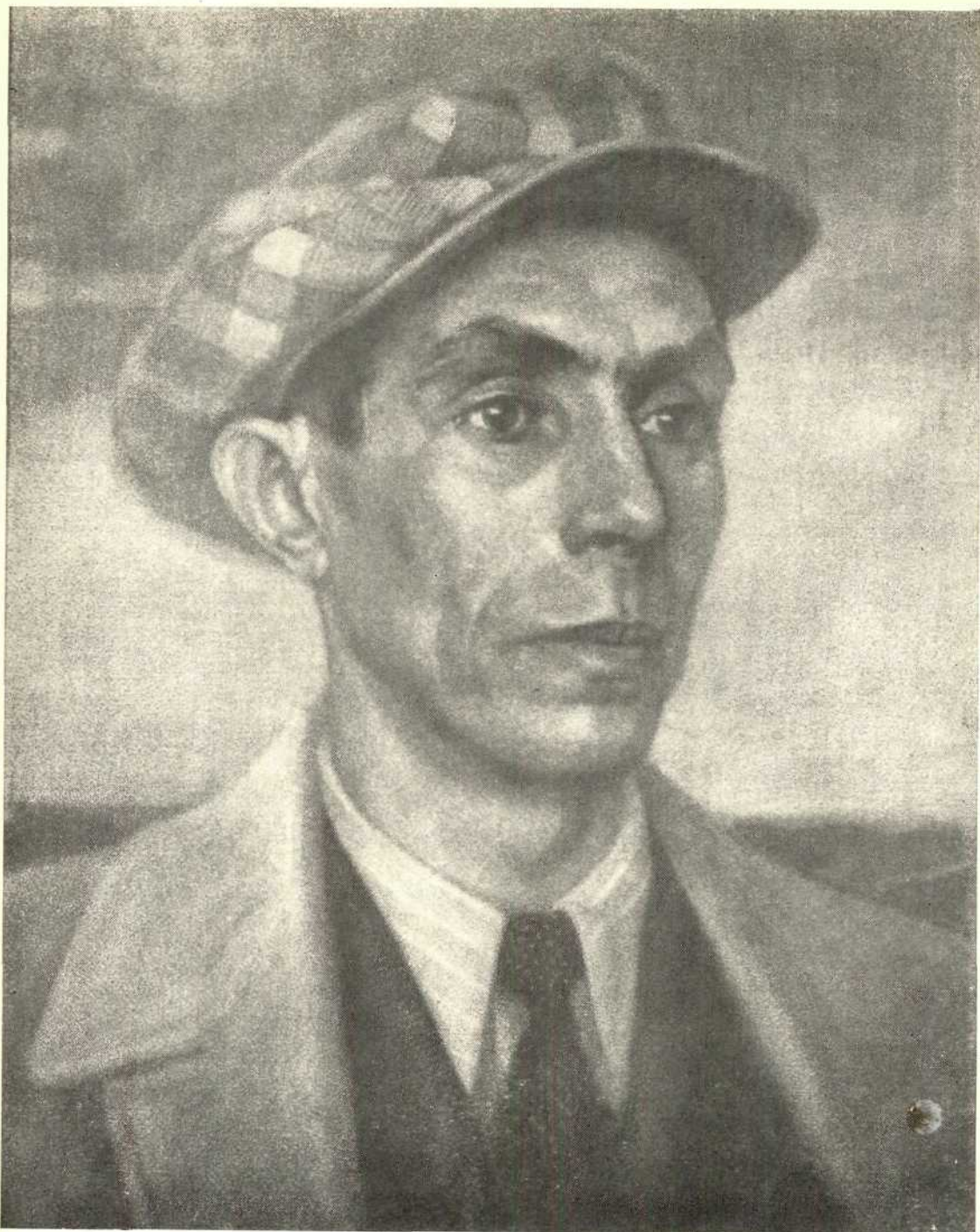

LOOMING

2

1972

ALEKSANDER MILDEBERG

Juhan Smuul (Fragment mezzotintost) 1957

LOOMING
2
1972

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

NLKP Keskkomitees

KIRJANDUS- JA KUNSTIKRIITIKAST

NLKP Keskkomitee võttis vastu otsuse «Kirjandus- ja kunstikriitika». Selles märgitakse, et parteikomiteed, kultuuriasutused, loomingu- lised liidud ja ajakirjandus teevad aktiivseid jõupingutusi NLKP XXIV kongressi suunitluste realiseerimiseks kirjandus- ja kunstikriitika taseme tõstmise valdkonnas. Kriitika ülesandeid on arutatud kunstiintelligentsi kongressidel ja pleenumitel ning koosolekutel. Rohkem on hakatud avaldama sisukaid artikleid, mis on kantud hoolitsusest sotsialistliku realismi kunsti edasiarendamise eest.

Ühtlasi öeldakse NLKP Keskkomitee otsuses, et esialgu ei vasta kriitika täiel määral neile nõuetele, mis tulenevad kunstikultuuri kasvavast osast kommunistlikus ülesehitustöös. Küllalt sügavalt ei analüüsita nõukogude kirjanduse ja kunsti arenemise ning sotsialistlike rahvuste kultuuride vastastikuse rikastumise ja üksteisele lähenemise protsesse. Paljud artiklid, ülevaated ja retsensioonid on pinnapealsed ning filosoofiliselt ja esteetiliselt madalal tasemel, annavad tunnistust oskamatusest seostada kunstinähtusi eluga. Ikka veel esineb kriitikas leplikku suhtumist praagisse ideede ja kunsti valdkonnas, subjektivismi, sõbramehelikku ja grupierapoolikust. Pahatihti avaldatakse ka selliseid materjale, milles kujutatakse vääralt nõukogude ja revolutsioonielise kunsti ajalugu või suhtutakse eelarvamusega mõnede kunstnike ja teoste hindamisse. Kriitika ei ole ikka veel küllalt aktiivne ja järjekindel sotsialistliku realismi kunsti revolutsiooniliste, humanistlike ideaalide kinnistamises, kodanliku «massikultuuri» reaktsioonilise olemuse ja dekadentlike voolude paljastamises, võitluses igasuguste mittemarksistlike vaa- dete vastu kirjanduse ja kunsti suhtes, revisionistlike esteetikakontseptsioonide vastu.

Parteikomiteed, ministeeriumid ja keskasutused ning loomingu- lised liidud ei kontrolli veel vajalikul määral neile alluvate ajalehtede ja ajakirjade, kirjastuste ning televisiooni ja raadio vastavate toimetuste kriitika- ja bibliograafiaalast tegevust, kasutavad massiinformatsiooni- vahendeid vähe töötajate sihipäraseks ideeliseks ja esteetiliseks kasvatamiseks ning paljurahvuseline nõukogude kunsti paremate saavutuste propageerimiseks.

Mõnede ajalehtede ja ajakirjade toimetused ei ilmuta alati nõud- likkust kriitiliste artiklite ideelise ja teoreetilise taseme suhtes. Olulisi puudusi esineb retsenseerimises. Avaldatavad retsensioonid on sageli

ühekülgsed, sisaldavad põhjendamatuid komplimente, piirduvad teose sisu põgusa ümberjutustamisega, andmata ettekujutust selle reaalsest tähtsusest ja väärtusest. Paljud raamatud, lavastused, filmid, kunstinäitused, muusikateosed ja kontserdiprogrammid ei pääse üldse kriitika vaatevälja. Vähe tõmmatakse ajakirjandustööle kaasa marksistlik-leninliku esteetika ning kunstiteooria ja -ajaloo juhtivaid spetsialiste ja nõukogude kultuuri meistreid; toimetused ei pööra piisavat tähelepanu kriitiliste materjalide žanrilisele mitmekesisusele ja arusaadavusele.

NLKP Keskkomitee otsuses märgitakse, et loominguliste liitude juhtivad organid korraldavad harva kunstiloomingu pakiliste probleemide kollektiivseid arutelusid ning reorganiseerivad aeglaselt kriitikakomisjonide ja -nõukogude tööd. Pidevat hoolitsust ei ilmutata kriitikute ideelise kasvatamise ja professionaalse ettevalmistamise suhtes, selle suhtes, et kirjanike ja kunstnike hulgas kujuneks suure nõudlikkuse, kriitikasse õige suhtumise õhkkond.

Nagu otsuses öeldakse, on kirjandus- ja kunstikriitika puudused paljuski tingitud kvalifitseeritud kaadri vähesusest. Samal ajal ei ole ülikoolides ja kõrgemates humanitaarõppeasutustes loodud vajalikke tingimusi üliõpilaste ja aspirantide spetsialiseerumiseks kriitikale, ebarahuldavalt on see töö korraldatud ka kirjandus- ja kunstialastes õppeasutustes. Kriitika arengule mõjuvad negatiivselt tõsised puudused teaduslikus uurimistöös, teadusliku ja loomingulise kaadri ametkondlik isoleeritus ning see, et teaduslike asutuste tegevust ei koordineerita vajalikul määral.

NLKP Keskkomitee juhtis liiduvabariikide kommunistlike parteide keskkomiteede, NLKP kraia- ja oblastikomiteede, ministeeriumide ja keskasutuste, loominguliste liitude ning ajalehtede ja ajakirjade toimetuste, kirjastuste, televisiooni ja raadio juhtivate töötajate tähelepanu vajadusele tõsta kirjandus- ja kunstikriitika ideelist ja teoreetilist taset ning suurendada aktiivsust ja printsiipaalsust partei joone elluviimisel kunstiloomingu valdkonnas.

Otsuses rõhutatakse, et kriitika kohus on analüüsida sügavalt tänapäeva kunstiprotsessi nähtusi, tendentse ja seaduspärasusi, aidata igati tugevdada parteilisuse ja rahvalikkuse leninlikke printsiipe, võidelda nõukogude kunsti kõrge ideelise ja esteetilise taseme eest ning astuda järjekindlalt välja kodanliku ideoloogia vastu. Kirjandus- ja kunstikriitika ülesandeks on soodustada kunstniku ideelise silmaringi laienemist ja meisterlikkuse tõusu. Marksistlik-leninliku esteetika traditsioone edasi arendades peab nõukogude kirjandus- ja kunstikriitika ühendama ideeliste hinnangute täpsust ja sotsiaalse analüüsi sügavust esteetilise nõudlikkusega, hoolitseva suhtumisega talendisse, viljakatesse loomingulistesse otsingutesse.

KIRJANDUS- JA KUNSTIKRIITIKAST

Vastavatel ministeeriumidel ja keskasutustel ning loomingulistel liitudel soovitatakse välja töötada ja ellu rakendada abinõud neile alluvate ajakirjade ja ajalehtede, kirjastuste ning televisiooni ja raadio toimetuste kriitika- ja bibliograafiaalase tegevuse parandamiseks; tugevdada toimetusekolleegiume, kirjastusnõukogusid ja toimetusi kvalifitseeritud, poliitiliselt karastatud kaadriga ning tagada mittekoosseisulise aktiivi loomine autoriteetsetest kriitikutest; näha ette paremate kirjandus- ja kunstikriitika- ning kirjandus- ja kunstiteadusalaste tööde premeerimise vormid.

NLKP Keskkomitee soovitas loomingulistel liitudel pidevalt hoolitseda kirjandus- ja kunstikriitika ideelis-teoreetilise ja professionaalse taseme eest ning tõsta kriitika osa kommunismiehitamise ülesannete lahendamisel, avaliku arvamuse kujundamisel, võitluses võõraste vaadete ja kontseptsioonide vastu. Nagu otsuses öeldakse, peavad loomingulised liidud alkatama ja organiseerima kunstiloomingu aktuaalsete küsimuste ning üksikute kirjandus- ja kunstiteoste arutamist, nad peavad andma oma panuse sotsialistliku realismi teooria probleemide läbitöötamisse. On vaja parandada kriitikakomisjonide ja -nõukogude tegevust.

NSV Liidu Teaduste Akadeemia, ministeeriumid ja keskasutused peavad juhtima neile alluvate instituutide tähelepanu kirjandus- ja kunstikriitika teooria ja metodoloogia küsimuste põhjalikule uurimisele ning aktiveerima teadlaste jõupingutusi tänapäeva kunstiprotsessi, samuti sotsialistliku sõprusühenduse maade kultuuride vastastikuse mõju analüüsimisel. NLKP Keskkomitee otsuses soovitatakse parandada kirjanduse, filmi- ja teatrikunsti, muusika ja kujutava kunsti ajaloo ja teooria spetsialistide ettevalmistamist. Ülikoolide, pedagoogiliste instituutide ja kõrgemate eriõppeasutuste õppeplaanides tuleb ette näha võimalused üliõpilaste ja aspirantide fakultatiivseks spetsialiseerumiseks kirjandus- ja kunstikriitika probleemidele. NLKP Keskkomitee Ühiskonnateaduste Akadeemiale tehakse ülesandeks parandada ja laiendada kirjandus- ja kunstiteooria ning kirjandus- ja kunstikriitika kvalifitseeritud spetsialistide ettevalmistamist akadeemia baasil.

Kriitika- ja bibliograafiaalase töö ning ilukirjanduse propaganda edasise parandamise eesmärgil tunnistati otstarbekaks asutada kirjanduskriitiline ja bibliograafiline ajakiri.

NLKP Keskkomitee otsuses öeldakse, et parteikomiteede tähtis ülesanne on abistada ministeeriume ja keskasutusi, loomingulisi liite, ajalehtede ja ajakirjade toimetusi, televisiooni ja raadiot intensiivsemalt kriitikute kaadri kasvatamisel, valikul ja paigutamisel, tugevdada kriitikute sidemeid kommunismiehitamise praktikaga ja täiustada nende marksistlik-leninlikku teoreetilist ettevalmistamist.

Jaan Kross

KOLME KATKU VAHEL

Balthasar Russowi romaan

II

VIIES PEATÜKK

milles noor mees, keda me nüüd vist hoopis nooreks mässajaks peaksime nimetama, tähele paneb, et mida enam sündmuste tõusev tulvavesi teda oma tormakasse voolu kaasa veab ja mida ligemale ta kandub suurele veekukkumisele, kus kõik kuristikku mühiseb (et hulk maad allpool taas pealtnäha raueks halliks ajavooluks rahuneda), seda unenäolise-maks muutuvad sündmused ise, olgugi ajuti nende taustaks tuttavad tarad ja tornid ja lahekäär ning vilksatagugi nende raua- ja pae- ja vere- ja tuha- ja mulla- ja merekarva keerises tuttavad näod, hirmunumad, nõutumad, kivisemad, salapärasemad kui harilikult, nagu tulvaveetundidel ikka.

Ratsutada Kurgla rahvaga koos, et neile pakkuminekul abiks olla, kapata mässuväega kaasa, vaadata mõisade rüüstamisi ja põletamisi, jälgida maameeste mõtteid ja sõnu ja silmi, laulda nendega ühes nende mõrisevat mässulaulu, koguni vahetada mõne surmale määratud mõisahärraga mõõgahoobe — rahuliku meelelaadiga noore mehe jaoks, kes pealegi aina enam puht linnamees on ja väljamaa studiosuus pealegi, pidi see kõik isegi ootamatu ja koguni viirastuslik tunduma. Aga kuni ta oli sealjuures ikkagi omaenese isand, kes võis tulla ja minna, kui talle küllalt sai, oli see ometi üks asi. Hoopis teine asi oli ratsutada nõnda, nagu Balthasar praegu ratsutas: kaelas, õlul, südametunnistusel selle veidra tammeoksakübarase metsakuninga ülesanne ja käsk . . . Ja ümber, ees ja hüval ja kural käel, porilompides kahlavail, muldteel tümistavail, paepealseid pidi kappavail märgadel hobustel kuninga saadikud, sügisesajust mustaks uhitud hallid vammused seljas, vettinud karvased kübarad vihmapisarais pinevil nägudel. Paremäl käel ratsutas tal Jakob. Tema lähedus lisas nagu olukorrale tõelisust ja Balthasari enesetundele kindlust, aga samal ajal nagu tõstis ka Balthasari vastutust (kuivõrd Jakob oli ikkagi harilik maamees, kelle silmaringi nende tavatu missiooni võimatus ja võimalikkus veelgi vähem kui Balthasari enda omasse ära mahtus). Balthasari paremal käel ratsutas viiekümneaastane sõnakehv kavala kollaka pilguga talumees, keda lühikesel koiduaegsel kuningamajal, kus saadikutele viimased juhatused kätte anti, Ohulepa Leemetiks oli kutsutud. Jakob oli tema kohta ütelda teadnud, et Leemet oli mitu aastat Tallinnas elanud ja kellegi raesugulase sulaseks olnud, aga selle surma järel kuidagi oma endise isanda kätte tagasi sattunud ja

JAAN KROSS

Ohulepal siis kõik keretäied ja jalapakud ära saanud proovida. Ja et saadikuks oli ta nüüd valitud niihästi mõisasaksa käest saadud keretäite kui Tallinnas omandatud linnakogemuste pärast. Aga saadikute salga ees kappas, mõök puusas, kübar kuklas ja haljas tammeoks kübaras (nagu oleks just tema saadikute peamees, kuigi selleks hoopis Ohulepa Leemet pidi olema) — saadikute salga ees, jah, ratsutas, silmad kröllis ja hambad naerust või pinevusest irevil, Tõdva Kulpsuu. Tema polnud ülepea saadikuks ette nähtud. Aga koiduaegsel kiirel kuningamajal oli äkitselt selgunud, et maameeste kolmandaks tahvetiks määratud mees oli, tont ise teab, ühed rääkisid, et öösel külmtõppe jäänud, teised ütlesid, et lihtsalt kaduma läinud — vastutuse-hirmu pärast muidugi... Ja siis oli Kulpsuu viimasel silmapilgul ette karanud ja enese tema asemel välja pakkunud. Ja kuningas oli ütelnud: noh, olgu peale. Ja Balthasarile oli millegipärast meelde tulnud: rektor Wolff (... kui unenäoliselt mägede taga olid ometi rektor Wolff ja pedagoogium ja Stettin ja Saksa-maa ja kogu pärine maailm!...) — rektor Wolff oli kord Rooma ajaloost kõneldes ja hilisemat keisrite aega puudutades tähendanud, et siis, kui pretoriaanide prefektid valitsemisasjades kaasa hakkasid rääkima, oli Rooma ots juba käega katsuda olnud... Pretoriaanide prefektid ja Tõdva Kulpsuu... Häh-häh-häh-häh-häh! See võrdlus ajas ju igale mõistlikule mehele naeru peale, isegi siin, selles vihma ja pori ja rutu ja väsimuse segadikus. Ja ülepea oli kõik asi ja lugu praegu nii segi ja veider ja äraspidi, et kui seda selgesti mõtlema hakata, ajas see naeru peale — ja hirmu ühekorraga ka. See kõige ümberringi sündiva võimatus ja ometivõimalikkus. See kuskile tõttamise, kuskile kandumise palavik, milles juhtuva tervik oli kohutavalt ebamäärane ja pisiasjad imeliselt aredad... Kaks märga hakki, kes Pääsküla kõrtsi ahervaremeilt lohinal lendu tõusid... Paeroosteviirud Pääsküla kõmiseva silla kivi-rinnatises, mis sulasid türki jooksvate hobuste rutust pikkadeks veripruunideks vöötideks... Ja selle nende teekonna väljavaatetus — või siiski viimati lootuslikkus?... Sest mingi side (nõnda oli Balthasar kuningamajal piiruvale pillatud sõnast oletama pidanud), m i n g i side pidi maameestel vähemalt ühega raehärrade seast — Schmedemanni-härraga ometi olema...

Hall kirdetaevas linna kaugete hallide tornide ja Oleviste magusasti südamesse torkava nõela kohal tõmbus õhtust tumedaks ja vihmasombu-taguse loojangu kuma pani lähenevad tornid vastu nahkpilves taevast helendama. Nähtavasti tahtis ilm viimaks selgima hakata. Nad sõitsid läbi Tõnismäe-aluse eeslinna poripladina ja koertekila. Nad pöördusid sadamasse suunduvale, kohati puupakkudega sillutatud, kuid soonekohtades ikkagi peaaegu põhjatule teele. Nad jõudsid üles Lontmaakri liivasele nõlvale, ratsutasid märgade tühjade köiepunumislöövide vahelt läbi ja sõitsid edasi. Kuigi Balthasar oleks tahtnud kinni pidada ja tere-tada neid tuttavaid armsaid vägevaid vankumatult püsivaid müüre, mis nüüd ta selja taha pöördusid. Ja kuigi ta oleks tahtnud hingata enesesse mere lillakat, tumehalli hämarusehämusse kaduvat avarust, mis siit ülalt ta pilgu ees avanes. Nad sõitsid Lontmaakri põhjapoolsest nõlvast taas alla ja mereselg vajus raagusladvalise tumedalehise lepiku ja hõredate vahtrapuude varju. Mõne minuti pärast hakkasid eespool koerad uuesti haukuma ning ratsanikud jõudsid Kalamaja vettinud õlgkatustega ma-

jade ja märgade roigasaedade vahele. Ja majadetaguse mere natuke hirmu peale ajav, tasa mühisev avarus oli jälle siinsamas. Ja Balthasar tundis silmapilguks, nagu tõuseks see talle lämmatavalt ja magusasti suuni ja silmini ja nagu poleks see talle kuskil ega iial nii ligi olnud kui siin.

Kaheksa hobust ratsutas tüminal mööda, koerad larisesid õuedes ja mõlemal käel paotus ehmunud majauksi ja pajaaknaid — Issand Jumal, praegusel ajal ei võinud ju ilmas teada, millal ja kust rüüstajad ja põletajad linna-alevitele kaela võisid sadada. Ülepea ime, et Tallinna omadel siinamaani nii palju külma verd oli olnudki, et raad veel ise polnud tervet Kalamaja maha põletada käskinud... Sest nõnda pea, kui moskvalane Paide lossi kätte on saanud, võib ju teda Tallinna alla oodata. Ja piiramise-hirmul oli linn varmas oma müüridetagust kõigest lagedaks tegema, mis vaenlasele ulualust oleks pakkunud või piiramise-ehitusteks materjali andnud, blokhausideks ja muuks. *Müüridetagune tuhk teeb piiraja tallad kõige rutemini tuliseks.* Nõnda oli kindlates linnades kombeks ütelda. Ja kolm või neli korda, seda oli Balthasar ammu isa Siimoni käest kuulnud, pidi Kalamaja viimase kolmesaja aasta sees tuhaks olema tehtud. Ja uuesti tuhast kerkinud.

Nad pöörasid Siimoni õue sisse ja magusa meretunde asemel (või kõrval) tundis Balthasar silmapilguks kõigi väikeste haletsusväärsete petetud armsate asjade magusa kohaloleku tunnet: katused ja seinad ja õuemuru olid siin. Loogad ja ohelikud rippusid majaseinal haralistes puuokstest varnades. Nagu ikka. Ja möödunudnädalane saunaviht oli suure musta trepikivi ees maas jalgu pühkida nagu alati. Justkui koduste saunasoojade alandatud ja igitruu mälestus.

Kaks sulast, Käsper ja Laar, tõttasid nende õuesõidul välja ja võtsid hobused vastu. Ning oli juba niipalju hämar, et kumbki ei tundnud Balthasari ära. Tõsijutt: isegi isa ei tundnud teda hämaras toas tema ajamata habeme ja talumeheriiete tõttu ära. Ja muidugiteada ka sellepärast, et ta teda praegu ja nende saabujate seas nii mitte sugugi oodata ei aimanud. Vana Siimon vaatas peretuppa astunud kaheksa meest oma väikeste, peaaegu valgete silmade vileda pilguga üle. Jaa, ta pilk oli terane nagu ikka. Aga isegi kambrihämaruse ja leepaiste ebamäärases segus oli näha, kui palju ta kahe aastaga oli vananenud ja luitunud. Ja kui kitsa ja ettevaatliku ja rahulolematu suuga ta Kulpsuu laia jutu tagasi tõrjus ja pärast Jakobi ärakuulamist tähendas:

«Ja oli sinul tarvis ennast nõnda segase asja sisse toppida?...»

Nojaa: Hasse tapmise hugu isa muidugi ei teadnud... Nii et ta rahulolematud sõnad olid kasutud, muidugiteada. Kuigi sisimas õiged, sisimas õiged... Ja ometi...

Kui Balthasar oleks endale mahti võtnud oma olukorra üle hoolega järele mõelda ja hoolega vaagida sõnu, mida ta öelda kavatses, siis oleks ta eneselt praegu imestades küsinud: *mis loomused need niisugused küll on, kes olgu kuidas just tahes, aga ikkagi omaenese õhal ühe asja sisse satuvad, mida hea tahtmise juures koguni ka nende asjaks võib pidada, aga kes siis, kui asi vastu hakkab panema ja tülina ja hädaohu piksepilv enese üles ajab, äkitselt ütlevad: mina pesen oma käed sest-sinatsest puhtaks! Aitäh, vennad, et te võtsite mulle selgeks teha, kui paha see oli, millesse ma olin sattunud... Mis loomused need niisugused*

küll on?! Ja ta oleks enesele ütelnud: *mina ei saa nõndamoodi teps. Mina olen selletarvis — jah, ma ei tea isegi, kuidas ma pean ütleva, kas liiga jonnakas või hoopiski liiga nõrk . . . Sest mina hakkas seda asja õigeks mõistma, mille sisse ma enese andnud olen. (Ja võib-olla vahest sedagi, mille sisse mind vastu minu enese tahtmist on tiritud — kui see just päriselt üks juudavärk ei ole . . .) — Mina hakkas seda õigeks kindlitama. Ja kui ma üsna oma südame põhja vaatan, kardan ma, et see minu mood pole ülepea mitte üks Issanda meelepärast asi. Kuna mina seda vististi kõigepealt küll paharetist antud uhkuse ajal teen. Sest kui ma oma olukorra hukka mõistaksin, tunnistaksin ma ometi, et ma liiga vilets olen olnud oma asja nõnda ajama, nagu tublim mees seda ajanud oleks, või et Issand on mind millegipärast karistuseväärseks arvanud — mida ka kerge ei ole tunnistada . . . Jah, ma olen vististi nendesinaste seast, kes arvavad (kui viia nende enesearmastus ad absurdum), et see vägi, milles *n e m a d* marssima on juhtunud, sellepärast õige asja eest sõidib, et nemad seal kaasa marsivad!*

Agas Balthasar ei võtnud endale järelemõtlemiseks mahti. Ta lükkas oma punakasse habemetüükasse kasvanud näo hämaruse varjust leepaiste veiklemissesse ja hüüdis:

«Isa — Jakob ei saanud teisiti! Ja nad keegi ei saa . . .» (Ainult niipalju, et ta siiski ei ütelnud *meie*.)

«Pall . . .?» Vanamees pigistas oma ränkade kämmaldega toolikorju, mille taga ta seisis, ja vahtis Balthasari väikeste valgete, äkki paigale naelutunud silmadega.

«Kustkohast sina tuled?»

«Narvast. Mina tulin Krumhuseni läkitusega Saksamaalt Narva. Tema poja juurde.» Ja et vanameest soodsamasse hääle saada, sõnas ta: «Hea raha eest. Küll ma pärast räägin. Aga praegu on tarvis, et . . .»

«Võta siis istet. Oma isamajas,» ütles vanamees ja istus ka ise, ja kui ta nägi, et Kulpsuu endale laua äärest korjuga tooli tõmbas, kuna teised seisma jäid, lisas ta: «ja teised ka — Jakob ja kõik, võtke minu katuse all istet. Truuta! Too neile midagi söögipoolist. Pikk tee sõidetud. Ja nüüd seletage õieti ära, mis plaan teil on.»

Ja sellal, kui Truuta leemepaja uuesti sütele pani ja leiba lõikas ja käsi kokku lõi («Sa Jeesus, see on ju Pall . . . thasar . . . No kustkohast tema siis niimoodi?!»), seletasid mehed Siimonile üle, mis asja nad olid ajamas. Ohulepa Leemet, kes rääkis natuke laulva ja tasase häälega, nagu pelgaks ta kõrvalisi kuulajaid, ja Kulpsuu, kes kiitis ühe jutule kärinal takka ja vehkis teisele häälekalt vastu ja läks kolmanda jutust kolinal üle, ja Jakob ja Balthasar ka. Nad rääkisid vaheldumisi ja läbisegi ja Balthasar pani tähele, kuidas Siimoni ümarik, kuid kalijas nagu muutumatuks jäi, aga kuidas ta väikeste silmade ilme ometi muutus, kui ta meeste juttu kuulates pöördus vaheldumisi poja ja siis jälle kõigi ülejäänute poole. Jakob kaasa arvatud. Ja Balthasar tajus, kuidas vanamees Kulpsuu ja Leemeti ja ka Jakobi jutu suurest mässust («Teame, teame, teame!») ja maarahva priiusest («No-no-no-no . . .») ja mõisakste ärähävitamisest («Misasja nad ärplevad, parem oleks vait . . .») tagasi tõrjus, ettevaatusest muidugiteada, aga tema, Balthasari, sõnadest tahtmatult hämmeldusse sattus ja sulama kippus ja nende vastu tõrku-

des valmis oli neid uskuma... Nõnda et kui vanamees oma kitsa suu lahti oleks teinud, oleks ta küllap nohinal ja pominal ütelnud: «Või sina, poisisitikas, sina jõmmkärakas, sina tudioosus... ho-ho-hoo... sina õpetatud vooster — sina oled siis ka selle asjaga mestis? Sina arvad siis ka, ja mitte ainult need koolitamata mehed, et see... see kuningaks kukkunud külasepp... hm... võib viimaks maarahva asja sirgeks taguda? Mnjaa...»

Igatahes, kui hernesupp söödud sai ja Siimon oli selle peale huuled käeseljaga puhtaks lükanud ja Issandale lühida tänusõna ütelnud, käskis ta Truutal meeste tarvis öled tuppa tuua ja Balthasarile tema jõmpsikakambrisse aseme teha, aga Käsperil hobuse sadulasse panna. Ja sõitis linna.

Pärast keskööd tuli ta tagasi. Ta raputas Balthasari tema kunagiselt kvartaaninarilt üles. Teised saadikud tõusid õlgedelt ja tulid Balthasari kambri uksele kuulama. Siimon räksis piiru põlema. Tema uudised olid need: ta oli Kimmelpenningi juurde läinud ja vanale augu pähe rääkinud. Sest olid pistemaakrid raega kui pahuksis tahes, Kimmelpenningi kukkur andis talle ka rae ees alati kaalu, ja praegusel silmapilgul veel enam see, et raad teadis tal tema ülesostjate kaudu Harju ja Lääne maameestega soojad sidemed olevat. Kahekesi olid vanamehed hilise tunni peale vaatamata härra Vegesacki juurde läinud ja raehärra pehmeks rääkinud. Õnneks oli aeg niisugune, et raesaksad olid isegi kõhevil ja ärevil ja pigem tänulikud kui pahased, et nende umbesse ärevusse uudiseid toodi, olgu tund kui hiline tahes. Kimmelpenning ja Vegesack olid seal-samas foogti juures ära käinud ja maameeste saadikutele turbe välja kaubelnud. Muidugi oli taotlusest ka pürjermeister Packebuschile sõna viidud. Ja juhuse kombel oli raekirjutaja abiline kella üheteistkümne aegu härra Vegesacki poole sisse astunud peekrikest veini rüüpama (!) ja muu seas arvamist avaldama, et raad võib-olla võtab need kraaklejad ja maarahu-rikkujad tõesti homme hommikul kell seitse vastu.

See ajas Balthasari läbi segase kodukambrise uneuhma ja ärevuse ja väsimuse ikkagi muigama. Sest *kell seitse* näitas selgesti, kui väga nad õhevil olid teada saama, mida maameeste saadikud neile räägivad. Kui vaenlane oleks linna kell viis hommikul ümber piiranud, oleksid nad kell pool kuus kokku tulnud. Ja kui neil kümme tuhat marka teenida oleks olnud, kell kuus. Aga igal muul puhul alles kell kaheksa või koguni kell kümme... Ja Balthasar mõtles, segase silmapilgu kohta imekspandava mõnuga suikudes: mis imeväärt vana loom oli ometi seesinane tema linn... See võis liikumatult paigal püsida, aastaid endast elumärki andmata kükitada — näiteks mõnel talle ette pandud palvekirjal —, täpipealt nagu too hallikast kivikausist seljaga loom Pommeri hertsogi loomaaias, keda kilpkonnaks kutsutakse ja kes pidi talve läbi liikumatult kapsalehe peal seista võima. Ta võis, see linn, tukkuda oma kivikoore sees *Historia* mühiseva jõe kaldal, Jumala eest, nina kivikarbi seest välja pistmata, käppa kivikarbi seest sirutamata, täpipealt seesinane imelik Issanda loom, aga siis äkitselt ärgata ja soonise kaela ootamata vilkalt õieli ajada — vihast, näljast, uudishimust, mine tea, millest, ja h a m m u s t a d a kivise halli lõuavärgi üllatavalt vintskete lihastega...

Hommikupimedas, kui saadikud linna hakkasid minema, neljakesi,

sest kaitsesalga mõttes neile kaasaantud neli maameest jäid Kalamajja maha, kutsus isa Balthasari kõrvale ja küsis:

«Khm. Kas sa ei arva, et sinul targem oleks mitte nendega ühes minna?»

«Mispärast?»

«Sest sind võidakse linnas ära tunda.»

«Ja siis?»

«Ja siis... Tänaseks on teil turve. Ja homseks ka. Aga mis raad kuu aja pärast või koguni aasta pärast neist meestest arvab, kes mässajate asja käisid ajamas, see ei ole kellelgi teada.»

«Kui linn maameestega liitu lööb...?»

«Kui ta ei löö.»

«Noh, sa julgesid ise ka maameeste asja ajada. Ja Jakob julgeb ju ka...»

«Jakob on vana mees ja elab maal. Ja jääb maale. Sina oled noor ja tahad siin linnas elama hakata. Ja au sisse jõuda, kui Jumal annab.»

«Ah, keegi ei tunne mind linnas ära! Keegi pole mind seal niisuguses riides näinud. Ega nii karvakasvanud lõuaga. Ja peale sinu ei tea ju ükski hing, et ma siinmail liikvel olen.»

«Praegu ei tea. Aga kui sa kord linnas oled... Annikat mõtled vaatama minna?»

«Noh, ikka. Aga tema on tumm. Kui ma ütlen.»

«Tema küll. Aga mine tea, kes... Noh — mine. Ega sa nagunii ei jäta...»

Balthasar naeratas vanamehele natuke häbenedes ja natuke andestavalt ning tõttas teistele järele.

Siimon oli Balthasari kannul tuulekoja uksest õue tulnud. Ta astus mustalt külmalt trepikivilt alla märjale vihale ja kõndis Balthasari järel aeglasel sammul väravani. Ta leidis teetäiteks rajaporri tambitud kivid paljaste taldadega eksimatult üles. Ta seisatas väraval, käed rinna vaheliti, ja vaatas, kuidas õhtupimedast äkitselt väljailmunud poeg kadus hommikupimedas Traani-Andrese pihtaia taha. Ta seisis sügavas mõttes ja kratsis parema käe nimetissõrmega vasakut küünarvart. Ja kui keegi oleks teispool varbväravat ta ees seisnud ja teda hoolega vaadanud, oleks see keegi võib-olla tähele pannud, kuidas Siimoni konksus sõrm karedalt tõlbivarrukalt rissa jao õhku tõusis ja õhku paigale jäi ja õhus liigahtas — nagu oleks ta kedagi hääletult tagasi viibanud. Ja kui vaataja oleks olnud üpris terase kassisilma ja kiire meelegujutusega mees, ainult siis oleks ta võib-olla ära arvanud, et vanamehe sõrme-liigahtus oli pimedusse heidetud ristimärk.

Aga et raehärrad oleksid uudishimust eriti õhevil olnud teada saama, mis maameeste saadikud neile räägivad, seda polnud isandate nägudest küll teps mitte näha. Ja kui miski ometi nende uudishimu ära andis, siis ainult see, et härrad *consules et proconsules* olid varajase tunni peale vaatamata siiski nii peaaegu täiearvuliselt platsis. Neljast pürjermeister-rist kolm, kaasa arvatud eesistuja pürjermeister Packebusch, ja neljateistkümnest raatmannist kümme, kokku kolmeteistkümme meest, ja sündikus Clodt, nii muutumatu, nagu oleks teda kaks aastat äädika sees alles hoitud (milles ainult karvad vähe luitunumaks pleegivad), ja tema abi, väike raugaliku lapsenäoga ja alati veidi närune härra Loop. Nii et

Balthasar ei saanudki aru, kas raekoosseisu pidi kuraditosinaks arvama või ei. Aga et keegi teda ennast ses kokkuhoidlikkusest hämaras künlavalguses ära ei tunne, selle peale oli ta enam kui kindel. Sest äratundmine on liiga suuresti oodatud või mitteoodatud oleku küsimus. Ja neist üpris üksikuist siin saalis, kes ülepea teadnud oleksid, et Balthasari-taoline noor mees Jumala maa peal olemas on (kui teda neile tungivalt meelde oleks tuletatud) — neist ei mõistnud küll ükski teda praegu siia nende karvaste mässajate hulka oletada. Tema ise tundis pooled isandad muidugi otseteed ära. Sellest hoolimata, et neil kõigil olid ühesugused mustast sametist, lameda põhjaga ametibaretid peas, ühesugused valgete hermeliininahksete kraede ja kätistega tumesinisest kalevist rüüd seljas ja poolevaksase läbimõoduga ametirahad ketiga kaelas. Raatmannid istusid pikkadel nikerdatud korjuga pinkidel väikese raesaali seinte ääres, kuna pürjermeistrid, härra Packebusch keskel, istusid saali otsa-seinas, nägudega kolme kõrge akna poole, mille taga Raekoja platsi äärsete majade teravad viilud ja Pühavaimu torn mustasid vastu külma koiduvöödilist taevast. Raatmannide pinkidel istus vasakult esimesena paks ja ikka tusane isand Vegesack ja pilgutas maameeste poole oma pisikesi silmi ja maigutas väikest varahambutut suud. Muuseas, härra Vegesack oli ainus, kel millegipärast hõbedast ametiraha kaelas polnud. Edasi oli seal hapunäoline härra Beelholt, meie vana tuttav doktorimajast, ja härra Boissmann ja härra Dehn ja siis rida tundmatuid, elukogenud, kavalate, sitkete vanameeste nägusid ja siis nagu omaenese nimele pilkeks luuavarreköhn härra Pepersack ja siis üks peenekortsuline ja kollase nahaga ning justkui eriti kerge ihuga vanamees, kes tundus olevat nagu õlgedest tehtud. Maameestele raad muidugi istet ei pakunud, vaid jättis nad siiasamasse saaliukse ja pürjermeistrite laua vahele seisma, ja siin nad seisid tropis koos, neli sarnakat karvast nagu lähestikku, tõlbiõlad vastamisi, neli paari viiske ja pastlaid tungs rae-saali tammepuust põrandal. Ja härra Clodt, kes istus pürjermeistrite laua otsa juures, küljega maameeste poole, oli Balthasarile nii ligidal, et kui teda ammu poleks teatud lühinägelikkuse all kannatavat, oleks Balthasar võinud oma tundmatuks jäämise pärast vaat et muret tundma hakata. Siis tegi härra Packebusch oma laia väkramisuu lahti ja ütles Loobi-isandale, kes oli tõlgiks (kuigi vaevalt et keegi raehärradest õieti tõlki tarvitses):

«Ütle nendele: enne, kui nemad auväärt Tallinna raele teada annavad, mis asjas nemad tema ette on ilmunud, tahab auväärt raad teada, *primum*: kelle nimel nemad kõnelevad, ja *secundum*: mis on sellesinase nende poolt tekitatud nurjatusuure *tumultum*'i siht ja eesmärk, kui sel-lel kellegi meelest niisugust ülepea võib olla.»

Nad seisid nii lähestikku, et Balthasar tundis, kuidas nad kõik end nende poole pöördumise puhul ebamugavusest kehtitasid. Ta kuulis ka, kuidas Ohulepa Leemet kaks korda kuivalt neelatas, enne kui ta oma tasasel ja kahedal häälel, aga üsna siledalt ja soravalt vastas: *Et nad räägivad maameeste väe poolt valitud kuninga, aga see on niisama hästi kui kõigi ülestõusnud maameeste nimel, aga et mis nende sihisse puu-tub, siis peab auväärt raad kõigepealt meelde tuletama, k u i pikalt ja rängalt kõik maarahvas on pidanud mõisasakste ülekohtu all kannatama. Ja et nemad ometi kõik veel Taani ajal on vabad mehed olnud ja Taani*

alt vabade meestena ordu võimu alla tulnud, mida ka seesinane auväärt raad oma kirjades ordumeistri-härrale alles mõnekümne aasta eest on kinnitanud («Vaata-vaata,» mõtles Balthasar, «see, mis isa mulle mitme aasta eest kõneles, on siis ka ikka Leemetile ja teistele teada») ja kui pikka aega ja kui raskest hädas just Tallinn on maalt linna tulnud põgenikkudele varju ja pelgupaika pakkunud ja hingamiseks õhku andnud — kuni selleni, et seesinane auväärt raad ülekohtu eest, mis mõisasaksad talupoegade vastu on teinud, aadlihärradel koguni päid on maha lasknud rainuda... Mille juures Balthasarile paistis, nagu poleks isandad, kes Leemetit kuulasid, oma kangete tegude meenutamisesest üldsegi eriti vaimustatud olnud, vaid nagu oleksid nad nende meeldetuletamisel ebamugavalt nihelema hakanud. Siis hakkas Leemet taas peksupinkidest ja jalapakkudest edasi heietama ja Balthasar tõstis pilgu rae-härrade puistelt, kuid siiski tähelepanelikelt nägudelt nende selja taga seinu katvaile gobeläänidele. Künnlaleegid kõrgete kandelaabrite kohal vudisesid märgatavalt põrandaalusest küttest tõusva sooja õhu käes. See vudin oli rae-härrade nägudelgi petlike liikumistena tundunud ja ka gobeläänide rüütlid ja ratsanikud, turvise- ja turbanikandjad, mõõka-dega sulased ja harfimängijad daamid, kondijad, ruttajad, põlvitajad, kogu targa Saalomoni Kiionisse-sõit ja tema kuningaks võidmine ja pruudidootamine ja kohtutoolil istumine, kui hämaralt see sealt ülalt paistiski, hakkas vudisevas poolvalguses elama, Saalomon oma kohtunikutoolil imelikult säravate punaste põlvedega ja tõllakil siniste pöidadega eriti. Ja valitsuskepi ja krooniga. Mitte eilse ja tammeoksise ja karvakübarase, vaid tõelise kuldse ja enam kui kahe tuhande aastase kuningakrooniga. Mis seal ülal oli küll hoopis kuldseist vaibalõngadest tehtud... Balthasar kuulis, kuidas Leemet vaikselt kõneles: «Ja need vaevad ja piinamised ei ole tänapäevani teps kergemaks, vaid aina hullemaks läinud ja ülepea ei ole arvata, et mõisaisandad omaenese arust iiales maarahva koormat kergendada võtavad —» ja Balthasar ei jõudnud oma mõtet veel lõpuni mõelda (seda, et Ohulepa Leemet lihtsalt ei söanda mässajate plaani välja ütleva hakata), kui ta kuulis oma kõrval Tõdva Kulpsuu nagu ikka kriiskavat ja kärisevat häält. Isegi vähe kriiskavamalt kui harilikult. Sest Nunnade väravast Raekotta tulles oli nende tee neid sealsamas hommikumärgi munakaid pidi «Rohelise Konna» trahterist mööda toonud ja et selle keldriust kõrtsisulase poolt parasjagu lukust ja krampidest lahti tehti, oli Kulpsuu ette pannud: mindagu sisse ja kallatagu kann õlut hinge alla. Teised olid leidnud, et silmapilk pole selleks nagu tõesti mitte sünnis, aga Kulpsuu oli kähvatanud, et ega tema ei pea, pergel võtku, nende raerajakate pärast pool päeva või tont veel teab kui kaua janu käes vaevlema, ja oli üksinda keldrisse läinud ja oma killingid letile löönud ja kaks kannu alla kulistanud. Seda-mööda hüüdis ta nüüd siin raesaali ehmatava kajaga võlvide all veel kilerämedamalt kui muidu:

«Leemet! Mis sa käid kui kass ümber palava pudru! Pudru on palav! Jah! Ja palavamaks läheb! Kael kahekorra käänata — kõigel aadlil! See on meie siht! Ja seda me teeme, olgu linna abiga või ilma! Sest sakstel on moskvalase hirmul nagunii püksid pasased!»

«Aga küsi nende käest,» ütles härra Clodt isand Loobile ja lükkas alumise huule sealjuures niimoodi ette, et ta pikad alumised hambad ige-

meteni paljastusid, nagu oleks ta endal suu äsja midagi ärarääkimata haput täis võtnud, «küsi nende käest: kui aadli mahatapmine neil korda peaks minema — olgu linna abiga või ilma —, missuguse kuninga alla tahavad nemad siis heita.»

«Jaa, seda tahaksime meie teada küll!» hüüdis härra Beelholt ning ajas oma halli- ja punasekirjud kulmupuhmad kõrgele.

«Muidugi — kelle alla?» kummardus keegi tundmatuist raehärradest innukalt ettepoole. Nii et Balthasar tundis nüüd sellegi soonilise vana-mehe ära. See oli härra Ivo Hoye, kes kahe aasta eest oli käinud Taani kuninga juures linnale abi palumas.

Oijaa: härra Clodti pärimises tundis Balthasar muidugi ära Kettleri-härra ja selle taga Poola kuninga küsimuse. Sest Clodti-härra pidigi nüüd juba rohkem Kettleri nõunik kui Tallinna sündikus olema. Ja härra Beelholt küsis oma küsimuse muidugiteada hertsog Johani poolt ja vana Gustavi poolt ka, kes, nagu Narvas kuulda oli olnud, just praegu pidi haigevoodil (või koguni surivoodil) olema. Nii et võib-olla oli Beelholti küsimus Issanda tahtel juba hoopis kuningas Eeriku poolt esitatud. Ja härra Hoye oli maameeste vastuse ootel teadagi Taani kuninga asjus kõrvad pikale ajanud... Ning Aisopose valm vähist, luigest ja haugist tuli Balthasarile äkitselt meelde ja naer hakkas talle nii kangesti peale tikkuma, et ta oli sunnitud silmad raehärradelt kõrvale pöörama. Ja sellal, kui Leemet härradele vastas, silmitses Balthasar suurt seinamaali, mis ulatus üle terve saali parempoolse pikiseina. Ja silmitses seda kohkumisega. Sest ta vaatas seda esimest korda — ja see kujutas Tallinna linna, selle tundis ta kindlasti ära, aga Tallinna linna koledas tulekahjus põlevana.

Kunstnik oli kujutanud linna vaadatuna kuskilt sadama suunast. Müürideäärsed alevimajad esiplaanil ja koguni õuna- või kirsipuud aedades leegitsesid laustules. Müüride kohal ajasid linna põlevad kivi-majad tosinas kohas heledaid tulenarmaid ja musti suitsupilvi välja, nagu oleksid seal hiiglasuured tõrvavaadid põlema lahvatanud, ja, mis kõige koledam, vastu tulekahju musta suitsulaama seisid kirikute tornid heledates harali leekides nagu püsti ehmunud punased oravakõrvad heledate tulituttidega... Kuskil oli Balthasar üsna hiljuti midagi väga sellesarnast näinud... Ja mööda Oleviste kivisokli siitpoolt seinä niri-sesid — otsekui viimselpäeval — hiilgavad sulatinaojad. Leemet kõneles: «... Seda, missuguse kuninga alla meie heidame...» ja Kulpsuu hüüdis talle vahele: «Aga mis kuradi pärast peaksime meie üleüldse kellegi alla heitma, ah?! Kas meiemaa mees on vanaeit või mis, et ta ikka peab kellegi alla heitma!» Ja Leemet rääkis edasi: «Kelle alla ja kas ja kuidasmoodi, seda tahame meie hoolega kaaluda ja ses asjas ka auväärt raega aru pidada, nagu ka auväärt raad selles asjas mitme kuningaga aru on pidanud ja praegusel tunnil Rootsi kuninga Gustaviga peab...» Aga tulekahjumaali all mustal tahvilil luges Balthasar kisuliste valgete tähtedega

*Ind Jar Vertein hundred XXXIII do geschach
In Meye op den elfften dach,
All Reuel brande und de Dom mede,
Garden und Schünen buten der stede,*

*Kercken und Clöster verbranden all,
Orgeln, Klocken und Volck ane tall,
Bidde wy Gott all unse dage
Dat he uns bescherme vor sodan plage.*

Selsamal ajal ütles härra Packebusch isand Loobi suu läbi:

«Niipalju kui meile siamaani on paistnud, on teie suguvennad üpris valmis ennast meie peavaenlase moskvalase alla andma, ja mispärast peaksime meie teie asja niisugusel korral sallima?»

Selle peale vastas Jakob:

«Meie peavaenlane on saksa mõisnik. Ja moskvalane on selle meie peavaenlase peavaenlane. Aga see meie peavaenlane ei ole ka Tallinnale mitte sõber. Nagu kõigil ammust aega teada on. Kolmkümmend aastat, suurest usupuhastusest saadik, on ju aadlihärrasid siin linnas laulmas kuulnud, kui nad õllekannust ülbust juurde on rüübanud, et nad tahavad linnatümikatele vastu pead anda, nii et veri rentslites vuliseb!»

«Ja mis teie siis nüüd meie käest tahate?» küsis härra Packebusch.

Ohulepa Leemet võttis kõnejärje jälle oma kätte ja seletas ära, et nad paluvad anda endile pool lippu sõjasulaseid koos kõige tarvilikuga — maameeste salkadesse laiali jagada sõjatööd õpetama.

Raehärrad hakkasid omavahel mõtteid vahetama, saksa keeles muidugi.

«Säherdune asi oleks ju veel hullem kui saata pool lippu mehi otse moskvalasele sülle!» hüüdis härra Clodt.

«Võib-olla siiski mitte nõnda hull,» naeratas õlgja olekuga isand, «võib-olla omast kohast õieti kaval: see oleks ju ka kõigi nende tuhandete linna lõa otsa võtmine... teatud määral!»

«Ah, Schmedemann, teie olete ennast oma vennapojast Franzust väärade teele lasknud kallutada!»

Härra Schmedemann vastas: «Ega m i n a ei ütle, et linna hallid mässama tõusevad, kui meie talupoegadele «ei» ütleme. Ma ütlen ainult: k u i hallid mässama hakkavad (ja nad võivad seda tõesti iga päev teha), siis läheb meil asi veriseks. Aga Franz — tema on tulipea ja lõuapoolik lisaks. Teda ei võta Jumala abiga keegi täie eest.»

Härra Beelholt tähendas: «Kui Rootsimaal härra Eerik peaks troonile tulema, tuleb seal kuulu järgi kaunis talupojasõbralik valitsus...»

Härra Boissmann nühkis kuldsõrmustes rusikaga oma jämedat lõuga. «Nii et — talupojaga sõprust teha... Mnjaa... Torgata talle pussak pihku, et ta rüütli teise muna maña võtaks... Ma mõtlen, annab kaaluda...»

Keegi raehärra ütles: «Aga tema võtab mõlemad! Ja kõri ka! Seda ei või!»

Keegi alustas: «Omal ajal Saksamaal...»

Aga härra Clodt hüüdis talle vahele: «Omal ajal Saksamaal oli hoopis teine asi. Seal mässasid saksa talupojad ja mõned saksa linnad toetasid neid. Aga kes siin mässavad?»

«Ja mida teie v e e l tahaksite?» küsis härra Packebusch isand Loobi läbi.

«Linna suurtükihoovist tükke. Müüritud losside vastu,» ütles Leemet. Nagu kuningamajal oli küsida otsustatud.

«Ho-ho-ho-hoo!» naeris härra Clodt.

«So-so-so-soo!» sekundeeris härra Packebusch. «Aga teie ei mõista ju tükkidega ümber käia!»

«Teie ei mõista neid ju isegi mitte küsida,» pretseeris härra Dehn, kes linna tükiõue ülemaks oli, «isegi mitte küsida, eks ole, kui meie teie käest teada tahaksime, missuguseid tükkisid teil siis tarvis läheks. Noh, olge head?»

Saadikud olid vait. Sest ainuke tükitundja, kes nende hulka ette oli nähtud, oli paraku olnud see, kes eelmisel ööl oli külmtõppe jäänud või hirmu pärast kadunud. Muidugi, maameeste väes pidi olema veel mõningaid mehi, kes juba koadjuutorisõjas olid tükkide laadimist ja sihtimist õppinud. Aga neid polnud eile koidu ajal enam jõutud või märgatud otsida. Ja edevusekurat, riski peale väljahüppamise paharet, seesama, kes teda näiteks hulga aastate eest, suure köieviguri päeval oli tagant tõuganud Hobuveski värava varjust välja kargama ja Bocki-härrale ning Meusele, kadunuile, lahtirinnu vastu sööstma (mis tal tol korral küll tegemata oli jäänud) — seesama seisis äkitselt siin raesaaalis ta kõrval ja ärgitas teda takka. Ja selle asemel, et koos poisikesetempudega taganevad olla, oli seesinane aastatega jõudu juurde kogunud. Või vähemalt kavalust, vähemalt eneseõigustamise oskust: Balthasar, sa ei saa ju lasta oma maamehi endid sel moel häbisse saata! Näe, kui suurt üleolekut härra Dehni kastanikarva habe täis on, ja kergendust ka... Ja vaata, kui hapu näoga vahib teid härra Schmedemann, nagu oleks tema tõesti nõus neid tükkisid teile andmagi, ja härra Beelholt niisama (kellest polekski seda arvata teadnud). Ja kui võidukate hammastega Clodti-härra siia poole irvitab! Aga sina tead ju tükiasjandusest ka ikka midagi! Sa oled ju enamjao siitlinna torne ja kantse ja rondeele läbi kolanud ja Stettinis ja Oderburgis niisama Barnimi-härra tükiväele silma peale heitnud... Ergo. Ja Balthasar kuulis end rahulikult häälel ütlevat, nagu oleks see asi mitmel määral läbi kaalutud ja ammu otsustatud:

«Pange härradele ümber: meie tahaksime neli tublit täismadu, hea oleks, kui neilsamastel burgundia noh... alustel (sest *Lafetten* ei lasknud end maakeeles kuidagi öelda ja saksa keelele ta ei tohtinud vääratada), ja kaheksa haugast. Ja kakssada tina- ja sada raudkuuli iga tüki kohta.»

Sel silmapilgul pani ta tähele, et härra Vegesack kergitas end oma nikerdatud istmelt, mille käsipuuks oli keeleta mehe kuju, mis, nagu Balthasar kuulnud oli, Vaikijat pidi tähendama, ja et härra Vegesack vahtis sealjuures nagu tema, Balthasari, poole ja vehkis talle tõrjuvalt kätega. Sealsamas taipas Balthasar, et raehärra vehkimine oli siiski suunatud temast mööda ja nähtavasti määratud kellelegi, kes oli raesaali uksele ilmunud. Nii et Balthasar pöördus sinnapoole vaatama ja jõudis näha, kuidas kellegi lävelseisja kogu jäi kinnitõmmatava saaliukse varju. Balthasar jätkas: «Meie arvame, et kui Tallinn oma vähemalt kahest sajast viieteistkümnest tükist need kaksteistkümmend ära annab, ei ole tema sellepärast üldsegi mitte nõrgem, kui tema on, aga meie oleme hulga tugevamad.» Ta märkas pahakspaneva võorastuse ja andeksandmist lootva heameele seguga, et ta ütles *meie oleme tugevamad*, aga tal polnud mahti selle üle järele mõelda, sest raesaali uks läks uuesti lahti,

ja kuidagi nõnda, et kõik raehärrad sinnapoole vaatama pöördusid. See oli vana valgepäine raeteener, seesama, kes maamehed saali oli juhatanud. Ta ruttas härra Packebuschi juurde ja sosistas talle midagi kõrva ja ulatas talle pitseeritud kirja. Härra Packebusch tegi selle lahti ja luges seda. Ta näost oli näha, et seal pidi olema tähtsaid uudiseid. Teener läks kohe uuesti välja ja pani ukse enese taga kinni. Härra Packebusch vaatas saabunud kirjalt üles ja ütles saksa keeles:

«Minu härrad, vennad: Turu linnast on laev meie sadamasse jõudnud ja on toonud meile teate meie saadikutelt Rootsimaalt: kuningas Gustav on kahekümne üheksandal möödunud kuu päeval Stokholmi linnas oma Issanda juurde kutsutud.»

Balthasar silmitses vaikivate isandate nägusid. Need olid läbipaistmatud. Vähemalt tema silma jaoks.

Härra Beelholt ütles: «Siis peame meie laskma kirikute kellasid helistada.»

Härra Clodt hüüdis: «Mispärast?! Missuguses õiguses on kirja pandud, et meie võõramaa valitsejate surma puhul seda tegema peame?! Kõige austuse juures kadunud kuninga vastu, ärgem unustagem: meie härra ordumeistri kõrvadele poleks see helin teps meelega järgi!»

Härra Schmedemann täiendas: «Ja härra Sigismundi kõrvadele veel vähem, eks ole... Aga just sellepärast...»

Paistis, et on puhkemas ägedam vaidlus. Härra Packebusch tõstis käed: «Lugupeetavad... Mitte praegu! Me peame muidugi otsemaid arutama... Isand Loop, ütelge neile talupoegadele: ootamata asjad sunnivad meid praegu teisi küsimusi vaagima. Nende palve on meil teada. Tulgu nad meie ette hommikul kell kaheksa. Kell seitse. Me anname neile oma vastuse.»

Kui maamehed Raekojast välja turuplatsile astusid, oli sajujärgselt hatuste pilvedega ja halli- ning sinihallikirju taevaga oktoobrihommik täiesti käes. Enam kui pooled platsiäärsed müügiputkad olid luukidega kinni ja keldripoodidel rippusid suurelt jaolt tabad ees. Tosinkond taluvankrit oli siiski oma kraaminatukesega turule ilmunud. Praeguste segaste olude kohta, mis linnamüüride taga valitsesid, oli seda koguni üllatavalt palju, aga ilmatul kombel tõusnud toiduhindade kohta jällegi vähe küll, ja sedamööda oli ostjaid vankrite ümber õieti tihedasti. Balthasar püüdis mitte liiga silmatorkavalt vankrite poole vahtida, sest tal polnud tõesti tahtmist, et mine tea kes seal seerivaist naistest ja noorikuist ja teenijapiigadest tema juhuslikult ära tunneks. Aga samal ajal, kui ta neist nohinal mööduda püüdis, tundis ta nende vastu midagi, kuidas ütelda, midagi imetlev-haletsev-hella, üsna põgusalt, üsna möödaminnes, üsna ebamääraselt, aga ometi: nende eitede, naiste, noorikute ja plikade vastu, kes seal oma isandatele ja meestele ja isadele ja lastele herneid ja sibulaid ja kapsaid ostsid ja tühjade korvidega vankrite ümber sagisid ja täis korve puusale toetades eemaldusid... Jah, kui Balthasari oleks mahti olnud end iseenele täpsemalt sõnastada, öelnuks ta vististi midagi haletsev-imetlevat selle *aeterno mulier*'i vastu, kes ikka ja jälle (olgu linnad lõõmamas ja sõjad sõitmas, olgu troonide ja riikide saatused vaekausil), ikka ja jälle rääksib tule koldesse ja paneb paja leele ja tuleb turule herneid ja sibulaid ja kapsaid ostma... nii et

hersed ja sibulad ja kapsad saavad otsekui pühaks ohvrianniks ja leemepada pühaks ohvrinõuks ja leetuli ohvrituleks igavesest ajast igavesti. Aga Balthasaril polnud jällegi mahti selle üle mõelda. Mitte sellepärast, et talumehed vankrite juurest nende poole kaelu sirutasid ja mitmed ostjad-naised neid vahtima pöördusid. Mitte sellepärast, et linna kaalu-mees, kes, käed puusas, Vaekoja uksele seisis, andis oma maamehest sula-sele küünarnukiga müksu ja ühmas kuuldavalt: «Vahi. Mässajate saadikud. Sinu verevennad...» Mitte sellepärast. Vaid sellepärast, et üks tuttav, aga siiski mitte silmapilk meenuv mehehäääl ta selja taga äkitselt hüüdis:

«Eeh! Balthasarius perditus! Kae, mis kampa sina oled karanud!»

Juba enne, kui Balthasar oli pöörduda ja hüüdjale näkku vaadata jõudnud, tundis ta tema siiski ära. Selle kummalise hääletooni järgi, mis oli ühtaegu laadaräme ja pilges ja pihitoolioline. Ja selle peale vaatamata, et talle öeldi nüüd tema riiete järgi teie asemel sina.

«Mmm... Tere, härra Antonius...»

Ta pöördus Jakobi poole ja ütles tasa: «Minge Kimmelpenningi poodi. Ma tulen sinna järele.»

Maamehed eemaldusid ja härra Antonius sõnas: «Üllatus missugune! Doktori pool räägiti, et sa sõitsid ülikooli. Marburgi või kuhu see pidi olema. Nii et — juba *magister* valmis? Ha-ha-ha-haa. Ja nüüd selle teie matsikuninga juures riiginõukogus, mis? Hä-hä-hä-häh!»

«Ja kuidas siis Antoniuse-härra ise peaks elama? Ja härra Henning ja nõnda edasi?»

«Hiilgavalt, hiilgavalt. Aga ikkagi: see matside mäss, see on ju viirastus, mitte laev! Kuidas võib arukas rott selle peale minna?!»

«Kas Henningi-härra on ka Tallinnas?»

«Ei ole. Tema on ordumeistriga Dünamündes. Aga räägime sinust...»

Balthasar tundis: see t e m a s t r ä ä k i d a tahtmine oli Antoniuse-härral kurjast. Ta lõkendav-punane nägu, ta väike pilges suu, ta pisut pungis kollased silmad ja ta vasaku käe sõrmede lõbutsev mäng mõõgapidemel, kõik oli kurjast. Ja kõigest oli näha, et kunagine alandav vandevõtt doktori palvekabelis oli tal unumatult meeles. Ta pigistas vasaku silma kinni ja kissitas Balthasari paremaga alt üles oma musta härrasbareti serva varjust. Ta irvitas lõbusate valgete hammastega:

«Nojah, doktor oli sinu künnihärjaloomuse jaoks muidugi liiga nõtkes isand. Pealegi huvitas tema proua sind hoopis rohkem kui tema hertsogi kasu. Ha-ha-ha-ha-hah! Ja nüüd siis — Marburgist? Kuidas sa seal t n e n d e g a mesti sattusid?!» Ta osutas lõuaga sinnapoole, kuhu maamehed olid kadunud. «Või olid sa vahepeal Marburgi asemel hoopis Pihkvas? Moskvalase nuhkide-koolis? Neil on seal niisugune kool, ma tean. Seal õppust saanud matse kõõlub siin tihedalt. Need, keda me Jeruusalemma mäel neljaks tõmmata aitasime, need olid ka seal mehed. Mäletad?»

«Mäletan.»

«Me istusime pärast nii mõnusasti «Hallis Rotis» ja lahkasime inimlikku natuuri. Ha-ha-ha-hah. Tule, lähme Pühavaimu taha «Hundi-
auku». See on veel mõnusam punker.»

«Ma ei tule.»

«Tuled, tuled, tuvikene. Asi on selles: m i n u kaudu võib meie sõber

ordumeister kõige otsemat teed teada saada, missugused sinu mässajate plaanid õieti on.»

«Minu käest ei kuule teie mitte midagi.»

«Soo? Aga doktor kuulis sinu käest oma hertsogi jaoks kõiksugu asju!»

Balthasar oli vait.

«No näed. Ja nüüd oled sa kõige karvadega selle teie mudakuninga oma. *Vox sanguinis*. Ha-ha-ha-hah. Aga kui mina meie õige maaaisanda nimel sinu abi tahan, ajad sa sõrad vastu. Jaa, mats jääb matsiks, olgu ta oma Terentiust tuupinud nii palju kui tahes. Ma ütlen sulle kui sõber: tule, istume lauda, võtame peekri ette. Ja sa räägid mulle ära, mis ma sinu käest küsin.»

«Ei.»

«Hüva. Kui nii, siis räägin mina. Ha-ha-ha-hah. Need sinu verevennad, nad on küllalt mõisu põletanud ja aadlikke tapnud, et neid selle eest puruks pigistada kui lutikaid. Muidugi pigistatakse nad puruks. Ma juba ütlesin: see asi ei ole laev, vaid viirastus. Ja siis kistakse see sinu kuningas neljaks. Ja tema nõunikud ka. Niisama nagu need seal Jeruusalemma mäel, keda sa mäletad. Saad aru: kui sa tõrgud mulle vastamast, saab ordufoogt teada, et mõni mees nende saadikute seas ei olnudki anonüümne mats, vaid...»

«Meil on turve.»

«Loll! Mitte praegu. Siis, kui nad omadega läbi on, homme, nädala pärast, kahe pärast. Ma ütlen sulle: isegi, kui sa niipalju sellest supist pääseksid, et nad sind neljaks ei tõmba, siinlinnas võimatuks muudetud sa igal juhul. Nii et — tule!»

Balthasar kuulis, kuidas hobused ta selja taga puristasid. Ta kuulis turuliste hääli niiskes hommikuõhus ja nende samme munakividel ja raesõdurite vandumist, kes üle platsi vahtkonnavahetuse loivasid. Ta tundis hapukapsa ja heinte ja hobuste lõhnu... Ja sel muinasjutuliselt tõelisel platsil keset neid tõelisi hääli ja uitse tundis ta oma ümber ja ees ja peal härra Antoniuse ebatõelist ja ärapööramatut ähvardust... Kas... kas... anda välkkiire rusikahoop sinna punasejuukselisse oimukohta? Ei... Kohutavad sekeldused... Kas haarata vammuse alt Hassehärra lühike tuliraud? Ei... Veel hirksamad sekeldused... Ja siis torgatas talle meelde, mis tal õieti kogu aeg tema mõistuse keldrivõlvi all meeles oli olnud. Ei, ta ei tahtnud sellele teele astuda. Tõesti mitte. Aga vajadus seda teha oli paari silmapilgu jooksul absoluutseks kasvanud. Ja ka mängukiusatus oli tõesti üliväga suur...

Balthasar vaatas leebelt härra Antoniuse kollastesse silmadesse, sise-
mas murepinevil, et mis mõju küll on ta sõnal, ta ainsal kõlblikul sõjariistal selle valemunga, selle valerüütli, selle turusaatana vastu, ja samal ajal oma valmivate sõnade arvatavat mõju ka natuke ette häbenedes. Sest nõnda ootamatult oli teadaolevate asjade läbi enesekaitse pistoda Balthasarile pihku pistetud. Ta ütles peaaegu ükskõiksel häälel:

«Härra Antonius. Teie arvate, et teie ema istub ikka veel hertsog Barnimi vangitornis.»

«... Mis?! Mis sa räägid?» küsis härra Antonius ilmses ehmatuses, mis püüdis olla taipamatus.

«Teie loodate, et tal läheb korda ennast nõidumisesüüst priiks rääkida...»

«Misasja sina räägid?!» hüüdis härra Antonius kähinal.

«... ja palja röövikamba-asjaga kohtu alla minna? Tühi lootus. Ta on oma nõidumisetöö üles tunnistanud. Te oga üles tunnistanud.»

«Mismoodi?!»

Härra Antonius vahtis Balthasari pungis kollaste silmadega, kus ime-lik ebalus maad hakkas võtma.

«Mullu mardilauapäeval päris tema hingeisand tema ära. Silmuse läbi, mille Tema ise talle kaela aitas sokutada.»

«Mis? Mis sa ütled?! Oled sa kurat!»

«Ükskõik. Mina ütlen: kui teie läbi üks sõna liikvele läheb, et teie mind siin nende talumeeste seltsis nägite, on Dünamündes kolme päeva pärast teada, et teie olete röövli ja nõiamoori poeg.»

Ta pidi peaaegu lisama: ja lõbutüdruku vend. Aga ta jättis selle ütlemata. Mitte ainult sellepärast, et tema hoopide *gradatio* oleks selle läbi nõrgenenud. Ka sellesama punapea Lada pärast, kes oli talle patu armetut magusust kinkinud.

Härra Antoniuse tardunud muie vahetas Balthasari silma all kaks korda värvi. Esmalt kahvatas ta lõkendav nägu sel kummalisel viisil, et peen lilla veresoontevõrk ta põskedel nähtavaks sai, kusjuures nägu ise peaaegu et tumenes. Ja siis tuli endine ühtlane, kaelusest kuklani ulatuv lõkendus ta näkku tagasi. Mõlema mehe ilmeid varemgi jälginu võinuks ütelda, et härra Antoniuse kohanemine oli kiirem kui Balthasari kõige sujavamad uude olukorda sisenemised. Samal ajal oli «suurtüki taaslaadimine ja ümberseadmine» härra Antoniuse näol ometi hoopis äraloetavam kui niisamasugused asjad Balthasari puisel palgel ka kõige puhtamaks aetud lõuaga päevadel. Härra Antonius ütles (kusjuures ta äkit-selt teietamisele üle oli läinud):

«Häm. Kas te seda india nupumängu mängite? Šahhi, ma mõtlen.»

«Halvasti,» ühmas Balthasar. (Mis oli vähem rangus oma enesehindamises kui põlguseavaldus küsimuse ja selle läbi küsija vastu.)

Aga ikkagi haakus härra Antonius mõnusasti: «Noh, siis te ju teate, mis öeldakse nuppude niisuguse seisuga korral, kus tuleb välja, et kumbki mängija on teise ees täiesti kaitstud. Muidugi eeldusel, et kumbki ei tee mõnd rumalust.»

«Ei tea.»

«Aa. Ega saksa keeles selle jaoks sõna ei olegi. Öeldakse: *remissum*. Ha-ha-ha-hah. Ergo: *remissum*. Tervitage oma kuningat minu poolt. Ja olge minu pärast niisama muretu, nagu mina kavatsen teie pärast olla.»

Ta viipas Balthasarile koduselt ja kõndis läbi tururahva Vana turu poole minema. Balthasar hingas sügava, võiduröömu ja ebalusega segatud sõõmu tema juurde tagasivoogavaid turulõhnu ja ruttas oma kaas-saadikutele Kimmelpenningi poodi järele.

Poe üks oli seestpoolt pööraga suletud. Alles kahekordse koputamise peale tegi Kimmelpenningi vilajas sell selle lahti ja juhatas Balthasari poest keldriruumi edasi. Ja siis seisis Balthasar taas selle madala tumeda võlvi all, kus tema esimene linna- ja rüugiasjadesse segamine aset oli leidnud — ta mõtles kirja kirjutamist Warburgi kingsepp Schröderi ven-

nale — ja kus ta nüüd jälle maa- ja riigiasjade pärast platsis oli, aga mitte enam hanesule pruukimise, vaid suurtükkide ja elu ja surma küsimuses . . .

Poripritsmetes keldriakna valgel oli kelder ise nende aastate jooksul tõesti mitte ainult ahtamaks vajunud ja hämaramaks luitunud ning kaupadest lagedaks jäänud (mitmed seinäärsed riulid olid koguni tühjad), vaid ka vana Kimmelpenning ise oli märgatavalt kokku kuivanud, isegi viimase, kahe aasta eest temast kaasavõetud muljega võrreldes. Ta kulu- nud ludujuus meenutas nüüd pintsli, millega hallile värvile oli just parasjagu valgeid vöote sisse segama hakatud. Aga põetikuliste äärtega silmad olid ta väsinud näos endiselt valvakad kui sinised emailnööbid, ja viibe ning selgapatsutus, millega ta Balthasari vastu võttis, oli nii asja- lik ja kodune ja kiire, nagu oleks Balthasar siit poest viimati mitte kahe aasta, vaid kahe tunni eest läbi astunud.

Kimmelpenningil oli maameestele määratud lause parajasti keelel pooleli:

«Te rääkisite ju nüüdsama ise: teile paistis ka, et mõned raehärrad kaldusid teile nende tükkide ja landsknehtide andmist kaaluma. Õigus. Enamust, nii palju kui mina tean, neil raes muidugi ei ole. Aga omajagu neid seal on. Schmedemann ja Beelholt ja võib-olla Boissmann. Ma ütlen: kui maameestel nüüd ilma nende tükkideta korda läheks midagi seesugust ära teha, et see linna kostaks ja meie o m a d h a l l i d, meie omad *üi-ma-tea-kedagi*-d siin kihama võtaks, nii et nad häält tõs- taksid, siis võiksite meie selle linna maameestega ühinema saada küll . . .» Ta pöördus Balthasari poole: «Noh, mis siis meie studioosuse- isandal uudist on?»

Balthasar polnud jõudnud oma suurt uudist veel saadikutelegi ütelda. Nüüd sõnas ta:

«Raehärrad said kirja — just, kui me seal nende ees seisime: kuningas Gustav on kahekümne üheksandal möödunud kuu päeval Stokholmi lin- nas ära surnud.»

Maamehed, Leemet kaubatündril, Jakob juhtnahrullil ja Kulpsuu tühjal riulil istumas, jäid Balthasari uudisest üsnagi külmaks.

Kulpsuu ütles: «Head teed tal minna!» ja sülitas.

Leemet ühmas: «Soo-soh . . . Eks tuleb siis uus, Eerik või kes ta pidi olema . . .»

Jakob küsis, võrdlemisi õige muuseas: «Ja mis see ka meitele tooma peaks?»

Balthasar ütles: «Härra Schmedemann arvas raes, et kui Eerik troo- nile saab, tuleb Rootsimaal talupoegadesõbralik valitsus.» Kimmelpen- ning tõmbas ülemise huule naljakalt kõrgele, nagu oleks tal kuskilt kibe, ja ütles: «See on Rootsimaal ja see on edaspidi, võib-olla . . . Aga m e i l e ja praegusel silmapilgul on nende kuninga surm igatahes halb.»

«Mispärast halb?!» küsis Kulpsuu eimiskikspanevalt.

«Sest Tallinna raad on isegi nõutu ja lõhki ja omadega segi. Ja iga nii- sugune teadmata tagajärgedega muutus halvab neid seda enam. See muudkui suurendab nende tahtmist mitte midagi otsustada. Ajada öla- nukid püsti ja peita pea lahitsakraesse ära. Te tahate neilt madusid ja haukaid Kolovere müüride vastu . . . Ma ütlen: kui te saaksite Kolovere niisama kätte, s i i s teeks raad oma tükiõue värava teile vististi lahti . . .

Aga niimoodi — ja Rootsi Kustav ka just kõrvad pea alla pannud... hm...»

Kimmelpenningi noorem poepoiss, valge juuksetuusti ja siniste nugisilmadega Niglas, kelle peremees oli saatnud linna toidupoolise järele, jõudis tubli noosi leiva ja küpsetatud loomalihaga tagasi. Peremehe viipel oli ta poest ka paraja õllelähkri nõõriga õlale võtnud ja «Rohelises Konnas» või «Hundiaugus» või mujal täis lasta lasknud. Ja kui siis söömaaeg söödud sai ja mehed selle juurde kannu ringi käia lasksid ja soolatud ubadele õlut peale rüüpasid ja Kimmelpenningile nii hästi halvasti, kui nad suutsid, ära olid seletanud, kus ja kuidas maameeste vägi kogunemas oli, ja Kulpsuu juba hakkas kraaklevate sõnasööstudega oma kulpis suust humalaviha välja ajama («Tarvis meil siin neid rajakaid kummardada!») — «Nädala pärast on meid kümme tuhat meest!», siis saatis Kimmelpenning Niglase kuskile teiste pistemaakrite, Vanakulli Jaani ja Saxapette Andrese järele. Aga vilaja vanemseli läkitas ta kiiresti mõnede Olevi gildi eestseisuse liikmete juurde. Ise pistis ta sellepeale riuliservalt ammutuntud puunapakesest kuivatatud konnakoiva suhu (Balthasar mõtles: huvitav, kui mitu tuhat tükki ta neid kõigi viimaste aastate jooksul küll ära söönud peaks olema?) ja kutsus Balthasari endaga kaasa. Tagumises riulitevahelises seinas oli müürile riputatud saaniteki taga uks, mida Balthasar seni polnudki märganud. Kimmelpenningi kannul astus ta madalast ukseaugust läbi ja paarist trepiastmest üles võlvitud poolkeldrisse, mis ilmselt oli vanamehe elukorter. Lihtne pahmakil ase kassinahkadest tekiga, kustunud tukkidega kolle, paar ahtamamõõdulist rautatud kirstu, paar järi, lauakökats tinataldriku ja hammustatud leivatükiga, harilik tinast küünlajalg — ja selle kõrval tubli vaksa kõrgune, natuke tuhmunud, aga raskest ehedast hõbedast peeker, mis lihtsa toa rõskuselaigulise võlvi all ootamatult ja mõjusalt meelde tuletas, mis mõõtu mees selle toa peremees siiski oli...

Kimmelpenning tõstis taldriku laualt koldenurgale, lükkas laua varrukaga leivapurust puhtaks, pani kõige pisemast rautatud laekast näputäie puhtaid oktava lõigatud paberilehti ja tindisule lauale ning laskis peekri nurgas seisvast veinipuntrikust täis:

«Võta istet.»

Balthasar ütles järile istudes: «Mul on niisugune tunne, et Clawes Schröder on surnuist üles tõusnud ja mina pean tema vennale uue kirja kirjutama... Mis?»

Kimmelpenning lükkas peekri Balthasari ette: «Tee suu seks. Ei, mina ise ei võta. Annaks Jumal, et sinu tänane töö niisama head vilja kannaks kui see Schröderile saadetud kiri. Warburgist ei tulnud meile seekord jo mitte ühte ainukest hinge.»

«Ja mis ma täna peaksin tegema?»

Vanamees võttis laekast neli-viis pisut suuremat formaati paberilehte ja pani need Balthasari ette. Need olid skribeerima harjunud käega peeni kiselisi ridu täiskirjutatud lehed.

«Sina oled jo neist kaheteistkümnest artiklist muidugi kuulnud, mis Saksamaa talupojad oma suure mässu ajal laiali laotasid — aasta enam kui kolmekümne eest?»

«Lugenud tõtt ütelda ei ole. Aga kuulnud küll. Kui sa neid kõige kuulsamaid mõtled... Üks Hipleri-nimeline pidi olema need kirja pannud...»

üks, kes sealt talupoegadega mestis oli, ühe krahvi ärajooksnud sekretär.»

«Kes nemad algmiselt kirja pani, seda ma ei tea. Aga nüüd ma tahan, et üks, kes siit talupoegadega mestis on, ühe tohtrihärra ärajooksnud sekretär — hö-hö-hö-höh! — paneks nemad maakeelde ümber.»

Balthasar oli pisut pakutud veini nippinud. See oli hea valge *Rheingauer*, tema meelest küll natuke hapu ja suud tihkeks parkiv nagu toomingamarjad, millest aga asjatundjad ometi lugu pidasid ja mis öeldi mõõdukalt pruugituna mõtlemise eriti selgeks võtvat. Ta lükkas peekri Kimmelpenningi poole tagasi ja võttis lehed oma kätte:

Der aufrührischen bauern articul de anno 1525. Aga edasi läks peenikeses kirjas tekst juba alamsaksa keeles: *Dem christlichen leser frede und genade gades durch Christum. Et sin vele wedderchristen, da itzunt van wegen der vorsammelden burschaf dat evangelium to schenden orsake nemen, seggende . . .** Ja nõnda edasi.

«Kust sa need said?»

«Lasksin vanadest raepaberitest maha kirjutada.»

«Salaja?»

«Noh . . . muidugiteada.»

«Ja . . . kes sulle kirjutas?»

«Hea küll, ma ütlen sulle. Võib-olla on kunagi hea, et sa seda tead. Aga sa pead ka rattal sellest vait olema: alamkohtu sekretaarius Topff on see mees.»

Selle muhekavala mehe hallikassinägu tuli Balthasarile doktor Friesneri saatuslikust pidulauast selgesti meelde. Balthasar küsis:

«Ja misjaoks sul neid tarvis on?»

«Noh . . . kui nad Saksamaal nõnda kuulsad olid, üks nad kõlba siis siin Maarjamaalgi mõnda asja ära ütleva, mida enne öeldud pole. Olgu peale, et mitukümmend aastat on mööda läinud. Saksamaal oli siis jo hulk linnasid talupoegadega ühinenud. Lihtrahvas ees ja pooled raehärrad takkajärele. Jo siis ka ikka need artiklid seda sinnapoole lükkasid. Ja jo siis ehk meil siin ka . . . Sinu asjaks olgu valida, mis sealt meile sünnib ja mis ei.»

Õntuhämarus oli käes, kui Balthasar oma päevatööle krabiseva joone alla võis tõmmata. Päevasüdame läbi oli ta agarasti ametis olnud ja endale õieti vähe mahti võtnud läbi madala halliklaasilise ja porikriimu akna tururahva ja uhkete pürjelite ja ilusate linnanaiste askeldamist ja kõndimist vahtida. Sest see saksakeelse jutu maakeelde ümberpanemine oli üpris imelik ja vaevaline asi. Ja kolmekordselt vaevaline siis, kui pidi, nagu praegu, maakeelse jutu sealsamas koguni paberi peale kirja panema. Niisugune töö oli tõesti nagu üks üpris tülikas kellegi seljast tema enese riiete mahavõtmine ja temale võõraste selgaajamine, kusjuures seesinane keegi (nagu riiete läbi äramoondamisel ikka) kuidagi selleksamaks ei jäänud, kes ta algmiselt oli . . . Sileda saksakeelse jutu sile saksa vammus tuli tal seljast maha kiskuda ja karedad maakaltsad, hamehilbud ja kuuetükid asemele panna, nii et ta — see tähendab jutu

* Mässajate talupoegade artiklid anno 1525. Kristlikule lugejale rahu ja Jumala armu Kristuse läbi. On palju vastakaid kristlasi leida, kes nüüdsel ajal kokku kogunenud talupoegade pärast evangeeliumi teotada põhjust võtavad, üteldes . . .

tuum ja mõte — palja persega ei jääks, vaid kannikad viimseni kaetud saaksid... Aga kodusemaks ei saanud jutt niimoodi teps. Mitte sellepärast, et maakeeli kirjutamine ise oleks just mine tea mis kangesti kunskopp asi olnud. Tõsi küll, paljude saksa sõnade jaoks polnud maakeeles parajaid võtta, mõne maakeelse hääle tarvis polnud jälle saksa pookstavite seas, mida ta pruukis, päriselt sobivat. Ja mõne tarvis jäi neid nagu üle, nii et kord pakkus ennast üks, kord teine, kord koguni kolmas ühe ja sellesama asja jaoks sule otsa, ja missugune enne jaole sai, see sedakorda paberile lipsaski. Aga imetabast kunsti polnud seal ometi midagi: selsamal moel tegid maakeelset kirjatööd kõik hinge- karjased, kes rahvale jutlust ütlesid, noh, kui mitte päriselt kõik, siis korralikumad nende seast igatahes, siinlinnas Harder ja Huhn ja Mön- nick, ja kadunud Meus oli seda erilise hoolega teinud: oma jutluse- kontseptisid kokku seadnud ja teinekord terveid jutlusi valmis kirjuta- nud. Üle tema öla oli Balthasar öieti esimest korda näinud, kuidas maa- keelsed kirjatähed kellegi sule otsast paberile siginesid. Aga ometi said need tähed alles siis selleks, mis nad olema pidid, kui neid ette kuuldi loetavat. Nii et nad ikkagi väga harjumatuks jäävast maakeelsest kir- j a s t elavaks maakeelseks sõnaks muutusid. Nagu praegu, kui Baltha- sar endale omaenese sirgeid ja rohmakavõitu ridu kuuldaval pominal ette hakkas lugema. Muuseas: need saksa talupoegade artiklid olid tõesti üks iseäralik värk. Seal öeldi ju mõnigi asi üsna harjumata selgel kom- bel välja, nõnda, et tunda oli: n i i valitsejalikult kindla ütlemise taga pidid tuhanded tihedasti koos seisma. Aga sealsamas võeti kõik või pea- aegu kõik jälle ehmatuses tagasi. Tõsi. Aeg-ajalt pisteti raudne piigiots sõnade seast nähtavale, aga sellele, kelle vastu see sündis, ei torgatud seda ometi mitte ihhu, vaid murti sealsamas omaenese kätega kõveraks ja peideti ära ja paluti alandlikult andeks.

Palju on leida vastakaid kristlasi, kes nüüdsel ajal kokku kogunenud talupoegade pärast Evangeeliumi teotada põhjust võtavad, üteldes, et seesinane olevat kõik uue Evangeeliumi viil: mitte kellegi sõna kuulata, kõigis paigus tõrkuda ja vastu hakata, kämarasse koguneda ja suurde summa heita, vaimulikke ja ilmalikke ülemaid («to reformern») — mis pagana moodi pidi seda tõlgitama?!) ümber seada ja välja rookida ja võib-olla koguni maha tappa... Jaa, seda küll. Aga sealsamas: Kõiki- dele nendele nurjatutele hukkamõistjatele vastavad nüüd needsinased allpool järgnevad artiklid selle läbi, et nemad, esiteks, niisugusele jumalasõna teotamisele lõpu teevad, ja teiseks, kõigi talupoegade sõna- kuulmatuse ja koguni vastuhakkamise kristlikult ära vabandavad... Kolmandas artiklis öeldi: Siia maani on tavaks olnud meid härrade omaks pidada, mis on armetu asi, kui Kristus meid ometi kõiki oma kalli verega on kastnud ja lunastanud ja priiks ostnud, nii karjapoisikese kui ka kõige ülema, kedagi välja arvamata, mispärast meie ka Pühakirja mööda vabad oleme ja vabad tahame olla... Jaa, seda küll. Aga üsna sealsamas: Mitte et meie ülepea vabad tahame olla ja ühtegi ülemat ei taha, sest üks õpeta meid Jumal, et meie käsu all peame elama, mis tunnistab, et meie ülemate sõna peame kuulama ja ennast alandama mitte ainult üle- mate, vaid igaihe ees ja heameelega oma valitud ja seatud (see on Juma- last seatud) ülemate käsku täitma kõiges sündsas ja kristlikus asjas... Jah, see, mis artiklites selgesti välja üteldi, tehti sealsamas taas otsekui

meelega segaseks ... nagu seitsmendas artiklis, et meie edaspidi isandaid ei taha enam endid pitsitada lasta, vaid et seal, kus isand on talupojale sündsalt viisil tema osa kätte andnud, peab see seda pruukida võima isanda ja talupoja kokkuleppimist mööda. Ja isand ei pea tema käest enam taotama ega vaatama ega pea nõudma rohkemat tegu ega muud ... Seda küll. Kuid sealsamas: Kui aga isanda töö hädasti tarvilik on, peab talupoeg seda sõnakuulmises teha võtma ... Ei-ei, oli sellega Švaabis ja Tüüringis kolmekümne aasta eest kuidas oli, meil siin Liivimaal pole praegu nende artiklitega küll enam midagi peale hakata. Me võiksime siin ainult omad uued artiklid kirjutada: Et meie oleme otsustanud nüüdsest peale enam mitte mingisugust tegu teha ega koormaid kanda. Ja et me oleme otsustanud isandate soo siit maa pealt ära pühkida — olgu nõnda, et nad priitahtlikult sinna maale tagasi lähevad, kust nende isad või nad ise tulnud on, või nõnda, et kes vastu hakkavad ega lähe, maha lüüakse ja jalge alla tallatakse, nagu härra Üxkyll eile tallati ... Või ehk võiksid meie artiklid («Ha-ha-ha-haa — nüüd arutangi mina juba nõnda, et minu sõnad enam ülepea nende ja minu enese vahel vahet ei tee, nagu oleksid need Krumhuseni majameistri hangitud vanad talumehekaltsud, mis mul seljas on, minu sootuks ära nõidunud!») — või võiksid meie artiklid niisamasugused kaheotsalised olla nagu need? ... Sest nagu ma kuulnud olen, lõomasid ka nendesamade pärast omal ajal külad ja linnad ja provintsid ja sõditi päratu suurt ja koletu verist sõdimist. Jälle kord on kiri ja tema teoks tegemine teineteisest kaugel nagu taevas maast — mis needus see ometigi on ... *Kristlikule lugejale rahu ja Jumala armu Kristuse läbi* ... Ja tuhanded maharaiutud pead ja tuhanded äralõigatud ninad. Ja võllapuud maanteede ääres miilide viisi ... Nõnda oli üks Pikasilla soolaladude kandja, Mühlhauseni juurest omal ajal põgenenud mees, neist asjust Balthasarile Stettinis jutustanud. Aga Balthasar ei saanud taas mahti sõna ja teo, kirja ja elu kummalise ja nähtavasti paratamatu vastuolu üle sügavamalt järele mõelda. Mitte ainult sellepärast, et ei ajaloomoment ega ka tema isikliku elu käesolev silmapilk olnud niisuguseks mõtlemiseks sobiv, vaid kõigepealt sellepärast, et Kimmelpenning tuli konnakoiba mäludes sisse ja korjas valminud ümberpaneku tunnustavalt noogutades endale pihku:

«Niglas viib selle nüüd Olevi gildituppa. Sinna on amtide eestseisused ja hulk lihtväge kokku kutsutud. Tahetakse seal ette lugeda. Ja sul enesel — mis sul ees on?»

«Annikat vaatama minna. Ma pole ju pärast Meuse surma saanudki ... Ja Meus oli ju ikkagi minu, kuidas ütelda ...»

«Mnjah. Muuseas ...» Kimmelpenning laskis peekri plooviveini täis, rüüpas paraja söömu ja lükkas veini Balthasari ette. «Sa rääkisid, et teie ülesanne pidi olema ka: kus võimalik linnarahvale seda maameeste mäsamist s e l e t a d a. Ja kaasa kutsuda, keda annab?»

«Ja siis?»

«Kas sa ei tahaks õhtul, üsna hilisel tunnil gildituppa tulla? Pärast seda, kui nad omakeskis neid artikleid ja linna praegust lugu on arutanud. Et sa neile ühe õige jutluse ütleksid või kõne maha peaksid või kuidas seda ütelda. Sellest, mis linnahallid praegu peaksid tegema ja kelle poole hoidma.»

«... Sa arvad, et seda tuleks teha?» küsis Balthasar ploomiveini ser-vides.

«Arvan küll.»

«... Ja mida peaks nendele ütleva?»

Kimmelpenning lükkas oma kollakashalli habemekõndi ette. Ta sir-gus rääkides. Ilmsesti rääkis ta kaua läbikaalutud asja:

«Peaks ütleva: kui maamehed linnas tahavad, et nende elu ja asi soo-tumaks untsu ei lähe, et nende poenatuksed nende kätte jäävad ja neid nende vähegi paremate töötuste pealt kõige nirumatele kordetöödele ei suruta ja et neid ametitest välja ei kihutata, kui nad endid sakslasteks ei tunnista — ühesõnaga: kui nad tahavad, et neile vaksa jagugi õiguse-järge kätte jääb, ja kui nad tahavad, et see järg koguni kosuma saab, siis *toetagu nad nüüd külameeste mässamist, kuidas nad vähegi saavad!*»

«Hm.» Balthasar nippis veini. «Sa ise ei taha seda nendele seletada?»

«Mina veeretan oma juttu neile nagunii. Aga sinusugune mees oleks ikka teine asi... Muidugi: kui sa seal saja või poolteisesaja mehe ees oma asja laiali laotad ja neid sakste vastu üles tõusma kutsud ja kõik see maameeste sõda siis ometi peaks äpardama, ega sa siis siin linnas edaspidi...»

«Ma tean.»

«Ja — kuidas sa mõtled?»

«Ma mõtlen... et ma pean vist ikka sinna tulema. Aga enne tahan ma Annika juures ära käia.»

«Mhm.»

«Ja tead, ma ei tahaks neis kaltsudes tema ette ilmuda. Ehmatab ära. Üliõpilasest vend. Saksamaalt tulnud, ja äkitselt... ja pärast gilditoas ka... Kas sa leiad mulle miskisuguseid sündsamaid hilpe?»

«Khm. Küll ikka.»

KUUES PEATÜKK

milles noor mees, keda meil, nagu juba on võidud tähele panna, tubli tahtmine on kangelaseks kujutada (teadagi meie oskamatusel tõttu ilma kangelasteta toime tulla), teeb meile meie hea kavatsuse üpris ras-keks — selsamal ajal kui üks kunnatu naine sooritab võib-olla oma kõige suurema teo, kusjuures sel kõigel ometi vaevalt tähtsust on, sest kõik sünnib paadis, mis siin-seal jääb küll mõneks südamelöögiks võrenguisse tiirlema, aga ometi päästmatult kandub suure joa kuristikkulangemise poole, mille kohin silmapilgust silmapilku läheneb.

Õntupimedas läks Balthasar õe poole teele. Kimmelpenningi tuna-mullu surnud poja mustast kalevist ülikond oli tal seljas. Ja kuigi seda pimedas näha polnud, oli särgikrae valge ribake ta kuuekaelusest paist-mas. Jalas olid tal kõrged juhtnahksed saapad, mida üks Taani lossi-nõunik kunagi kandnud oli. Ja habeme oli ta endal üle üheksa päeva ser-vadest siledaks kõõpinud ka. Ja seda peab tema kasuks (kui see talle vii-mati küll kahjuks ei tule?!) kinnitama: ta ei läinud mitte sürja üle Vana turu doktorimaja väravasse. Sest hämarus polnud veel nõnda tihe, et

teda doktori akendest kindlasti poleks võidud märgata ja ära tunda. Sellepärast läks Balthasar Harju ja Müürivahe ja Karja kaudu ringi ja tuli Karjat pidi doktori väravasse tagasi, tarvitsemata nii maja akendest mööduda. Värav oli lahti. Ta pääses kangi alla. Ta oli tagumisel trepil. Ta hing jäi kerge nelgilõhna pärast kinni. Aga ehkki siin kedagi poleks olnud teda jälgimas, kui ta hingetõmbe jao oleks viivitanud, ei viivitanud ta teps. Ta astus sööstakal sammul kolme astme kaupa korraga Frolinkite trepist üles ja koldetule kuma peale suurtoast läbi ning köögiuksest sisse. Kolde eest tõusis võõras valgetpea naisterahvas ja vaatas talle ehmunult otsa.

«Aa,» ütles Balthasar, «tere. Sina oled vist see Piret, eks?»

«Olen küll . . . Aga kes noorhärja peaks olema?»

«Khm. Kus proua Frolink on? Magamiskambris või?»

«Ei. Prouat ei ole . . .»

«Kuidas — ei ole?»

«Ei ole kodus.»

«Ei olegi?! Kus ta siis on?»

«Kust mina tema käimisi tean . . .»

Balthasar vaatas piiga koldepaistel vilkuvaisse silmadesse ja otsustas: teab. Aga ei ütle. M i k s ei ütle? Võta kinni. Ta oli siitmajast liiga kaua eemal olnud, et siinseid asju ära aimata. Ometi: üks kerge armukadeduse vari vilksatas ta teadvusse: t e m a tuleb merede ja maade tagant ja oma suurte ja pakiliste ülesannete summast ja saginast — ja õde ei olegi! Õde on jumal teab kus! (Aga võib-olla oli tema pettumus ettevalmistuseks ja eneseõigustuseks mine-tea-millele, mis s e l l e s majas juhtuda võis . . .). Igatahes: miks pidi see piiga võhivõõrale emanda käimistest pajatama, kui võõras oma nime järele küsimist kuulmagi ei teinud!

«Ja millal ta koju tuleb?»

«Ei ole teada.»

«Nonoh? Nii et ööseks võib-olla ei tulegi?»

«Võib-olla küll . . .»

«K u s k o h a s tema siis käib!»

«Kust mina võin teada . . .»

«Küll sa tead!»

«Kadunud härra koguduse järgi . . . haigeid vaatamas . . . või . . .»

Balthasar seisis keset kööki ja silmitses madalat männistest lõmmulauadadest ust, mille vöötjas puusüü läbi mahapestud ja taaskogunenud tahmakorra koldepaiste lainetamise käes kord helenes, kord tumenes, nagu varjaks ta kord tõsisemalt, kord mänglevamalt seda, mis oli tema taga: Balthasari viimaste kooliaastate kuntrik. Aken, kust oli vilkunud linna südametukse, ja lauakökats, mille ääres ta oli maadelnud Jumala ja kuradi ja iseenesega. Ja nari, mille peal ta oli hulga imelikke unesid näinud ja viimase hoopis pöörase une, mis oli olnud tõsi . . . Kahekümne nelja aastasena ollakse möödanihuldumusest kaugel. Eriti kui seesinane möödanihuldumise pole kahte aastatki vana. Aga siiski viis Balthasar oma ihuraskuse varvastelt kandadele tagasi ja loobus oma koolipoisikambri uksele astumast. Sest küllap seisid nende tahmunud ukselaudade taga nüüd taas Annika vanad kangaspuud, nagu nad seal enne Pallu siimajja kolimist olid seisnud. Nagu poleks teda *maja teada* iial nende müüride vahel olnudki. Nagu oleks ta ainuüksi *omaenese teada* siin ela-

nud ja imelikke unesid näinud. Ja ühe hoopis pöörase une... Ei, ei, ei! Nüüd läheb tema siit sellest võöraks muutunud majast minema. Ta heidab Kimmelpenningi poes kõvadele juhtnahrullidele pikali ja kuulab, kuidas linna õhtune elu porise keldriakna taga öösse hakkab vaibuma. Pürjelid tõttavad kingakõbinal kodu poole, raesõdurite peakonnad tulevad ja teised lähevad laulda ümisesed tornidesse ja rondeelidesse õõvahetusse, Raekoja tornis puhub pasunamees üheksandat tundi... Aga tema, Balthasar, vahib poe madalasse, pimedas nähtamatusse võlvlakke ja mõtleb, mida ta kohevarsti gilditua murelikule ja rahutule koosolekule räägib... *Kui te tahate, et teile vaksa jagugi õigusejärke kätte jääb — ja kui te tahate, et see järg koguni kosuma saab, siis toetage nüüd külameeste mässamist, kuidas te vähegi saate!... Oi, ta tunneb: sõnadest ega hoost ei tule tal puudu! Ega tõeusust! Ei, ka tõeusust mitte!... Tallinna mehed, kuulake mind! Mina olen ju üks teie seast. Teie olete kõik minu isad ja vennad ja sugulased. Meie tunneme üksteist ammu ja üdini. Ja need, kes seal väljas külades, seal, kust meie või meie isad tulnud on, need, kes seal nüüd on asunud mõisasakste häbemata vägivalda maha raputama — need on niisamahästi kui meie ise...*

«Khm. Kas doktor peaks kodus olema?»

«Ei küll.»

«Kust sa tead?»

«Magdalena-mamsel ütles. Oli nüüdsama Pirita kloostrist tema härele järele tulnud.»

«Piritalt? Olgu. Võib-olla astun ma hommikul proua Frolinki poole sisse.»

Balthasar kõndis trepist alla. Ta laskus kiiresti ja vaikselt, sest ta tahtis märkamatu majast pääseda. Tõesti, tõesti. Aga veel enne, kui ta kivitrepil kõrgeist ja kitsaist astmeist pooled oli seljataha jätnud, teadis ta, et märkamatu lahkumine ei lähe tal korda. Teadis kummalise ette-teadmiseiga, millega mereäärsete lodumaade loomad pidid mõni tund enne suurt tõusuvee tulemist selle tulekut tundma. Nõnda, et põdramullikad pidid hakkama ininal südamaa poole sörkima. Aga noored havi-purakad, kes on peitnud end põuaahtate jõgede põhjamutta, pidid kalameeste teateil hakkama end sealt aegsasti välja kaevama ja ujuma tõusuveele vastu. Balthasar jõudis trepist alla, avas kangialusesse suubuva ukse, ja seisis lävel Katharinaga vastamisi.

Ta astus sammu tagasi ja laskis Katharina enesest mööda. Ta tõmbas ukse kinni, pöördus seljaga vastu ust ja vaatas Katharinale otsa.

Ta tundis, kuidas ta mõte ummistus imelikust paisuvast, kõike endasse neelavast sööstust. Kui tal mahti oleks olnud seda lahti harutada, oleks ta mitte ilma hämmelduseta leidnud, et see oli tänuhõise — tänuhõise ja summutatud kahtluseahhetus, tänuhõise Issandale, et Issand oli Katharina temale vastu saatnud. Tänuhõise selle eest, et Issand oli kõik, mis sellele pidi järgnema, heaks kiita võtnud. Ja sügaval tänulaine all kahtluseneelatus: *aga viimati mängib minuga kurat?*

Balthasar oli tumm.

«S i n a...» ütles Katharina. See kõlas nagu tilluke kiljatus, mis kannab sosina kahisevat siidi. «Sa pidid ju Saksamaal olema...»

Ta sammus pooleldi taganedes suurtoa poole ja Balthasar järgnes talle. Tagantjärele ei teadnud Balthasar isegi, mille valgel ta Katharina

silmi kangialuseksel äsja näinud oli — ümmargusi, musthalle, üllatuse-ärevaid... Siis jõudis Katharina suurtuppa, sõorja hollandi laua äärde, mille peal põles kolme küünlaga kandelaaber, ja pöördus Balthasari poole. Ta silmad, veel mustemad kui äsja, olid nüüd kitsad ja nende alumised laud olid tõmbunud peaaegu et sirgeks. Ta ütles:

«Matthiast ei ole kodus...»

«Ma tean, ma tean,» ümises Balthasar. Ma tean, ma tean, mõtles ta, ja see imeline naine, see pöörane naine, see hoor ja ingel, kes kahe aasta eest isa vanale voorikasukale oli heitnud, et Balthasar teda nõidusest ära päästaks, oli nüüd siinsamas, et Balthasari nõidusest ära päästa... Kuidas?! Mis nõidusest võis Balthasari puhul kõnet olla?! Ho-ho-ho-hoh! Ei mingist nõidusest, muidugiteada... Aga mispärast oli tema Narva linnas äkitselt võpatanud, kui härra Kruse oli juhuslikult ütelnud: «... Katharina...» — võpatanud, nagu oleks keegi tema südame lahti teinud, nõnda kui see vedruga laeka lahti teeb, kel salane nupp teada on? Ükskõik, ükskõik... Sest nüüd oli Balthasar siin. Ja see naine oli siin. Ja Balthasar astus tema poole, sammus põntsuvate juhtnakksete saabastega tema nelgilõhnapilvesse ja ütles kähedalt:

«Katharina...»

«Matthiast ei ole kodus, ja ma ei tohi ju teid...» sosistas Katharina ja libises teisele poole lauda. Sedasama Weselouwe hollandi lauda, mille ääres Balthasari oli kord Katharina parema jala puudutusest tuline jutt kubemest põue vuhvatanud...

Matthiast ei ole kodus — esimesel silmapilgul oli Balthasar seda kutsumiseks arvanud. Muidugimõista. Ja eriti veel nende üllatusesäraste hallmustade silmade pärast, mida ta kangialuseksel näinud oli. Matthiast ei ole kodus — nüüd kus see äkitselt tagasitõrjumiseks osutus, otsis Balthasar silmapilguks nende sõnade päristähendust, ei tabanud seda ära (kui seda oligi), ja siis Katharina pilku, aga ei tabanud ka seda ta peaaegu-kinni laugude tagant ja küünalde vudisevas valguses. Mispärast tõrjutakse tema tagasi? Mis õigusega tõrjutakse tema tagasi? Ta sammus Katharinale järele. Ta naeris tema vooruslikkusepüüu peale tasast rämekat kohtlast naeru. Sisemas ometi irvitamata võimaluse üle, et Katharina oma nõidusest-päästja vastu mingi ime läbi ehk polegi vahepeal eksinud... Ta ümises: «... Mispärast sina siis ei tohi?»

Ta tõmbas Katharina hooga enese vastu:

«Kas sina Matthiase nõidusest juba nõnda priiks oled saanud, et...?!»

Katharina rebis randme ta kämblast lahti ja oli juba suurtoa trepil:

«Ei! Ei! Ei!»

«Katharina... Mis mängu sina minuga mängid?!»

Balthasar sööstis trepile. Ta haaras doktoriproua sülle. Ta nägi pikade mustade sirgete silmapilude välgatust. Ta nägi väikesi punaseid tallenahast kingi pruuni koduse närtsseeliku serva all siplemas. Ta pigistas Katharina sitke, tumma, vedruja vastupanu oma voori- ja aeru- ja mõõgamehe kätega olematuks. Aga niipea, kui ta pigistust lödvemaks laskis, tundis ta taas teise väänlevat tõrkumist. Tõsist, järeleandmatut, valutegemisvalmit.

«Katharina — mis see on?! Pärast seda, mis sa mulle...»

Ta pigistas parema käega Katharina võidelda tahtvad käsivarred paigale ja surus vasemaga ta visklevad põlved endale vastu südant. Aru-

saamatus? Alatus? Nali? Mäng? Jumalale tänu, et Katharina ei karjunud. Sest kuigi teener Johann oli doktoriga kaasa läinud (ja Paap oli mässajatega Limandul) oli mamsel Magdalena ometi majas. Ja karjumine oleks võinud nagunii naabermajadesse või turuplatsile ära kosta. Balthasar lükkas Friesnerite magamistoa ukse õlaga lahti. Hiljem mäletas ta, et nimelt õlaga. Ja et ta ukse ees südamelöögi jao oli kaalunud, kas seda mitte jalaga teha. Ja siiski õlatõuke kasuks otsustanud. Ja teadnud, et ta tahtis selle valikuga k e d a g i ära osta. Kuid ometi mitte teadnud, keda.

Ta paiskas Katharina baldahhiinloodisse, sinna, doktori ja Hornihärra ja ordumeistri ja kurat teab veel kelle paabelipatjadesse. Ta murdis tema, ikka veel vastupaneva, ikka veel tumma, sinna nelgi- ja koriandrilõhnalisse pimedusse maha. Alles tagantjärele tuli talle meelde, kui väga Katharina vastupanu oli siiski erinenud kurjast jäikusest, mida ta paaril korral oli tüdrukute juures tundnud, siis, kui neil põhjust oli olnud teda mitte tahta. Alles tagantjärele tuli talle meelde: Katharina oli talle äkitselt niimoodi järele andnud, et ta (oma võrdluse pärast *post factum* punastades ja oma tõsi- või võltskasinuse pärast veel sügavamalt õhetama hakates) oli tundnud end otsekui linnapiiraja olevat, kes müüripurustajaga väravast sisse murrab, kui värav ometi lahti on ja linnakaitsjate lippudega väehulgad oma lipud hõisates vallutaja jalgette laotavad.

«Sa tulid minu juurde tagasi...» sosistas Katharina, kui Balthasari suu talle sosinaiks õhku jättis. Sest Balthasar pani omalt poolt kõik linnavallutajakunstid mängu. Oma noore janu ja ülepea kunstivaimustuse pärast. Ja noorukese väeülemade edevuse pärast pealegi. Ja mida ta lahinguväljal ise polnud ära proovinud, sellest oli ta Ovidiuse targa raamatu läbi ometi aimu saanud, kui Gluck-juunior selle konkubiitsidele lugeda oli toonud (Gluck-seeniore tagant, kes selle hertsog Barnimi raamatukogust oli saanud). Hoopiski mitte kõike polnud ta oma korraliku ladina keele peale vaatamata mõistnud. Aga paljut ometi. Ja kõige tähtsamat tingimata:

*Si vox est, canta, si mollia brachia, salta:
et quecunq̄ue potes dote placere, place . . . **

«Mispärast sa Saksamaalt tagasi tulid?» küsis Katharina sosinal.

Ei olnud tarvis rääkida. Ei-ei. Katharinale küll mitte... Aga Balthasar hoidis teda alles käte vahel. Ja Katharina käed olid Balthasari kaela ümber, ta sõrmed mängisid Balthasari kuklakarvadega, teki all ei olnud riidehilpugi nende vahel ja nende jalad olid teadmatus pimedas põimunud nagu kaks tihket kanepist ja kaks siledat linast kõiekeed... Ainult selleks, et oma mehevabadust tõestada, ütles Balthasar:

«Ma ei tulegi Saksamaalt.»

«Kustkohast siis?»

«Mässajate talupoegade juurest.»

Katharina oli silmapilgu vait. «Naljakas...» ütles ta sosinal, «nad on ju sinu verevennad küll, aga ikkagi... Ja kuhu sa tahad nüüd minna?»

Kui häält on, laula, kui nõtked liikmed, hüppa,
ja kuis vaid meeldida suudad, nõnda meeldi...

Ovidius, Armukunstist, I r.

Ei pruugi rääkida. Mistarvis. Homme on see doktoril teada. Oo ei — doktoril küll mitte. Vähemalt mitte Katharinalt. Ja kui ikkagi — see pole ju salakoosolek, gilditoas, täna öösel. Aga siiski, mistarvis! Kuid ometi ütles ta:

«Siit — Olevi gildituppa.»

«Ja mis sa seal teed?»

«Linnahallide peamehed on seal koos. Ma tahan neid maameestega ühte heitma kutsuda.»

Ta tundis, kuidas Katharina silmapilguks temast eemale tõmbus ja siis ülespoole nihkus, et ta suu Balthasari suuga kohakuti oleks. Tulise nelgi-lõhnalise sosinaga rääkis ta:

«Sa oled hull! Sa ei tohi seda! See mässamine rõhutakse maha nagu kõik seesugused mässamised alati. Ja siis pead sina siit linnast igaveseks ära põgenema...»

«Ole vait!»

«... kui sa ei taha, et nad su rattal neljaks tõmbavad!»

«Jäta oma rumal halamine!»

Just sellepärast käratas ta Katharinale nii ägedasti peale, et ta täiesti teadis, kui õigus Katharinal olla võis.

Katharina oli silmapilgu vakka. «Hea küll. Anna andeks. Millal sa lähed?»

«Varsti pärast seda, kui nad kümme on ära puhunud.»

«Siis on meil veel natuke aega. Oota, ma toon magusat Moseli veini.»

Katharina tõusis asemelt ja liikus ihualasti pimeduses, leidis endale riide ümber, väljus ja tuli natukese aja pärast tagasi. Käsikaudu leidis Balthasar suure tinapeekri ta kätest üles. Nad rüüpasid vaheldumisi. Sealsamas puhuti Raekoja tornis kümme maha. Balthasar pani peekri pimedas põrandale:

«Nüüd ma pean minema.»

Katharina oli vait. Balthasar kobas oma riiete järele.

«Katharina, mis see tähendab?! ... Aaa... Too mu riided tagasi! Siilma pilk!»

«Ei too! Issand näeb: ma ei ole Potivari naine, ma ei tee seda sellepärast! Aga ma sain aru, et ma ei jõua sulle mõistust pähe rääkida.»

«Kuule, ma andsin neile sõna!»

Katharina oli vait. Ja et Balthasar ometi ei saanud ta ette põlvili heita ja teda paluda (mida itsitav kurat pimedas kambrinurgas nimelt ootas, et seda enam oma kuuldamatut irvitust irvitada) ja et Balthasarile tõesti paistis, et tal selle naise vastu ühtegi sõjariista ei ole peale oma rumala jõu, haaras ta oma kivikõvade kätega Katharina nõtkelist paljaist imesiledaist käsivartest kinni:

«Too mu riided või ma pigistan sind nii, et homme on sul nagu suured sinised kindad ümber käsivarte. Ja Matthias näeb neid...»

Katharina oli vait. Ja Balthasar pigistas ta käsivarsi, tõsise vihaga narritembu pärast, mida temaga tehti, pigistas nõnda, et Katharina oleks pidanud õiguse poolest karjuma, pigistas otsekui pihtidega ja ümahtas, kuigi tal sealsamas oma sõnade praalivast tühjusest häbi oli:

«... Noh, sa ei tunne mind veel!»

«Ei,» ütles Katharina sosinal, «ja sina mind veel vähem.» Ja siis — Issand ise teab, mis see oli, kahesaja aasta eest pidi pool Euroopat Musta

Surma palge ees end oma pattude pärast suures andekssaamise-iharuses piitsutanud olema, võib-olla oli Katharina liigutuses sellesama lunastusepüüde mälestus — Balthasar tundis: naine astus üsna ta vastu. Naise rinnanibud libisesid mööda Balthasari paljast rinda vaksa võrra ülespoole, kui ta varvastele tõusis, ja ta tulised huuled liibusid Balthasari rinnale ja liikusid mööda ta kaela ta kurgualuse poole — rüütel Tannhäuser Veenusemäes ja Volbriöö nõidumised ja Bagmieli pajatatud lood ilusatest surnud naistest, kes slaavlaste külades pidid hauast käima elavate verd imemas, vilksatasid Balthasari peast läbi —, aga ometi heldis ta äkitselt, nii et järeleandmise ja taasühkekssaamise rõõmusööst tuikas tal joovastavalt läbi kukla ja selgroo ja põlvede . . .

Hahte hall ilves ringutas juba katuseharjal, kui Balthasar virgus: Katharina suudlustest oma näol ja vahedast valust, mida need ta paremal põsel tekitasid. Kulpsuu hellebarditerast ta sarnale siginenud haav oli tal öieti juba ununud. Nüüd tuletas see ennast talle meelde. Kuidagi ehmatavalt. Millegipärast. Nähtavasti ähvardas see halvaks minema hakata.

Balthasar ajas Kimmelpenningi surnud poja riided, Katharina poolt nüüd viksisti tagasi toodud, endale selga. Katharina silitas otsivate sõrmedega ta nägu, nagu püüaks ta hallis pimedas tema jonnakat lõuga ja hämmeldunud suud oma mälu jaoks järele vormida.

« . . . Ma tahan, et sa ruttaksid. Ja tahan, et sa üldsegi ei läheks . . . Kuule, ma ei teagi, kuhu su tee sind nüüd viib? »

« Vaevalt keegi praegusel ajal ülepea teab, kuhu tema tee teda viib . . . »

Balthasar pigistas Katharina kuumat näo oma kõvadesse kättesse. Ta andis Katharinale lahkumismusu. Patuteadliku, unustada-tahtva, põgusa. Ta pidi kiirustama. Doktori pärast ja sellepärast, et enne kella seitset Kimmelpenningi poodi jõuda ja Krumhusenilt laenatud kaltsadesse pugeda. Ta rebis Katharina käed enda ümbert lahti: « Jah, jah, jah. Jää terveks. Olgu Jumal meile armuline. Nägemiseni? Ei tea. Keegi ei tea . . . » Ta volksas kangialuse väravast varajaste turuliste saginasse. Oh, ta oli kõige ihu ja vaimuga juba seal väljas, juba oma maameestevalga seas, muhklikel munakividel, kõleda porikuutaeva all, karedate müüride vahel, juba raesaaalis suure tulekahjupildi ees pürjermeisterite otsust ootamas . . . Ta tõttas läbi vabastavate hommikuste häälte (uste kääksumine, puurataste klobin, linnakingade kōbin, nahktossude lohin paeplaatidel, raesulaste rasked saapad põnts-põnts-põnts, hobuste puristamine, koorteklähv, juhuslikud võõrad sõnad, võõrad ja tuttavad sõnad . . .). Ning aina enam hajus neisse häältesse Balthasari erutus- ja väsimusvisioon: nagu oleks üks neist kahest (aga ta ei teadnud kumb, kas heldinud matsipoiss või hoopis pilges kõrvaltmuigaja paharet ise) jäänud temast maha pimedasse võõrasse tuppa kunnatu võõra naise häbivoodi ette ja hoidnud nüüd, kus Balthasar sealt juba nii koguni eemal oli, selle sõgeda naise, selle hoora ja ingli kuumadest põlvedest kinni . . .

N ü ü d pidi pattulangemisele ometi järgnema nuhtlus. Või ometi mitte? Või siiski mitte? Jah, kui tolle uduse ja süühigis hommiku peale mõtelda, kus vanahärra Krumhusen Stettini Väike-Toomi täna-

val teda hõiganud oli (millele alanduste ja keretäie asemel, mida ta selle kohtumise tagajärjel oli oodanud, Issanda arusaamatul tahtel oli järgnenud hoopis lugupidamisestõus rektori ees ja kõik, mis sellest omakorda järgnes, kuni tema praeguse siinviibimiseni välja) — kui jah tolle hommiku peale mõelda, siis võis koguni loota, et täna tuleb otse üks-teist tagaajavate kordaminekute päev... Aga Issanda teed on imelikud ja võib juhtuda, et just siis, kui su süda ülbust võtab pimesi kõige paremat loota (nii pälvimatu, kui see su enesegi teada pole), on Tema nõuks võtnud sinu armetule keksivale rohutirtsu-uhkusele rooska andma hakata...

Selle päeva sissejuhatus oli küll niisugune, et Balthasari patune süda kergendusest hüppas — kuigi ta asja sügavamalt võttes oleks ehk hoopis kurvastama või koguni ehmata pidanud. Kui Leemet ja Jakob ja Kulpsuu poes juba minekuvalmis ootasid, aga Balthasar Kimmelpenningi keldrikuntrikus küünlavalgel kiiruga riideid vahetas ja Kimmelpenning siis poe poolt uksele astus, ütles Balthasar tehtud rahuga, mis ta pulmakoera-enesetunde pidi kinni katma:

«Näe, ei saanud ma gildituppa tuldud, paraku...»

«Ja oligi parem...» ütles Kimmelpenning tuhmilt, «prohvet Heseekiel ise poleks ka jõudnud neid tegudele küpseks rääkida.»

Täna polnud raehärrad enam suvatsenud oma koidiku-und või varast pruukosti katkestada. Ainult härra Packebusch ise ja isand Loop muidugiteada olid raesalis kohal. Ja siin on, mis Loobi-isandal maameestele öelda oli, kui nad jälle saali kõrgete võlvide all seisid — suitsu-, mulla-, vilja- ja hiihaisused, tõrksusest õrevil, kohmetusest lähestikku ja oma asja luhtumisaimdusest jäigad:

«Auväärt raad laseb teile ütelda: teie, sõgedad! Kas teie ei tea, et isandad, kuningad, hertsogid, maahärrad ja teie mõisasaksad *inclusive*, on Issandast enesest seatud?! Ja et, *ergo*, seesinane, kes mässu tõstab isandate vastu, oma Issanda vastu mässab?!»

(Ahaa! Kõik!? Rohkem polekski tarvis ütelda. Muidugi, see oli selgesti ette teada. Arusaamatu, kuidas ülepea paista sai, nagu võiksid nad ehk ka teisiti vastata... *Ei tea, kas doktor on nüüd juba kloostri tagasi? ... Ja Katharina annab talle laua ääres hommikurooga? ... Ja suudlusi? ...*)

«Aga kui teie arusaamine Issanda käsust nõnda armetu on, mida küll polegi imeks panna teie juures, kes te kõrgemast asjast mõhkugi ei taipa ja kummardate puid ja põõsaid ja jõledaid puuslikke ja lohklikke kivi-mürakaid, kui teie Issanda käsust jah ülepea aru ei saa, siis: kas teie tõesti nõnda sõgedusega löödud olete, et teie eneste käest ei küsi: mida võiksite teie siin viie salvitud valitseja vägede vahel oma kadala jõuga, ilma sõjakunsti tundmata ja niihästi kui paljaste kätega jõuda?!»

(Tõsi, härra Antonius ütles täpipealt sedasama. Kahju, et see tõsi on ja et härra Antoniusesele õigus jääb. Et just tema le õigus jääb... Et just temasugustele nii sagedasti õigus jääb... Aga võib-olla on Issanda tahtmine ometi teine?... Kuigi Issand seda omal ajal Saksamaal tõeks saada ei lubanud, kas ei või Tema siis hoopis teisel ajal ja teises paigas — praegu, siin, Liivimaal, kus ülekohus veel

palju valjemini taeva poole kisendab, kas ei või Tema seda siin ometi tõeks saada lasta, et aadlihärrade uhkus põrmu tallatakse? Nüüd asib see põrguteenri näoga doktor Katharina endale põlvedele, aga ei aima mitte kui midagi... Tõesti: need mehed siin ei otsusta seda. Nemad saavad paljalt keelata maameestele tükkisid andmast. Aga seda oli arvata. Kuningaski ütles eile hommikul: «Suurt lootust ei taha meie selle peale panna. Aga proovimata jätta ei tohi me seda ka.» Nüüd on seda proovitud. Nad ei arva meid vääriliseks meiega tükkidest rääkidagi. Nagu poleks nad iial kuulnud, et meie neid nõudsimel! Aga mässamine käib. Meid pidi viis tuhat olema. Kulpsuu ütles: nädala pärast kümme tuhat. Ja Kimmelpenning ütles, et kui meie Kolovere ilma nende tükkideta kätte peaksime saama...)

«Selleparast: võtke aru pähe ja jätke oma koletud nurjatused järele! Küll Jumal saab ise nuhtlema neid, kes teile ülekohtu on teinud! Ärge tehke, et ka teie peate Tema nuhtluse alla sattuma. Ja kuigi teil praegusel undlikul ajal raske on oma seaduslikku maaisandat oma mõisasakste vastu õigust mõistma saada — Tallinna auväärt raad laseb teile ütelda: kui teie aga kaasa aitate, et maa jälle rahulikuks vaibub, küll saab siis meie kõigi Jumalast seatud Isand ja Meister ka teie õiged kaebused kuulda võtma ja järele vaatama!»

(Mhm. Meie kõigi Jumalast seatud Isand ja Meister... Aga teie peate läbirääkimisi kolme kuningaga, kelle alla ennast suurema kasuga heita... Teie Tallinna linn?... Minu Tallinna linn!?!... Teie Tallinna linn on kubinal äraandmist täis... Minu Tallinna linn ajab kiiduväärt kavalasti ja agaralt oma asju?!... Aga kuspool on tõde? See suitsuving, see higihais, see viljasalvede lõhn minu ümber ja minu enese küljes... Teie — nemad — mina...)

Siinkohal ütles härra Packebusch:

«*Vergiss den Brief des Meisters ja nit.*»

Ja isand Loop ütles kõrgemaks tõstetud häälel:

«Selles asjas on eile õhtul Meistri enese kiri Riia linnast meie kätte jõudnud...»

Isand Loop võttis põrandalt maalitud piltidega laekast kirjarulli, liputas vahapitserit, mis selle küljes rippus, maameeste nina all ja ütles:

«Katsuge näpuga! See on Meistri enese pitser.»

Balthasari piinlikkuseks võttis Ohulepa Leemet selle tõesti silmapilguks kahe näpu vahele ja silitas pöidlaga üle. Aga Balthasari rõõmuks ei sülitanud Kulpsuu pitseri peale siiski mitte. Härra Loop rullis kirja lahti ja hoidis seda maameeste nägude ees:

«Ja siin sees on meie maaisanda enese selge sõnaga öeldud: «Aga talupojad mingi laiali, mingi koju ning ärgu tapku oma isandaid ega peksku oma kupjaid, vaid peksku vili ära, mis neil peksmata on, et maa ja tema kaitsjad süüa saaksid. Siis tahan mina hoolt kanda, et kõik nende kaebused ülbeks läinud mõisasakste vastu läbi peab vaadatama ja Issanda meelepärane õigus peab mõistetama nende ja nende isandate vahel ja et see neile jääma peab nendest ja nende lastest ja lastelastest saadik...»

Balthasar vahtis pärgamendi laia täiskirjutatud pinda. Ta püüdis ühe pilguga üleni alla neelata, mis seal seisis, aga tabas selgesti ainult esimesi ja viimaseid ridu ja üksikuid sõnu nende vahepealt:

An den Rhat von Reuel von Dunemunde

*Liebe getrewen, Ewre Schreiben so Ihr an vns ergehn lassen, haben wir von ewerem abgefertigten entpfangen und deren inhalt... die Entsetzung des Hauses Wittenstein... das wir kein muhe gespart... vom Kaiserl. Mayest... Reichstag zu Speier... Präsidiem des K. M. von Polen für die Stadt Reuel... uns zu sonderm gefallen... Datum ut supra... Aga siis, kui ta kugistav pilk seda enam ei lootnudki, tabas ta viimase lõigu algul ka talupoegi puudutava kirjakohta selgesti ära — ja nägi, et seal ei seisnud midagi muud kui need read: ... Auch begehren wir gnediglich Ihr wollet die Pauwen mit ernst vermehnen, das sie sich ihres vffRhurs entschlahen und ihrer Arbeit warten mugen...**

Selgest selgem: ei ainustki sõna õigusest ega lastest ega lastelastest.

Isand Loop laskis kirja Balthasari pulkas silmade eest alla, rullis ta kokku ja pistis laekasse tagasi:

«See on kõik, mis auväärt Tallinna raad tarvilikuks arvas teile vastata.»

Ei mingit kirjalikku vastust. Teadagi: ei mingit protokollit. Nõnda et ei ülepea mingeid läbirääkimisi suurtükkide pärast, mässajatega — Jumal hoidku! Ja Balthasar tundis hämmelduses: see, et tema Tallinn, tema vana armas kivikilpkonnalinn selle nii ebamäärase asjaga ei ühinenud, küllap oli see üks linna järjekordne elutark kilpkonnajäikus — ja Jumala eest: kui tema linna üleolevalt jahe talitusviis oli see talle isegi meeldiv... Aga et see raehärrade ja kaubasakste linn, see *Koopherr*'ide ja *Bräupfanne*'de** armetu kõrkuse kants tema maamehed ja tema enese alatu pettusega tagasi tõrjus, ajas ometi solvangu kibeda õllepära ta südame põhjast üles... Ta pigistas silmad kinni. Ja nägi kinnisilmil selgesti seda vaskise kasti sees imeriista, mida ta «Seejunkferi» pardal lahtisilmil oli vahtida saanud — bussooli, mille taevatark nõel otsustamatult oli vudisema hakanud, kui tükimeister Klaus seda ühelt poolt väikese raudalasiga ja teiselt poolt haamriga narris...

Nii või teisiti, nende asi oli tehtud. Nad astusid raesaali küünaldekuma ja akende koidupaiste ebamäärasest segust välja platsi kaledasse varavalgesse. Kuigi siin müüride varjus kivid niiskusest läikisid, oli ilm niisugune, et väljas lagedal pidi mätas vist kahutanud olema. Põhjatuu kihutas tahmamustjaid hatuseid pilvetükke üle külma vasekarva taeva ja raetorni Toomas sirutas kolmekümnendat aastat oma plekist vimpliga oda, seekord edelasse, otse sinnapoole, kuhu maameestel nüüd kiire teekond ees seisis. Kiire mitte ainult sellepärast, et nad end külmanõolise linnarahva ja pahurate raesõdurite seas äkitselt ebakindlalt tundsid.

* Tallinna raele Dünamündest

Armsad truid alamad, teie kirjad, mis teie meile läkitanud, oleme meie teie käskjala käest kätte saanud ja nende sisu... Paide lossi piirajatest päästmine... et meie pole paljuku pidanud ühtegi vaeva... Keiserlikult Majesteedit... Speieri Riigipäev... T. M. Poola Kuninga presidiaid Tallinna linna jaoks... meie eriliseks meeleheaks... Antud ülemal näidatud päeval...

Ühtlasi nõuame meie armulikult, et teie võtaksite talupoegi tõsiselt manitseda, et nad oma mässamisest loobuksid ja oma tööd tegema hakkaksid...

** Kaubahärrade ja «pruulpannade» (s. o. Suure Gildi liikmete perekonnist tütarde).

Nagu oleks nüüd, kus nende ülesanne nurjunud oli, neile antud turve korruga tagasivõetuks osutunud. Mitte ainult sellepärast, et nad polnud nüüd enam linnaga läbirääkijad ja maa saatuse arutajad, vaid kurjategijad ja mässajad. Kõigepealt sellepärast, et niisugune oli kuninga käsk... Ja kirevase päralt — mingil viisil ja millegipärast oli see käsk ikkagi ka Balthasari peal. *Ka tema peal*. Kuigi temal ju kogu selle maameeste asjaga... nojah. Ja kuigi teda käskude täitmise asjas üldse vaevalt eriti agaraks võis nimetada — kui meelde tuletada, mitu korda ta härra Frolinki ja rektor Wolffi ja, Issand hoidku, Issanda enese käskudest üle oli astunud... Aga selle jämeda pea ja heledate silmadega külasepaga, selle jumbi tammeoksise kuningaga oli kuidagi teine asi... Sest see oli ühtlasi selle kahetsusväärsetl kõhiseva häälega ja ometi kaaluka Leemeti ja lärmaka ning haleulja Kulpsuu ja vana, väsinud ning ärapuitunud näoga Jakobi asi. Ja kõigi nende hallide tuhandete asi. Ning üks põhjaninägija oleks Balthasari seotusetunde kohta võib-olla veel ütelnud: *ja Epu asi*. Igatahes: kuskil sügaval Balthasari hommikuselt külmakahkvel naha all oli ebamäärane aimus, et kui ta veel ülepea millegi läbi Issanda nuhtluse oma pealt ära saab pöörata, siis ainult sellele asjale truuks jäämisega. Kusjuures seesinane põhjaninägija oleks ühtlasi ära näinud, et see asi tõmbas Balthasari mingi salajase ja koguni *ratio*-vastase kohuse jõuga enese poole — seda tugevamini, mida lootusetumaks asi ise näis muutuvat.

Nad kõndisid üle Raekoja platsi. Kulpsuu, kes oli teab-kust hommikuse kannu juba hinge alla kallanud, näitas Raekoja kõrgete akende poole rusikat:

«Ma ütlen: nad tulevad oma tükkisid meile veel alandlikult pakkuma, pasapeeretajad! Rattaroad!»

«Tasa!» vaigistas Leemet. «Kui me Kalamajasse saame, kajata nii palju, kui süda ihkab.»

Nad olid juba Suure Gildimaja kohale jõudnud, kui Balthasarile tungatas üks oluline asi meelde. Üks oluline asi, mille kohta ta õieti ei teadnud, kuidas seda teha ja kas ta ülepea pidigi seda praeguses olukorras tegema. Igatahes ütles ta: «Mehed, oodake mind isa Siimoni juures. Ma jään veel väheks linna.» Ta saatis kaimud Suure Rannavärava poole minema ja sammus üle Raekoja platsi tagasi.

Kuningas oli ju käskinud Balthasari osta talle Tallinnast kiiver. Kuningale kõlblik kiiver. Sest rasked lahingud pidid ees seisma. Aga raha, mida kuningas oli tootanud talle selleks eile hommikul anda, oli ärasõidurutuga andmata ununud.

Balthasar sammus mõttes ja sügavasti arvendaval näol Vaekojast mööda. Ta jäi turuliste summas, otse kaagi all, silmapilguks seisma. Ta oli juba Kimmelpenningi poe poole pööramas, sest küllap oleks vana-mehele need kiivri jaoks tarvilikud kaks-kolm või olgu ka, et praegusel raha odavnemise ajal neli-viis taalrit laenanud. Võib-olla lihtsalt andnudki. Sest vana Kimmelpenningit ei võinud niisuguses asjas teada. Aga äkitselt hakkas Balthasari punakas habemenürik suunurkadest kumama ja ta kõndis sammu lisades otse Seppade tänavasse sisse. Ta läks põntsides Niguliste kirikust ja Nõelasilmast mööda ning peatus alles Vana värava ligidal, viimase aastakümne vaesuseaegadel siia siginenud puumajade keskel, endisaegselt jõuka, kuid silmanähtavalt laokile kip-

puva kivimaja kangialuseväravas. Ta proovis jalgvärvavat, leidis selle lahti olevat ja läks sisse.

Leinhard Platensleger juuniori sepapaja oli ruumikas kahe võlviga ja vägeva ääsipealse mantelkorstnaga paekivist hoone Rataskaevu tänava poole laieneva hoovi tagumises otsas. Sepapajaks igatahes üpris laialine kerep. Ja õigupoolest oligi see ju mitte selle natuke kehkenpüksist noore Leinhardi paja, kes siin alles teist-kolmat aastat peremeheks oli, vaid ikkagi tema isa, Leinhard-seeniiori haamrihoone ja ääsiase ja alatialune. Mitu aastakümnet ühtejärke oli vana Leinhard siin nende tahmaste võlvide all koos oma sellidega tagunud Tallinna linnale mitme maa ja mere tagant kuulsust toonud turviseid. Sest tema polnud ju mitte ainult Tallinna raesulaste platensleger olnud. Ka Toompea omad ja nende ohvitserid isegiteada olid oma turvised enamjaolt temal taguda lasknud. Ja nende läbi oli ta nimi Narvani ja Riiani ja kaugemale tuttavaks saanud. Aga pärast seda, kui kadunud ordumeister Plettenberg ise oli ühel Tallinnas-käigul endale vanuigi Leinhardi käest turvise tellinud, oli Leinhardi kuulsus nii kaugele laiali läinud, et see talle äärepealt hukatuseks oleks saanudki, sest varsti pärast seda oli Moskva suurvürst Vassili Ivanovitš oma saadiku Leinhardi juurde saatnud ja teda enese alla Moskooviasse tööle kutsunud. Pimestava aastapalga eest, mis puhtas kullas välja pidi makstama. Sellest koledast kiusatusest oli Leinhard Issanda abiga küll jagu saanud. Aga ometi oli vanakurat teda hukutanud nelja kõige kunskopimat poleeritud ja graveeritud turvist valmis tegema ja salaja suurvürstile maha müüma. Ametlikult küll mingitele isandatele (mõned olid koguni rääkinud, et toomhärradele) Tartu linnas, kust turvised vene kaupmeeste lotjade põhja peidetult üle Pihkva Moskooviasse olid saadetud. Või mine tea . . . võib-olla oli kõik ainult Tallinna au ning kasu eest kangesti valvel seisvate või ka paljalt kadedate ametivendade susimine. Raekohtus oli vana Leinhardi süüdistamine igatahes täiesti liiva jooksna. Sest kuidas pidi relvameister Tallinnas selle eest vastust andma, k u h u tema taotud turvised Tartust satuvad?!

Linna hinnangut mööda (seda teadis Balthasar juba sellest ajast, kui poeg oli isa asemel alasi taha asunud) pidi noor Leinhard olema laiajoonelisest vanast hoopis valvsama meele ja rangemate põhimõtetega mees. Ja vanade seppade otsust mööda ka isast märksa nüdimate ja kinnisemate kätega. Nagu seda küll mitmete muudegi tööde ja meeste juures märgata võib: see, kes olgu selgesti või ka paljalt aimamisi aru saab, et tema tugevus teps pole töös, mille peale ta õppinud on, see katsub üleüldise ametikorra ja oma või koguni kõigi käsitööde au ning õiguse eest võitlemise oma südameasjaks teha. Ja oma suuasjaks iseäranis. Ning amti ja vaata et koguni gildi eestseisusesse tänitavad või kraaksuvad niisugused endid sisse nii et hoia aga alt . . .

Leinhard Platensleger juunior polnud nähtavasti nii suurte edueeldustega laetud. Pealegi: ehk küll tema turvised pidid olema liiga rasked ja küünarnuki- ning põlveliigestest jäigad, kuuldusid ta kiivrid ikkagi õige head olevat. Nii et seda tõredamalt ja tähtsamalt see Leinhard-juunior, sooniline ja ving näoga aasta neljakümnene punavunts, nüüd tolle viiskudes matsivoostri ette astus, käed puusas, sädemeist kirjatud õllelaiguline nahkpööl ees ning tinedad hallid silmad pulkas:

«Mis sa tahad?»

Balthasar nuusutas ääsilõõska ja vahtis suurt võlvidud tahmakoobast, mille sees see lõõmas. Ta silmitses vuhisevat lõõtsa, mida üks palja ja higise ihuga poiss järelejätmata tallas, ja sellisid, kellest üks pikkade pihtidega pööras pärsshaagil turvise helepunaseks aetud rindkeret, kuna teine lõi sellele paraja peene haamriga peale. Aga kuigi turvisetagujate töö paistis esimesel silmapilgul pigem nõidade või *homunculus*'e-meistrite talitamine olevat, ütles Balthasar läbi vasarakõlksude ja lõõtsanohina häirimatult asjalikult häälel:

«Ma tahan teie taotud kiivreid pähe proovida ja kõige parema ära osta.»

«Mi - i s s?!» Oijaa, need maamatsid (ja linnahallid nende kannul) on viimasel ajal lihtsalt ennekuulmatud. Kust tuleb niisugune üldse selle peale — tema tahab kiivrit osta? Tema tuleb Leinhard Platenslegeri sepikotta ja tahab *kiivreid* proovida!? Oma täitanud pähe kiivreid proovida!

«Kui te mõne parassuure ja ilusa kõrge harjaga kiivri leiaksite, mis veel teie isa töö oleks, selle ma võtaksin kõige meelsamini.»

«Kurat! Kes on sind välja õpetanud mind tolaks tegema?!»

«Mitte keegi. Tolaks tegema? Issand hoidku selle eest. Mina ei taha muud kui kiivreid proovida ja kõige parema ära osta.»

«Mille eest sina, sitavares, kiivri ostad?!»

«Hea raha eest, muidugiteada.»

«Häh. Kui sa enne ei teadnud, siis siitmaalt tea: matsidele Leinhard Platensleger oma tööd ei müü.»

«Aga saksa soost äraandjatele müüb küll?»

«Õige jultunud suu on sul! K e d a sa mõtled...?»

«Eks ole: nii palju võimalusi, et raske ära arvata, keda ma mõtlen. Näiteks härra Monninkhusenit, kui ta siin Taani asevalitsejat mängis.»

«Hm. Härra Monninkhusen oli igatahes h ä r r a.»

«Ja jäi teile turvise eest kolmsada marka hõbedat võlgu. Aga mina maksan pihu peale. Ja kullaga.»

«Soo? Kust sa selle kulla said?»

«Mis tähtsust sellel on... praegusel ajal?»

«On küll, sa riivatu! Ma lasen oma sellidel sinu kinni võtta! Ma lasen su foogti ette viia! Röövimise pärast!»

«Foogt trahviks teid hulga hõbemarkadega. Sest foogt andis mulle eile hommikul turbe.»

«Aa, siis oled sina üks neist matside kuninga saadikuist! Noh, kui nii, siis ütlen mina sulle veel kindlamini: e i!»

Balthasar õngitses tengelpunga härra Kruse kullaga oma takustest kaltsadest välja. *Kui selle kulla jaoks k u s k i l õige koht oli, siis küll sellessinases äris.* Ta laskis keiser Maximiliani siravaid taalreid alasile langeva vasara rütmis ja sellide ning lõõtsapoiisi ablaste üleõlapilkude all oma vasakule pihule langeda: kõlks, kõlks, kõlks — kaks, kolm, neli, viis...

«Noh? Ei müü?»

Leinhard Platenslegeri prõmmis huuled punaste vuntside all kerkisid torru. Ta imes palede naha endale hammaste vahele, nii et ta põskedesse tekkis kaks sinakat lohku:

«Ei!»

Hea küll. Nagu Tallinnas teisi relvaseppi ei leiduks... Aga mingil moel oli Leinhardi äravõitmine seks ajaks Balthasari jaoks ka jonna küsimuseks kasvanud. Võib-olla koguni ebaususe küsimuseks. Jaa: tema mõtlemise tumedas tagatoas oli Leinhardile allajäämine või temast jagusamine omandanud hea või kurja ende tähenduse, küll üpris ebamäärase, kuid seda laiemana ja sügavamana. Ja sellepärast otsustas ta nüüd vahetada mängu. Issand Jumal: *õige* mäng või *vale* mäng — mis tähtsust sellel praegusel ajal oli? Ei-ei, mitte nõnda! *S i i s k i* mitte nõnda. *Mis tähtsust sellel oli, kui n i i s u g u s t e* asjade käik sellest sõltuda võis? ... Nõnda.

Balthasar võttis Leinhard Platenslegeri põlleradjast kinni. Issand ise teab, kust niisugused asjad parajal silmapilgul Balthasari sisse tulid! Või oli see jällegi hoopis Issanda suur Vastaline, kelle käest seda oleks küsima pidanud... Balthasar võttis Leinhardi põlleradjast kinni ja tõmbas meistri väheke enda poole ja samal ajal kõrvale — täpisealt nagu kõrge härra, kes tahab meistrile midagi kõrva sisse ütelda, aga hoiab ennast tema põlle vastu nõgiseks tegemast. Ja peab ütleva: kuni Balthasar oli Leinhardiga õiget mängu mänginud, oli ta end üpris kindlana tundnud: ta ülikooli ja väljamaatarkus, kogu ta lühike, kuid tihke elukogemus oli tal salaja rohutünnis varus. Nüüd ütles ta ruttu:

*«Leinhard! Muss ich wirklich jedem Schafskopp von Handwerker alles auseinandersetzen?! Man ist bey den upprorischen, um zu erfahren, wat sie treyben. Und man braucht einen Helm!» **

Sellega oli Balthasari mortii ripauk ära põrutatud, kuigi sosinal ja Leinhardi kõrva sisse. Ja enam polnud Balthasaril tulejõuvaru hinge taga ning enam ei tundnud ta end õiguse poolest kuigi kindlana. Ta silmitses murega Leinhardi lahtivajuvat suud, aga Jumalale tänu: Leinhardi müüri oli auk ometi sisse tulistatud. Ja härra Kruse käest saadud viie maksimiliantaali eest (ha-ha-ha-hah!) tõi Leinhard sealtkaudu ise, tummalt ja noogutades ja koogutades, ilusa kõrgeharjalise, härjanahkse voodriga ja lõuarihmaga kiivri välja, Balthasarile paraslaheda ja kindla pähe panna, nii et see ka kuningale kõigiti pidi pea järgi olema.

Balthasar varjas kiivri hõlma alla, kuhu see kuidagi mahtuda ei tahtnud, nii et ta otsustas Kimmelpenningi poodi sisse minna ja küsida koti või palaka, millega kiivrit katta. Sest oli kahtlaselt silmatorkav selle võõra ja uhke ja sõjaka asjaga ringi kõndida. Vana Jakobit polnud kohal, aga Niglas tõi Balthasarile sobiva riidetüki — ja ühtlasi asja, mille pere-mees oli tal käskinud Balthasarile anda, kui see vahepeal poest läbi peaks astuma. See oli suur, päevi näinud, aga veel täiesti pruukimiskõlblik nahkne sadulatasku. Ja Balthasar poleks teadagi olnud tema ise, kui ta poleks sealsamas järele vaadanud, millest see nii pungis oli. Sadulataskus olid saapad ja särk ja riided: kadunud Jakob Kimmelpenning juuniori mustast göttingeni kalevist püksid ja kuub — needsamad, mis täna öösel olid Balthasaril seljas olnud. Ja millest läbi sadulatasku vana parknahahaisu ja riiete eneste kirbe koiheinalõhna ulatus Balthasari ehmatavasse sõormeisse äravahetamatu nelgiõieuits...

Nad pääsesid Kalamajast alles hilishommikul liikvele, sest Balthasar

* «Leinhard, kas ma pean tõesti igale käsitöölisest lambapeale kõik asjad klaariks tegema?! Ollakse mässajate leeris, et teada saada, mis nad kavatsevad, ja vajatakse kiivrit!»

ei tahtnud linnast enne lahkuda (Jumal teab, kui pikk see lahkumine võis olla!), kui ta pole Mündrik-Matsi pool ära käinud ja Märteni järele pärinud. Aga pärida polnud seal midagi: Märten tuli talle saunavaja uksele ise vastu, ikka oma vanas kasukatükis ja karvutuks kulunud hülgenahkseis loibades. Tulija talumeheriiete kiuste tundis ta Balthasari silmapilk ära, kuid ei lasknud, nagu Balthasar täpipealt ootaski, oma üllatust sel puhul ülepea märgata:

«Ahah. Sina ka vahest-harva siinmail. Noh, tule tarre.»

Nad läksid sauna sisse ja istusid pingile suure laastuhunniku taha.

«Ei, kaaperlaevastik on laiali puha. Meister ei andnud seks aastaks enam uusi lubakirju välja. Pelgas rootslast liiasti ära vihastada. Ei mina polnud mullu ka enam laeva peal. Mis ma siin teen? ... Lusikaid vestan ja ... Muud? Äh, ei tühjagi. Noh, leivakannika ikka leiab. Aga sina? See on hoopistükkis kirevam lugu, mis?! ... Kuskohta ma pean tulema? Hm ... Oot, pista kaun põske.» Ta ulatas Balthasarile jaanileivakauna, nagu ta neid oma kehvuse kiuste näsida armastas, mis, nagu Balthasar ammu oli tähele pannud, vist oligi ta ainuke nõrkus. «Seleta mulle nüüd natuke ...»

«Mis seal seletada. Tule minuga ühes. Maameeste väkke.»

«Sina oled siis nüüd maameeste väes?»

«Nojah ... kuidas ütelda. Ja sina tule ka. Mis sa siin repetad? Killing lusika eest! Aga mul on raha küll. Isa käest laenama sulle hobuse.»

«Ja mis ma seal teen?»

«Seal? Aga ma küsin: mis sa siin teed?! Võipütt on kõige suurem asi. Aga seal — noh. Saad hangu või mõõgatüki kätte, aitad ka takka lükata: äkki pöörab kõik siitmaa elu teiseks ...»

«Sittagi siin pöörab. Või kui pöörab, siis sitemaks,» ütles Märten van-kumatu elutarkusega ja sülgas laastudesse, «aga kaasa tulla ... Hm.»

«Ma viin su otsemaid maameeste kuninga juurde!»

«Oled temaga semu või?»

«Igatahes.»

«Th.»

«Noh?»

«Noh ... võib tulla ja vaadata, mis nägu ta sul on. Kui sa mulle tee peal oma Saksamaa-asjadest ka pajatad.»

Üheksa hobust kihutas üle pruunika loo, läbi mustavate metsade ja roostevereva võsa edelasse nii, et teekruus ragises ja paepealsed kõmasid. Leemet oli kõssis ja vait, Jakob oli harkis ja vait. Kulpsuu, kes oli endale õllelähkri sadulanuppu riputanud ja sealt aeg-ajalt rüüpas, oli miilist miili sõjakam:

«Sa punane pergel! Paljaste kätega, ütlen ma, palju kätega võetakse see kuradi Kolovere ära! Ja ma ütlen: palju kätega pole tarviski! Kuningas rääkis mulle viimati öösel: kui ordumehed Härgmäe alt tagasi plagasid, nii palju kui neid seal veel plagama sai, oli neil kaks täismadu kõige ratasvärgiga sohu vajunud, kuskil Härgmäelt Pärnu pool. Kuningas ütles, et temal on koht täpipealt teada ja ta oli juba nädala eest mehed ja hobused neile järele saatnud. Nii et paneme maameeste maod Kolovere müüride kallale jarama! Murrame linna sisse! Kurrat! Tal-

lame maha — maha kõik selle saatanasoo! Seal on neid sadade viisi paos. Ja seda ma ütlen: naudi on neil kaasas, nii et kes jaole jõuab, see enam nälga ei näe...»

Kulpsuu kõhn habemetüükane nägu oli vihast ja õhinast plekiline, ta väikesed hallid silmad kiiskasid ja ta kähisev hääl kippus kiledaks.

Suur pime oli käes, kui nad veele aetud hobustel Limandu valitsejamajja päralt said. Kaks kuninga ihusulast oli siin. Vägi oli ületunaeile viimseni Kolovere alla edasi läinud ja kuningas tunaie vaele järgnenud. Ja et teine sulane oli just täna õhtul piirajate leerist Limandule tagasi tulnud (Tallinna-saadikute tulekut ära ootama), oli tal pajatamist küllalt.

Soost toodud suurtükid olid linnapiirajate leeri päralt jõudnud. Oskajad mehed olid neid turbamullast ja roostest puhastanud ja rasvaga võidnud. Ja siis oli sündsa võsa ja mullavalli varjust nendega linna pihta laskma hakatud ka. Esimene tükk oli esimese kärakaga lõhki plahvatanud ja kolm maameest veristeks ribadeks rebinud. Aga teisest olid ülejäänud selle kiuste esimese päevaga ometi seitse või kaheksa parajat raudvitsaga kivikuuli välja saatnud. Müüri polnud nad küll tabanud, koguni suurt neljakandilist väravatorni mitte. Aga mõned kuulid olid põhjatiiva eluruumide katusesse kukkunud ja kisa järgi, mis sealt tõusis, teinud igatahes parasjao pahandust. Piirajate arvu sulased ei teadnud. Aga Vaikna jõe loogete lepavõsas oli vägi küll jõudnud päratu hulga haokubusid valmis teha ja teisel piiramisööl oli need jõutud kirde poolt välimisse linnakraavi nihutada. Kuninga juures oli koguni arutatud, kas ei peaks katsuma sisemisse kraavikaldasse sobivas paigas miinikäigu kaevamist alustada. Miinimeister oleks vae hulgas ehk leidunudki — üks koadjuutorisõtta käsutatud Lihula mees kinnitas end seda oskavat, aga r o h t u polnud miini tarvis esialgu kuskilt võtta. Ja miinikäigu asi otsustati Tallinna-saadikute tulekuni edasi lükata.

Saadikud ise vajusid Limandu valitsejamajas surmväsinult õlgedele. Balthasar jäi peaaegu et poole seakintsusuutäie pealt magama, kuigi kints, mida ta siin Märteniga truusti jagas, oli Truuta poolt talle kaasa pandud ja maitsvam kui maitsev. Balthasar oli tahtnud Märtenile õhtul oma Saksamaa-juhtumusi jutustada (päevasel järelejätmata kihutamisel polnud selleks mahti), aga nüüd oli ka Märten liiga väsinud, et veel millegi kohta oma «th-th-igi» ütelda. Üsna hämuselt kuulis Balthasar läbi pihku-unuva kannika magusa lõhna ja heinte sahina Märteni nohisevat hingamist ja kuninga ihusulase kaduvat juttu: et piirajate üle kamandamine pidi üpris vaevaline asi olema, sest enamjaolt pidid nad arvama, et muud polevat tarvis kui linna ümber salguti koos püsida ja ära oodata, kuni linn nälja pärast väravad lahti teeb. Ja et siis, kui tunaiele ümmarguse läänetorni suurtükiaukudest nende peale laskma oli hakatud ja kuulid kohinal üle välimise kraavi olid tulnud ja piirajate hulka potsatanud, oli hulk mehi robinal võssa pagenud, mida küll ju polnudki imeks panna, aga hoopis sandim olevat see, et hiljem polevat pagenud kämarad enam vae hulka tagasi tulnudki...

Balthasar kuulis unes öö otsa suurtükikuulide kohinat ja raasis kuskil kõledal tühermaal võsa poole kiskuva hirmuga, mida ta endale kõigest hingest salata püüdis ja millest ta ehk polekski jagu saada jaksanud, kui kuskilt võsaraasu paistnud oleks. Aga ta unenäo hall paepealne oli

lagedam kui lage ning ei kuulide kohina ega hirmu eest olnud ennast kuskile peita.

Hahte aegu virgudes arvas Balthasar, et küllap oli see olnud tuul, mille kohinat ta läbi une aina oli kuulnud. Aga kui nad hobustele asusid, et Kolovere poole edasi sõita (sinna pidi veel oma kaks ja natuke enam miili olema), märkas ta, et ilm oli täna erakordselt vaikne. Liikumatus hommikuvalges olid hallid, lamakil ja vettinud viljaga põllud ja paljaladvalised roostekarva metsad ja võsad imelikult tummad ja tardu- nud. Ja kuigi taevas oli pilves, pani hall valgus näputäie esimese lume- uidu klaasipuru siin-seal kahutanud rohul kiiskama. Ja kui saadikud teetüminal ja langenud lehtede krabinal läbi tiheda kasemetsa sõitsid, nägi tagapool ratsutav Balthasar, et õhus polnud tõesti mitte tuule- hõbugi: üksikud kollased kaselehed langesid vaikuses tiireldes ratsa- meeste hallidele kogudele. Balthasarile turgatas meelde: oli Kolletuse- päeva hommik. Aga sedamaid unus see tal taas ning ta hakkas sealsamas sadulas iseenele sedasama kõnet pidama, mis tal üleile öösel gilditoas pidamata oli jäänud ja mida ta juba eilse päeva, teel läbi sügiseste metsade ja vihmasagarate ja maksakarva maa, oli enesele pidanud... *Tallinna mehed! Kuulake mind! Mina olen ju üks teie seast. Teie olete kõik minu isad ja vennad ja sugulased. Meie tunneme üksteist ammu ja üidini...* Sedasama kõnet, mis tal eilse päeva jooksul aina enam ühe uue kõnega oli segunenud — sellega, mille ta kuninga väele Kolovere all pidada võiks... *Kui teie tahate, et teile vaksa jagugi õigusejärke kätte jääb. Kui teie tahate, et teie järg koguni kosuma hakkab — maamehed, vennad...* Nojah, tema on muidugi linnamees. Tema on midagi muud. Tema on oma õpetatuse läbi saks. Teadagi. Aga vere poolest, juurte poolest, keele poolest, milles tema siiaamaani oma mõtteid mõtleb (ja surmani mõtlema saab), kui need just üliväga tarkade ja keeru- liste asjadega ametis pole, mulla poolest, mida tema sugu on oma taldade küljes kandnud, maajumalate poolest (keda tema muidugi ei usu, hoidku Issand selle eest, või mine tea, mine tea), aga kelle nägu tema tamme- koore sees igatahes oma silmaga näinud on — kõige selle poolest, kõige selle poolest võib tema küll ütelda: *Maamehed, vennad! Esimest korda üle kaheksa aasta on jälle niisugune lugu käes, et mitu tuhat, olgu kui kehvasti tahes, aga ikkagi sõjariistus meest on kämarates koos! Ja hakkavad oma maameestest juhtide alla harjuma. Ja teavad — umb- määraselt küll, aga ometi — teavad, mida nad tahavad. Või õiguse poo- lest: teavad, mida nad ei taha! Ja koguni üks pronksine täismadu on neil olemas — sakste müüride vastu sülgama panna! Ja need müürid ise on neil silma ees kui kõigist sihtidest kõige selgem siht!... Vennad! Tuld anda nende müüride pihta — sellest ühestainsamast armetust torust ja tosinast harkpüssist, mis meil pidi olema! Tuld anda, mis torud vähegi võtavad! Kraavid hagusid täis ajada! Mätastest reigaste all, kõrkjate taga, võsa varjus, kõhuli mulla ligi köisredelid teha! Müüridele ronida! Läbi tuule puhumise ja harkpüssi paukude ja hirmujudina ja võidu- kisa... Vennad: kui meie Kolovere väravad lahti saame, lähevad Tal- linna väravad ise meile valla! (Jumal teab, kas see küll tõesti tõsi on?!) Ja sestmaalt ei pea mitte üksnes sametmütsides Suurgildi-isandad linna asju otsustama, vaid meie ka — hallid ka! Oi, vennad: imelik on mõel- dagi, mis nagu elu sünmaal siis läheb... Tõsijutt, kui mõisasaksad*

JAAN KROSS

on kes maha löödud, kes Saksamaale tagasi pagenud ja Tallinnas on võim ja voli maameestemeelt pürjerite ja hallide eneste käes — kes peab siis selle maa üle valitsejaks hakkama? . . . Või kas hakkame meie omakorda endile hüvalt ja kuralt käelt selle tarvis salvitud mehi otsima? Nagu meie tänised isandad seda praegusel silmapilgul nii narri agarusega teevad? . . . Kas saadame meie muudkui jälle ühtesid saadikuid Taani ja teisi Rootsi, kolmandaid Soome, neljandaid Poolamaale ja viiendaid Moskvasse? . . . Ja lööme kodus mitmesuguste saadikusaatjate vahel kodused maameestesõjad lahti? Sest kõik ülejäänud saadikusaatjad on iga saadikusaatja meelest kolmekümne hõbeseekli peal ametis? . . . Või kas peab sellest Alaküla üksjalast, sellest kuningast, kelle nimi ei tarvitse maakeeli muud kui paljalt väeülemat tähendada, kas peab t e m a s t siitmaa kuningas saama — selle sõna pärisel piibli ja väljamaariikide tähenduses? . . . Kas ülendame meie tema viimaks siitmaa tõsiseks valitsejaks . . . ja tema asub, noh, kujutame ette (kes keelab meil seda ette kujutamast?) ülesse Tallinna Toompea linna ja võtab seal üleval kiivri peast (sellesama, mis takuse palaka sees siin minu sadulanupu küljes kõlgerdab) ja paneb selle asemel krooni enesele pähe? . . . Ha-ha-ha-ha-haa . . . Aga seda kõike tuleb mõelda p ä r a s t. Praegu on peasi: ronida üles müüridele!

«Öite kõrged, kuradid . . .»

Märten oli hobuse kinni pidanud ja lasknud teised ette ratsutada. Nad peatusid Balthasariga kõrvu üleval mäekumeral ja kergitasid endid sadulas ja vaatasid edelasse. Vähem kui poole miili kaugusel ees kerkisid madalast jõeloogete sõlme piiratud heinamaasaarelt Kolovere kollakashallid müürid ja vanade raskete telliskivikübaratega tornirohmakad.

Nad silmitsesid vaikides linna tõredalt endassesulgunud kivilasu. Ka allpool mäenõlval peatunud salk oli vait. Isegi Kulpsuu piirdus paljalt sülitamisega.

Mõnesaja sammu laiuselt ümbritses linna väliskraavidega moodustuvat ruutu igast küljest jõe poole alanev mättane ja sarapuupõõsane heinamaa. Võsast ja metsaservast heinamaa ümber tõusid piirajate lõkketulesuitsud tuuletus hämuses õhus paari sülla kõrgusele ja valgusid seal liikumatuiks hallideks seenteks laiali. Piirajate-väest endast ega tema tegevuse jälgedest polnud siitmaalt midagi näha. Aga parajasti sel silmapilgul, kui Balthasar sadulas Märteni poole pöördus — ühmama talle midagi vabandusetaolist sel puhul, et ta sõbra nii ennatul moel sesse kahtlasse ettevõttesse kaasa oli tõmmanud (k u i kahtlasse, see sai talle nende armetute suitsuseente ja selle ränga paekivilaama silmitsemisel äkitselt selgeks) — parajasti sel silmapilgul nägid nad lääne pool linnatagusest võsast väljuvat maameeste väge.

«Lihula mehed tulevad meile appi!» hüüdis kuninga ihusulane, kes oli ratsutanud salga ees. Selsamal ajal hakkas idapoolne võsarinne linna ümber elama. Kuigi linna laskepiludest hallid suitsutropid nähtavale ilmusid ja tükkide ning harkpüsside kumedad paugud (võrdlemisi harvad paugud küll) läbi liikumatu uduhämu selgesti ära kostsid, oli näha linnapiirajate salku siinpoolsel võsaserval liikumas ja nende kauge rõõmukisa neelas paugud endasse.

Saadikud andsid hobustele kannuseid ja ratsutasid lauget nõlva mööda alla. Nad sukeldusid kollendavasse verkjalaigulisse kase- ja haavametsa.

Nende ratsude sammumüdin ja nende ergutushüüded hobustele katsid linna poolt kanduva kumu. Kui rada nad kuue või seitsme minuti pärast linna ümbritsevale heinamaale välja tõi, nägid nad:

Lihula meeste hall rivi (neid võis olla oma nelisada meest) lähenes pikkamööda edelast — imelik, et niisuguses pikaks hajutatud summas ja üldsegi mitte mööda võsa varjus kulgevat teed, vaid otse üle linnaaluse lageda. Rivi loodepoolne ots ulatus linnale julgesti ja ohtlikult lähedale. Linnapiirajate seast, otse sellest kohast võsaks alanevas metsas, kuhu-poolse saadikud teel olid, eraldus saja- või poolteisesaja-meheline salk, kümnekond ratsanikku eesotsas, ja liikus linna kagupoolse kraaviga rööpi, kakksada sammu müürist eemal üle heinamaa Lihula meestele vastu. Kuningas oli seal selles salgas. Tema roostepunane hobune ja tammeoksine kübar olid selgesti näha. Saadikud pöörasid linnavärvasse suunduvat kruusatatud teelt alla heinamaale, pigistasid kannused hobustele kubemesse ja sõitsid piki läheneva Lihula väe ja enam-vähem võsa varju hoiduva piirajateväe vahemaad kuninga salga poole, mis sellest ahenevast vahemaast põigiti üle liikus.

Jõe poole pehmenev mätas mütsus tuhmilt hobuste kapjade all. Hetketi kadus Lihula meeste lähenev rinne sarapuupöösaste taha. Kulpsuu tõstis mööga kõrgele ja hõikas neile midagi. Ja Balthasar pani imestades tähele: paremal võsa ääres seisis salguti linnapiirajad ja vehkisid möökade ja hangudega ning hüüdsid Lihula meestele tervitusi (millest Balthasar küll kauguse pärast täiesti aru ei saanud), aga Lihula vägi oli imelikult tumm. Nende möögad ja hangud ja teivaste otsa seotud vikatid paistsid selgesti ära, aga tundus, nagu vahiksid sõjariistade harali teravikud tont ise teab kuhu ja nagu astuksid mehed mättasel maal tõntsi ja raske sammuga ja poolest säärest mättasse vajunud moel. Ja Balthasar ei näinud ainsatki kübarat, mis oleks tulijate peast kerkinud viipama linnapiirajatele, kellega ometi ühinema tuldi.

Kuninga salk oli lähenejatele sarapuupöösaste vahel üle poole maa peale vastu jõudnud. Kuningas haaras oma tammeoksise kübara peast ja vehkis sellega Lihula meestele ja hüüdis neile midagi. Samal ajal tõstsid neli ratsameest ta saatjate seas kõverad karjasarved suule ja puhusid unenäoliselt ja ometi kumedalt, nii et udune heinamaa kaikus:

Tutulutu-tutulutu-tutulutu-tutulutu...

Ja Balthasar oleks veelgi enam imestanud, kui tal oleks mahti olnud tähele panna, et Lihula vägi aina lähenedes ei teinud seda kuulmagi. Sest selsamal silmapilgul märkas Balthasar Lihula väe vasakul linna-poolsel tiival mingit rübinat, oot-oot, neil olid ju seal esimeste jadade selja taga ka hobused kaasas — aga, Issand Jumal, mis see siis nüüd oli?!... Karjapasunate luikamine katkes äkitselt, linnapiirajate hõiked vaikisid, linnast ei tulistatud enam ühtegi pauku, ja Lihula meeste kõrvaletõugatud vasaku tiiva varjust liikus tümnal heinamaalagedale halli- ja mustalaiguline sätendav sajajalgne loom — neljajalgne, hobuselakka-dest ja kiivrituttidest seljajarjaga mööga- ja piigiogaline raudne elajas...

Ühe silmapilgu imestas Balthasar, kuidas ja kust küll talumehed endile niisuguse vägeva tuttides ja turvistes rüütliväe appi on hankinud. Ja kas lugu tõesti juba nõndakaugel on, et koguni Liivimaa rüütelite seas talumeestega mestilööjaid leida võib? Mida ju seniajani küll

enam kui ilmvõimatuks asjaks pidi arvama... Aga mis Saksamaal kolmekümne aasta eest täiesti võimalik oli olnud — Stettinis kuulnud lood raudkäega Götzist ja tema salgast vilksatasid Balthasarile meelde. Ühe narri silmapilgu... Siis rojatas siitmaa pärine tõde talle pähe ja kaela, otsekui oleks Kolovere kandiline väravatorn seal uduhämus õhku tõusnud ja siin just tema pea kohal kohinal alla heinamaale sadanud kui süllaste hallide paepankade kosk... (Lihtsalt ime, et selle all võidakse pealtnäha puutumalt sadulasse jääda ja edasi näha ja edasi kogeda!) Issand Jeesus Kristus, miks lased sina seesugust sündida — see Lihula vägi polnud ju midagi muud kui rüütlite eneste poolt käsu ja hirmuga (teadagi surnukslöömise, äravägistamise ja külade mahapõletamise ähvardusel) kokkukäsitatud orjahingede kari! *Issand Jeesus Kristus, miks lased sina ikka veel seesugust sündida?!* Armetute orjahingede kari, kelle orjaihude varjus (ja kas pole see põlgus ometi mitte ülekohtune?!), kelle orjaihude varjus kurat ise teab kust pärit ja kus koguned rüütliid olid nüüd otse linnapiirajate nina all kuningale ja vanematele odaheite läheduseni pääsenud...

Turvistes rüütlivägi, hülgav ja haraline ja ühtne nagu hiiglase raudkinnas, liikus unekiirul poolkaares kuninga salga ja linnapiirajate võsarinde vahele ning sööstis kuninga salgale peale.

«Ehre der heiligen Jungfrau!»

Raudne kiil tungis halli jalameeste summa nagu kirves puusse. Mõned rüütliid rebiti sadulast maha, kuid ikkagi jõudis kirvetera paari hetkega kuningat ümbritsevate ratsameesteni välja. Kisa. Karjatused. Hobuste-hirn. Korinad. Röntsked mõõgalöögid inimeste ja hobuste ihusse. Meeheitlikud hoobikõlksud vastu turviste terast. Linnapiirajate poolt jooksis paar tosinat meest, sööstis paar tosinat ratsanikku üle mätasmaa kuninga salgale appi. Mõned peatusid poolel teel ja püüdsid kõrvale põigata või tagasi joosta. Kuningas raius mõõgaga ja karjus midagi Lihula meeste paigalehanganud summale. Saadikud, hajali sarapuupõõsaste vahel, kihutasid kuninga salga poole... Kõmm-kõmm-kõmm, kõmasid südamelöögid Balthasari oimudes nagu lõhkeda ähvardav hädakell, ja ühe nägemusliku silmapilgu jooksul tajus ta eksimatu selgusega, mis peaks sündima: *Lihula väel vasakult mõirates ette tormata! Linnapiirajate väel võsast kontsentriselt välja söösta (vähemalt kolmsada, nelisada, viissada meest) — langeda kahelt poolt (kokku tuhande mehega) kuninga salga ahistajatele peale, ohvritest küsimata, joosta lahtisilmi rüütlite odade otsa ja mõõkade alla, haarduda hobuste sabadesse, jalustesse, päitsetesse, raiuda (surnuksraivatavate ihude varjul) hobuste jalgu, vajuda kuninga salga ahistajate üle kokku kui surmapõlguse jõgi, seista viis saatuslikku minutit surijate õlgu tallates kõrgemal kui surm — ja rüütliid on hallide ihude hulga lammatatud ja Kolovere väravad lähevad päeva või nädala pärast lahti ja kuningas... Selsamal silmapilgul sai kuningas mõõgahoobi tammeoksisesse kübarasse ja vajus põiki oma roostekarva hobuse laudjale... («Issand Jumal, oleks tal vähemalt kiiver peas olnud!») Rüütlite summ pühkis mahatallatud kuninga-salgast üle ja pöördus otse saadikutele vastu. Hellebarditeradest nelikümmend sammu eemal said saadikud oma ratsud pidama ja pöördusid, kes kuhu sai. Balthasar silmas onu Jakobi luidrat kandilist selga ja Märteni valget, hobuse kõrvade vastu surutud pead... Ainult*

Kulpsuu ei pööranud kõrvale ega ümber. See pöörane poiss (Balthasar nägi seda üle öla, ise paremale tihedama võsa poole kapates), see pöörane poiss andis hobusele kannuseid, tõstis mööga kõrgele ja sööstis röökidest rüütlitele vastu. Ta hallid silmad olid kröllis, ta irevil suu habemetüükaseil nurgil hillerdas vaht, ta röökimine käis rüütliisalga kabjamüdinast ja härraste rämedaist hõigetest üle:

«Hoorapojad!... Elu või surm!...»

Ta jõudis rüütlieni, põikas esimesest hellebardist kõrvale, paiskas kahel käel virutatud mõõgahoobiga esimese rüütli raudkaeluse pihta raudmehe hobuselt, ja tõsteti kolme piigiga läbipistetult sadulast õhku.

«Hoo-oo-oo...»

Balthasar tõmbas hobuse põõsaste varju ja pööras ümber, et Märteni järele ringi vaadata. Sealsamas kihutas rüütlivägi teispool sarapikuräga temast mööda. Nii lähedalt, et nende möödumisest tekkiv tuul pani põõsa roosteplekilised lehed Balthasari hobuse ja ta enese näo ees vudisema.

Rüütliväe esimeste ridade taga, raudmeeste vahel hunnikus hobustele surutud, paistis tosinkond maameestest vangid, nagu veriste peade või sootumaks meelemärkuseta oleku järgi näha haavatasaanud mehed. Balthasar nägi: mõned olid juba hobuste külge kinni seotud, teistel seoti praegu, möödaratsutamise peal, käsi selja taha. Ja Balthasar nägi ka: kuningas rippus põigiti võõra halli hobuse seljas. Peenike kanepine kõis oli tal mitu korda ümber rinna ja kõhu ja selja taha väänatud käte tõmmatud. Teisest kanepisest kõietükist silmus oli tal kaelas ja kõie ots oli esirea keskel ratsutava isanda raudkindas käes. Nöör oli pingul ja rebis kuninga suure nisukarva juustega pea (tammeoksine kroon oli muidugi hobuste jalgade alla kukkunud) niipalju viltu, et Balthasar ei näinud kuninga nägu. Vangide seas silmas Balthasar vähemalt kahte meest, keda ta kuningamajal vanematena oli näinud osanevat. Isandate seas tuttavaid ei paistnud. Juba sellepärast mitte, et ainult üksikuil olid visiirid üles tõstetud ja näod nähtaval. Nagu ka tollel, kes ratsutas esirea keskel ja rebis silmuseööri pidi kuningat enda järel. Aga kui seesinane otse Balthasari kohale sai, tundis Balthasar ta läbi roosteplekiliste vudisevate sarapuulehtede ometi ära: selle Issanda näppudest õhukeseks litsutud kullinina järgi, mis äravahetamatult istus keset isanda võitluse ja veiniõhevil, aga siiski asjalik-ülbet nägu. See oli Saaremaa piiskopi stiftifoogt Christoph von Monnikhusen, seesama isand, keda Balthasar oli kahe aasta eest kohanud härra Clodti majas ja kes veidi hiljem oli kuulutanud enese Taani kuninga isehakanud asevalitsejaks Eestimaal. Ja kes nüüd pidi teenima jürikuul Kuressaares maale tulnud hertsog Magnust (keda Narvas oli nimetatud ühesilmaliseks Taani kutsikaks)... Härra Christoph Monnikhusen, see, kelle nõunikku Balthasar ise oli mänginud, kui ta kunagi oli käinud Raasiku Hassele talupoegade pärast hirmu nahka ajamas...

Valevalitseja ratsutas rüütlite ja vangidega kümne sammu pealt mööda. Valenõunik litsus enese võsas vastu hobuse kaela ja tark loom seisis liikumatult põõsastes, nagu oleks kellegi vägev käsi teda paigal pidanud, ei tea, kas taevase Jehoova või udrumaise maajumala oma.

Sealsamas, kakskümmend sammu eemal, hõikas härra Monnikhusen oma rüütliid paigale. Nad pöördusid siapoole, suure võsa poole, kus linnapiirajad pesitsesid. Härra Monnikhuseni viipe peale ajas üks

kannupoisiohtu mees, ilus kerge turvis seljas, enese jalustes õieli ja hüüdis, natuke kähinal, natuke haukudes ja kõrgel häälel (aga selges maa-keeles) enese ette tihnikusse:

«Maamehed! Teie kuningas on maha löödud! Teie vanemad on maha löödud! Hulk teie väge on siin sannikul oma vere sees maas! Kes teist enne tänast päevaharja laiali ja koju lähevad, neile antakse nende sõge mässamine andeks. Aga kes pärast seda veel siit võsast peaks leitama, saab kinni võetud ja Koloverre linnas neljaks tõmmatud!»

Lihula meestest kattevägi seisis hallis hunnikus sada sammu tagapool. Härra Monnikhuseni hobune kaapis kannatamatult mätast ja andeksandmise ning neljakstõmbamise kuulutaja seisis harali jalustes keset ta enda sõnadele järgnenud vaikust, milles kostis ainult mõne hobusele seotud vang'i oigamine. Siis laksus kuskil võsarinde sügavas harkpüssi kume lask, ja kuulutaja haaras raudsõrmede heleda kõlksuga oma rinnaraudisest kinni ning vajus õöksudes hobuse laudjale ja sealt jalustesse rippu.

«Ack dat is der Rebellen Antwort!?» hüüdis Monnikhusen. Oma kiitsaka oleku kohta oli tal uskumata kõmisev hää.

«Landfahne! Links — vorwärts! Ehre der heiligen Jungfrau!»

Balthasar litsus enese vastu hobuse kaela ja pidas hinge kinni. Ühe silmapilgu mõtles ta: kas haarata põuest Hasse-härra lühike tuleriist — ta tuleks selle pruukimisega toime küll — ja anda härra Monnikhuseni pihta tuld? . . . Pole mõtet, sest isegi, kui ta tabaks, isegi, kui selle hädapüssi kuul härra Monnikhuseni turvisest läbi lööks (mida eales loota pole), isegi siis poleks enam midagi päästa. Sest isegi Monnikhuseni langemisel ei jääks rüütlilipkond niimoodi peatult hajali, nagu maamehed praegu olid jäänud . . .

Sealsamas pöördus rüütlivägi hiiglakirve ühtluse ja kiirusega vasakule ja tungis saja sammu sügavuselt servast hõredamasse tihnikusse. Võsast kostis põõsaste raginat, kisa, mõõkade kõlksu, hobuste korskamist ja maa- ning saksakeelseid vandeid. See oli võib-olla vähem kui viie minutiline manööver, mille vältel Balthasar taas ei sõandanud end liigutada, sest rüütliväe tagumine rivi ei süüvinud sarapikku, vaid jäi otse tema kõrval võsaservale seisma. Sealsamas pöördus salk rägast tagasi. Paaril esimese rea tiibmisel rüütlil oli mõõgatera punane. Ühe ratsu vajus võsaserval maha ja jäi, soolikad väljas, korinal mätaste vahele kõngema. Teised lohistasid pool tosinat vang'i põõsastest lagedale.

Jälle ratsutas valeasevalitseja Balthasarist tuuleõhuläheduselt mööda. Ja jälle pidas valenõunik põõsastes hinge kinni ja otsis silmadega kuningat, kuid ei näinud varem võetud vangidest kedagi, sest ilmsesti olid need kiilu vasakule tiivale jäetud, aga nüüd möödus siitpoolt rüütliväe parem tiib.

Balthasar pööras hobuse ümber ja kappas padrikusse.

... Valeasevalitseja . . . Vale-rahukuulutus . . . Valenõunik . . . Valevabadusvõitleja . . . Vale! Vale! Vale! . . . Jeesus Kristus, ütle: kas siis tõesti kõik on hukatus ja häbi ja vale?! Ja üksi kiledahäälse Kulpsuu meelega piikide-otsa-jooksmine oli õ i g e?! . . .

Balthasar kappas üle laialitallatud leerituleasemetele. Ta sõitis tule ääres surnuks pistetute vahelt läbi. Takuses palakas kiiver, mis ta sadulanupus kõlgendas, peksis ta paremat põlve. Märjad, paiguti paljad oksad

rooskasid ta nägu. Ta tundis seljanahal judinaid, nagu oleksid oksad ta silmnäo verega kokku teinud. Aga keset kuristikku kukkumise halasamatut müha ajas ta mõtlemise visa loom end ometi juba jalule. Ta nägi tosinkonda tumma ja kühmus maameest põigiti üle oma raja ida poole metsa ruttavat. Ta tahtis neid hüüda. Ja oli vait. Ta kaalus, kas hakata väe hajuvaid salku padrikust üles otsima. Ja otsustas: milleks? Mis oleks ta mõistnud nendele öelda? Ta kaalus: kas otsida saadikute, kas otsida Märteni jälgi? Ja otsustas: saadikud pagesid, kuhu keegi sai, Märten liigub kindlasti tagasi Tallinna peale. Aga sealt pole teemal praegu muud otsida kui võllast. Ta otsustas sõita võsa varjus kirde poolt ümber linna ja pöörata Haapsalu peale. Ta tundis, et ta põlved värisesid ja et ta kõht oli kohutavalt tühi. Ja et pärast seda, kui rüütlid olid oodatud abiväe varjust välja ilmunud, oli kõik olnud ette nii purustavalt selge, et see, mis sündinud oli, ei suutnudki enam teda viimseni maha muljuda...

Balthasar kappas rägastikku ja märjad verepripsmetes oksad sulgusid ta kannul.

Nagu poleks teda eluilmas seal olnudki.

SEITSMES PEATÜKK

milles ühe noore mehe elujuhtumised peaaegu et tema enese arutamist ja meeldetuletamist mööda jutunöörile lukitakse nagu pisikesed kirjud merikarbid, ükshaaval liiga tillukesed, et nende sees mere kohinat kuulda võiks, aga üheskoos — mine tea, kusjuures meie neid siin (nende pärast pärisesse meresse uitma minemata) õieti üksnes selles lootuses salitseme, et see meid meie looga kõige hõlpsamini edasi ehk, õigemini ütelda, tagasi laseb pääseda.

Roheliselaiulise tornikiivri püstakas tipp seisis kuueteistkümmel peenikesel piilaril, mille vahelt paistis hallikas haljas päikesehelendus ja pilvevarjudes maa kuni hämuse silmapiirini, kuna all, tornijalamil oli kobaras koos punasekatuseline linn. Juba üksi neist piilareist oli selge, et Tallinn ega Oleviste ei olnud see küll teps. Ja kõrgusevahest paistis see niisamuti ära. Sest kuigi üks siitmaa vägevamaid, oli Breemeni Püha Ansgari torn Olevistest tubli kakskümmend sülda madalam. Aga kõrgust oli tal ometi enam kui küll, et siit ringi vaadates südame all kõditaks.

Lai ja laevaline ja suvesinine Weseri jõgi, vist laiemgi kui Oder Stetini kohal, jagas maa kagust loodesse kahte lehte ja kaarjas vallikraav löikas linnaaluse pikliku kaldariba eeslinnade ja põldude küljest lahti nagu maasikatest või pihlamarjadest punava vaagna. Pigem jah pihlamarjadest, kui vastutusrikka silmapilgu mõruda maitse peale mõelda, mis Balthasari siia üles enesega aru pidama oli toonud. Või kui mõelda judina peale, mis tal siin ülal millegipärast kõhu kandist läbi käis, kui ta pilgu mööda Weseri kilgendavat paela loode poole saatis ja jõeäärsete külade nimesid meelde tuletas: Rabbingshausen, Gröpelingen, Mittelsburen — ja all, päris udusel silmapiiril — *Vege sack*...

Balthasar võttis talajupil otse kellade kõrval istet. Kellasid oli kaks. Väiksem oli nähtavasti see, mida Ansgari kiriku eestseisja Puttemann

oli Püha Viituse kellaks nimetanud, kui nad ülemöödunud pühapäeval kolmekesi olid kirikusse tulnud, Puttemann ja Sumi-härra ja Balthasar, ja kellad olid parasjagu pimmedi-põmmadi lüüa müranud. Suurem, alt kolme küünra laiune ja kõrguse poolest Balthasaril üle pea, pidi olema see, mille nime härra Puttemann oli öelnud olevat *Suur Prömmal*.

Balthasar heitis pilgu üle toomkiriku ja Maarja ja Jakobi ja Tehvani kiriku tornide ning võttis Annika kirja põuest välja, et seda veel kord lugeda. Tuul pühkis kõhinal üle kellade, nii et need tundusid kuuldamatult kumisevat, ja vudistas hallikat kirjapooognat, nagu peaks seda võimalikult kiiresti loetama. Annika kirjutas:

Armas vend Balthasar!

Kui Jumal tahab, jõuab seesinane kiri ometi Sinu kätte, sest kuigi Sina ise ei ole vaevaks võtnud meile kirjutada, olen mina Tema tahtmise järgi kahel korral Sinust teatust saanud . . .

Kiri oli saksakeelne ja koguni suleosava käega paberile pandud, nii et see polnud muidugi mitte Annika enese kirjutatud, vaid mine tea kellel usaldusväärt inimesel valmis treida lastud.

. . . esimene kord säherdust teatust, mis meile suurt ehmatust ja kurbust tõi, aga teine kord küll seesugust, mille pärast meil äranis suur rõõm oli siin, meie kurbade asjade poolest viimati nii küllalises elus, olgugi et ka see rõõm meile teispidi meelehärmi valmistas. Esimene teatus, mis mina Sinu kohta sain, oli see, et Wolffi-härra kirjutas Stettini linnast meie isale: tema olevat minu kadunud Meuse soovitusel Sinu oma õpilaseks võtnud ja Sind mitu aastat õpetanud ja kantseldanud ja koguni teistest õpilastest paremaks pidanud ja Sinule ka raha laenanud, kui Sina seda segaste aegade tõttu kodust ei saanud, aga praeguse, 1562-se aasta näärikuul olevat Sina Stettinist häbiväärt kombel ja teadmata suunas ära põgenenud selle peale mõtlemata, et Sina temale üksteistkümmend taalrit olevat võlgu jäänud —

Wolffi-härrale üksteistkümmend taalrit võlgu . . . Nagu oleksin ma seda tema enese või kellegi teise või Issanda vastu salata püüdnud! Aga kust oleksin mina selle raha seekord võtma pidanud? . . . Ja kust peaksin ma selle praegugi võtma — enne kui . . . Wolffi-härrale üksteistkümmend taalrit võlgu . . . Mitte ainult üksteistkümmend taalrit, kulla Annika, sest see on jumalatõsi, kui Wolffi-härra kirjutab: *mitu aastat õpetanud ja kantseldanud ja koguni teistest paremaks pidanud . . .* Aga ütle, mis pidin mina tegema?! Ma jäin ju siis, kui ma sel Kolletusepäeval sellest asjast põgenesin, millest sa, kallid õde, mitte kui midagi ei tea, ma jäin ju neist Kruse-härra neetud ja siiski õnnistatud taalritest, nii palju, kui neid veel alles oli, viimseni ilma! See tähendab, nende abil (ja Kimmelpenningi kingitud riides ja saabastes) pääsesin ma üle Haapsalu ja Kuressaare Riiga ja sealt Stettini tagasi. Aga minu lootus oma õnnelikult toimetatud Narva-reisi eest sedamaid rikkalikku tasu saada (sest härra Krumhusen oli ometi üpris selge sõnaga töotanud: *ja kahet seda ei tarvitse sina seda teps!*) ei läinud hoopiski mitte täide. Härra Krumhusenit polnud ei Stettinis ega Treptow's. Härra Krumhusen oli

JAAAN KROSS

hoopis Lippesse või Salzburgi või pagan teab kuhu reisinud, ikka soolakodade asjas kogemusi korjama, ja seal kuskil kuuldus tema haigeks jäänud olema ja tagasi ei tulnud tema teps. Aga mina olin omaenese raha, niipalju kui mul seda pärast kahte ja poolt pedagoogiumiaastat (Bade-poisiga üheskoos tehtud naljad ja mõned muud krambambulilood kaasa arvatud) — niipalju, jah, kui mul veel raha oli, Narva-reisi ettevalmistusteks ära kulutanud. (Paar paremaid pükse, uus kuub ja köide Marcus Aureliust, mis nüüd peaaegu kandmata ja peaaegu lugemata Krumhusen-juuniori juurde maha jäid.) Nii et jõulude aegu 60, kui ma Stettini tagasi sain, olid mul näpud täiesti põhjas. Aga ma võin ütelda: mitte mina ei läinud Wolffi-härra käest raha paluma. Ei, tema küsis minu käest, kas mul seda ehk tarvis ei ole. Ta ütles, ta olevat tähele pannud, et ma olin oma vöörihma sisse uusi pandlaaukusid torganud — ja mitte selleks, et seda laiemale lasta. Ja siis ma tunnistasin oma kitsikuse talle üles. Ja tema, lahke mees, nagu ta minu vastu juba hulk aega oli, pakkus mulle laenu: taalr kuus nii mitme kuu jooksul, nagu mul tarvis läheb, tagasimaksmisega aasta pärast, see on jaanuaris 62. Ja kergemeelsest peast võtsin mina tema lahkuse tänuga vastu. Kergemeelsest peast selles mõttes, et ma ikkagi lootsin talle oma võla olgu Krumhusenilt või kodust saadava rahaga ära maksta, ja väga hästi teadsin, et muid viisisid, mis mul kunagi mõttes olid vilksatanud, selleks teps ei leidunud: maad, mida ma võla katteks oleksin künda võinud, rektoril ei olnud, kirjatöid, mille korrektuuri ma oleksin võinud lugeda, ta ei kirjutanud ja niipalju, kui ta oma hobusesuksuga sõitis, ajas tema Hansu-nimeline teenrinäss tal nii kutsari- kui ka tallipoisi-asja ära.

Minu vana arvestus — mark ja nädal — ei andnud millegipärast küll enam sugugi ots otsaga kokku. Imelikul kombel oli elu ka Stettinis nii hullusti kallimaks läinud, nagu oleks Liivimaa sõda servapidi sinnagi ulatunud. Aga kuidagimoodi elasin ma selle rahaga ja lootusega, et härra Krumhusen varsti tagasi tuleb, ligemale kaks semestrit ära. Uusi aukusid võosse tegemata — ja vanu tarvitusele võtmata. Aga kui härra Krumhusen ikka välja ei ilmunud ja ka Tallinnast raharaasu ei tulnud (sest minu kirjad olid nähtavasti kaduma läinud), aga minu võlg härra Wolffi vastu oli kümne taalrini kasvanud, pidin ma midagi ette võtma. Seda enam, et 62. aasta lähenemisega uue õppimiseraha äramaksmine silmapiirile tõusis, mis mul küll ammu viielt taalrilt neljale oli alandatud, aga seda vähem viivitamist võimaldas. Ja siia-sinna olin ma nagu nii veel marga või teise võlgu, näituseks ka isand Buttele — seakõrneste ja lisaleeme eest. Muidugi: ma oleksin võinud Bade-poisi käest laenu küsida. Temale poleks see sugugi ülesaamatu asi olnud mulle ütleme viis või kuus taalrit ära visata. Aga miskipärast ei saanud mina ses asjas enesest üle. Kuigi minu kitsikussesattumine oli suurelt jaolt Bade-poisi poolt õhutatud ponkritest sündinud, sest mul ei kõlvanud kauba-härravõsu lokspäridel kõnni mängida. Jah. Ja kuigi Bade-poiss oli peaaegu et minu sõber... Aga siis, talvekuu algul, kui minu enesetunne juba õieti täbaraks oli läinud ja ma tõesti ei teadnud, mismoodi ma tulevate aastale ja härra Wolffile silma vaatan, saatis Issand ühe uue *lector publicus*'e meile Eukleidese tarkusi õpetama. Seesinane tuli Wittenbergi linnast ja küsis meie igäühe käest, kustpoolt me keegi pärit oleme, ja kui mina talle Tallinna nimetasin, ütles ta, et tema ise pole küll selles

linnas käinud, aga on ometi hiljaaegu ühte sealtlinna meest kohanud: nädal enne tema äratulekut oli keegi lahke teoloogiamagister Tallinnast Wittenbergi päralt jõudnud ja koguni tema, tähendab selle meie lektori alt vabanevasse üürituppa Fischergassele elama kolinud. Et ennast ülikoolis *in doctorem* promoveerima asutada. Ja kui mina siis lektori käest küsisin, mis selle mehe nimi oli, ütles ta, et see oli olnud isand Johann Sum ja enne seda Tallinna triviaalkooli rektor.

Selsamal öhtul tegin ma oma otsuse. Sest härra Sum oli minust alati lugu pidanud (niisuguse asja tunneb ju lihtsalt nahaga ära), nii et see oli mind ikka õhutanud tema ees kõige paremat püüdma. Temalt võisin ma loota nii nõu kui ka abi. Ma otse *pidin* seda talt ootama, kui Issand nii isesugusel ja selgel moel mulle teatada võttis, et härra Sum oli nüüd siin... See tähendas küll õieti vägagi *seal*... Sest Stettinist Wittenbergi (nagu ma uue lektori käest üsna tähelepanu äratamata küsida sain) oli ligemale viiskümmend miili.

Järgmisel öhtupoolikul läksin ma teele. Õige kerge paun ja paras rännusau olid mu ainus kandam. Ja paiguti küll vankuma kippuv, aga ometigi vintske usk Jumala abi ja veel enam oma hea õnne sisse mu tiib.

Nõnda oli, kullakene, selle minu häbiväärt ärapõgenemisega lugu. Ja ma sõandan arvata, et see juba üksi sellepärast nii üpris häbiväärt ei olnud, et see nõnda kibeda riskimisega seotud oli: kui rektori tagaotsimiskirjad või muu sant õnn oleks mind Stettini tagasi vedanud, oleks mu paljas tagument terve pedagoogiumi ees kakskümmend sirakat pidanud vastu võtma. Või oleks mind kuuks ajaks vee ja leiva peale kartsa saadetud ja määratud mulle veel rahatrahv takkapeale. *Võlgade* pärast põgenemise eest! Jaa — mõni asi on Issanda maailmas narrimast narr...

Aga seda Wolffi-härra kirja (nagu ma Sulle Sinu põgenemise peale vaatamata Stettini kõrgekooli aadressil kirjutasin, sest kuhu mujale oleksin ma mõistnud kirjutada), seda Wolffi-härra kirja ei saanud meie isa õnneks mitte enam kätte. Nõnda et ma Sulle trööstiks ütelda võin: kurba meelt ei saanud see talle tema lühikese haiguse ajal mitte teha ega tema elupäevi lühendada, mis paraku küll sündinud oleks, kui tema kõrvad seda oleksid kuulda jõudnud. Sest (ma ei tea, kas tütar ülepea tohib oma isa kohta seesugust ütelda või mõelda, olgu enne või pärast tema surma, aga et Sina minust nõnda kaugel oled ja mul sellest kellegagi rääkida ei ole, ütlen ma ometi): meie isa oli oma elupäevade lõpuni omaenese ja oma kodakondsete aususe peale uhkem, kui päriselt kristlikus meeles võib-olla et ülepea sünnis on, ja niisugune teatus oleks teda rabanud nagu Issanda roosk. Aga õnneks sai see meie kätte alles nädalapäevad pärast seda, kui meie isa neljandal jürikuu päeval, mis sel aastal Suur Reede oli, kella kolme aegu päeval, just selsamal ajal, kui meie Önnistegija ristil hinge heitis, oma Isa juurde oli kutsutud —

Isa on surnud.

Ma tean seda hommikust saadik, kui Sumi-härra teener selle kirja käärkambrist mu kätte tõi. Imelikul kombel ei rabanud see mind eriti rängasti. Olgugi et see oli nii ootamatu, kui nõnda eaka mehe surm üle-

pea olla saab. Ainult südame alt sähvatas korra seda lugedes. Nagu oleks mul mu enese teadmata nuga rinnus olnud ja nagu oleksin ma selle pea millegi vastu tõuganud. Ei rohkem. Aga omaks võtta pole ma seda siamaani suutnud... Et ta vilkaid heledaid mõotuvõtvaid silmi enam ei ole. Ega ta käredat, hobuste hõikamisest tuhmivõitu häält. Ega neid murelikke ja nalja-teha-katsuvaid, natuke lõmpse ning abituid isa-pärimisi, neid katseid purret üle jõe lükata, mis on nagu vastukarva silitused ja mille lakkamine on ometi otsekui äraandmine... Isa... anna mulle andeks... Mul pole praegu mahti. Näed sa, ma olen siin üleval (jah, nii imeliselt üles olen ma sattunud), siin üleval kõigi maailma tuulte puhuda... Kui ma ükskord aega saan, kui ma jalad maha olen pannud, kui mul rahu on oma mõtted ja süda läbi katsuda, siis ma tulen sinu juurde, tingimata. Aga mitte praegu, mitte siin... Seal, Kalamaja vana kiriku taga kruusakärgal, nimeta kungaste vahel, seal... Ilusa paese hauakivi, nägus raidkiri peal, lasen ma su hauale panna:

In hoc loco requiescet in pace Dei

Simon Rissa

vectuarius või *heniochus* või kuidas? — ikka ei tea ma veel, kuidas voori-mees ladina keeli on — *Revaliensis*.

Ei-ei, ära muretse, vana, ei mingit kivi... Sest ma kuulen, kuidas sa mu mõtte peale uratad: «Parem vaata, pois, et sa oma võlad makstud saad...» Hea küll, hea küll... Annika kirjutab:

Järgmine teatus, mis ma Sinu kohta olen saanud, tuli nädala eest Sinu endise koolmeistri härra Balderi käest, ja sedamööda on Sinu elus vahepeal üpris suured ja rõõmustavad muudatused sündinud, aga mis imelisel teel sina sinnamaale jõudnud oled, on mulle praegu koguni äraseletamata asi —

Mis imelisel teel?... Kullakene, ma käisin seda teed esimese hooga üksteistkümmend päeva... Sest mu Stettinis seitse korda paigatud jalavarjud olid üpris armetud ja kuni Eberswaldeni oli lumi sel aastal juba maas. Nii et ma pidin iga miili takka teeveerde istuma varbaid soojaks hõõruma ja kuiva heina otsima kottadesse toppimiseks. Eberswaldest lõuna pool algas sügisene pori, sealtkandi enamjaolt liivas-tel maadel küll mitte just kõige põhjatam, aga ikkagi tüütu. Ja kere kipus mul järjest heledaks küll. Sest ma võisin lubada endale teeäärseis traktiirides ainult ühe kesise söömaaja päevas. Aga õnneks oli maanteeveeril juba lehituiks kippuvais pirnipuis veel uskumata suuri helerohelisi ja mustatäpilisi pirne leida. Ja viimased naerikuhjad põldudel pakkusid pirnide magusa sekka tahedamat närimist. Paar korda läks mul õnneks ka teiste kõrtsiliste kulul kõht täis süüa: kui ma niisugustega jutu peale sattusin, kes Liivimaast kuulnud olid ja sealseist sündinud asjust lähemat teada saada ihkasid. Ühed nahkpükstega kaubasaksad, kes ütlesid endid Danzigi poole teel olevat, tellisid mulle Bernau linna trahteris paari õllekannu järel koguni seakintsu lauale. Nõnda väga meeldis neile minu jutt ülepea, aga iseäranis see, mis ma Narva-kaubanduse tavade ja hindade kohta rääkisin. Aga süüa ma seda seakintsu ometi ei saanud. Sest enne, kui see vardast lauale jõudis, segasid kolm kõrvallauas istu-

nud landsknehti moodi selli meie rääkimisse vahele ja nende ninamees ütles, et nemad olevat ausad knehtid Brandenburgi kuurvürsti soldil ja et minu jutt olevat kõige- ilma-hirmutise ja sodomiidi Moskoovia suurvürsti närune ja valelik üleskiitmine ja kes niisugust juttu heal meelel räägivad ja kuulavad, olevat ise vähemalt varganäod. Mina püüdsin seletada, et kuigi seda pole mitte palju, räägin mina ometi ükspäinis sellest, mis ma aastapäevad tagasi ise oma ihusilmaga näinud olen (ja siinkohal patsutasid Danzigi-teelised kaupmehed mulle õlale ja üks hüüdis kokale, et saagu minu seakints ometi noppemast lauda) — aga, ütlesin ma, mina võin muidugiteada rääkida ka sellest, mis ma olen kuulnud, ja seda on võib-olla rohkem küll: kuidas moskoviitide vägi on Liivimaal näituseks põgenikkudest kubinal-täis kirikuid põlema pannud (Jõhviski pidi ju 58-mal nõnda sündinud olema) ja poole rahvast suitsuga ära lämmatanud ja need, kellel veel eluvaim sees, teivaste otsa torganud. Aga selsamal ajal, kui landsknehtid mulle sellepeale poolehoidmist hüüdma ja kaupmeeste peale parastama hakkasid, äigas kõige ägedam kaupmehesaks oma tühjaks rüübatud kannuga minu poole ja saatis selle siis lähemale landsknehtile otse vastu punetavat vahtimist. Misperale tuli muidugiteada see, mis niisuguse loo peale ainuüksi tulla võib: knehtid ja kaupmehed läksid karvupidi kokku ja laud, kuhu ma sülgel neelates oma söömaaega ootas, löödi enne pilbasteks, kui minu praad küpseks sai. Ja kuna mulle paistis, et mul vähevõitu põhjust oli selles võõras tülis muhkusid saada ja viimaks puruks taotud kraami eest kõrtsmikule koguni maksma hakata (mida ma nagunii poleks võinud), nihutasin ma enese rüselejate vahelt rutusti välja ja tegin seitsinatsest Bernau linnast veel õhtuhämaras tühja kõhu, aga Jumalale tänu terve nahaga minekut.

Need Brandenburgimaa väikesed linnad on mitut pidi Liivimaa vähemate linnade sarnased, ainult et nad enamjaolt telliskivist ehitatud on, mida seal *Backstehn*'iks kutsutakse ja mitte *tegel*'iks nagu Liivimaal, ja Brandenburgi külasid ei mõistaks ma ka muude kui vähemate Liivimaa linnadega võrrelda: mõlemates on kivehituste ja katuste kõrval enamjaolt puuhooneid ja õlgkatuseid leida. Nõnda et Bernaust tulin ma rutuga tulema ja magasin öö väljas heinakuhjas nagu sel teekonnal harilikult. Järgmisel hommikul läksin ma selle käimakorra ainukesest suurest ja vaata et peaaegu Tallinna-suurusest linnast läbi, Berlin nimi, ja jõudsin pea jälle Brandenburgi hallide kõrrepõldude ja liivaste naerimaade vahele ja edasi suurtesse pruunidesse männimetsadesse. Löunas, Saksi kuurvürsti maade piiri pool, taganesid männikud aina enam pöögimetsade ees ja need sügisesed pöögimetsad olid sellele, kes neid enne näinud ei olnud, imetabased vaadata küll: puutüved on siledad ja valkjashallid, peaaegu nagu oleks suur veevoolamine nad pika aja sees niisuguseks uhtunud, ja metsaalune astumisest kumisev ja kahisev maa on langenud lehtedest urmapunane.

... aga mis imelisel teel Sina sinnamaale jõudnud oled, on mulle praegu koguni äraseletamata asi —

... Tõtt ütelda mulle enesele ka. Ja ma ei mõista selle kohta muud kosta, kui et eks olnud see siis Issanda enese sõrm, mis mind juhatas ja juhtis.

Üheteistkümnenda teepäeva hommikul läksin ma koos viie-kuue

Wittenbergi mineva skolaari ja käsitööselliga mõni miil Treuenbitzenist lõuna pool maanteelt kõrvale, et mitte rajavardjate kätte ja nende valdaste taha kinni jääda. Mispärast teised rajavardjaid pelgasid — mine tea. Ju oli igapähe oma põhjus. Minu põhjus oli see, et pedagoogiumi tagaotsimiskiri võis Stettinist siia päralt olla jõudnud.

Läbi männimetsaräga, kus ka ohtrasti tulikollaseid kaski hulgas oli, saime igatahes õnnelikult üle Saksimaa piiri ja olimegi lõunaks kõigi nende kõige vägevamate ja pühamate sündmuste linnas, mille nimi vähemasti kõigist minu kuulnud räästoolidest ja kateedritest on kangema kõminaga kajanud kui Petlemm ja Jeruusalemm ja Korintus ja Eevesus kokku . . .

Imelik oli see linn minu meelest kõigepealt selle poolest, et tal põhja poolt tulijale ülepea sissepääsu polnud ja et mul enne Coswigi väravasse jõudmist läbi pühatute vallivärkide ja mööda kraavikaldaid ümber poole linna kõndida tuli. Ja peab ütlema, et oma ilmatu suure kuulsuse kohta on Wittenberg õieti üsna tillukene linn. Aga eks ole ju ka ammust teada, et pühatumat Baabülioni ei ole enam mis ajast olemaski, aga armetu Naatsaret öitseb edasi, kuigi see pidi olema aina üks kadal ja kasimata paik.

Niisiis, ma tulin Coswigi värava kaudu Wittenbergi sisse ja leidsin Fischergasse pea üles (see oli Cranachi majade ja Elbe-värava vahel vastu jõepoolset müüri) ja Issanda lahkuse läbi oli härra Sum ka kodus, selle köösnermeistri maja väikeses kambris, kus ta pidi olema.

Kui ta minu mu koputamise peale sisse hõikas, istus ta ise lõunalauas ja näris hanekoiba ja veinikarikas oli tal ees ja võrdlemisi kulunud, aga punasest safianist tuhvliid olid tal jalas, mida ma kohe tähele panin, sest jalad oli ta mõnususe asjus padjaga järile välja sirutanud. Ta heitis mulle oma ümarate pruunide silmade pisut tüüdatud pilgu ja küsis läbi hanekoiva närimise:

«Noh — mis on?»

«Kas magister Sum mäletab — Tallinnast . . .»

«Ohoo! Jaa!» hüüdis ta äratundvalt, «Balthasar! Balthasar, mis tähendab: seesinane, keda Baal kaitsta võtku.» Ta silmitses mind hooliga ja ta vara-hallikirju habemekikk läks naerule. «Tõsijutt. Baal ei paista olevat sind hellitanud. Istu. Söö. Räägi.»

Ma istusin, söin ja rääkisin kõik puhtast südamest ära. Ja ma pean ütlema: ma olin sellest isegi natuke pettunud, kui kergelt härra Sum minu üheteistkümnendaalrist võlapattu ja salajast ärapõgenemist võttis.

«Ho-ho-hoo,» naeris Sum, «ja selle võla pärast jooksed sa kiini läbi Saksimaa! Korraldame ära. Koos intressidega. Selge.»

Muidugi, temal, kellel pidid Hannoveris või Osnabrückis rikkad sugulased ja vist koguni üks hiljuti päritud mõis olema, oli hõlpus pidada seda üheteistkümmend taalrit tühjaks puruks.

«Ja mis sa siin Wittenbergis edasi teha tahad?»

«. . . Mis see paljas tahtmine aitab!»

«Noh? Semestriks või teiseks siia tuhteerima jääda?»

«Muidugi . . . Aga . . .»

«Annab ka seda korraldada. Kui see üks tõsine tahtmine on. Ja sina ju . . .» Siin pidas Sumi-härra vahet, vaatas mulle kummaliselt mõõtu-võtva näoga otsa ja läks oma kõnes ladina keele peale üle. Ja

mina püüdsin kõigest väest taibata, milles ma tema vastu eksinud olin, sest minu esimene jutuaajamine Wolffi-härraga tuli mulle meelde. Aga härra Sum püsis minuga muutumatult lahke. Pärast tundi aega sõbralikku ladinakeelset juttu (mis mul hanelihakantsu ja veinipeekri ja päratu vabanemisetunde tõttu üpris ladusasti jooksma läks), kupatas härra Sum minu kõigepealt sauna, ja kuigi Saksamaa *Badestube*'d pole hoopiski Tallinna saunade vastu, sest korralikku leili ega vihtlemist ei tunta siin ülepea mitte ja kogu nende saunalust on paljas tulise ja külma veega solgerdamine, tundsin ma ennast sealt tulles ometi uuestisündinuna. Küll mitte patust puhtaks saamise mõttes, pean ma tunnistama. Sest selle kena tallenägu saunatüdrukuga (Gertrud oli ta nimi) olin ma juba kokku leppida jõudnud, et meie õhtul kell kaheksa augustiinlaste kloostris juures kokku pidime saama. (Issand, anna mulle andeks, et minu esimene käik nende müüride äärde, mille vahel doktor Luther hulk aastaid Sinu tegusid tehes elanud oli, mitte paremal, vaid just säherdusel eesmärgil aset leidis...) Aga ometi ei mõistnud ma ennast pärast seda roojaseks pidada. Sest me olime mõlemad saunapuhutusest tulised ja lõhnasime kirbest vaiguseebist. Ja Gertrud teadis kloostris tagumises müüris pöösastetagust orba, mille põrandal oli paksumult kuivanud pöökpulehti. Ja need pimedas süsimustad lehed, millest ma ainult teadsin, aga sugugi ei näinud, et nad tulipunased olid — need kahisesid meie külje all küll teisiti, hoopis teisiti, aga ometi peaaegu niisama nagu heinad Kalamaja lakas, kui... Eeh, Annika — nüüd olen ma oma suurele õele oma tüdrukutelugusid lobisemas ja ma näen siamaani selgesti, kui pilve sinu Püha-Neitsi-otsaesine juba on läinud... Ta-ta-ta-ta-taa...

Härra Sumi korteriperemees sokutas mu härra Sumi palvel sinna samasse Fischergasse sinise ninaga nahaparkal Mangeri juurde elama ja härra Sum viis minu ka rektor Fabriciuse ette, ja teoloogiakolleegeiumi leidsin ma siis juba ise üles. Härra Sum saatis ka minu võla, need üksteistkümmend taalrit, Wolffi-härrale ära ja leppis minu sinise õpperaha osakaupa maksmisses rektoriga kokku ja andis mulle koguni töö, millega ma nälga jäämise vastu kaitstud olin ja mida ma loengutel käimise kõrval teha sain: ta laskis mul oma *dissertatio* valmisolevad peatükid seitsmes eksemplaris ümber kirjutada, et tema sõbrad neid lugeda ja läbi arutada saaksid, enne kui ta need trükkali kätte viib. Seda tööd tegin ma õhtuti ja öösiti kõige muu vahel. Aga kõik muu oli linna kuulsates paikades luusimine ja Linnakiriku kuulsate jutlustajate kuulamine ja turupoed ja tudenginaljad, Piesteritzi kõrtsid, Strengkolki kalamehed, Elbe laevarahvas — ja Gertrud ja nõnda edasi. Tuhat asja. Ja ennelõunati kuulasin ma loenguid. Pomeranus-juuniori, see tähendab vana kuulsa Bugenhageni poega, kes oli oma ihulise olemise poolest justkui linaleost välja tiritud ja paistis mulle oma tarkustegi poolest olevat pigemini kuulsa isa poeg kui ise silmapaistva vaimuga mees. Esimeses järjekorras kuulasin ma aga (sest seda oli härra Sum mulle kõigepealt soovitanud) tillukest küürakat Paulus Eberust, keda kõik puhastatud usuga Saksamaa pidas nüüd, pärast Melanchthoni surma, suure Philippi vaimu ja autoriteedi üheks tähtsamaks pärijaks — niipalju, kui selle autoriteedi üpris kitkutud sulgedest veel ülepea alles oli jäänud. See Eberus pidi olema lapsepõlves kuidagi narristi kukkunud, nii et ta

oli küürakaks jäänud. Tal oli kõhn ja varakortsus poisikesenägu, hall juukseude ja peenike kael, ja kui ta haprad randmed harvade hoogsamate tiraadide ajal laiades käistes välkuma hakkasid ning talaar ümber küüru lehvima läi, meenutas ta väikest mustatiivulist, kolleegiumisaali põrandale kukkunud ja vigaseks astunud lindu. Ma ei mõista ütelda, kui tark mees ta õieti oli. Aga head tahet, kõigi lootuseta paistvate asjade kiuste kõige paremat tahet oli tema sees küll mitme pühamehe jagu. Nagisevalt kateedril, kust Luther ise oli mõnekümne aasta eest oma vintskeid ja vängeid tõdesid müristanud, jutlustas Eberus nüüd oma kõrgel ja üksluisel häälel väsimatult ja järelejätmatult, et tähtis polevat mitte see, mis flatsiaanide suus melanhtoonlaste asjast erineb, vaid see, mis luterluses ühine on. Ja kui mitte mujalt, siis neist loengutest (aga küllap ka mujalt: kirikust, kõrtsist, tänavalt, turult) sai mulle selgeks: vähemalt siin, Saksamaal, oli usupuhastus lõhki mis lõhki. Nagu juba vana Rhoda meile kord Stettinis oli ütelnud. Aga mitte ainult vana Rhoda ei tulnud mulle selle ülikooli lõhkiste-pükstelappimise suminas meelde, vaid ehk veel enamgi üks hoopis teine mees: minu pisut nagu petetud ja sootumaks kadunud sõber — hundikutsikanaoline Märten (kelle kasepuust näo ma olin paunas Wittenbergi kaasa tarinud, sest ma ei olnud — ma ei tea, kas raatsinud või sõandanud seda maha jätta). Tema tuli mulle meelde, see tõrksusepunn, kelle mõte käis teiste üksmeelse mõtlemise kannul sagedasti umbes nõnda nagu kristliku söömaaaja juurde käib kuratlikult kriiksatav nuga, millega tühjaks tõstetud pann soustist paljaks tõmmatakse. *Specialiter* tuli mulle meelde, kuidas Märten kord ammu mulle oli vastanud, kui ma tema käest küsisin, kas ta usub, et maajumalad olemas on: «*Muidugi on. Ega's ilma-asjata kõigist kantslitest räägita, et neid ei ole!*»

Ühesõnaga, ma olin kuu või poolteist Wittenbergi ülikoolis käinud ja astusin ühel pealelõunal jälle härra Sumi poole sisse, tema *dissertatio* värske peatüki koopiad kaenla all. Ta võttis need vastu ja pani lauale, kuid selle asemel, et käskida mul vammus varna visata, tõmbas ise peeleriini õlgadele ja torkas bareti pähe:

«Tule, jalutame natuke.»

Me kõndisime mööda kanalikallast ülikooli poole ja ma ootasin, et härra Sum hakkab mulle uudiseid jutustama, mis minu meelest toas küünlavalgel ta näolt paistnud olid. Aga selle asemel küsis härra Sum äkitselt:

«Ütle, mis on õieti sinu seisukoht meie Õnnistegija ubikviteedi küsimuses?»

Tõtt tunnistada polnud mul selles küsimuses mingit seisukohta. Ma astusin üllatusest natuke nõutult üle märgade sillutuskivide, mis olid hämaras mustadest vahtralehtedest libedad. Ma tuletasin meelde: jaa, peale kõige muu oli mulle kuskil ju koguni üks Timanni või kelle kirjatükk silma hakanud. Nii et ma Jumala abiga üsna üksikasjaliselt teadsin, mis küsimus see niisugune oli. Kogu ammuse armulauatüli põhiküsimus lõppude lõpuks: kas Kristuse ihu on kõikjalolev või mitte ja kas ta järelikult on armulauaeivas tõeliselt või ainult sümboolselt, eks ole. Põhiline küsimus, mille ümber flatsiaanid ja melanhtoonlased kaks-teistkümmend aastat aina vihasemat võitlust olid võidelnud. Aga mis puutub minu seisukohta... Noh, mõnikord oli mulle tundunud — mitte,

et ma ei s u u d a selle küsirõuse põhjani tungida, vaid et mul pole olnud selleks lihtsalt mahti, aga mõnikord (andku Issand mulle andeks, kui see peaks jultumus olema) —, et seesinane küsimus on üsna sedasama mõotu nagu too, mille arvel doktor Luther pidi paavstlikekude juuksekarvalõhestajate üle vägevasti irvitanud olema: et kas nõela terava otsa peale mahub üks kurat või seitse tuhat kuradit . . . Me kõndisime Linnakiriku poole tagasi ja selle kiivritest lagedad tornid seisid nagu kaks mustavat, tõmbiks põlenud otsaga küünalt, kaks hiiglasuurt kustunud küünalt vastu lossieeslinna kohal kuhtuvat eha (Schmalkeldeni sõja päevil olid kiivrid maha kistud, et soklite kivilagedale tükkisid üles panna, aga nüüd polnud seal enam ei tükke ega kiivreid). Ma ütlesin:

«Seesamane Timann kirjutab (isegi tema raamatu nimi oli mulle vahepeal meelde tulnud ja et ma selle nüüd välja ladusin, oli muidugiteada paljas edevus, mille vastu ma küll võidelda püüan, aga millele ma jälle järele andsin), kirjutab oma *Farrago sententiarum et caetara's*, et Kristus istub Jumala, oma Isa paremal käel ning et ta — kuna Jumala parem käsi on igal pool — on, *ergo*, niisamuti igal pool. Timann ütleb ju *expressis verbis*, et Kristus on igas õunas ja pirnis . . .» Me olime parasjagu turuplatsi servale jõudnud ja sammusime üle platsi minnes suu- rest hämaras mustavast hobusehunnikust mööda ja mul oli kange kiusatus ütelda: « . . . ja igas hobusepabulas», aga ometi tundus see mulle kun- natu, muidugi mitte Timanni, vaid Kristuse pärast ja pealegi härra Sumi seltskonnas. Ning ma ütlesin:

«Aga kui on kirjutatud *Ja Tema istub Jumala oma Isa paremal käel*, siis on minu arust kaks võimalust: see kas ei tähenda mitte kui midagi (mida evangeeliumi sõna kohta ometi ei tohi mõelda) või tähendab seda, et *oma Isa p a h e m a l käel ei istu Tema teps mitte!* Ja kuidas härrad ubikvistid sellest vastuolust üle saavad, tahaksin ma küll hea meelega näha. Aga kuni nad pole seda mulle näidanud, *u s u n* ma, et armulaua- leib ja viin *o n* meie Õnnistegija ihu ja veri. Aga *mismoodi* nad seda on, selle üle hoian ma ennast liiga sügavalt juurdlemast.»

Ma mäletan, härra Sum oli selle peale natuke aega vait ja ma küsisin endalt, kas minu peaaegu et lõmpsimisi antud vastus teda viimati ei pahandanud. Sest oma kunagiste õpetajate kohta ei jõua sa iial täiele selgusele, missugune nende pärine mõõt on. Aga siis ütles härra Sum

«*Balthasar, Breemeni pürjermeister Büren ja sealtlinna Püha Ansga- riuse kiriku eestseisus kutsuvad mind sinna õpetajaks.*»

« . . . Ja teie?!» küsisin ma ehmatusest tuhmil häälel.

«Ma olen otsustanud minna.»

L ä b i mu ilus elu! mõtlesin ma. Kahju. Kirevase moodi kahju. Ma olin just viimasel nädalal omaette arutada sõandanud, et kui mul korda läheb siin veel kolm semestrit vastu pidada, jõuaksin ma viimaks magist- rigi ära teha. Ja siis oleksid mul, ükskõik kus, kantslikandidaadina ikkagi kõvad plussid paunas . . . Läbi. Ja mitte enam üksteistkümmend, vaid kuusteistkümmend taalrit võlgu. Nüüd härra Sumile.

«Mul ei ole võimalik teile ära maksta,» ütlesin ma kibedalt, kuid puh- tast südamest.

«Mitte sellest ei tahtnud ma rääkida,» ütles härra Sum.

«Ja ubikviteedi asjas ei ole mul rohkem ette kanda,» ütlesin ma sol-

vatult. Issand, anna mulle andeks, sest ma ei võinud ju uneski aimata Sinu imelist nõu!

«Balthasar, need Breemeni härrad kirjutavad mulle, et mina neile siit Wittenbergist selle nende Püha Ansgariuse kiriku tarvis ka ühe melanhtoonliku meelega ja mõistliku olekuga abiõpetaja leiaksin.»

Mul oli oma äsjase solvatud tooni pärast häbi (sest kellelt ja mis õigusega võisin mina tahta, et härra Sum oleks Wittenbergi paigale jäänud ja mind edasi toetanud?!) ja ma mõtlesin heaks-teha-püüdva hoolega järele, keda ma oma ülikoolituttavatest nooremate professorite ja *lectores publici* hulgas härra Sumile soovitada võiksin.

«Noh, siin peaks ometigi küllalt sobivaid mehi leida olema...»

«Ma arvan,» ütles härra Sum, «et mul on sobiv mees juba leitud.»

«Kas mina ka teda tunnen?»

«Tunned ikka, natukene.»

«Kes see on?»

«Sina ise.»

Annika, kullakene, ma ei salga, et ma olin tükk aega tumm. Kartusest, et kui ma midagi ütlen, tuleb välja, et ma sain härra Sumist valesti aru. Või et ta mind mingil mõistmatul põhjusel narris. Me kõndisime Lossikiriku poole edasi. Siitkandi harilik õhtune hakiparv tiivutas kisaga ja kihinal-kahinal lossi tornide ümber. Närudes kerjus tuli meile vastu ja sirutas vabiseva pihu välja. Härra Sum ei pannud teda tähele, aga mina poetasin talle pool penni pihku... Issand Jumal, see on kas naeruväärt eksitus või kahetsusväärne nöök — millega olen mina selle ära teeninud?... Või... kas viimati tõesti? Ja millega võiksin mina selle olla ära teeninud?

Jah, kui härra Sum edasi kõneles, sai mulle selgeks, et ma polnud ei eksituse ega narritamise ohver: härra Sum oli tõesti minu välja valinud. «Ja miks siis mitte?!» arutas ta nii endastmõistetavalt, et ma seda mõne aja pärast isegi uskuma hakkasin: ja miks siis mitte?! Mul oli Tallinna suurkoolist tubli põhi all. Ma olin kolm aastat Stettini hertsoglikus pedagoogiumis õppinud ja vaevalt oli sealt keegi, nagu härra Sum ise kinnitas, nii lühida õppeaja järele nõnda kopsakate teadmistega välja tulnud. Ja nüüd võis sellele semestri, küll pooliku, aga ikkagi semestri Wittenbergi lisaks arvata. Ja tõenäoliselt saab meie Breemenisse minek alles kevadel teoks ja siis võib, vähemalt kui üks silm kinni pigistada, juba kahest minu Wittenbergi-semesterist rääkida... Ja ülepea leidis härra Sum (ning mina ei vaielnud talle vastu), et ma pidin, kui mind keskmiste noorte kantshiharakatega võrrelda, ajama asja igatepidi enam kui ära. Aga mis sellesse puutus, et mina Tallinna kuulsal emalinna kõige uhkemas kirikus pidin kantslisse tõusma — noh, sellepeale hakkas härra Sum laginal naerma:

«Heheheh, ütle, sõber, miks peab see ikka sedapidi olema, et Obervõi Nieder-Vieh-Landi nõlgid ajavad endid Tallinna Oleviste või Niguliste kantslis laiaks (ma ei taha sellega muidugi puudutada sinu armast õemeest, kes oli vist hoopis Danzigi mees)?! Miks ei peaks kord ka Tallinna Kalamaja poiss Breemeni Püha Ansgariuse kantslit Jumala vaimu välja võima valada?! Las kuulavad! Tõsist ja lopsakat sõna! Niisugust, millel elumahl sees ja maa hais küljes on!» Ja nõnda edasi, nii et ma

praegu, kallis öde, enam ei teagi, mis t e m a ütles ja mis mina sellele juurde mõtlesin.

(Kallis öde, sa saad muidugi aru, et see minu pikk heietamine siin üleval tornis ei sünni mitte niivõrd selleks, et sulle, kes sa seda ju nagunii ei kuule, minu vahepealseid elujuhtumisi ära seletada, vaid selleks, et ühte rasket ja tähtsat otsust minuti või teise edasi lükata. Aga nüüd on see röske loodekaaretuul, olgu ta kui suvine tahes, minu põue kõigest kõrvalisest hoopis hõredaks puhunud ja ma lähen kiiresti asja juurde.)

Aprilli lõpupoole, kui siitmaa lühikene lumi oli ammu möödas ja Elbe jõe luht sinakat haljendust täis, sõitsime meie Breemeni poole teele. Suure Leipzigi puusilla juurest sadamast, kõrge masti ja madala pardaga jõelaeva ahtrikuntrikus, kähedahääle kippari ja tõrvahaisuste laevnikkude seltsis. Aga selle pika laevareisi lugu räägin ma sulle kunagi üksikasjaliselt: lossidest ja linnadest, kust meie mööda ja läbi loksusime, ja laevatõketest, mille taga kõiksugu krahvide ja hertsogite piigimehed meid peatasid ja kontrollisid ja tollisid. Ükspäinis sellest ei saa mina praegugi vaikides mööda minna, mis ma sel teekonnal Magdeburgi linnas näha ja kuulda sain. Magdeburgis asusime meie teise laeva peale ümber, mis meid sealt allajõe edasi pidi sõidutama, ja laevalastimise tõttu oli meil seal mõni päev aega. Nõnda et pühapäeva hommikul läksin mina sealtlinna toredasse toomkirikusse ülikuulsat ja paljude poolt kurikuulsaks kutsutud Matthias Flaciust kuulama. Seesinane oli mõnda aastat Jenas professoriks olnud, sealt hertsogi poolt vallandatud ja nüüd, suure pärispatu-vaidluse valjukspaisumise aegu oma vanasse kirikusse jutlustama sõitnud. Ja niisugust asja ei võinud ma ometi nägemata ja kuulamata jätta. Ülepea: Magdeburgis nägin ma esimest korda, et siiski ka Tallinnast suuremaid ja toredamaid linnasid olemas on ja sessinases toomkirikus sai mulle selgeks (mida ma ju küll ammu teadsin, aga kuni ta seda oma silmaga ära pole katsunud, ei ruttu õige mees niisugust enesele tunnistama, et Tallinna Oleviste ja Niguliste pole siiski mitte kõige maailma kõige vägevamad kirikud... (Aga muuseas: ka siis, kui mees selle oma silmaga tõeks on võtnud ja oma suuga välja ütelnud, ei pruugi ta seesugust minu arust kõigil turuplatsidel kuulutama kippuda, olgu kas või lugupidamisest iseene vastu.) Ja siis ma kuulasin Flaciuse jutlust.

Kümne aasta eest oli Magdeburgi toomkirik tema jutluste ajal alati niipalju täis olnud, et koguni kaugemate seinte ääres, lohe seljas seisva Jumalaema ees ja tarkade ning rumalate neitsite kivise rongikäigu all olid inimesed üksteist vigaseks tallanud. Aga nüüd oli kirik igatahes pooltühi. Kuigi paljud silmad Flaciuse vängete tiraadide ajal («Wittenbergi limukatõust» ja «zwingliaanluse lohest, mis Luteruse püha haua Melanchthoni alatu abiga täis on pasandanud» ja nõnda edasi), kuigi, jah, paljud silmad nende vängete sõnade ajal, nagu ma nägin, põlema löid ja lõuapärad kaasavihkamisest naksusid. Sest nende arvates olid ju ainult nemed dr. Lutheri õpetusele tõsiselt truud. Ja Melanchthon oma targutustega inimesest ja tema tahtest ja paljude pühade asjade paljalt sümboolsest tähendusest oli hullem kui Juudas... Aga see Flacius ise oli väheldane külmade pruunide punnsilmadega ja rõugearmilise näoga mees, ja illüürlane nagu ta oli, rääkis ta saksa keelt siinamaani imelikult võõra murrakuga ja raius oma lauseid isevärki tuima tähtsusega nõnda, et mulle küll mõistmata jäi, m's temas õieti külgetõmbavat oli — peale

sellesama tema vankumatu luterlikkuse kuulsuse ja selle, et ta roppude sõnade pruukimises küllap isegi doktori enese üle löi. Sest kogu tema *praedicatio*, iseäranis, kui tema pärispatust rääkima hakkas... Aga, Annika, ma ei hakka sind Flaciuse dogmaatikaga kimbatusse saatma. Ma ütlen ainult nõndapalju: kõik tema jutlus oli koostatud nõnda, nagu poleks Melanchthoni ega Peucerit ega ka mitte Erasmust ülepea maailmas elanud. Ja nagu oleks vana müristaja Luther ütelnud ainuüksi seda, mis ta viimase võitluse- ja vaidlusehäda ja -vihaga ütelnud on. Aga kui meie kirikust välja tulime ja härra Sum minu käest küsis, mis mina Flaciuse jutlusest arvan, ja mina talle puhtast südamest sedasama vastasin, pigistas tema mind küünarnukist ja ütles:

«Pssst!»

Ja kui mina siis, küll tasemini, tähendasin, et Flaciusel ometi profesuuri pealt hertsogi hundipass käes on, ütles härra Sum, kui meie kirikuliste summast välja olime jõudnud:

«Hundipassiga on nii, et täna see antakse ja homme võidakse see tagasi võtta. Ja isegi pooltühja kirikuga on nõnda, et... Ma usun, sa panid flatsiaanide vana kaardiväe nägusid tähele?»

«Panin küll.»

«No näed. Nii et melanhtoonluse võit ei ole Saksimaal veel hoopiski mitte kindel...»

Ja ma pean ütlema: kui meie mööda järjest laiemat ja laevarohkemat jõge alla Hamburgi poole edasi seilasime ja kui ma varahommikuti meie kuntrikust välja tekile läksin ja rinna magusniisket jõeõhku täis tõmbasin ja vaatasin, kuidas koit parempoolse kalda kohal õhetas, ja kuulatasin, kuidas vesi ahtris sulises, ja nuusutasin, kuidas tõrvatud tõud lõhnasid, ja taldadega tundsin, kuidas laev liikus, siis tundsin ma kõige ihu ja vaimuga: need krääklemised ja tõusmised ja langemised (olgu kui pühade asjade pärast tahes) ei ole ometi mitte kõige üdisem asi Issanda taeva all, kuigi ma veel ei tea, mis see kõige üldisem ja pärisem on... Aga minul oli muidugimõista hõlpus nõnda otsustada, sel ajal, kui ma ise oma ärateenimata ja äraarvamata tõusule vastu olin seilamas.

Ja siis olime meie päral. Ülitoredas ja lahkes Breemeni linnas, millest mul nõnda palju jutustada on, et ma seda siin teips tegema ei hakka. Härra Puttemann, apostelliku juustepärja ja tonsuuri ja nõbininaga lahke isand, võttis meid oma uhkesse majasse elama, ja üheteistkümnendal pühapäeval *post trinitatis* pean mina siin Püha Ansgariuse kirikus oma proovijutlusega maha saama. Härra Sumi ning härra Puttemanniga üheskoos oleme meie selle aluseks valinud Luuka kaheksateistkümnenda peatüki sõnad üheksandast salmist alates: *Aga ka mõnede vastu, kes ise eneste peale lootsid, et nemad pidid õiged olema, ja muid põlgasid, ütles Jeesus selle tähendamisesõna: kaks inimest läksid üles pühakotta palvet pidama, teine oli variser ja teine tõlner... Ja praegu istun mina siin üleval tornis palgiotsal ja kuulan tuule kõhisemist kellades ja loen sedasinast sinu täna hommikul minu kätte jõudnud kirja:*

Aga vahepeal on ka siin Tallinna linnas ja tervel Eestimaal suured muutused aset leidnud, nagu sina juba ehk kuulnud oled ja nagu ma sulle ka selles Stettini saadetud kirjas teadustasin. Mullu neljandal

juunikuu päeval, pärast pikki läbirääkimisi raes, tõi Sinu tuttav Horni-härra Rootsimaa uue kuninga Eeriku väe Tallinnas laevadelt maale ja linn ja kõik Harjumaa heitsid enese pidulikult sellesinase kuninga alla, mispuhul üpris palju kirikute kellasid sai helistatud. Aga Tallinna Toompea loss ei andnud ennast mitte heaga rootslase kätte, nõnda et Horni-härra oli sunnitud bastionidele ja kraavide ümber kartaunid üles panema, ja kellade saatel hakkasid tükid müri-sema. Ja kellahelistajad väsisid ära, aga tükimehed ei väsinud mitte. Kaks nädalat kestis hirmus pommitamine ööd ja päevad läbi, nõnda et meie köögis sadas krohv laevõlvi küljest sootumaks maha, ja kui loss juba väga ära oli rikutud ja Stür den Kerl oli koguni puruks lastud, andis härra Oldenbokkum lossi ja iseenese rootslase kätte ja sai vaba äraminemise õiguse enesele ja kõigile ordu knehtidele (kellest küll pooled kohe rootslase palgale asusid), mispeale jälle kolm päeva kõigi kirikute kellasid helistati, aga tükid viimaks ometi vait olid. Ja nüüd on Tallinnas need, kes enne rootslast ootasid, õieti rõõmsad, aga paljud, kes kogu aeg taanlast või poolakat või keda kolmandat taga ihkasid, on veel sõnakamad ja tähtsamad, kui need rootslase ootajad ongi, ja kiidavad turul ja kirikuesistel valju häälega *vår unge Majestet*'i ja *våra tråffliga officerare*. Aga mispärast mina õieti sulle kirjutan, on see, et isa päranduseosa, mis tema sinule on määratud, vastuvõtmist ootab. Mulle kui nimetamisväärt varata lesele määras tema poole omast järelejäänud sularahast, 150 Mk hõbedas ja meie isamaja (kuhu sina küll alati, olgu esialgu üksi ja pärastpoole, kui mina ehk sinna olen kolinud, minu kõrval elama võid asuda, kui selle õlgine katus sulle ainult veel kõlbab). Sinu osa on testamendi järgi ülejäänud raha sessamas ülemal nimetatud summas ja kõik vallasvara, majakraam, lauahõbe ja loomad (hobused, pudulojused, sead ja õhvakesed), mida isa, kõik kokku, väärtuse poolest minu osaga täiesti võrdseks on arvanud, nagu see muidugi ka on. Ja nüüd on see vara, nagu ma ütlesin, siin sinu peremehekorraldusi ootamas.

Jah, see on tõsi, ma ei eksinud esimesel, kiiruga lugemisel mitte: ma olen oma võlgadest prii! Ja see vana majahütt, mis isa surmateatega minu meeles nagu tolmuks varises, tuleb kõigi oma sündinud asjadega ja häältega ja lõhnadega kohinal olematusest tagasi ja seisab minu vaimusilma ees vanade, tuules õõtsuvate remmelgate all vastu valgehambulist halli merd, madal uks, harmiks luitunud lõmmulaudadest uks, kadakaoksise käepidemega uks lahti... See uks on olemas... Ja ma võin, kui ma ainult tahan... Seda on muidugiteada rumal mõeldagi. Ma olen siin tegelikult juba niisama hästi kui lõplikult kantslis. Proovijutlusega ei tule mul mingisuguseid raskusi. See on paljas vormitaitmine. Esiteks. Teiseks täidan mina selle vormi kõige toomkapiitli ja kõigi koguduseisandate täieks mõnuks ja rahuloluks. Muidugi. Alles mõne kuu eest on nemand endid siin selle kuulsa Museuse ja ülepea flatsiaanide hirmuvalitsuse alt vabaks võidelnud. Nüüd tahavad nad melanhtooniõxumad olla kui Melanchthon ise ja ütlevad mulle Püha Luuka lepituseteksti eest tänu. Sest just lepituse vaimus pean ma seda toomkapiitli-isandate tahtmisel interpreteerima. Ehk küll ma ise, kui ma sulle päris omavahel tött tunnistan, oleksin tahtnud jutlustada kui juba Luuka, siis hoopis

üheteistkümnenda peatüki teksti peale: *Ja Tema läks pühakotta ja hakkas välja ajama neid, kes seal sees müüsid ja ostsid...* Mis minu meelest ühes suures kaubalinnas ülepea alati omal kohal on, aga siin pealegi oleks lasknud ennast selle minema aetud Museuse häbemata apluse peale sihtida (millest kõik Breemen siamaale kahiseb) — ja oleks viimaks ka minu enese pika võlakoorma all vaevlemise vähemalt minu enese jaoks mingil viisil välja ütelnud... Aga kui mina koguduseisandate ees selle tekstiga välja tulin, hakkasid nemad kõik pead raputama ja tõrjuvalt nohisema ja isegi härra Puttemann ütles: «Mmm-meie arvame, et ei ole tarvis...» Ja härra Sum pilgutas mulle silma ja jäi nendega otsemaid nõusse... Aga mina tundsin äkitselt, et *n e m a d* ja *mina*... Muidugi: ma saan kiriku majasse Sögestrasse peale korteri. See korter näidati mulle mineval nädalal juba ette ja Meuse ja sinu omast on see igatahes parasjagu etem küll. Ja praegu lubjab seal üks müüri-meis laevõlvisid ja puusepp parandab suurtoas seinatahveldust. Ma saan korteri ja nelisada marka aastas, esimesed sada kohe pärast proovijutluse ametlikku heakskiitmist pihu peale. Nõnda et (ja see on vist küll kõige tähtsam, eks ole) mina olen *k a s i i n* tegelikult oma võlgadest prii. Koguni veel enne kui *s e a l*. Jaa. Ka siin. Aga *s e a l* küll õigusepoolest niisamuti, eks ole... Ja võib olla, et *s e a l* siiski kuidagi millegi poolest täielikumalt... ma ei oska selgesti ütelda, *m i l l e* poolest, aga... Muidugi: kui ma (ho-ho-ho-hoh!) kätte võtaksin ja koju tagasi pörutaksin, ei oleks seal niisuguse ime kordumist loota. Et mind Tallinnas vuhti ütleme Oleviste või Pühavaimu kantslisse kutsutakse... Muidugiteada saadetakse mind kuskile maale, mõne rabadesse pagenu koguduse ja poolvarisenud kiriku peale, mõnda lagunenu, kui mitte päriselt mahapõlenud kirikumõisa, nagu neid praegu Liivimaal veel rohkem leida on kui mõne aasta eest: seinad kiivas, ahjud purud, ukсед tiidakil, aknad katki, pehkumus sees ja väljas, sarikad kui kondid vastu halli taevast, katused luidrate lehmatüügaste maos, lehmad viimaste kihelkonnarüüstajate nahas... Tallinnas oleks küll ikkagi teine asi... Aga sinna on mul juba sellepärast kahtlane sõita, mis sina siin edasi kirjutad ja mille pärast ma ennist siit ülevalt mere poole vaadates ühe kauge küla nime peale võpatasin:

Ja veel ühest isevärki jutust pean ma sinule kirjutama. Ma olen ju oma lese põlves oma kätele selles tegevust ja südamele tuge leidnud, et ma seda olen edasi teinud, mida ma Meuse kõrval kui hingekarjase naine oma kohuseks pidasin: haigetele ja surijatele nende vaevas kergendust pakkuda. Ja selles kristlikus püüdmises on Issand mulle selle võrra abiks olnud, et nii lahkunute omaksed kui paranenu haiged on minuga hästi rahul olnud ja mind ka peenematesse perekondadesse soovitanud, kui neid Meuse, kadunu, pihtkonnas leida oli — saksa-rahva ja koguni raesugulaste majadesse. Nõndamoodi sattusin mina ka meile ammust tuntud Vegesacki-härra tõvevoodi äärde, kuhu tema mullu sügisest jäi ja kust ta enam ei tõusnud. Ja seal rääkis tema mulle paar päeva enne oma surma, et Sina, Balthasar, olevat 60-nda aasta suure mässamise ajal nende maameeste hulgas olnud, kes Tallinna Raekojas käisid mässajatele linna toetust nõutamas. Tema olevat sind oma ihusilmaga nende mässajate seas Tallinna raehärrade ees

näinud. Ja tema oli täiesti selge mõistuse juures, kui ta seda mulle rääkis. Mina ütlesin talle, et tema silm küll peab eksinud olema, sest et sinu Tallinnas viibimine sel ajal hoopis ilmvõimatu oli, niisama nagu see, et sina, k u i sa ka mingil moel oleksid kodumail olnud, mässajate talupoegade mesti oleksid sattunud (mida ma omas südames küll nii ilmvõimatuks ei arvagi, kui ma sinu isevärki kerglase ja isevärki vintske meele peale mõtlen ja sinu viisi peale ennast lapsikust uudishimust igale poole toppida). Aga sellest olin mina küll vait ja härra Vegesack ütles, ja tema vana hapu kaubasaksanaeratus läks tal sealjuures üle kollaka näo: «Kõige parem ongi, et seda koguni ei ole olnud,» ja ta pigistas ühe silma kinni ja lõpetas, «isegi, kui see nõnda peaks olnud olema...» Ja selle paari päeva sees, mis talle veel antud oli, ei rääkinud ta sellest enam ja siis kutsuti tema siitilmast ära ja mina ei tea siia maani, mis sellest arvata. Aga ometi on mu süda nüüd mitte üksnes kurb, et sina seal kaugel oled ja sinna paistad jäävatki, vaid tema on ka rahulik sinu pärast.

Kullake, see kõlab ju peaaegu et nõnda, nagu peaksin ma sinu südamerahuks võõrsile jäämagi?!... Või arvad sa tõesti, et koju tagasi tulla tähendaks minu jaoks äraaimamata hädaohtudesse tormamist? Aga kuule: kas ma selle mässamise ajal seal olin või ei olnud, see on *de facto* üsna ükskõik... Keegi raehärra sonis midagi oma surivoodil, ja pole ülepea teada, et ta sellest kellelegi muule on kõnelnud kui sulle (sest mis huvi oleks see teistele pakkunud!), ja nüüd on tema mulla all... (Aga uskumatu, et tema seekord minu ikkagi ära tundis...) Ja kas pean mina sellepärast nüüd igavesti Tallinna linnast eemale hoidma?! Mis?! Breemeni püha Ansgariuse marmorkantslisse paslik olla, aga Maarjamaa kasepuust räästoolidesse teps mitte kõlvata?! Ausalt ütelda, mul on kiusatus, mul on s u u r kiusatus, aga nojaa...

Muidu elame meie siin vana viisi ja kuigi müüride taga lood ikka veel õieti rahutud on, pole meie sugulaste ja sõprade ja tuttavate kohta suuremat uudist teadustada. Kurgla omad olid mässamise aegu ja ka pärast seda pikalt kadunud, aga kuulukse nüüd jälle olema välja ilmunud ja onu Jakob pidi olema mullu mahapõletatud tare (ei tea, kas suur kuusk kiviaia nurgas on põlenud või alles?) uuesti üles kopsinud, Jürgeni ja oma uue sulasega kolmekesi (see Kurgla sulane Paavel, keda sina ka ehk veel mäletad, pidi olema mässamise surma saanud)...

Paavel surma saanud... Täheandab, et Epp on siis... Hm...

Aga doktor Friesner sõidab reisiõhtudest hoolimata muudkui edasi-tagasi Tallinna ja Turu ja Riia ja Miitavi vahet ja härra Horn olevat ütelnud, et ei härra Johan ega härra Gotthart saa teda võlla tõmbama hakata, sest kumbki peab teise poole temast teisele puua jätma. Aga proua Katharina naeratab vana viisi mahedasti...

Annika... vaata, ma tõusen siit palgiotsalt üles ja kõnnin mööda piiritega kivirinnatist päripäeva ümber kellade. All on selle vägeva võõra linna kollakaspunased katused. Pahemat kätt on selle maa tuul ja pilvevarjud ja päikesesillerdus. Paremat kätt on kellade kuuldamatu kumin.

Ja näpu vahel on mul seesinane sinu kiri, mis tuule käes vudiseb nagu elus eebutajalind... Ja ma tunnistan iseenelele ja sulle: kui Issand annaks mulle praegu märgi, kui Hääl ütleks mulle praegu siin üleval: *Balthasar, mispärast tahad sina selles võõras linnas, sellel võõral maal ankrut põhja heitma hakata? Mispärast tahad sina anda enese nende võõraste vaidluste sisse, millest see maa praegu kohiseb? Kui sind ometi juba enne, kui sa oma suu said lahti teha seda välja ütleva, mida sa omas südames minu tahtmiseks arvasid, kui sind, jah, juba enne seda käsutama tuldi, mida sina minu tahtmiseks pead arvama! Balthasar, sa oled kuus kolmatkümnet aastat vana ja seda on küllalt palju, et mõelda nii oma isa haa kui oma laste hällipuude peale. Balthasar, vae hoolega oma südame vaekausil, kas ei ole see paljalt sinu uhkus, mis sellesinase marmorist kantsli siin all selles kirikus sulle nii himustamisväärseks teeb, et sa enese käest küsida ei täi: kui suur osa sinu süüajäämiseihast on õhin teenida (mind, jajaa, aga muuseas ka hõbedat, ära salga!) ja kui suur osa sellest on hulga kaugete tummade asjade äraandmine, mida on kergem ära anda kui mind — ja hõbedat... Ja kaalu, kas sina siis tõesti pelgad koju tagasi minna sellepärast, mis üks mulla alla läinud mees sinust Annikale on kõnelnud — ja võib olla küll, et mitte ainult talle, nõnda, et sinu süüajäämine õigusepoolest hoopis põgenemine on?! Balthasar — kas ei usu sina siis enam üldsegi sellesinase imejooji jõu sisse, mida sa tolles siinsest veel kõrgemas tornis oled rüübanud?... Balthasar...*

Aga häält ei ole. Ainult tuul tuhiseb valjemini. Ma olen aina kitsama tiiruga ümber kellade kõndima hakanud, nagu püüaksin ma rutemini päralt jõuda. Ja siis jään ma Suure Prömmali ette seisma. Ma pigistan silmad kinni. Ma ütlen: Issand, kui Sina praegu oma suu lahti teeksid ja ütleksid mulle: Balthasar... Aga häält ei kosta. Ainult kellad kumisevad kuuldavamalt. Ma teen silmad lahti — Annika, niisugused märkuandmised on olemas! — ma teen silmad lahti ja loen — rissapikkuste tähtedega otse oma silmade kõrgusel kellapronksi valatuna (võib olla, et see on ammuse kellameistri nimi. Ükskõik):

B A L T H A S A R

Balthasar läks kiiresti tornitreppidest alla ja sammus ümber vaatamata läbi tühja Püha Ansgariuse kiriku. Väike marmorist mõrtsukas, see, kes seal raehärra Gröpeningi lamava hauakuju kohale oli kummar-dumas, vaatas talle arusaamatu peaaegu-itsitusega järele.

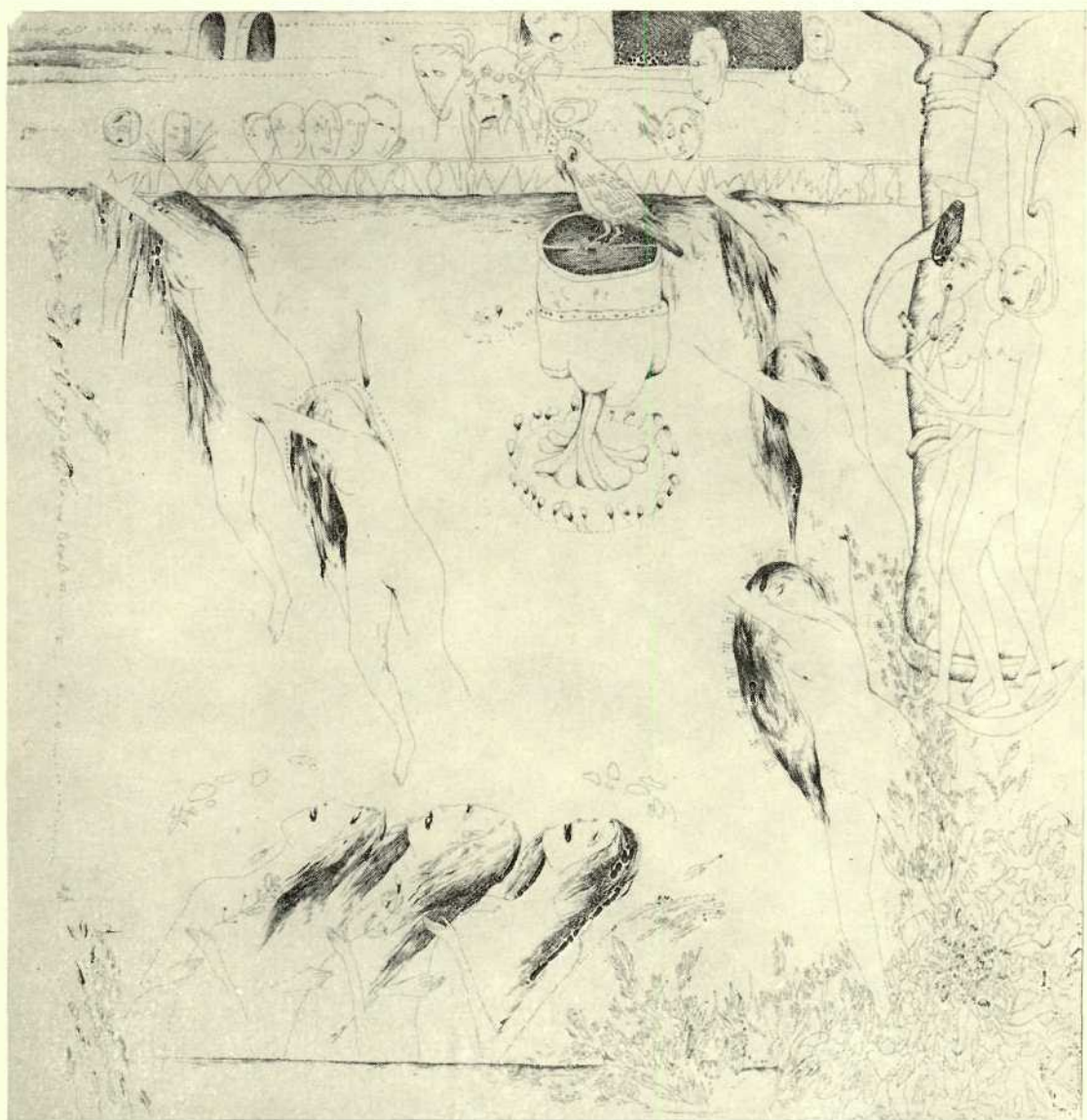
Rae- ja kogudusehärradele ütles Balthasar selsamal õhtul härra Puttemanni majas:

«Minu üliheatahtlikud käskijad ja sõbrad (nüüd viimaks julgen ma teid nõndamoodi nimetada): teie ülemäära lahkest kavatsusest ei saa asja. Issand on teisiti otsustanud. Ma sain kirja. Minu isa on Tallinnas surnud. Ma pean koju sõitma oma pärandust vastu võtma.»

«Kahju,» ütles härra Sum ja Balthasar oli peaaegu et solvunud hõlpsusest, millega ta näis seda ütlevat. «Kahju. Aga muidugimõista pead sa siis minema.»

«Kui see pärandus on küllalt suur,» tähendas härra Puttemann, «nagu ma arvama pean, kuigi ma seda imeks panen.»

JAAN KROSS

Härrad ei küsinud, kui suur see pärandus oli, ja Balthasar ei hakanud seda neile seletama.

Härra Sum leidis sadamast Balthasari tarvis Breemeni kaubahärrade laeva, «Neptunus» nimi, mis järgmise päeva lõuna ajal pidi Põhjamere ja Sundi poole teele minema, lootusega sealt enne läbi pääseda, kui kuningas Christian selle Breemeni laevadele jälle kinni paneb, nagu ta oli ähvardanud. Balthasar sai jämedakõhulise kippar Beeriga kokkuleppele ja läks hommikul aegsasti Schlachte laevasildade poole teele. Ja härra Sum tuli oma noort sõpra koguni saatma, mida tema viisi juures kõike mingi püüdmatu hõlpsusega võtta temast nagu poleks oodata mõistnudki.

«Ma saadan oma võla teile esimesel võimalusel ära,» ütles Balthasar, «koos kojusõidurahaga kaheksateistkümmend taalrit.»

«Kena, kena. Esimesel või teisel või kolmandal võimalusel, eks ole. Ja tervita minu poolt Tallinna tuttavaid, Tegelmani ja Balderit ja keda veel. Ja ole ise tubli. Õigupoolest peaksid sa minu käest vabandust paluma, et sa niimoodi jalga lased, aga selleks oled sa liiga jäik...»

«Aga härra Sum, see on ju ometi tõsi, et minu isa...»

«Muidugi tõsi. Aga siiski ei läheks sina siit ära, kui sa nagunii poleks tahtnud minna. Vististi sellepärast, et sa lapsikul kombel loodad kodus isepäisemalt otsustada võivat, mis Issanda meelest õige on. (Ma nägin ju selgesti, kuidas sinu nägu ära kivines, kui me sinu valitud teksti sobimatuks laitsime.) Noh, see lapsik lootus läheb aastatega mööda. Ja mine tea, võib-olla on sul seal sinu karudelinnas ka hõlpsam kui siin ennast niisuguseks meheks teha, kelle kaela igast küljest kangutama ei kiputa. Ja nähtavasti on sul veel teisi põhjusi. Ma arvan, et ka naised on mängus. Aga kõige tähtsam on vististi see, et sina ei ole lihtsalt veel küllaldaselt sakslane.»

«Kuidas nii...?»

«Noh, nii küllaldaselt, et ennast Amsterdamist Narvani ja Krainist Bergenini kodus tunda. Aga ikkagi, pea meeles: ma jään su sõbraks. Sa oled üks kummaline juurikas ja minu õpilaste seas ei ole teist seesugust olnud. Hea küll...»

Nad olid laevasillani ja sedamööda lähemate mündrikupaatideni välja kõndinud. Kolmekorviline, kõvasti lastitud «Neptunus» seisis pooleldi lahtirullitud purjedega kahesaja küünra kaugusel keset jõge.

«Hea küll. Teil läheb seal veel ilmatu aeg, enne kui te ankru pealt lahti lähete. Jumal kaasa. Ma jalutan linna tagasi.»

«Ja tervitage ja tänage minu poolt veel kord härra Puttemanni.»

«Hea küll, hea küll.» Härra Sum vaatas teda lühikese muigel pilguga ja kadus sealsamas töömeeste varju, kes lähemast mündrikupaadist elavat ahelat pidi soolakotte sillale laadisid. Balthasar püüdis härra Sumile järele vaadata, aga üks viiepunnane kott liikus parajasti niimoodi ühe mehe käest teise, et härra Sum jäi mitmekümne sammu pikkuselt selle taha, ja kui kott viimaks virna mütsatas, oli härra Sum kaubariitade vahele kadunud.

Alles siis, kui Balthasar oli mündrikupaadis poolele jõeale välja jõudnud, kast paadipõhjas ja pamp seal kõrval, kõik kokku vaevalt rohkem,

kui tal kunagi «Delfiini» pardale minnes kaasas oli olnud, tuli talle meelde: härra Puttemanni oli ta niihästi ise tänanud kui ka härra Sumil üle tänada palunud, aga härra Sumile endale oli ta unustanud aitäh ütelda!

«Olgu. Ma teen selle asja Tallinnast kirjaga heaks.»

Paadi ahtris laienev vesi ja jõekaldal eemalduv ning sedamööda lahti-rulluv tuhande musta või kiiskava aknasilmaga linn ja äkiline möte algava reisi päratust pikkusest ja ohtudest rõhus Balthasari südame silmapilguks üsna nende õhukeste tõrvaste laudade ligi, mille taga põhjatu jõgi lalises. Ja Issanda maailm paistis korruga olevat nii äraarvamatata suur, et ühe äsjatootatud tänukirja pääsemine maade ja merede tagant maade ja merede taha näis olevat vist küll ainult ime läbi võimalik... Kuid sealsamas sai Balthasar kogeda, et seesama päratu Issanda maailm võis Tema imelisel tahtmisel äkitselt olla ka paljalt sipelgapesa mõõtu!

Balthasar maksis habemikule mündrikule oma pennid ja ronis nõoredeli vankuvaid pulki pidi «Neptunuse» lohutavalt laiale tekile.

«Nohoo, ah meie pastorisaks ongi pardal,» ürises vaskpunase näoga pootsman, kui nad üle köiepundarde ahterpakki kapteni juurde sammusid, «no mis meil nüüd viga! Nüüd me võime jo Skageni meremao kohus ka veel jumalaarmu saada!»

«Kui ma talle sellepeale ei vasta,» mõtles Balthasar, «jäeb jäme ots tema kätte.» Ning ta ütles surmtõsiselt:

«Võite saada küll. Kui te aga vakka olete, et madu teid enne välja ei peereta.»

Pootsman ei vastanud muud kui: «Mmm...». Mõnu, tunnustuse ja arusaamisega.

Kapten Beer istus traanitünnil ahterpakikajuti ukse ees. Otse ukse alla oli tekile väike lahtiklapitavate jalgadega laud ja samasugune iste üles pandud. Laua taga klappjäril istus potti-pöetud tuhkjate juustega keskealine mees ja liigutas lauale laotatud paberil sulge.

«Ahah, pastorisaks,» ühmas kapten Beer Balthasari poole ja heitis talle uuriva pilgu. Ja leidis ilmsesti, et ühelt poolt selle mehe amet (härra Sum oli ju tunaeile ütelnud: Püha Ansgariuse kiriku õpetaja) ja teiselt poolt tema riided ja reisikraam (lihtne ja koguni kaunisti kulu-nud must vammus ja rohmakas puukast ning pambunatuks, mille pootsman ta kõrvale maha pani) ei klappinud omavahel nagu päriselt kokku. Sellepärast ütles ta:

«Pootsman näitab teile koiku kätte.» Aga et see vastuvõtt äkitselt siiski liiga napp tundus olevat (ikkagi vististi ju vaimulik mees!), lisas ta seletuseks: «Mina ise, näe, ei saa — mina möllan siin notaariusega. Ühe vana võla kinnitamiseks. Pikk seilamine ees...»

Sellepeale tõstis notaarius näo oma paberi kohalt ja vaatas Balthasari otsa. Ja Balthasar tundis tema silmapilk ära. Selle magusa mäletamissähvatusena, mis talle enesele alati rõõmu valmistas. Võib-olla tänu tähelepanekule, et ta selle poolest paljudest üle oli (nähtavasti ka sellest notaariuseisandast). Samal ajal, kui ta veel mälus tuhlas, et ka selle mehe nime sabapidi kätte saada, ütles ta:

«Notaariuse-isand ei tunne mind vist ära? Me oleme trehvanud. Tallinna linnas doktor Friesneri majas. Kui notaariuse-isand härra Schmer-

teni kirjutaja oli ja ordu hobustest muljuda oli saanud. Viiekümne kaheksanda suvel.»

«Õigus. Tohtri juures käisin mina seal küll. Aga teid ma ei mäleta. Võib olla, kui ma oma märkmetest järele vaataksin. Kui kaua teie Liivimaalt olete ära olnud?»

«Mina... mmm... viiekümne kaheksanda sügisest.»

«Siis veel kauem kui mina. Mina tulin kuuekümnenda sügisel tulema. Enne nende suurt talupoegade mässamist. Nii et teie mulle uuemaid asju rääkida ei tea?»

«Uuemaid? Ei.»

Kui Balthasar oli oma koiku tüürimehekajuti kõrval üles leidnud ja kraami sinna ära pannud ning tagasi tuli (ka notaariuse-isanda nimi vahepeal kätte saadud), raputas isand parasjagu liiva oma dokumendile. Kapten Beeri notariaalne võlakohustus oli valmis.

«Isand Renner on nüüd siis siitlinna notaarius?» küsis Balthasar.

«Esiialgu paljalt asetäitja. Aga teie lähete jälle Liivimaale tagasi, nagu ma kuulen? Nojah, mina olin seal ju ainult aastat viis või kuus. Aga lehvitage minu poolt Toompea müüridele. Kuigi seal ju nüüd rootslane sees on. Ja Paide müüridele ka. Kui te sinna satute ja seal veel midagi püsti peaks olema.»

Vööris hakkas ankrutõu laevameeste rütmilise hõikamise vahel nagi-sema. Ahtris ronis notaariuse-isand mööda nõrredelit ootavasse paati. Tema klapplaud, iste ja kirjakraamilaegas ulatati talle järele.

Ja kui «Neptunus» voolupäri allajõge kanduma ja esimasti suurpuri avanema ning tuult võtma hakkas, tõusis notaarius Renner eemalduvas paadis püsti, mine tea, miks — ta oli ise ju paljalt viis või kuus aastat Liivimaal elanud ja polnud sealt teps oma õnne leidnud — ning lehvitas sellele laia turja ja heleda peaga pastorihakatusele, kes seal reelingul seistes selle ometi unumatu maa poole teele läks.

Paul-Eerik Rummo

SEITSE LUULETUST

PLANGUSAKKIDEL rõhtne laud
mitmendat korda ma juba möödun
ikka kass peseb silmi
hakkab koitma: olen alati tahtnud
elada nii nagu poleks mind olemas

OMAENESE elukäik, kõik selle tobedus
on läbi põdeda möödaminnes,
möödamannes ka igavik.

RIPSMED

Ripsmed piiravad valget silma, kus seisab
lehitu verepuu, oh, näha
lähedalt ja kaduda, midagi niigi lähedalt
näha, et surra, ja veel kord surra, ja ärgata ellu, et magama jääda.

SIIN

arg
siin üksi siin arg siin piir
ikka vältida
ikka
keeltpidi külmas

PAUL-EERIK RUMMO

keeltpidi külmas rauas kinni
emakeeltpidi kirves
ikka vältida
ikka ümber
piir ümber
vältida et
ikka vältida et vältida
siin
aga
kusagil kanadas ladina ameerikas
uuel uuel meremaal
roniks paabeli torni tellinguil
roniks paabeli torni õõtsuvail
tellinguil
õõtsuvatel õhukestel
laudadel
teeks vettehüppeid ega
õhukestel
teeks vettehüppeid ega kerkiks
õhkudel
õõtsuvatekestel
vettehüppeid ega kerkiks niipea
ega kerkiks niipea pinnale
ainult vahel endalegi teadmatult
ootamatult mõnel laineharjal
tükkidena
üksikute tükkidena
lagunenuna
mõnel laineharjal muuseas muude seas
see praegu vägisi
see praegu koos
see praegu vägisi koos ja sees
see praegu kooshoiduv seeshoiduv hing
siis
lagunenuna
ja seniolematutes
seostes
vahel
mõnel
seniolematutes seostes
mõnel laineharjal
lõbusalt

ORAVAD šnelli tiigi ääres
oravad kadriorus
imetletud toidetud kaitstud
ainult mõni tundmatu huligaan
viskab laternad pimedaks
hirmutab tunnistajad ja seejärel
seletamatutel kaalutlustel
teeb sadistlikult mõnele loomale lõpu
kuid üldiselt neid armastatakse
sellise armastusega mis surmani ei küüni
ainult šostakovištš
tuntud helilooja
olevat ühte kännu peal nähes suure vaevaga ärritust tagasi hoidnud
sest see meenutas talle rotte
leningradi blokaadist
rotte
usutav
meenutab küll kui teades vaadata
aga olgu või rotte meie parkides
meie õuedes kohvikutes
kodudes teatrites kontserdisaalides
tänavatel väljakutel
tsehhides töökodades
transpordivahendeis kauplustes kinodes
restoranides baarides sööklates
õllesaalides muuseumides
peapostkontoris telegraafis
sidejaoskondades
toimetustes trükikodades näitustel
raadios televisioonis
kabinettides ateljeedes
avalikes väljakäikudes
saunades pesumajades
kasarmutes uusehitustel
tiirudes ujulates kirikutes
palvemajades
lasteaedades lastesõimedes
koolides instituutides
kus veel
raudteejaamas see vist juba oli
elektrijaamades taksopargis
turgudel lennujaamas

PAUL-EERIK RUMMO

autobussijaamas loomaaias
ühiselamutes
rotte sulle võõras ja veli
tuntu ja tundmatu
ja kui meil neid ei ole
kantseleides dispanserites
kohtutes kaminasaalides
siis nad endale mõtelgem
muidu oleme hoopis
muidu oleme hoopis omapead
liigisisene igavus
hotellides klaastaara vastuvõtu punktides
sisesus
sis ses sus

MÄRTS

Mitmendat korda järjest helistan automaadist
ja nimetissõrmel polegi külmi.

ÄRKVEL

Varahommikul
sõidan bussiga; kellel on ruumi
ajaleht lahti teha, veerib fantastikat; midagi
antakse käest kätte, raha ja kaduvaid pileteid nagu
lendlehti, väljavõtteid evangeeliumist; lumi,
mis langeb niisama, omandab valgusrindes suuna
ja rullub vastu esiakent, sularusikas.
Kaks sinendavat kasvuhoonet. Mulgustaja kraks kraks kraks.

Einar Maasik

ÖÖKULL HUIKAB NAGU INIMENE

On inimesi, kellel on niimoodi rikutud veri, et haavad ei taha jääda kinni, just nimelt südamehaavad. Nad visklevad siia ja sinna, pekslevad nagu linnud tiibadega vastu akent, jätavad kõikjale oma südameverd, millest saavad raasukesi need, kellel enesel polegi südant; aga rahu tuleb alles siis, kui anum on saanud tilgatumaks tühjaks. Ja ruttu saab ta tühjaks, seda kah. Ja sinna pole midagi parata, seda kah.

Kust küll tulevad ilma peale taolised mehed ja naised, seda ei oskagi ära arvata. Võib-olla eri tõugu inimeste segunemisest, kus midagi jääb üle ja ripakile, ning see ripakil siis teebki segadust ja mäsu — lehvib järel nagu rebasel saba, ainult selle vahega, et rebane hoiab sabaga tasakaalu, ent inimese mõtteline lehviv händ kisub teda ikka kivide ja kändude otsa või kraavi või turbaauku.

Sel hommikupoolikul ei lehvinud Mita tütrele Marinal, kah juba üle kolmekümne naisel, mingit saba taga. Ta oli pannud ülle lilla kampsuni, jalga sinised dressipüksid, sidunud pähe kirju rätiku ja läks nüüd poe juurde. Poe juurde minnakse ikka puhtamalt riides.

Eile oli lõpetatud kartulivõtt, siis käidud saunas, kuigi polnud ei reede ega laupäev, ja nüüd oli hea kerge olla.

Taevast oli pilvepuhas, päike paistis küll madalalt ja läbi kollase vine, aga õhk oli lausa suviselt paitav. Oh neid värve, värve ja toone! Haabade leebe kold ülal ja kiiskav puna all kulu rüpes. Kaskede kirkus ja pihlakate eretavad kobarad. Kaugete männikute roheluski oli kuidagi erksam ning puhtam.

Marina märkas teel vist esimest korda seda värvirõõmu, nii et isegi ta silmad läksid avali, ja kes oleks vaadanud nende sisse, oleks näinud, et need on isevärki mererohelised silmad. Ja keegi oleks ju seepeale võinud isegi laulda või vähemalt ümiseda: need silmad... need rohelised silmad... Aga kedagi ei olnud ja ka Marina ei mõelnud kellegi peale.

Täna ta ei mõelnud lepikualust rada pidi minnes isegi sellele, et leppadel on kalmistu lõhn küljes, ja kogunisti sellele mitte, et seal Alfredi juures neid leppasid ikka oli — küll teeservades, küll maja taga söödil

EINAR MAASIK

tungisid kuramused isegi läbi kuuseheki aeda nagu põdrakärbsed inimesele krae vahele. Leppade tolmune hallus riivas valusalt silma. Alfredil polnud sellest aga midagi — ise ta oma masinaga neid tolmutas. Tolmutas kõike ja kõiki, tegi kõik ühtmoodi halliks, rahul pealegi.

Nii mõeldes kiskus Marina kulm kortsu, silmadest kadus mere rahulik rohelus, sinna tuli midagi punast ja kiiskavat ning suunurkadesse vajusid teravad vaod. Siis oli ta inetu, vana ja kortsus.

Aga täna ta ei mõelnud ei leppadele ega Alfredile, mõtles hoopis sellele, et eile oli palgapäev ja poest tuleks osta leiba, saia, tüdrukule kommi — kui jaopärest anda, ei riku ta ühtigi hambaid, ja kui on suitsuribi, siis olgu ka suitsuribi — ema teeb hernesuppi. Ka vorsti võiks olla, kui ainult on. Siis vaatas ta oma kingi — need olid kunagi valged, nüüd aga mingit ebamäärast värvi, mis kõige rohkem meenutas turbaraba pruuni, kannad ka viltu sõtkunud... Ei, kingi ei osta siit poest. Võtab ette ja sõidab linna, seal neid rohkem ja peenemaid. Lubab kord endale seda prouade lõbu käia poest teise, sortida ja sorida, praakida ja valida, kuni ükskord jääb pidama nendel kõige lihtsamatel ja hinnaltki odavamatel kummitallaga kottadel...

Marina jõudis külapoe juurde ja nägi otsekohe, et pood on kinni: aken del ja ustel olid rohelist värvi luugid ees, üle luugi veel lai raudlatt. Poekse taga trepil seisid ja istusid tuttavad inimesed ja mõni võõras ka — kas hilinenud suvitaja või kes. Ühte nailonjopis, prillide ja habemega nii umbes omavanust saksa oli ta näinud siin mitu korda. Ja alati oli ta tundnud mingit vaenulikkust; ta tajus, et teise kiiskava nailoni ees kaotavad oma värvid ja kuhtuvad nii ta pühapäevakampsuni sirelililla kui ka pükste sinine; veel rohkem — hakkab silma isegi see, et kampsun on küünarnukkidest nõelutud ja püksid on ainult päevi näinud vanad treeningpüksid, kingadest ei maksa üldse rääkida.

Kui Marina oleks enesele sügavamalt aru andnud oma tundmuste põhjustest, oleks ta pidanud tunnistama, et asi polnud ei nailonjopis ega noaseljana viikis pükstes. Neid nägi ta siin mõnel teiselgi. Pärispõhjus, millest Marina enesele sügavamalt aru ei andnud, oli ikkagi selles, et tollel tundmatul võõral oli näos — kas ninas, suus, kõrvades või lõuas, mis küll habeme taga varjul — midagi, mis meenutas Alfredit.

Marina vaatas nailonjopist mööda, nagu oleks see tühipaljas õhk, ja ütles kolhoosinaistele nii moka otsast (nagu küla mulle, nii mina külale!): «Tere!» Ja lisas jutujätkuks: «Kaupmeest polegi veel?» Et aga kolhoosinaised pidasid ta tere liiga ülbelt üle õla visatuks (nagu sandile viiekopkane!), ei vastanud nad midagi. Vastas hoopis nailonjopp:

«Kaupmees läks linna värske viina järele.»

Marina tegi mö-öh, mis tähendas nii üllatust kui ka naeru: vaata, kui

peenelt võõras ütelda oskab, kunas viin enne vanaks on läinud, seisab või tuhat aastat.

Ja alles siis, kui ta märkas naiste muigamist ja mõistvat pilkudevahe-
tamist, taipas ta, et ega see polegi nii lihtsalt ja uisapäisa öeldud. Kül-
lap anti mõista, et teame küll, mida sa siia poe juurde tulid, ainult seda
tulidki noolima.

Seejärel aga pööras Marina kogu sellele mansahvtile selja ja läks —
mitte kiirustamisi, vaid hästi aeglaselt patseerides uuesti nurga taha,
sealt teeääre metsa, kus istus maha ja nõjatas selja vastu puutüve.

Marina kulm oli jälle kortsus ja silmad põlesid peas, ei ta näinud enam
kirjusid lehti puus, kuigi mõned langesid talle sülle otsekui ehted —
seo keti külge ja riputa kaela. Ja Alfred oli jälle siin mis siin . . .

. . . Alfred tegi ukse haagist lahti ja laskis vaikides Marina esikusse.
Marina ütles süüdlasetera — kella kaheni küla peale jääda oli palju, mis
sest, et Lauda-Jaanil sünnipäev ja lusti laialt. Ta kobistas vaikides kööki,
sai vaevalt mantlinööbid lahti sõlmitud . . . Alfred seisis ta ees nagu tige
sõnn. Kus sa olid! käratas. Marina oli veini ka võtnud ja proovis nalja
teha. Küla peal litsi löömas, vastas. Sa kuradi . . . mõirgas Alfred ja võt-
tis oma laia kämblaga Marinal rinnust kinni — kämblasse jäi mantlisiil,
kleit ja rindki. Alfred pigistas nii valusalt, et võttis hingetuks. Sa kuradi
hoor! mõirgas Alfred ja raputas Marinat nagu paklatorti. Marina kuk-
kus, oli samas püsti, seisis Alfredi ees, mantlihõlmad laiaili, kleit nõöpi-
dest lahti ja õlalt rebenenud, alt paistmas valge ihu. Löö, löö, peksa!
karjus ta Alfredile näkku, silmad täis punast valutuld. Ja Alfred löi.
Löi meeletult, vaatamata kuhu. Esiti tundis Marina valu, hiljem tuimi
nätsatusi, siis, kui juba maas lamas, uuesti valu — Alfred tagus teda
jalaga. Ja siis ei tundnud ta enam midagi. See pidi olema ainult hetk;
kui ta teadvusele tuli, kuulis ta akna taga Alfredi eemalduvaid jooksu-
samme. Näe, mu sõnu uskus, aga mind ennast ei uskunud, vilksas tal
mõte peast, enne kui hakkas ennast maast üles upitama. See läks vae-
valiselt ja valu tuli tagasi. Kõik keha oli nagu tina täis ja läbi pekstud.
Ta komberdas tahatuppa lapse voodi juurde. Lapsuke magas, suu
ammuli ja käed pea kohal rusikas. Vähemalt temal polnud juhtunust
mingit aimu. Aga Marina silmades olid esimest korda hõõguvad sõed.
Hommikul vedas ta ennast autojuhi-Mardi juurde, rääkis poolisõnu
õisest loost, mitte just täpselt, aga nii sinnapoole. Mart nägi isegi, et
naine on sedakorda omadega läbi. Ta sõitis Marina juurde, aitas häda-
pärased asjad peale, Marina istus juhikabiini, laps süles, ja sõitis ema
juurde. Kohus ja paberite järgi lahkumineki tulid hiljem . . .

Marina nägi, kuidas nailonjopp tuli poest välja ja kõmpis minekut. Tõusis siis Marinagi ja loivas pikkamööda ükskõikse näoga poe poole tagasi. Poest ostis Marina seda, mida enne mõeldud: leiba, vorsti, ribi, tüdrukule kommi... Kui need ostud tehtud, ütles: «Anna mulle kaks rohelist kah.» — «Ah kaks kohe?» imestas kaupmees. Marina ei pidanud teda vastuse vääriliseks, otsis rahakotist paraja raha. Kelle asi, mis või kui palju ta ostab, peaasi, et omateenitud raha eest. Või mis pidi kaupmehelgi selle vastu olema, et Marina ostab kohe kaks pudelit roheline sildiga kroonuviina: üks seda pudelikaupa tal riulitel kõige rohkem olnudki, ei sellest pole veel puudu tulnud.

Marina väljus, enne aga heitis vihkava ja üleoleva kõõrpilgu akna alla, kus Lauda-Aino kohendas oma ostudekotti. Seal sai ta vastu samasuguse, ainult siniste silmade pilgu, tõsi, täna küll vähema üleolekuga, kuid seda suurema vihkamisega.

Kui neid pilke lahti mõtestada, kõlanuks nende jutt järgmiselt:

Aino: Joodik! Mis raha saab, see kurku läheb.

Marina: Ihuskoi! Jaaniga kahe peale teenite viissada rubla kuus. Aga kui Jaan korra poest kilo kompvekke ostis, sai ta kodus sihukese lõnnu, et pool küla kajas.

Ja siis pööras Marina kodu poole.

Aga õhtu-eeli, kui taevasse olid tõusnud karedad pilved (ka sügisel päeval on üheksa poega), astus Marina, kandekott käe otsas, turbaraba poole.

Seal raba serval see maja oli — madal laudadest ja saepurust barakk, kus turbatöölised, kõik need greideri- ja kraanajuhid, puhkasid ning mõned, kel parajasti tädiranda minekut polnud või kel kodu kaugel, ka ööbisid.

Marina ei hakanud sõrmenukkidega ust kulutama, astus õkva sisse. Ega nad seal ihualasti ikka ole, või kui ongi, mis siis sellest — nagu ta varem poleks paljast meest näinud. Ei olnudki paljad. Alleks istus hõõveldatud laua ääres kummargil, küünarnukid laual, ja lasi töövärinaid kehast välja. Vitja seisis tagatoa lävel, võõni paljas, ja hõõrus käterätikuga oma musklis keha. Nagu Marinat nägi, nii kõöksatas: nu vot, ongi perenaine platsis. Vana Lõmps, greiderijuht, kohmitses nurgas — küllap seadis seljakotti, asutas kojuminekut. Rohkem neid seal parajasti polnud.

Marina ei hakanud teretamise peale suud pruukima. Mõnikord juhtus, et Vitja või mõni teinegi üürgas ta sisse astudes: näita õige ennast, saad viis rubla, või muud taolist — muidugi siis, kui paras aur juba sees. Selle peale, kuigi polnud taolised kõnekäänud halvasti mõeldud, tuli vastu lõmpsida: anna tuhat, siis näed, nii et pimedaks jääd. Kuid täna olid kõik rahumeelselt häälestatud, elevus tekkis alles siis, kui Marina tõstis oma roheline sildiga pudelid lauale, päris Alleksi nina alla. Vitja

laksutas heast meelest keelt, vot see on õige naisterahvas, teab, mis meestel vere käima lööb. Alleks aga vaatas teraselt Marinat: ju on sel tüdrukul jälle hull tuju peal, et ta nüüd päris märatsema ei kukuks.

Tüdrukukuks nad teda kutsusid, tüdrukukuks nad teda pidasid — siin majas naised ei tundud. Naised olid kusagil eemal, naised olid kaugel kodudes, naised ja lapsed. Siin aga oli Marina, ja tema oli tüdruk. Marina-taolistega oli lõbus, naistega tihtipeale kõike muud. Jah, aga eks seda inimlikku sooja taheta siin rabaservaski; kui pole päris halutule lööma, olgu siis vähemalt virvatulukeste pettemäng.

«Teil ahigi kütmata?» küsis Marina, kuid seegi ei kõlanud, nagu võiks kõlada oma naise suu läbi. Seal oleks olnud kõva käsk: too puid ja pane tuli kütte; siin pigem: oh te vaesekesed, tegite pika päeva tööd ja nüüd peate veel külmas ka istuma.

«Ma toon puid,» tõusis Alleks laua otsast üles, ju oli tal mootorite värin juba kehast minema hakanud.

Alleks, jah... Marina oli mitu korda mõtelnud: Alleksiga võiks ju elada, niisuguse mehega peakski elama — tema juba liiga ei tee. Aga Alleksilgi oli seal kusagil rabataguses naine, olid lapsed... Ja rääkinud polnud nad sellest kordagi. Ega ei räägigi, teadis Marina kindlalt. Andsid niisama teineteisele, mis anda oli, olid tänulikud sellegi pisku eest. Elagu ja olgu õnnelik too kaugel võõras naine: ei võeta ta meest ära, ei võeta mehelt tükkigi küljest. See ju tükki küljest ei võta.

Marina hakkas kartuleid koorima, Vitja kohendas ennast riidesse, vana Lõmps pani seljakoti kõrvale ja läks seniks võrri juurde dünamo kallal nokitsema, kuni pidu lahti läheb. Ei olnud ta napsivõtja mees, vaevalt tegi suu seks ja võis hiljem vabalt oma säärevärstajaga koju võristada. Aga ta oli uudishimulik nagu harakas, lausa nagu vana harakas ise: tema pidi kuulma ja nägema, kuidas teised pidu peavad, mida ütlevad, kuidas astuvad.

Edasi läks kõik nagu hästi kätteõpitud ja palju kordi korratud näitemängus: ahi sai köetud, kartulid said küpseks, rohelistesildilistel pulludel kooriti kork ära, ja pidu pandi käima. Vitja kääksutas oma bajaani, räägiti seda, mis kellelgi pähe tuli, ja kui midagi pähe ei tulnud, võeti va' kanget.

Väikse neljaruudulise akna taga kiskus aga pimedust, tuul kohises ja mähises mändide latvades, veeretas eemal jalgpalliväljakuna lagedaks riisunud rabal lahtisi samblatorte, ning kusagilt kõrgelt pilvede alt kostis hanede kurba-kaeblikku jumalagajätuhõiget. Hallad tulevad, hallad tulevad!

Ei tahtnud pidu õiget hoogu sisse saada, ei öelnud keegi seltskonna ergutamiseks nii vajalikke rumalusi, ei kostnud naeru ega naljasõna. Viinagi visati, nagu tehtaks tükitööd: süngelt ja vihaga. Ju olid mehed

päeval näinud lahkuvate kurgede rivi — neid nüüd aina vooris... Ju mõtlesid sellele, et varsti tulevad külmad vihmad ja veel hiljem vihmata külmad. Siis pannakse töö rabas seisma, naelutatakse selle ajutise kodu aknad-ukseid laudadega kinni, ei siis jää üle muud, kui iga roju oma koju! Läbi tants ja pidupidamine.

Marina küll polnud näinud kurgede lahkumist, kuid üks üldine meeleolu mõjus tallegi. Viskas küll kärke, seda rõõmurohtu, kuid järjest süngemaks jäi. Muutus koguni härdaks ja otsis üles Alleksi käe, toetas öla vastu mehe õlga, kuigi abi sellest polnud.

Ju oleks pidu lõppenud hoopis ilmetult, kui poleks ukse taga kostnud koputust, ja sisse astus... ei keegi muu, kui too nailonjopp — toosama sealt poe juurest.

«Mida see siit otsib?» kõlas uudistavas vaikuses Marina poolihäälne küsimus.

«Mina olen «Homnikuvalguse» juurest,» seletas võõras. «Korrespondent...» lisas selgituseks.

«Teame küll seda «Õöpimedust,» urises Alleks, ja see oleks pidanud võõrale selgelt ütleva, et ta on tulnud valel ajal.

«Astusin vaatama, kuidas soomehed elavad,» püüdis võõras kontakti süvendada.

«Me ei elagi, me niisama oleme,» sähvas Vitjagi talle vastu. «Saad aru, oleme!»

Võõras ei saanud aru. «Mul siin pudel ka kaasas, et siis ajaks juttu ja...» kohmitses mees oma portfelli kallal.

«Visake ta välja, see on aferist!» ütles Marina.

«Mis aferist?» ajas võõras ennast sirgu, nägu üllatusest ümmargune. «Inimene nagu teisedki...»

«Ah et meie oleme ka inimesed,» hüüdis Marina. «Kuulete, meie oleme ka inimesed!» Ta tõusis kobaval sammul, läks võõra ette ja lõi talle näkku. «Säh, see on sulle inimese eest.»

Alleks läks Marina juurde, hoidis rabelevat naist kinni ja ütles võõrale: «Minge ära... Näete ju — tüdruk on hullus tujus.»

Võõras pöördus vaikides ringi ja läks, pea õlgade vahel ja selg kümmus. Ju vist polnudki paha mees.

Alleks viis Marina teise tuppa, naine tagus meest ja kõõksus nutta.

See oligi peo lõpp! Vana Lõmps ajas vana, päevi näinud rohelise seljakoti selga ja asutas vaikides kojuminekut. Vitja istus jõllissilmi laua taga, märkas poolikut viinapudelit, kallas selle ühe raksuga kurku, ja vajus siiasamma lavatsile pikali, säarikus jalg üle serva rippu.

Agaga öösel, kui taevas oli taas selginud ja kusagil mõõtmatus kõrguses särasid Suur Vanker ja Põhjanaan, kostis külavahel järsku ahastamapanev karjatus:

«Alfredtulemullepoolteedvastu!»

Keegi ei kuulnud seda.

Veelgi hiljem hakkas taamal metsas huikama öökull. Huikas kolm korda ja jäi vait.

Tavaline öökull, aga kes kuulis esimest korda, oleks võinud arvata, et on inimene. Sealgi oli kutse ja kime karjatus; eksinu hüüd pimedas laanes ja nõudmine ja pärimine: kust? kuhu? milleks?

Jõe kaldal

Kolm pätti põõsa vilus
Jõe kaldal istusid
Keskpäise päeva ilus
Nad viina viskasid
Ja ilma asju arutid
Ja ilma asju arutid

Arved Teedusoo oli tulnud välja kindla kavatsusega sõita bussiga kilomeetrit kümme sinna, kus ta kolleegid korrastasid parajasti side-liini. Pärast seda, kui ta oli bussipeatuses paar tundi asjata oodanud, veendus ta, et mingil seletamatul põhjusel jääb buss mängust välja. Oli mul üldse vaja eile õhtul koju sõita, mõtles ta. Töökaaslastele sai küll öeldud, et on vaja, aga tegelikult ei olnud, hakkas lihtsalt mõtlema, et ei tea, mida see naine seal üksinda müdistab, et kas saab ka hakkama. Kuigi teadis kindlalt, et naine saab üksi hakkama, on varemgi saanud. Aga kiuslik mõte ei andnud enne rahu, kui istus võrgumeeste autosse ja sõitis linna. Alles siis, kui oli juba kodus, sedakorda tühjas, ja luges laualt sedelit: Arvi, läksin poisile appi kartulaid võtma kui tuled siis tee ise süüa, jah — alles siis mõtles: näe, kus loll, jookseb, saba seljas, naise juurde nagu mõni kahekümneaastane, enesel juba viiskümmend tollipulgaga mõõta.

Ja nüüd see bussiasi ka veel, sügas Arved kukalt. Et kas läheks õige ja hääletaks teeotsal? Sinnapoole peaks ikka mõni masin minema. Aga teiselt poolt on rumal, hästi rumal minna kätt tõstma nagu mõni turist või poisike. Selle asja üle tuleks kõigepealt vähe aru pidada.

Nii astus ta siis kibestunud inimese näoga N. linnakese söökla poole, sest nüüd pidi seal ka puhvet lahti olema, ja kui saatus inimest ja esma-joones teda, Arvedit, lõpmatult nõökida ei kavatse, võib seal puhvetis veel õlutki olla. Turistidehooaeg ja üldse kuum aastaaeg möödas, nüüd on vast ikka õlut, mõtles ta kinnituseks.

EINAR MAASIK

Leonhard Illikukk oli tulnud veelgi paremate kavatsustega kodunt välja, koguni nii heade ja kindlatega, et naine pani talle mantlitaskusse ajalehepaberisse keeratud lõunaleiva. Ise pistis ta portfelli vaaderpassi, kellu ja muude tööriistade alla kamaluga küpseid tomateid, et oleks täis värk. Piimapudelit ei armastanud ta kaasa tassida, kodus jõi küll piima, eriti armastas hapupiima — suhkru ja kaneeliga. Aga töö juures ei kõlvanud piim, isegi ilma suhkru ja kaneelita. Tal oli hea fantaasia ja see pärast kujutles ta väga selgesti, kuidas kas või ta paarimees Oonuksepoiss näo laiaks kisub ja pärib: sind, Leo, on vist piimaravile pandud? Iseasi, kui haukad leiva kõrvale tomatit või hapukurki — siis pole kellegi midagi kosta.

See Oonuksepoiss, paarimees, teda täna alt vedaski. Olid eile nii kokku leppinud, et saavad hommikul söökla juures kokku ja siis põrutavad koos tööpostile — kas bussiga või jala või rongiga, ükstakama, mis see kolm kilti Peedustesse ikka visata ei ole. Leonhard patseeris söökla ees edasi-tagasi, aga Oonuksepoissi ei kusagil. Tegi suitsu, vaatas kella, nägi, kuidas söökla naised lükkasid luugid lahti, avasid nii-öelda oma ukсед võõrastele, mõtles: on sel paganal aga naise selja taga hea pöönata. Võib-olla ärkasid hommikul vara, tegid mõned tihid, ja nüüd põõnavad nagu suure töö tegijad kunagi. See Luule tal ju... särtsu täis naine.

Seal ta siis märkaski, et Luule tuleb vehkat-vehkat söökla poole. Sai lähemale, hakkas rääkima, teretamata ja puha: «Sa Leo ära Jassi täna oota tal tuli vend külla sai sõjaväest vabaks nüüd nad jauravad köögis laua taga ma lähen poodi toidukraami vaatama...» Ja oligi läinud, ei kuulunud, kas temal, tuntud ahjumeistril Leonhard Illikukel, on midagi selle kohta kosta, ei öelnud, et läheksid ka, ütleksid tere oma paarimehe vennale, kes just sõjaväest tagasi.

Leonhard siis sülitas ja jäi hoopis nõutult seisma, külg söökla poole ja portfell rippu. Muidugi seda, et töö ootab tegijat ja tellija ootab tööd. Aga peab siis tema võtma enda peale kõigi nende abitööde tegemise ja puha? Peab kive kohale kandma ja vett tooma, savi tampima ja... kes pagan mulle telliseid kätte annab? See käib ikka omajagu au pihta. Oleks veel poisike, aga üle kolmekümne juba turjal. Sõjaväeski polnud lihtne reamees, oli hoopis vanemseersant... Ja pärast veel poolteist aastat miilitsamees. See ikka loeb midagi!

Leonhard seisis mõne aja nõutult, külitsi söökla ukse poole, sülitas ja astus uksest sisse. Kõik, kes sinna varem sisse astusid, olid jäänudki — kindel tundemärk, et õlut ikka on.

Juhan Rajata, edaspidi lihtsalt Junts, ehkki aastat poolteist tagasi sõjaväest valla pääsenud, aga teistega võrreldes jõmpsikas, ilmus söökla

juurde pisku aega pärast Illikukke, nii et võis vabalt märgata teist õllesabas kusagil esimese viie seas seismas, võis torgata paraja raha pihku ja jääda sinnasamma kõrvale appi seisma. Ühe artelli mehed, kellel selle kohta ütlemist on.

Juntsil oli väike pohmell mis pohmell. Öhtul sai seltskonnas tuttavaks plikaga, kah ikka juba iseseisva inimesega. Sai siis nalja tehtud ja jalga keerutatud. See Helle oli üks hellemat sorti tüdruk, haakis enda kohe tema külge, nagu oleksid vanad tuttavad. Tutvus kestis hommikuni välja. Kui ta hommikul Helle voodis ärkas, oli veidi piinlik ja petta saanu tunne, asutas ennast vaikselt minema hiilima, aga Helle võttis ta käest kinni ja ütles: «Kuhu nüüd? Võtame vähe einet ikka ka.» Ja pani siis põlle ette ning talitas natuke aega köögis, mille tulemusena ilmusid diivani ette väikesele lauale kohvikann ja võileivataldrik, mõnel leival kilud ja teisel jälle juust peal. Junts oli jõudnud ennast koguda, kuigi öösel oli olnud nagu pahandust või ütlemist. Väike puhas tuba, see neegri moodi kräsupäine ja nirginäoga tüdruk, võileivad. Küll ikka oskas teine külje alla pugeda! Praegugi, kui istusid kõrvuti, müksas õlaga, et võta aga veel, ära häbene midagi. Ega see olnudki sihuke külje alla pugemine, kus eemalt kõlas ahelate kõlin, seda oleks Junts kartnud ja kohe maid jooksu pistnud. Helle ei tundnud huvi, kus ta töötab või mis asjamees ta muidu on. Enda kohtagi poetas ainult muu seas, et on sidesõlmes tööl — seal tagapool, aparaatide poolel. Nii et see külje vastu hõõrumine oli puhtast inimlikkusest ja ilma mingi tagamõtteta.

Kui asjad nii on, siis ei tohi inimest solvata, et tõused üles, ütled aitäh, head aega. Junts aitas tüdrukul taldrikud kööki viia, kohendas mantligi selga ja saatis ta nagu kavaler kunagi sidesõlme ukse tahta. Seal justkui vilksatas lapsel küsimus silmades, nii umbes, et millal me jälle näeme. Aga silmadesse see pärimine jäigi, ja Junts oli plikale tänulik, et see ei hakanud kohtamist peale ajama. Junts oli põhimõtteliselt ainult põgusate trehvamiste pooldaja ja vältis teadlikult kõike, mis viinuks kahte inimest keerulisematesse suhetesse. Sellega on aega, kordas Junts mõttes palju kordi. Mina oma vabadust juba kergelt ei müü, mis veel rääkida kinkimisest.

Ja nüüd tuli siis Juntski sööklasse, et väheke mõelda, sest isevärki oli see lugu ikkagi — nõudis järelemõtlemist ja võimaluse korral isegi mees-tega arupidamist.

Kui Arved Teedusoo, käes õllepudel ja pudelil klaas otsas nagu suur läbipaistev ilukork, söökla eesruumis ringi vaatas, olid lauad istujaid täis, seal akna all nurgas märkas ta ainult kahte vaba kohta.

«Kas tohib istuda?» küsis Arved. Leonhard Illikukk korjas toolilt oma mütsi, mis pidi tähendama lubamist.

«Kuram jah, pidin tööle minema, aga buss jäi tulemata, nüüd päev raisus,» seletas Arved, ühelt poolt selgituseks, miks ta siin on, teiselt poolt nagu oma mure jagamiseks.

«Buss,» ütles Leo üleolevalt «see on tühiasi. Kui üks ei tule, tuleb teine jälle. Hoopis hullem on, kui su paarimehe vend tuleb sõjaväest tagasi. Siis oota nädal aega, enne kui kellu käima saab.»

Junts ei öelnud esialgu midagi. Mõtles ainult, et buss ja venna tulek sõjaväest on täpes. Kõige suurem ajaröövel on ikkagi naissugu. Ta kohendas tuulepluusi all püksivärvli vahel olevat juturaamatut, mille oli juba eile vennalt saanud, kuid millesse ta veel polnud jõudnud pilku heita.

«Ah te olete ehitusetöö mees?» uudistas Arved. «Mina olen jälle side-
liinide peal.»

«Teil on siis hullem kui meil,» arutles Illikukk. «Üks ahi võib ju oodata nädalapäevad, aga kui telefoniliin rikki läheb, siis ikka nädalat aega ei kannata.»

«See'p see on,» kinnitas Teedusoo. «Mehed on muidugi väljas, aga mine sa neile seleta, et buss ei tulnud.»

«Kuulutavad kohe tööluusiks või?» päris Junts.

«Kas tööluusiks või mitte...» ütles Arved sügavamõtteliselt ja jõi oma klaasi tühjaks, et teistele järele jõuda.

«Selge see,» jäi Leo nõusse, tabades poolelt sõnalt teise mõtte. «Kas tööluusiks või mitte, aga sihuke kudemine on kõikse hullem. Meil ka seal objektil, kui peremees venitab materjaliga, nii et pead vahtima ja pole midagi teha, nii kohe tuleb tusk peale, et poo või üles.»

«Või hakka jooma...» pistis Junts.

Endastki mõista, arvasid mehed ja Teedusoo läks uue õlle järele. Kui ta tagasi tuli, kolm õlut kaelapidi pihus nagu tapetud pardid, oli ta mõte teinud uue keeru.

«Ah olete siis nii kõva ahjumeister,» ütles ta Leole. «Kas teete ainult kroonu tööd või lihtsurelikele ka?»

«Kroonu tööd kroonu ajast, muust ajast ikke rahvale ka,» mühatas Illikukk. Ja et tal oli õlu juba sakkii hakanud, lisas: «Mina olen üldse üks sihuke mees, kes võib maja vundamendist katuseharjani valmis treida.»

«Ainult endale pole veel teinud,» ütles Junts.

«Teistele on nii palju tehtud, et endale pole aega jäänud,» selgitas Leonhard.

«Ma sellepärast, et mul oleks ka seda ahjutööd natuke. Et järsku saame kaubale, ah?»

«Noh, võib ju, kui just tuli takus pole,» vastas Leo kõrvu kikitades ja kohe rõõmsamaks muutudes: kui tänane päev läheb ka ainult kaubateo tähe all, siis pole ta ikkagi päriselt tühja läinud.

«Mis tuld seal takus,» rahustas Teedusoo. «Korteri ahjud on mul korras. Tahaks sauna saada uue.»

«Ah soome kerise või?» uudistas Leo. «Ma olen neid paar tükki teinud juba.»

«Soome jah,» ütles Teedusoo. «Ja põranda tahaks uue valada.»

«Seda tööd tunneme ka,» läks Leo veelgi rõõmsamaks. «Et teete ikka restiga, kust vesi ära saab voolata? Pärast tõstad restid üles, puhastad alt vihalehed ära, siis ei ummistu torud ega midagi.»

«Restidega, see mõte mul oli küll.»

«No muidugi, näha kohe, et tunnete asja,» kiitis Leo takka. «Einoh, meie taha asi seisma ei jää. Nüüd käime küll veel laupäeval ja pühapäeval sovhoosis kartulaid võtmas, aga ülejärgmisel nädalal oleme jälle priid poisid.»

«No vaat, kui hästi mul täna vedas,» kiitis Teedusoo.

«Kui aga peremehel materjal valmis on, ei siis ole pidamist.» Ja et Illikukk oli vahepeal veel klaasi õlut maitsnud, kiitis: «Meie oleme sihukesed mehed, et kui tööd vihtuma kukume, siis ei ole aega isegi nina nuusata.»

«Ega juua...» ütles Junts.

«Endastki mõista,» kinnitas Leo.

Selle peale läks Junts ja tõi veel kolmed õlled. Mehed hakkasid tehnilisi üksikasju arutama ja Junts, keda see ei huvitanud, jäi oma mõtetega üksi.

See Helle-tüdruk ei läinud tal meelest. Küll ikka puges nii magusalt külje alla — ise ulatus vaevalt mehele õlani. Siis tekkis kohe niisugune imelik tunne, nagu oleks ta kutsutud ja seatud plikat kaitsma ja hoidma. Sihuke mehine magus tunne tuli südamesse, varem pole taolist asja juhtunud. Isegi raamatutest pole midagi niisugust lugenud, kuigi ta on olnud hoolas lugeja ja tükki kakssada neid läbi lugenud. See «Alfie», mille ta venna käest sai (ta kohendas raamatut püksivärvli vahel ülespoole, kuigi seda polnud enam vaja — vats oli õlut täis ja pigistas raamatu ilusti paigale), see «Alfie» pidi jälle olema jutt naistest.

Väike linn, katsu sa siin ta eest kõrvale hoida. Tuled õhtul töölt, satud vastamisi: lähed kultuurimajja tantsima või kinno — tüdruk seal mis seal. Mis näo sa ikka teed, eriti kui ei jäänud mitte märkamatuks too hommikune tumm pärimine: millal me jälle kokku saame? Millal, kurat võtku, kui see poiss siin hoiab oma vabadusest kümne küünega kinni!?

Junts ärkas oma mõtetest parajasti siis, kui mehed rääkisid materjalidest.

«Peaasi jah,» kinnitas Illikukk, «on ikka materjalid. Kui kõik on käe-jala juures ja ootamist ei ole, siis läheb töö mis lustib.»

«Minul,» ütles Teedusoo, «on kõik valmis vaadatud. Muudkui tulge ja hakake tegema.»

«Einoh, seda endastki mõista,» nõustus Illikukk. «Sidemeestel juba sihuke amet, et õpetab korda ja puha. Ma räägin praegu meie mehest, kellele me seal Peedustes maja püsti lööme.»

«Ah see on teil ka eraots?» uudistas Teedusoo.

«Ei ole. Eramaja tuleb küll, aga töö käib ikka artelli kaudu,» selgitas Leo. «Naljakas mees teine,» mühatas ta naerda. «Muidu käib stopriga aega võtmas, aga materjalid — see on tema mure, et kõik kohal oleks, artelli poolt on ainult mehed —, neid ei saa ega saa kunagi kohale. Tema utsitab meid tagant stopriga, aga meie teda materjalidega. Meie pole veel jänni jäänud, olgu seal või mitukümmend stoprit üles seatud, aga tema on iga päev jännis.»

«Tea, mis asjamees ta on?» päris Arved.

«Laulja või luuletaja, meilgi pole õiget selgust,» vastas Leo. «Ikka teise töö mees.»

«Müüritöömees ta ei ole,» kinnitas Junts, «aga küll ehitab kõrge müüri maja ümber.»

«Müür jah,» muigas Leo rõõmutult. «Maja pole veel valmiski, aga müür olgu ees. Kui ta nüüd helilooja on või laulja, siis saaks aru — ei taha teisi segada. Aga kui luuletaja . . .»

«See on võib-olla sellepärast, et teised ei segaks teda luuletamast,» arvas Arved, mis näitas, et talgi ei jäänud puudu terasest mõistusest.

Olles selle müüri-teema lõpuni ammendanud, märkasid nad, et publik sööklas oli vahepeal põhjalikult uuenenud: õllejoojad olid laiali valgunud ja sööjad asemele tulnud. Mõned veinijoojad ka, aga see oli jälle teine kategooria joojaid, nemad sellesse ei kuulunud. Nad märkasid, et kassapreili vaatab neid kuidagi nagu ootava pilguga, et kas tulete söögitalongide järele või hakkate astuma — õllejoojaid salliti siin küll hommikul, aga kui sööjate ülekaal tekkis, muutusid nad kuidagi tarbetuks, isegi tülikaks. Ega see kõrts ole, ikka vanast ajast tuntud söögimaja.

«Paganas jah,» arvas Leo. «Ega seda õlletaket tahagi enam. Koormab ainult neerusid ja sooja ei anna.»

«Peaks minema hakkama,» ütles Junts.

Kuid ükski neist ei tõusnud. Nõutult ja natuke hämmeldunult istusid nad edasi, nagu viimsed mohikaanlased.

Nad olid siin nüüd rääkinud ühest ja teisest ja kolmandast . . . Aga see kõik kandis kuidagi argipäevast, eluolustikulist iseloomu. Nad tundsid, et kusagil nende ümber hõljub midagi tähtsat, midagi sellist, millest oleks tahtnud ja pidanudki kõnelema, koguni pihtima. See oli nii valutegevvalt lähedal, otsekui valmis keelele tõusma, kuid ometi ei tõusnud. Veel natuke, ja siis oleks ta kindlasti . . . Võib-olla sellest, mispärast

me elame nii, nagu elame, või sellest, kuidas oleks vaja elada, või kogunisti see küsimuste küsimus — elu mõttest endast.

«Kuulge, poisid,» ütles Arved Teedusoo otsustanult. «Mis me siin ikka enam jokutame. Selge on see, et kaup on koos. Selle kinnituseks võiks teha ühed liigid.»

Leonhard Illikukk ja Junts olid vait. Junts sellepärast, et temasse see otseselt ei puutunud, Leo sellepärast, et mitte muljet jätta, nagu ajaks ta neid liikusid peale või mõjutaks teist. Selles küsimuses peab iga inimene priitahtlikult ja ise otsustama, ilma kaudseimagi mõjutamiseta.

«Sedasi jah . . . Peaks tegema kohe ühed päris õiged liigid. Mitte selle peedikaga, vaid päris eluvee endaga.»

«Siis tuleb poodi minna,» tegi Leo oma hääle hästi kiretult ükskõikseks.

«No lähme juba,» ärgitas Teedusoo tõusma. «Lähme looduse haljasse rüppe.»

Nad läksid välja. Hommikul oli taevas pilves ja ilm röske. Nüüd paisis päike, oli soojemaks läinud, vahtrad puistasid lehti, need krabisesid jalgade all.

«Oleks parem sadanud,» mõtles Leonhard Illikukk. «Oleks parem sadanud, siis oleks see kärakaski rohkem asja ette käinud. Hea küll, et liigid ja pahema jala päev ja nüüd oleme tänaseks nagunii tõstmise töö peal, — vihmaga oleks ikka parem olnud.»

«Kas minna või mitte minna?» arutas Junts. «Nüüd oleks veel võimalik alt ära hüpata.»

«Et kurat mind peeni seda pudelit ostma,» vandus mõttes Arved Teedusoo.

Aga ikka nad läksid, läksid rada pidi hanereas, nagu oleks neid ühendanud mingi nähtamatu traat.

Jõudsid jõe äärde, kus kevadel öitsesid toomingad, aga praegu pudes lehekarda kulu sisse. See oli vaikne abajas, mööda vett purjetasid pruunide krässus lehtede väikesed laevukesed, ninad püsti; kalda ääres sebisid vee peal mardikad — justkui elavhõbedapiisad. Oli vaikne, maa hingas rōskelt, mõrulõhnaliselt. Eemal, teispool jõge määndide all säras liivaluude.

Linn kõigi oma askeldustega jäi eemale — poodide, kõrtside ja õllebaaridega; meeste tusatuju läks üle nagu pilveserv päikese eest. Nad laotasid ajalehe alla ja istusid just jõe kalda peale. Leonhard Illikukk jagas oma lõunaleiva kolmeks, igale jäi tubli pikuti lõigatud vorstitükk, igaüks sai ilusa kypse tomati, nii et kombetaitmene võis peale hakata.

Arved Teedusoo kooris pudelilt korgi ja ulatas selle Illikukele. Illikukk ütles, et alustagu kõige vanem. Teedusoo ütles, et see on hea, kui ikka aastatest lugu peetakse, kummutas pudelit kull-kull-kull suu juu-

reš, tundis, kuidas värin käis selga mööda alla, ja andis pudeli Illikukele. Illikukk tegi ka kull-kull-kull, tundis värinat ja andis pudeli Juntsile. Junts ei teinud kull-kull-kull, tema tegi ainult kull ja pani pudeli rohu sisse püsti seisma. Komme oli täidetud. Nad hammustasid vorsti-leiba ja tomatit peale ja tundsid, et elu hakkab jälle ilmet võtma.

«Einoh,» kiitis Teedusoo. «Vahva eit sul, kui teeb nii häid leibasid kaasa.»

Leo muigutas suud, aga ei kostnud oma naise kohta midagi, hoopis päris:

«Sul endal pole naist või?»

Arved viivitas vastusega.

«Mul neid mitu olnud...» kohmas. «Aga siiani ei saa aru, kas on või pole mitte.»

«Nonoh,» imestas Leo.

«Ma võtsin noorelt naise,» jutustas Arved. «Nii et kui sõtta läksin, siis juba naisemehena. Tulin elu ja poole tervisega neilt lahinguväljadelt tagasi, naine langes ilusti kaela ja puha. Aga hiljem kuulsin, et oli mingi saksa gefreiteriga või mis ta oli, kodus semminud. Laps olnud ja puha. Lapse suretas kuramuse eit ära, kui juba paistma hakkas, et meie tagasi tuleme...»

«Tappis siis või?» küsis Junts.

«Tappis või suretas niisama, kust minagi tean,» vastas Teedusoo vihaselt. «Selle koha pealt oli tal suumulk kinni nagu kümne pitsoriga. Need lapsed, need on ju sihukesed, et tunnevad kohe ära, kas neid tahetakse või mitte. Ja siis lähevad nad tagasi, kust tulnud on.»

Teedusoo jäi oma mälestuste kammitsasse vait. Illikukk ja Junts vaatasid teda vähe imelike nägudega, et mis juttu ta küll ajab, et kas on ikka oma aru juures.

«Katsusin küll unustada, et mis oli, see olnud,» jätkas Teedusoo ja tegi kull-kull-kull. «Aga mitte ei saanud. Meie vahel hõljus surnud lapse vaim — nii päeval kui öösel, öösel veel eriti, sest siis oli vaikne ja keegi ei seganud teda. «Et sa saksa gefreiteriga semmisid, sest pole nii hullu — üks sakslaste hulgas oli ka inimesi, kuigi oleksid võinud mind oodata, mis see kolm aastat ikka ära ei ole. Aga et sa lapse ära suretasid, seda ei saa ma sulle küll andeks anda.»

Teedusoo ei märganudki, et oleks pidanud pudeli edasi andma. Tegi kull-kull-kull ja alles siis taipas pudeli Illikukele küünitada.

«Nii et jätsid maha,» konstateeris Illikukk.

«Läksin ära,» ütles Teedusoo. «Läksin ära ja hakkasin elama teise naisega. Mõtlesin, et oleme mõlemad murtud tiibadega linnud, et kahekesi on vahest kergem. Temal jälle läks mees minema. See oli siis, kui meie mehed Saaremaad vallutasid. Mees saatnud veel sõna ja autogi naisele

järele: tule nüüd, paat on vaadatud, paneme õkva Rootsimaale. Selle sama autoga saatis naine vastusõna: mina kodumaad maha ei jäta, mine üksinda, kui tahad. Ja jäi meest tagasi ootama. Ootas nädala, ootas teise, juba terve Saaremaa vapsikutest puhas — alles siis jäi uskuma, et läkski mees üksinda minema.

«Noh, ma aitasin last kasvatada, poiss nüüd juba täismees, endal naine ja puha. Aga mutt tilpneb teisel sabas, nagu oleks alles väike. Minia ka sihuke viril — ei saa üksi last kasvatatud, ei saa kartuleid võetud, ei saa süüa ka tehtud. Mutt muudkui kandekott selga ja jälle Linnumäele. Ma olen vahel mõelnud: sinul, poiss, on nüüd ema ja kodumaa ja töö, aga minul pole ikka õiget naist. Ja mis see töö või kodumaagi väärt on, kui pead üksinda uluma nagu hunt põõsa taga . . .»

«Jaa,» ütles Leo sügavamõtteliselt. «Ütle veel, et naine on inimese sõber.»

Junts oli vait, mõtles vaid, et näe, naisevõtt pole naljaasi.

«Kas ta riidleb ka?» küsis Leo.

«Misasja?» küsis Arved.

«Kas see naine sul mõnikord käratseb? Kui lennus oled või sihukeses meeste seltskonnas nagu praegu?» selgitas Leo.

«Ma ütlesin, et kõikse aja käib üks näägutamine ja sõda,» vastas Arved.

Ta polnud seda küll varem öelnud, täna mitte, aga mõelnud oli ta ja teisel ajal ning teises kohas väljagi öelnud, nii et pole ime, kui ta arvas täna kord juba öelnud olevat.

«Minul jälle on selline, et kui vihastab, on kaks nädalat ühtejärke tumm,» kaebas Leo. «Ma olen sihuke poiss, et naised kohe ise tikuvad ligi. Eks siis saa mõnikord kõrvale hüpatud. Tulen koju, naine tumm mis tumm. Ei räägi head ega halba. See sööb kõikse hullemini närve. Võtab nagu raspliga. Varem veel ütles siga, nüüd ei ütle enam sedagi.»

Teised noogutasid, et tõsi jah, kui sind enam seaks ei nimetata, mis inimene sa veel oled.

«Oskavad, oskavad hinge seest võtta,» kinnitas Arved ja tunnistas Juntsi. «Vaata, poiss, et sina kergel käel naist ei võta.»

«Küll ma juba . . .» kinnitas Junts ägedalt. «Ma juba tean.»

«Sul vist plikade juures hea minek?» tunnistas Teedusoo Juntsi näguga. «Kus sa oma nina nii kongu oled teinud? Niisugune nina naistele meeldib.»

«Koolis, jooksin vastu tahvlit,» vastas Junts tõrjuvalt.

Vastu tahvlit see ei juhtunud, vastu rusikat küll, nii et ninaluu raxatas. Pärast arstiti terveks, aga kongu ta jäi, oli veel saksikum kui saksitel enestel.

«Mul eilegi pidu peal puges üks hõlma...» ütles Junts. «Pärast oli tegu, ei saanud enam lahti. Saada aga koju ja...»

«Vaata ette, vaata ette,» hoiatas Arved. «Nii neid mehepoegi võrku püütakse.»

«Teadagi, et vaatan,» kinnitas Junts.

Talle tuli jälle silmade ette, kuidas ta öösel tüdrukut oli kaisutanud ja see lõpuks voodis istuli krahmas, öölambi põlema vajutas, talle oma siniste silmadega tõsiselt otsa vaatas ja ütles: «Ma saan aru küll, et sul on kange isu, aga mina nii ei saa.»

«Mismoodi?» oli Junts ennast ohmuks teinud.

«Niimoodi...» vastas tüdruk.

«Kardad või?» küsis poiss.

«Ei karda.»

«Ära karda, ega ma sulle haiget ei tee,» rahustas poiss ja küünitaskäe lambi poole.

«Sa oota! Ma ei karda, aga ma ei saa nii.»

Junts keeras ennast sängi äärele ja pani suitsu ette.

«Ütleksid siis vähemalt, mismoodi.»

«Kui sa ise aru ei saa, mis see ütleminegi aitab,» vastas tüdruk justnagu õnnetult. «Noh, niimoodi, et sa minust endast ikka hoolid.»

«Aga ma hoolin ju sinust,» vastas Junts.

«Ei, see pole see hoolimine,» ajas Helle oma. «Kui sa nüüd ilusti magada ei saa, siis mine parem ära.»

Junts oli juba valmis vandesõna huulilt laskma, püsti tõusma, riidesse panema ja minemagi. Aga ei läinud. Katsus ilusti magada. Võttis tüdruku hõlma nagu lihase õe. Ilusti nüüd küll, ainult hommikuni ei saanud sõba silmale. Ja sihuke pettasaanu tunne oli. Pidas plaani, et ütleb külmalt head aega ja läheb oma teed. No kus sa lähed, kui tüdruk võtab käest kinni ja sõnab: võileivad on laual, nüüd sööme.

«Ah, mis see meie jutt,» lõi Illikukk käega. «Lõpuks läheb temalgi nii, nagu ta meil kõigil on läinud.»

«Peaasi, et see lõpp hästi kaugel oleks,» arvas Junts ise.

Mehed ajasid ennast püsti. Pudel oli tühi ja seegi rituaal lõppenud. Paberid korjati ilusti kokku. «Viska jökke,» ütles Illikukk. «Küll vesi kõik ära seedib.» Pudeli pani portfelli, selle eest saab peaaegu paki «Priimat».

Linnas seisis mehed keskväljakul aru pidades.

«Lähme võtame veel kolmed õlled,» ütles Junts.

«Mina ei armasta põhimõtteliselt kaks korda päeva jooksul ühes ja samas kohas käia,» selgitas Teedusoo.

«Ega sööklasse maksagi minna,» selgitas Junts. «Lähme võtame poest.»

«Püstijalu pole sel asjal mõnu,» arvas Illikukk.

«Ega me võtagi püstijalu,» ütles Junts. «Mul vennas siinsamas nurga taga. Lähme sinna.»

Õeldud, tehtud. Osteti õlled, mindi Juntsi venna juurde. See oli siinsamas, meierei otsas. Vend ise õiendas õue peal, tsisterni juures. «Ahaa, tulite õlut limpsima,» ütles, kui nägi mehi. «Minge tupp. Kärt on sees.»

Astusid läbi kitsa esiku veel kitsamasse tupp. Toas tuli neile vastu Juntsi vennanaine, jumeakas blond noorik, kodukleidi väel. «Me tulime korraks läbi õlut limpsima,» ütles Junts. Teised teretasid kättpidi, Teedusoo, kelle silm oli vähe krillim kui teistel, vaatas, et kušeti peal on nukk mis nukk. Siis sai aru, et see on imepisi ke inimene — krimpsus ja pruun teine, mähkmete sees nagu muumia.

«Oi-oi,» ütles Teedusoo. «Me tulime nüüd küll valel ajal.»

«Pole midagi,» vastas ema. «See mehike magab nii sügavalt, et tema ei kuule ega näe midagi.»

Ta võttis lapse süle ja kussutas niisama moepärast.

Teedusoo vaatas noorikut ja mõtles: Moona Liisa mis Moona Liisa. Illikukk seisis teiste selja taga häbelikult vait ega öelnud ja mõelnud midagi. Junts läks kööki klaase vaatama.

Ema pani lapse voodisse, üle voodi olid tõmmatud kõrinal, need tegid külgepuutumisel häält.

«Kas juba mängib?» päris Teedusoo.

«Ei ta mängi ühti, alles kahenädalane,» seletas ema. «Need on niisama ette valmis pandud.»

Junts tuli teeklaasidega.

Nad jõid oma õlled rutem kui muidu ega istunudki, kuigi lahkelt pakuti. Ühe pudeli jätsid peremehele, et kui sisse tuleb, tehku ka suu seks. Teedusoo jõudis veel pärida, et kas lapsel on seedimine korras, õpetas, mida siis teha, kui pole. Seejärel jätsid nad jumalaga, soovisid kõike head ja taganesid välja — natuke häbelikult ja natuke heldinult.

Jälle seisti viie tee ristumiskohal, purskkaevu juures. Purskkaev ei pursanud midagi, basseingi oli tühjaks lastud ja lilled ümberringi näribunud.

Küllap mõeldi, et nüüd sai juttu aetud ja ilma ja elu nähtud, aga seda küsimuste küsimust ei puudutatud ikka — seda elu mõtte küsimust.

Nad ei teadnud, et seda asja on arutanud õige targad mehed õige mitu tuhat aastat, aga päris vastuste vastus on ikka veel kätte saamata. Oleksid nad seda teadnud, küllap oleksid käega löönud ja kohe laiali läinud. Nüüd veel seisti aru pidades, et kas jah või ei.

Esimesena tegi minekut Arved Teedusoo.

«Heakest küll, poisid,» ütles. «Mul on nüüd sihuke tuhin sees, et lähen teeotsa ja hääletan, küll mõni ikka peale võtab. Nii jõuan õhtuks meeste juurde ja asjad on kombes. Olge siis vaprad!»

Ta jättis kätkpidi teistega jumalaga ja hakkas ühte teed mööda minema, sammus teeseldud reipus ja hoog.

Järgmisena lahkus Leonhard Illikukk.

«Ma lähen vaatan vähe ringi,» pomises ta kätt andes. «Ole siis vapper.»

Teist teeharu pidi ta läks, selg kühmus ja samm taaruv nagu meremehel. Nagu meremehel kuival maal, mitte rohkem.

Junts lükkas tuulepluusi käise kõrvale ja vaatas kella. Kell oli parajasti niipalju, et jõuab kodunt läbi minna. Jätan selle «Alfie» koju, mis ta ikka mul teist päeva püksivärvli vahel teeb.

Ja siis, — siis lähen Hellele töö juurde vastu, saagu mis saab ja tulgu mis tuleb.

Ole siis vapper, pomises ta endale nina alla.

Juhan Saar

*

Linnu jumal lind ja kala jumal kala,
minu jumal kõnnib kahel jalal.

Kahel jalal kõnnib kõrgel üleval,
täpselt samamoodi nagu mina all.

Ta on just nii tark ja just nii palju rumal,
et ma kordagi ei kahtle – ta on tõesti jumal.

Ta on nii neetult minu sarnane,
sama silenahkne, sama karvane.

Sama südamlik ja sama lihtsameelne,
lihtsalt kadestamisväärselt kahekeelne.

Oma nõrkusest ta jõudu ammutab,
alalõpmata ta loob ja lammutab.

Loob ja lammutab ja kardab vastuhakku,
räägib, räägib, räägib keele raku.

Ja kui tardubki ta hardalt palvesse,
siis, oh inimesed, jääge valvesse.

Siis ta surmas lubab lunastust,
taevas, taevas, taevas punamust.

Linnu jumal lind ja kala jumal kala,
minu jumal kõnnib kahel jalal.

Kahel jalal kõnnib kõrgel üleval,
täpselt samamoodi kõnnin mina all.

JUHAN SAAR

Tema paradiisis potisiinises –
mina maapeal imiteerin inimest.

Olen just nii tark ja just nii palju rumal,
et ma tihti arvan: olen ise jumal.

Just nii palju jumal, just nii rumal ma,
et võin välja mõelda uue jumala.

Kes on sama neetult minu sarnane,
taevas, taevas, taevas kullakarvane.

Kes on sama aus ja võlts kui tunane,
taevas, taevas, taevas, taevas punane.

Kes niisama lahkelt lubab lunastust,
taevas, taevas, taevas, taevas punamust,
sama värvi on mu soontes veri just.

*

Kui sündis mu poeg,
siis suri mu isa.
Kui sündis mu tütar,
siis suri mu ema.

Keda sa armastad? küsisin ma kivilt.
Sind, vastas kivi
ja kukkus mulle pähe.
Ma olin õnnelik,
sest midagi rohkemat ei saagi kivilt nõuda.
Sinult ehk küll –
kui mulle poleks kivi pähe kukkunud.

Kui poleks mu poeg sündinud,
elanuks ehk mu isa?
Kui poleks mu tütar sündinud,
elanuks ehk mu ema?

Võib-olla elaks ma isegi,
kui mulle poleks kivi pähe kukkunud.
Sa oled hull, et mind armastama hakkasid –
mu suvesoe ja paituspehme kivi.

*

Kas sama pilguga mind ikka näed,
kui paitada ei jõua Sind mu käed?

Kas samaks ikka jäävad Sinu teod,
kui aeg on teinud karedaks mu peod?

Kas Sa ei mõtle, mõtle hoopis muud,
kui sama sageli ei suudle ma Su suud?

Ma olen narr – ma ihkan igavest,
mis sest, et vananeb mu vaene maine kest.

Linda Ruud

LIHTNE LUGU

... Pidin hakkama kaitsekorke parandama, aga sahtleidpidi traati otsides leidsin paki Oksana vanu kirju. Pikast seismisest olid ümbrikud pleekinud ja neil oli valgeid laiike — veest, pisaratest või viinast, jumal teab, — paljugi, mis kümne aasta jooksul sahtlisse tilkuda võib. Jäin küünlajupi valgel istuma ja avasin loiult paar kirja. Oksana polnud kaugeltki mõni madame de Staël, huumorist rääkimata; sellele rikkumata hingele oli kirjutatud sõna veel pühatõsine asi. Leidsin aina puhast kroonikat: Galka ja puusepp Vasja andsid avalduse sisse... , leivavedaja Vasja sai huligaansuse eest viisteist päeva ja lasti kohalt lahti... , pika puiklemise peale lasksin hamba välja tõmmata, aitäh hüva nõu eest... Teie brigaadi poiss Jurka poos enda üles, pühapäeval olid matused...

Mugav ja tervislik kõrvaltvaataja osa libises mul siinkohal käest — nii, nagu juhtus ka 10 aasta eest. Oleks poonu olnud võimukas brigadir Griša ise, poleks ma sellest rohkem mõelnud kui harilikust võõra inimese surmateatest. Jurkaga oli teine asi. Aga m i s siis?

Vahtisin hajameelselt televiisori ekraani, milles küünlavalgel peegeldusid veidrate tundmatute elukatena lapse mänguasjad. Kumera klaasi hämaruses näis algavat mingi veealune koobas. Maailm, kus ma olen enam-vähem tubli ja enesekindel keskealine naine, tõmbus kõrvale kui eesriie.

Teie brigaadi poiss Jurka...

Kõik teadsid, et Jurka joob nagu enamjaolt kõik mehed selles külmas hallis linnakeses. Oksana ei pidanud enesetapu motiive arutamise väärilisekski. Tõepoolest, ons vähe alkohoolikuid meheas teise ilma läinud, olgu suurte sõnadega või sõna lausumata. Tasakaalustamata närvisüsteemiga inimesed, maaniate ja foobiatega...

*

Sel laupäevaõhtul oli meil seal maailma äärel kolmkümmend viis kraadi külma. Lumeväljad palkmajade taga kiiskasid lõikavalt ja elutult. Nurgal ühiskaevu juures tagus järjekord käsi kokku. Tööaeg oli läbi, piduaeg käes. Tüdrukute ühiselamus huomasid juba ahjud ja

LINDA RUUD

põsed; poisid käisid ennast näitamas ja tutvust tegemas. Naabertoas oli Galka poiss oma puuseppadega kohal, seda võis ukraina lauludest järeldada. Meil oli juba käinud paar tuju tõstnud autojuhti, rääkinud külmast ilmast ja läinud edasi; äsja oli saabunud Oksana juurde sulisilmadega leivavedaja Vasja, kes iial ei suutnud loobuda mõnest väikesest vapustavast allilmaefektist uue noa või salapärase ähvarduse näol.

Siis aga koputati väga vaikselt. Tulija oli Jurka. Teda siin küll keegi ei oodanud, kuid kuuenda kategooria pärast, samuti vaikse ja viisaka oleku pärast tuli Jurkat ometi sõbralikult vastu võtta. Leebelt-tõsise laplasenäoga Jurka kõrval olid teised külalised elupõletajad, frandid ja snoobid. Vasjagi ei hakanud talle midagi etendama; selleks oli küll Jurka silm ehk ka liiga krillis. Mees langes õndsalt ohtes toolile ja ütles: «Tüdrukud, hakkame õige teed jooma.»

«Kohe läheb keema,» välgutas Nadja lõbusalt oma kuldhambaid, «aga sust pole ju joojat, vajud enne ära.»

«Ei vaju, tüdrukud, ma olen vana kala,» kinnitas Jurka, vaadates kõiki kordamööda oma heast ja kurjast mitteteadva pilguga.

Mäletan ta silmi täpselt, sest mulle on pruunides silmades pea alati paistnud midagi kahtlast, kui mitte just ebaausust, siis kavaldamist või õilsuse vähesust. Tookord ei teadnud ma veel paari erandit, mida praegu tean. Nii mõtlesin ka Jurkast, et need silmad on häirivalt ebamäärased; pikemalt aru pidada polnud mul aga huvi. Istusime lauda.

Vasja võttis põuest pooliku pudeli samagonni ja pakkus Jurkale; see keeldus: «Mulle aitab, täitsa hea on olla,» aga rüüpas siiski. Vasja võttis tublisti, peale nuusutas oma sineliriidest pintsaku varrukast.

«Mis sa siis, Jurka, kolad ringi, naine lapsega ootab kodus,» noomis tõmmu Oksana moepärast.

«Ega ma kolagi, mis kolamine see õige on,» vastas Jurka rõõmsalt. Ta hõljunuks nagu pilvedel. Ja vastu vaielda oli raske — ühegi viisakusega moraalireegli vastu polnud ta tõesti eksinud..., kui ta just perekonna nädala toiduraha täna maha ei joonud. Igatahes oli Jurkal meie brigaadi suurim palk.

Pudel käis ringi, aga tüdrukud ei tahtnud vänge lehaga võsakohinat. Vasja jõi ja vaatas Oksanat aina saatanlikumalt. Nadja rääkis kogu aeg viisakat ja seltskondlikku juttu. Jurka vahtis üksisilmi teeklaasi. Ja siis ta alustas.

«Sina oled meil uus inimene, mis sa sellest elust siin arvad?» pöördus ta minu poole pehme keelega, aga siiski keskendunud pilguga.

Kohmetusin hetkeks. Mis sa seal arvad, kui ise alles vaatad, suu lahti.

«Mulle on kõik siin väga huvitav,» ütlesin meelega tobeda fraasi — mis sa joojnule seletad! Tema aga ei leppinud sellega: «Ei, ära keeruta. Ütle. Sulle peab see ju kananaha ihule ajama.»

Vasja võttis seda kaudse komplimendina ja puuris kordamööda kogu laudkonda verejanulise pilguga.

«Küllap siin elatakse kah igatemoodi, nagu mujalgi, inimesi on nii- ja naasuguseid,» heietasin.

«Mul on siin kümnes aasta, Hilda,» muigas Jurka leebe kibedusega. «Olen näinud . . .»

«Mida?»

«Sedasama, mis täna ja iga päev.»

«Oled sa siis kõiki näinud?»

«Nii palju, kui jõudsin.»

«Oli sul ka selge silm?»

«Mu silm on praegugi selge.»

Silmitsesin teda skeptiliselt. Ta kannatas selle rahulikult välja ja ütles:

«Teised võtavad pooliku ära ja lähevad esimese seeliku pärast pussitama. Mina saan jalad joobnuks, aga pea, lita, on ikka selge.»

«Tee parem selle selge peaga siis midagi.»

«Tööd teen.»

«Jurka on kõige targem poiss brigaadis,» kiitis Nadja. «Grišast paremini loeb tööjooniseid.»

«Väga tark,» mühatas Jurka ootamatult põlglikult.

«Loe raamatuid. Tee ükski oma lähedastest natuke rõõmsamaks,» ütlesin pooltõsiselt. Koolitatud inimesena võin alati soovitada mitmes kanguses elumõtte-retsepte.

«Raamatute järgi olen ma õnnelik inimene. Ja Vasja ka. Kurat teab, miks ta oma ülikonna maha jõi. Oksana ka: leidis uue sõbra . . .»

«Jurka, ära plära,» manitses Oksana solvumata. (Kõik teadsid, et Oksana lai sõbralik nägu varjas mingit salamuret, ja tundsid tema askeesi: mina ei soovi ega oota midagi.) «Sa oled lihtsalt kõvasti sopsus ja tahad natuke kaastunnet. Jäta siis teised mängust välja.»

«Jäin juba vait, aitab,» pingutas Jurka, et jõuda tagasi endisse lõtva õndsusse. Vasja tundis talle ebaõnnestunud etteaste pärast kaasa ja ulatas pudeli: et jah, vennas, naiste juures sihukese jutuga läbi ei löö . . .

Oksana kasutas vaikusehetke ära ja püüdis külalisi koju ajada. Vasja hakkas kuulekalt kohmitsema, Jurka teatas selge häälega: «Mina ei lähe kuhugi.»

Pärast pikemat ahhetamist võtsime südame rindu ja tegime Jurkale kööki aseme: kui ta skandaali ei tee, siis malevlased ei tule ehk peale ka. Oksana ja Vasja jäid esiku-ukse juures vaikselt rääkima. Meie Nadjaga läksime tuppa, et magama heita. Siis kostis köögist purunevate nõude klirinat ja Jurka imestunud vandumist.

«Kuradi meestesugu!» turtsus Nadja kööki tormates. Jurka oli kui-

väma pandud nõud kogemata küünarnukiga laualt maha pühkinud. Korjasime killud kokku — mine tea, mis veel ära lõhub, kui ise korjab. Kui tahtsime ära minna, istus ta endiselt käsipõsakil ja palus:

«Ärge minge veel, ma ei saa magada. Ei taha kah.»

«Ole mõistlik, Jurka,» keelitas Nadja. «Sa oled alati nii soliidne mees olnud. Täna aga jätad halva mulje.»

Jurka naeris. «Mulje! Hilda, mis mulje ma jätan?»

«Laialivalguva mulje,» ironiseerisin mina. «Mine magama, me oleme ka unised.»

«Jätke see pirtsutamine. Räägime nüüd inimesejuttu. Sellepärast ma ju purjus olen, et ei tea, miks kaine olla.»

«Kas sul siis vähemalt kellegi vastu kohustusi ei ole?»

«Mis on, on täidetud. Rohkem mult ei vajata.»

«Sul pole ju joobnult lõbuski?»

«Aga kainelt on siiski kehvem. Ütle, Hilda, mis vahe on näiteks sinu ja minu elu vahel? Ja millest ta tuleb?»

«Ei tea... Sul on raskem töö. Tüütum. Mina vist ei suudaks seda pidada... See on ikka suur tahtejõud, eluaeg teha tööd, mis on peamiselt kohustus. Aga ma vist teen asja hullemaks. Oksana ütleb —»

Jurka katkestas mu jutu. «Seda küll, et tüdrukud... nad on head tüdrukud. Raiu või tükkideks, iga tükk karjub: teen seda, mis mu kohus! Aga järele ei mõtle, pikad juuksed... saaks mõne hilbu, ja ongi progress... Klaashelmed...»

«Aga lõpuks...»

«Ja ära hakka mulle seletama, mis asi on progress ja kuidas ta tuleb! Et mina olen teetegija... või munakivi... Kivi tulevikumüüris... Sitagi pole ma kivi. Vai!... Vai, mis sitke muda sisse rammitakse, muud midagi... muda sisse...»

«Kes sind ikka rammib,» ütlesin meelega loiult, et hajutada jubedat muljet.

«Mitte keegi,» möönis Jurka joobnu raudse ebaloogilisusega. «Ise vajun.» Ta võttis mu käest kinni. «Hilda, ära hakka midagi õpetama. Sa sõidad varsti ära, eks ole?»

Nadja, kes oli seni köögilävel seisnud, vaatas Jurka kätt minu randmel, ütles midagi, mis kõlas nagu «hihihi», ja läks ära. Jurka ei märganud seda. Ta ootas vastust.

«Jah, sõidan küll,» vastasin. «Kuule, Nadja läks magama, ma lähen ka.»

«Ei, sa kuula mind, kuula, Hilda. Kui sa sõidad ära, siis vaata sealpool ringi... töö asjus... Ja kirjuta. Ehk saaks veel ölekõrrest kinni.»

Ta oli nagu raske tööga valmis saanud, ohkas, jäi vist uuesti purju ja pani pea mu õlale. Ma tõmbusin eemale. Oli kuulda, kuidas Nadja voodi

krigises. Jurka tõstis pea ja vaatas mulle otsa, aga ma ei osanud ta näost midagi lugeda. Need kurvad, aga ometi ka nagu kavalad samojeedisilmad tegid mu ebakindlaks. Jumal teab, on ta purjus või teeskleb, ja jumal teab, mida mõtleb. Abipalumine nii ootamatus, isegi koomilises olukorras? Ma pean sinuga tingimata rääkima — kas polnud see joodiku tavaline lähenemiskatse? Pidin siis mina seda tõsimeeli kuulama jääma ja ennast tolaks tegema? Kogu väiklus ja tühisus, mis on tänini põhiline naiseu ja -väarikuse tugi, uhkas minust üle ja tõmbas mu kukla kangeks.

Äkki prantsatas Jurka tagasi toolile ja haaras kätega peast. «Hilda... Hilda...» pomises ta, «ole ometi inimene... ära ole naine... Naisi on kõik kohad täis... ei tea misjaoks... ära mine veel.» Näis, nagu lugenuks ta mu mõtteid.

Samal ajal klõpsatas uks ja ragises võti lukuaugus. Vasja lahkus, Oksana lipsas tuppa, aga kööki ei vaadanud.

«Tüdrukud tahavad magada. Meil on korralik tuba,» ütlesin Jurkale. «Räägime teine kord, kui sa kaine oled.»

«Kaine peaga hädast ei räägita. Siis ma ei julge sihukese jutuga ligigi tulla. Las tüdrukud magavad, neil ei ole küsimusi. Magavad ilma küsimusteta... nagu inglid... Homme ma olen kaine... Kole külm on jälle... Hilda! Tule siia, istu. Ja räägi.»

Ma ei istunud. Et minuga rääkida, pidi Jurka üles vaatama. Ja mina võisin vaadata alla. Tekkis vaikus. Jurka ei osanud midagi öelda. Võisin nüüd minna, tundmata end süüdlasena, ka polnud ma andnud mingeid lubadusi.

«Head ööd.»

«Head ööd.»

Heitsin oma krägisevasse voodisse. Läbi une kuulsin veel köögist lüliti klõpsatust. Kõik oli peaaegu korras.

Pühapäeva hommikul tuli Jurka köögist tuppa. Meie tukkusime alles. Jurkal oli juba seljas ta pikk sinine külaköstri-palitu ja peas jänesenahkne kõrvik. Miskipärast polnud ta selles kiviaegses palitus naljakas, pigem mehiselt väarikas. Ta istus mu voodiäärele niisama rahulikult, kui tuppagi tuli, vaatas kurbkavalate laplasesilmadega otsa. Kui ta võttis mu käe, ütlesin:

«Mine koju, Jurka!»

Ta vastas: «Ma ei taha. Külm on.»

Ja läks siiski kohe. Küllap oli Jurka rikkumatu hing nagu Oksanagi, ja sõna oli temale, mehele ja küti pojale, raske ja pühatõsine asi. Kaine peaga oli ta öelnud võõras toas selgel ilusal pühapäevahommikul, et ei taha koju minna. Eks pannud ta sellega käe alla kõigele, mis öösel rääkis? Ja eks käitunud ta nii, nagu kodukülalt pärinud: et tuli võõras, kel

LINDA RUUD

ausad silmad, ja tema ütles talle, et on abi vaja. Jurka ei tundnud hästi-tsiviliseeritud inimest, kelle ausad silmad jälgivad hoolega, et mitte mingi sentimendi pärast kuhugi segasesse loosse sattuda. Nii ta siis läkski taha vaatamata. Kõik oli öeldud. Pikas sinises palitus astus ta rahulikult ja ruttamata üle läve.

Hiljem kohtusime veel kolmel-neljal päeval töö juures, kuid juttu meil enam ei olnud. Meie vahel oli nagu kerge piinlikkusevari. Pealegi ei jäänud selle öö stseenid tüdrukutel kommenteerimata. Ma ei olnud toa au veel riivanud, aga... Nii hoidsin mina üht, Jurka teist au, ja pärast läks see kõik peaaegu meelest.

Panen vana kirja televiisorilauale ja näen silma ees selgesti seda väikest, puuobeliskidega kalmistut Maiguba tee ääres mändide all. Kord pühapäeval käisime seal Oksanaga jalutamas. Küllap Jurkagi on sinna maetud, poonuid enam surnuaiamüüri taha ei maeta, nüüd, ateismi aegadel. Enesetapp ei saa enam kellelki võtta ta hingeõnnistust. Poonu on puusärgis niisama väärikas surnu kui kõik teised.

— — — Sestsaadik on palju vett Valgesse merre voolanud; Jurka laps käib muidugi ammu koolis. Võib-olla on see, mida ta teab isast, tema lapsepõlve ainus mure ja häbi. Ma ei tea, kas oleks minul öelda küllalt, et aidata.

Astrid Reinla

POISS, MU POISS, MIKS SA KÜLL ALLES
hommikul tulid tagasi?

Tüdruk, mu kullake, varem ei jõudnud,
öösel teisega magasin.

Poiss, mu poiss, miks küll su silmad
nõnda heledalt säravad?

Tüdruk, mu kullake, eks ikka sellest,
et teda embasin väraval!

Poiss, mu poiss, miks küll su huuled
nõnda reetlikult punased?

Tüdruk, mu kullake, ära neid vaata,
need meie suudlused tunased.

Poiss, mu poiss, miks jäid nii kurvaks,
nõnda ju kurvaks jään minagi.

Tüdruk, mu kullake, ei enam kurb ma,
põlnud ju üksinda sinagi.

KOLLASELT KUUSELT KORJASIN OKKAID
enese südame ümber
klaasist käbisid kandsin põues
kuni elu sai ümber

aeg ronis kõrgele kaselatva
ilm jäi korraga kitsaks
tuul tuli maad ja taevast katma
ja muutis mu kibuvitsaks

OLEN VARI SU VALGUSEST

ennast sinuga jagasin
ja me tuleme algusest
ikka tuleme tagasi

need on päevad mis põlevad
öhtu hõögust veel tajudes
ööga harjume mõlemad
össe varjume mõlemad
teineteisesse hajudes

nendes vaikusetormides
nendes südamesadudes
ennast lõpuni vormides
aina muutudes kadudes

üha surres ja sündides
kirkastudes ja raugedes
saame jälle me endiseks
taas me läheme kaugele

miks on hommikud jahtunud
miks on koidikud kõlatud
öö mis meisse on mahtunud
öö mis meisse on lahtunud
teeb meid võlglaseks võlatult

MINA EI OLE JÖGE NÄINUD

kõik need kaldad on jõetud
kõik see vesi on ära läinud
allikad külmast võetud

ASTRID REINLA

tulevad paberist kalad
põrkavad vastu seinä
lumi on korräga palav
kesk seda tardunud heinä

NEED TONTLIKUD TEIVASJAAMAD

need on sinu enese sees
ja arutud arusaamad
aksiomide antitees

ja olemine siin- ja säälpool piiri
ja targutused lõpmatuste vahest
ja teadmine et ükskõik kumma valid
sa valid ainult ühe kahest pahest

Lilli Promet
Ralf Parve

VARSSAVIS

Kummaline küll, aga Poola Kirjanike Liidus ootasid meid ees, nagu Budapestiski, piletid operetile. Järgmiseks õhtuks lubati muretseda pääsmed «Syrena» varieteesse, kuid meie ei võtnud tuld. Õige kiiresti taibati me huvivid ning tänu nõuandjatele, tuttavatele teatralidele, koostati programm parimast, mida oli parajasti võimalik Varssavi lavadel näha.

Kui sõbrad eelmisel korral, neli aastat tagasi soovitasid vaadata eeskätt moodsaid tükke ja lavastusi (vt. «Sirp ja Vasar» 1967, nr. 47—50), siis sedakorda arvati vaatamisväärseks peamiselt

poola klassika.

Varssavi lavadel domineerisid poola näitekirjanduse suurkujud Fredro, Mickiewicz, Słowacki, Krasiński, Norwid, Zapolska, Wyspiański, Żeromski, Przybyszewski, Witkiewicz. Enamikus on nad meie teatripublikule ainult nimed, sest eesti laval on nende loomingust tutvustatud üksikuid teoseid.

Päris mitme tükiga on muide mängukavas Włodzimierz Persyński, keda Zapolska ja Ritneri kõrval peetakse sajandi esimese kümnendi üheks ühiskonnakriitilisemaks lavakirjanikuks. Tema praegu «Kaasaja Teatris» etenduva näidendi «Kergemeelne öde» lavastas enne sõda «Estonias» menukalt Ants Lauter. Osatäitjateks olid mälestust mööda Mare Leet, Marje Parikas ja Ants Eskola.

Iseenesest mõista lavastatakse Varssavis oma klassika kõrval ka maailmakirjandust — Shakespeare'i («Julius Caesar», «Hamlet»), Calderóni, Schillerit («Salakavalus ja armastus», ühes peaosas meile telefilmist tuntud kapten Klossi kehastaja S. Mikulski), Ibsenit («Peer Gynt»), Wilde'i, Shaw'd, Th. S. Elioti («Kokteiliõhtu»), aga ka Albee'd, Genet'd jt.

Meie esimene õhtu Operetiteatris oli samuti tutvus klassikaga. Vaatasime Poola 17/18. sajandi suurkuju, rahvusliku teatri «isa», lavastaja ja näitleja, dramaturgi ja teatrikooli asutaja Wojciech Bogusławski libreto järgi loodud kahevaatuselist rahvaoperit

«Krakovlased ja mägilased».

Tükk tuli esmakordselt lavale 1794. aastal ja muusika lõi talle Jan Stefani, kes on end jäädvustanud kui esimene poola rahvaviiside kasutaja kunstheliloomingus.

LILLI PROMET RALF PARVE

See meie mõiste järgi laulumäng kujutab krakovlaste ja rühma mägi-elanike omavahelisi tülisid. Muidugi ei puudu lugu kahest armastajast, kuid tüki iva on selles, et krakovlased ja mägilased hakkavad lõpuks mõistma, kui oluline on rahval kokku hoida ja üksmeelt saavutada.

«Krakovlaste ja mägilaste» esiettekande aastal tegid poola talupojad Kościuszko juhtimisel meeleheitlikke pingutusi oma rahvusliku ja riikliku sõltumatuse säilitamiseks. Nii saab ka rahvaoooperi ajalooline tähendus mõistetavaks.

Lopsakas mäng, laulud, tantsud ja rahvariiete ilu andsid etendusele kaasaelamise rõõmu. (Lavastaja J. Rakowiecki, tantsude seadja E. Papiński.)

Üks neist vähestest poola romantika suurkujudest, kes on pääsenud ka eesti lavale, on

Juliusz Słowacki.

«Vaba Sõna» avaldas 1915. aastal August Alle tõlkes tema juhuslikult valitud luuletuse «Kurbus mul jumal». Kuid esimese ja seni ainsa Słowacki draamana tuli meil 1960. aasta märtsis Rakvere Teatris K. Süvalepa lavastuses vaataja ette «Maria Stuart». Järgnenud aastate vältel pole sellele enam poola klassikast midagi lisandunud.

Poolakad ei suuda mõista, miks võetakse meie teatrite repertuaari Poolas peaaegu tundmatute autorite tühised asjad, nagu näiteks T. Kożuzinski (just niimoodi moonutatult seisis meil autori nimi müüri- ja kava-lehtedel!) «Armastab, ei armasta», sellal kui me poola näitekirjanike pikast ja hiilgavast reast peaaegu kõiki tõelisi suurusi ignoreerime.

Tõsi: raskusi on tõlgetega, eriti värssdraamade tõlkimine, mille poolest poola klassika on rikas, toob kaasa rea keerukaid probleeme. Kuid A. Kaalepi — A. Kurtna «Maria Stuarti» kahastõlge tõendab ometi, et ka see probleemistik on lahendatav.

Rahvusteatri (Teatr Narodowy) laval oli meil võimalus näha Juliusz Słowacki lõpetamata poemi

«Beniowski»,

mida on nimetatud poola «Don Juaniks» või ka «Jevgeni Oneginiks». Selles kunstitäiuslikus ja nõtkevärsilises teoses väitleb autor Mickiewicz ja tema «Pan Tadeusziga», klaarib satiirimõrkjalt arveid nii poola tagurlike emigratsioonijõudude kui ka vaimulikkonnaga. Nimiosalise ning tema ümbrussesuhtumise kaudu annab Słowacki hinnangu oma kaasajale, eriti šlahtale. Demokraadina ütleb ta selgelt välja, et armastab hoopis enam elavat lihtrahvast kui surnud suuruste luid.

Et 1841. aastal sündinud poem jäi autoril lõpetamata, kasutas selle instseneerija lavastaja Adam Hanuszkiewicz teose mõtte ja oma režii-

kontseptsiooni esiletoomiseks löike ka Słowacki draamadest, luuletustest, kirjavahetusest ning koguni ajalehtedest.

Etendus toimus sinaka ringhorisondiga laval, mida kujundasid kaks hiiglasuurt poola gobelääni. Üks ulatus otsaga üle prostseeniumi saali, teine kadus tagaseinana lavasügavusse ning kerkis etenduse käigus, et avada vaade Poola tasamaale.

Nimiosas mängis paari viimase aastaga poola teatritaevasse tõusnud täht Daniel Olbrychski. Ta on noor, alla kolmekümne, hea liikumise, paeluvusega, ilmselt ka väga paindlik järgima lavastaja tahet.

Etenduses tegi kaasa peaaegu kogu teatri näitlejaskond eesotsas lavastaja endaga, kes täitis mängujuhi rolli: juhatas loo sisse, kommenteeris või tõukas oma siduva tekstiga tegevust edasi. Ja seda — hästi võluvalt.

Huvitav ja vaimukate lavastajaleidudega teatriõhtu pakkus ülespuhutud kangelasmeele, kuulsa minevikuga uhkeldamise ning rahvusliku endahaletsemise pilamist. Naer ja aplaus saalis tunnistasid ilmekalt, et etendusel on olulist öelda ka tänapäevale.

Mickiewicz kinnitab oma kuulsais kirjandusloenguis 1841. aastast, et satiir polevat slaavi rahvastele omane, et «neilt ei leia selle algeid, mida Lääne rahvaste juures nimetatakse teravmeelsuseks».

Isegi suurvaimud on ekslikud, kui rääkida kas või üksnes poola kirjandusest. Teravmeelne ja satiiriline oli niisamuti ka Hanuszkiewiczzi teine klassikalavastus, poola nn. monumentaalteatri taaselustaja

Stanisław Wyspiański näidend «Pulmad»,

mille esimesest etendusest möödus läinud märtsis seitsekümmend aastat.

Wyspiański, kes suri sajandi algul kolmekümne kaheksa aastasel, on erakordseid isiksusi poola kultuuriloos. Ta õppis Krakovis kunsti, sai kuulsaks imepäraste vitraažide ja freskodega, lõi rohkesti pastelltehnikas portreid ja maastikke ning illustreeris raamatuid, sealhulgas «Iliase».

Poedina ja näitekirjanikuna kujunes Wyspiański poola uusromantikute üheks silmapaistvamaks esindajaks. Oma näidendeile, millest varasemad tõlgendavad antiikainestikku, hilisemad Poola olundeid, lõi ta tihti ise kostüümid ja dekoratsioonid ning lisaks kõigele jõudis tegutseda ka lavastajana.

«Pulmi», mida on mängitud mitmete maade lavadel ja mille kavva võtmist soovitas B. Linde eesti teatritegelastele tulemusteta juba üle 40 aasta tagasi, peetakse kirjaniku kõige kaalukamaks teoseks.

Näidendi mõistmiseks on oluline tunda ajatausta. Nimelt olid meie sajandi algul tsaarirežiimist ängistatud Poolas kodanlikud ringkonnad veendunud, et rahvusliku iseseisvuse taassünd võib teostuda üksnes rahvuslikke traditsioone säilitavate talupoegade toel. Läksid moodi aadlike ja haritlaste abielud lihtsate külapiigadega. Ühed säärased pulmad, mil-

lest Wyspiański ise osa võttis — kirjanik L. Rydeli paarimineks Boro-wicze küla kaunitariga —, saidki «Pulmade» kirjutamise tõukejõuks.

Teosel puudub terav dramaturgiline konflikt ja karakterite ragisev kokkupõrge. Peategelased, s. o. pulmalised, moodustavad pühholoogi-liselt isikupärastamata, kuid see-eest üldistava tüübistiku, mida meie päevil käibiva termini järgi võiks nimetada mudeliteks: Peremees, Pere-naine, Noor pan, Noor panna, Isa, Poet, Ajakirjanik, Ksjonds, Juut jne.

Nad kehastavad igaüks omaaegsete ühiskonnakihtide ja avalikkuse esindajaid, kes pulmaveini ja magamata öö nägemuste mõjul hakkavad uult päevalt lootma rahvusliku taastõusu imet, nagu seda öises ilmutu-ses töötab muinasjutuline vendlusekuulutaja Wernyhora.

Ootepinevuse haripunktil ilmub loll külapoiss Jasiiek, kes on saanud käsu rahvas ülestõusuks kokku ajada. Aga oh häda! Päästes oma tore-dat paabulinnusulgedega mütsi, on Jasiiek kaotanud võitlussümboli — Wernyhoralt saadud kuldpassuna.

Kogu näivalt tärnanud südikus ja teotahe raugab. Tummalts tiirleb tantsuseisangusse kangestunud pulmarahvas pöörleval kettal: ikka ja jälle ringi, ringi ja ringi...

Juba autori poolt ettekirjutatud pöörlev ketas, samuti lavakujundu-seks kasutatud poola marionetteatri *szopka* andsid Hanuszkiewiczile lavastamisel häid võimalusi rütmivahelduseks ja misanstsseenideks. Kord tuiskasid pulmalised hoogsas masurkatuuris mööda, kord liuglesid aegla-selt kaks või kolmekesi, et heita vastastikku vaimukaid repliike.

Nagu «Beniowskis» nimetu mängujuhina, nii ka siin veetles osatäit-jatest eelkõige lavastaja ise, kes mängis ilusat ja parajalt blaseerunud Poeti.

Ja selline võib ta esmapilgul näida ka eraelus. Kuid lähemas

vestluses Adam Hanuszkiewicziga

oli meeldiv kogeda, et välise külgetõmbejõu kõrval paelus ta eeskätt kui huvitav isiksus.

Pärast oma kuulsa eelkäija K. Dejmeeki lahkumist on viiekümnele lähenev Hanuszkiewicz nüüd juba mõned aastad olnud Rahvusteatri direktoriks ja kunstiliseks juhiks. Teatris on toimunud pereheitmine, paljud nimekad näitlejad, nende hulgas G. Holoubek, on siirdunud mujale. Hanuszkiewicz aga tõi endaga kaasa valdava osa oma näitlejaid senisest Teatr Powszechny (peaks tõlkima: Üld- või Üldsuse Teater) trupist.

Meie jutuaajamine Hanuszkiewicziga toimus tema garderoobis, vahetult enne etendust.

«Mulle räägiti, et ilusa ilmaga on Tallinn Soome rannast näha,» ütles ta ja meie ei hakanud seda ümber lükkama. Ka teadis ta, et meil olevat

huvitavad teatrid. Seda rääkinud soomlased, kelle juures ta on viimaseil aastail lavastanud mitmete poola autorite teoseid.

Soome teatritest arvas Hanuszkiewicz, et neil on väga tugevad näitlejad, kuid puuduvad leidlikud lavastajad. Hanuszkiewicz on õige vankumatu režissööriteatri toetaja. Ja nagu sellist tüüpi teatris tavaline, võib lavastaja tahet, kirjandusliku materjali kärpimise ning valiku suva kogeda ka tema lavastustes. Olgu siis Wyspiański «Pulmade» kääritöös või «Beniowski» kokkuseades.

«Pulmade» lavastuse tunnistas Hanuszkiewicz oma loomingus juba läbitud etapiks, sest iga loov inimene, kes pidevalt töötab, uuendub oma töös. «Pulmad» esietendus aga juba 1969. aastal. «Beniowski» on lavastajakontseptsioon uus ja see nähtub veelgi ilmsemalt «Hamletis», mida Hanuszkiewicz soovitas tingimata vaadata.

Teadsime meiegi, et Rahvusteatri «Hamlet» on üks viimase aja suursündmuse Varssavi lavaelus, aga näidend seisis repertuaaris meie ärasõidu järelpäeval. Mõtlesime sellest suurima kahjutundega.

Hanuszkiewicz kiitis eriti Hamleti osa täitjat Daniel Olbrychskit.

«Ta on poola teatri kõigi aegade parim Hamlet.»

Võrdlusvõimaluste puudumisel polnud mõttekas selle väite ümber pikemalt arutada. On ju ka teada, et Hanuszkiewiczit ennast peetakse võrratuks Hamleti kehastajaks sõjajärgsel perioodil. Samuti G. Holoubekit. Uskugem Hanuszkiewiczit, kuid *audiatur et altera pars*.

«Kas just kõigi aegade parim...» väidavad teised. «Aga suurepärane on Olbrychski selles osas küll. Pealegi vist noorim Hamlet maailmas üldse.»

Järgmise lavastusena kavatseb Hanuszkiewicz välja tuua Tšehhovi «Kolm öde». Ta ütles:

«See on hea komöödia.»

Ta oli meie üllatamises kindel.

«Komöödia?»

«Muidugi. Nimelt. Tšehhov ise pidas oma «Kolme öde» komöödiaks. Stanislavski oli see, kes talle augu pähe rääkis, et tegemist on draamaga. Sellest ajast peale ongi «Kolme öde» esitatud ikka sentimentaalse melodraamana.»

Stanislavski oma raamatus «Minu elu kunstis» väidab tõepoolest, nagu pidanuks Tšehhov seda teost komöödiaks, näitlejad seevastu olevat käsi-kirja lugedes nutnud. Kuid Tšehhovi kirjadest, mis ta «Kolme öde» loomise ajal oma naisele, kolleegidele ja teatrirahvale saatis, ei selgu küll kuskil, et kirjanik ise oleks seda näidendit komöödiaks pidanud.

Ent arvestades Hanuszkiewicz'i lavastajanatuuri, pisut pilklikku suhtumist maailma asjadesse, ta satiirikukalduvust, on usutav, et ta tõe-

poolest võib «Kolmest õest» komöödia teha. Küll ehk nukravõitu, kuid ometi komöödia. Sest kas saabki meie sajandi teise poole inimesele kauge mineviku kurbloolust enam teisiti esitada kui veel paratamatult teatavas naeruväärsuses.

Et publik sellelgi etendusel mitmeks aastaks saali viimse kohani täidab, selles ei tarvitse kahelda. Ta tuleb teatrisse juba üksnes populaarse Hanuszkiewiczzi enda pärast.

Olime tunnistajaiks, kuidas publik «Beniowski» reatendusel kestva, müriseva aplausiga võttis vastu Hanuszkiewiczzi lavaleilmumise. Meie näitlejatele saab niisugune austus osaks vahest ehk juubelietendustel. Mis parata: tundeavaldustes on eestlane ungarlasest ja poolakast tunduvalt loium.

Küsisime Adam Hanuszkiewiczilt, mis talle rohkem meeldib, kas lavastada või ise mängida.

«Lavastada. Näitlejaks olen juba vana.»

Pidasime seda koketeerimiseks. Arvatavasti oli see siiski enesekriitika äärmus.

«Olbrychski — tema on noor!» ütles Hanuszkiewiczz.

Lisaks Beniowski kehastamisele laval nägime me Daniel Olbrychskit ka kinoekraanil, uues poola filmis

«Perekonnaelu»,

kus ta aga peasolisena jäi Maja Komorowska-Tyszkiewiczzi jäägitult haarava mängu varju. Teatrinäitlejatarile oli see esimene filmiroll, kuid ta tunneteskaala väljendusvahendid on võrreldavad Julie Christie omadega.

Viimaseid aastaid on nimetatud poola filmikunsti kehvadeks aegadeks, nüüd on Krzysztof Zanussi lavastatud «Perekonnaelu» toonud vaataja uuesti kinosaaali ja äratanud temas usaldust oma algupärase filmitoodangu vastu.

«Perekonnaelu» jutustab suure ettevõtte noorest insenerist, kes on otsustanud katkestada sidemed perekonnaga, laiemas mõttes eilse päevaga, et elada uut viisi, oma töökspidamise järgi. Ootamatu telegramm sunnib teda koju sõitma. Seal valitseb nii vaimne kui ka otsene kaos. Ema on isa (Jan Kreczmar) maha jätnud. See joob. Õde Bella (M. Komorowska-Tyszkiewiczz) on hullajameelne tüdruk. Tädi (Halina Mikołajaska), kelle õlul lasub kogu laostuv majapidamine, seisab kannatuse katkemise piiril.

Selline oleks filmi triviaalne väline sündmustik. Ent väheste osalistega «Perekonnaelu» on tihe, psühholoogiline ja halastamatuseni argipäevane kinoteos; üks äpardunud perekonnaelu tõuseb suureks mitmeplaani- seks üldistuseks.

Pöördume veel kord tagasi Hanuszkiewiczzi juurde. Nagu me juba eespool mainisime, pidas Hanuszkiewicz «Pulmade» lavastust oma loomingu läbitud etapiks. Aga meil õnnestus näha ka tema päris eksperimentaalset lavastust Suures Teatris kõrgel ülakorrusel, kuhu pääseb ainult liftiga. Helilooja ja dirigendi E. Młynarski nimelises väikeses saalis esitati noorema põlve komponisti

Bernadetta Matuszczaki kammerooper

«Julia ja Romeo». Selles esines kolm nais- ja kolm meesnimiosalist. Üks paar lauljaina, teine draamanäitlejaina ja kolmas paar balletiartistidena. Seitsmendana seiras armastajaid Fatum, rippudes kui kurjakuulutus nende kohale laotatud nähtamatus võrgus.

Draamanäitlejate paar esitas Shakespeare'i teksti (J. Iwaszkiewiczzi tõlkes), Verona noorte armastajate tunded avaldusid tantsus ja kaas-aegse helikeelega lauludes, kusjuures saatemuusika, samuti koorid kõlasisid helilindilt. Heli, sõna ja plastika sünteesi täiendas kõnekoor. Eri kunstid oli Adam Hanuszkiewicz suutnud sulatada tervikuks ja luua omapärase vaatemängu.

Poola teatrist arvatakse mõnelgi juhul, et see on kuskil viiekümne date aastate segasest keskaigast vallapääsenud teatrikaos. Või siis peetakse teda huvitavaks, kuid juuretuks ja sihituks otsingutepuntraks.

Mitmete eri aastaist pärit kogemuste põhjal julgesime väita, et poola teater toetub tugevale traditsioonile, ainult tardumust ja närbumist ta väldib. Siin elavad täiesti endastmõistetavalt kõrvuti hea realistlik teater ja kõige avangardsem eksperiment. Ja isegi mõiste «eksperiment» tugineb teatavas mõttes traditsioonile. Sest mitukümmend aastat

enne Beckettit, Genet'd, Ionescot

pani absurditeatrile aluse tegelikult poolakas Stanisław Ignacy Witkiewicz, kes oli näite- ja romaanikirjanik ning samuti nagu Wyspiański ka maalikunstnik. Ta andis oma loominguga kaalukama osana kahe maailmasõja vahel üle paarikümne näidendi ning võttis Poolale nii traagilisel hetkel — Teise maailmasõja 18. päeval — endalt 54 aasta vanuses elu.

Witkiewiczzi näidendeid kõrvutati ta eluajal küll Pirandello omadega, küll ekspressionistide, küll sürrealistide loominguga, kuid kirjanik ise kinnitas, et ta ei kuulu ühtegi koolkonda ega pea neid miskiks.

Ta näidendeid mängiti enamasti kõrvalistel väikelavadel ning ainult vähesed neist pääsesid Varssavis või Krakovis kutseliste teatrite kavva, kus kutsusid esile arvustajate ja publiku raevu. Ei suutnud tema loomingut omal ajal mõista isegi selline olemuselt uuealdis autor nagu Antoni Słonimski.

Õhtumaa kultuuriväsimuse tunnetaja, Euroopa ühiskondlike uutmis-
püüete suhtes skeptik nagu mitmeti meie Tammsaare, tajus Witkiewicz
teravalt, et tsivilisatsiooniga kaasnevad nivelleerumisnähud tähendavad
dehumaniseerumist, hukatuslikku isiksusele, inimese tulevikule.

Moodsa maailma vastuoluliste, üksteisest ülekarjivate poliitiliste,
filosoofiliste ja esteetiliste vaadete virvarr leidis kajastuse Witkiewicz
pahupidi pööratud, deformseis näidendeis, kus autor segitas absurdi fan-
tastikaga, tõe aforistlikud otseütlemised sõnaohtrust parodeeriva mõtte-
tusega.

Witkiewiczzi näidendit

«Kingsepad»

mängiti parajasti «Ateneumi» teatris, mis kannab oma rajaja, kaheküm-
nendate-kolmekümnendate aastate ühe eredama lavaisiksuse Stefan
Jaraczi nime.

Witkiewiczzi «Kingsepad» pärineb 1934. aastast ja autor on andnud
sellele žanrimäärangu: teaduslik tükk lauludega kolmes vaatuses. Ent
seda võiks vabalt nimetada groteskiks ning koguni bufonaadiks.

Juba eesriide tagant kostab saali ägedat pooltaldade tikutamist ning
hetk hiljem avaneb kummaline lavapilt: hallrõsked keldriseinad, kanali-
satsiooni-, vee- ja bergmanntorude read, ammuigine veekraan ning mus-
tast malmist valamu. Ja saapad. Saapavall rambi ees, saapamägi taga-
seinas, saapakuhjad ümberringi. Neid saapaid pidi on osalised pandud
etenduse käigus (noor lavastaja Maciej Prus) ronima, roomama ja märat-
sema, nõnda, kuidas tüki tegevustik tingib.

Peamiselt aga istuvad kingseppmeister ja ta kaks selli töölaua ümber,
tallutavad vihase kiiruga kottasid, pilluvad neid üle öla saapamäele ja
räägivad. Muudkui räägivad. Nende kõnelustes on arutlusi maailma
asjade üle, filosoferimist, aga ka täiesti mõttetut silbivurinat ja omaloo-
dud sõnu, mis peavad markeerima lööklausete ja käibefraaside sisutust.

Näidendil puudub harjumuspärane läbiv tegevus, ammuks karakteri-
tel põhinev konflikt. See on tükk «väikestest inimestest» (küll ka väike-
koodanlastest), kes oma teotsemistarbes mõtlevad välja «ideekesi», speku-
leerivad ja žongleerivad nendega. Oma arust leiavad nad vajalikke «õig-
lasi» ideid, mille järgi maailma parandada. Igas vaatuses vahetub võim,
kuid see soetab rahulolematust kohe, niipea kui ta oma «õigsust» vägi-
valla abil tõestama hakkab.

Ehkki see oli repliiginäidend, ei kaotanud etendus kordagi pinget. Sel-
lise teose menu oleks meie teatrites raske kujutleda, sest publik on har-
junud, et laval peab üha midagi «juhtuma».

«Ateneumi» vaatajaskond oli õige kirju: töölisel, tudengid, sõdurid,
vanakesed. Aga tükile elasid nad ühtviisi kaasa, pinevusega: aplodeerisid

tabavate repliikide puhul ja naersid laginal, kui adusid Poola lähismineviku tuttavat tüpaaži või situatsiooni.

Elus on ju palju, mida välja naerda.

Nii tõgab Aleksander Ścibor-Rylski tänapäevane tükk

«Rodeo» Kaasaja Teatris

päris kenasti üha enam moodi minevat seksuaalset äratustööd, partnerite vaba valiku, nüüdist monogaamiat ja muid eelarvamusi hülgavate eksperimentide õigustamist, milles avalduvat inimese ülim vabadus.

Sellest siis ka see ameerikalik pealkiri, mis viitab kauboide osavusvõistlusele ratsutamises ja lasso keerutamises. Kuue tegelasega tüki põhitegevus keerleb noore ilusa tüdruku ümber, kes oma tahtmist mööda aina ühe mehe embusest teise viskub ja seda oma partnerite ja iseenda ees lõbustava tõsimeelsusega õigustab.

Naispeaosaline Marta Lapińska evis peale veetleva *corporatura* ja nooruse ka häid näitlejavõimeid, mis tunduvalt väärindas etendust. Ühte meespartnerit kehastas Andrzej Łapicki, kelle võimisi iseloomustagu see, et ta mängib «Armsas luiskajas» Shaw'd, teist meest aga üle kümne aasta tagasi selsamal laval nähtud Arturo Ui kehastaja Tadeusz Łomnicki. Seekord oli ta ühtlasi ka «Rodeo» lavastajaks.

Vaatamata probleemi suhtelisele ainujoondusele, tõusis etendus ometi kõrgemale tavalisest ajaviitelisest olmepeegeldusest.

Poola mitmepalgelise ja intensiivse kultuurielu fookuses on väga omapärane loovisiksus Józef Szajna. Ta kuulub meie põlvkonda, on maaliija, graafik, skulptor, teatrikunstnik ja lavastaja.

Józef Szajna

lõi 1971. aasta juulis esietendunud «Fausti» ainulaadse lavastusega suuri laineid.

Hitlerliku okupatsiooni päevil istus Szajna Oświęćimi ja Buchenwaldi põrgutes, kust pääses imekombel. Ta õppis pärast sõda Krakovi Kujutava Kunsti Akadeemias, on esinenud paljudel näitustel kodu- ja välismaal, teda on tunnustatud muu hulgas Pariisis, ning viimati 1971. a. Prahast stenograafide rahvusvahelisel kvadriennaalil võitis ta kuldmedali.

Teatritega on Szajna juba hulk aega seotud. Ta osales viiekümnendate aastate keskpaiku paljukiidetud Nowa Huta eksperimentaalse töölisteatriri rajamisel, jäädes tol ajal kuulsa Krystyna Skuszanka varju.

Ta on kaasa töötanud Jerzy Grotowski teatrilaboratooriumis ning hiljutise Varssavisse ületuleku eel oli ta Krakovi kuulsas Vanas Teatris lavastajaks ja lavakujundajaks.

Veel enne kui Józef Szajna lavategevusest rääkida, peaks lühidalt ise-loomustama tema tööd kujutava kunsti vallas, mille sünteesiks peetakse tema ekspositsiooni 1970. aasta

Veneetsia biennaalil.

See võttis Poola paviljonist poole enda alla, jahmatas ja rabas isegi neid, kes sotsiaalset, poliitilist ja realistlikku kujutamiski tugeva eelarvamuse, kui mitte koguni põlastusega käsitlevad.

Asi seisnes selles, et Szajna oli Veneetsias üles seadnud Oświęcim ja Buchenwaldi martüüriumile pühendatud ruumilise kompositsiooni nimega «Reministsentsid». Läänesakslased, kes seda 1971. aasta kevadsuvel Ruhri festivali ajal Recklinghausenis eksponeerisid ja selle hiljem ära ostsid, alapealkirjastasid väljapaneku ka veel nõnda: «Ühe mineviku olevik».

«Reministsentsid»

mälestab koonduslaagris hukkunud poola kunstnikke. On teada, et hitlerlased vahistasid ühe päeva jooksul Krakovi kunstiklubis, otse lõunalauas, kaksikümmend neli kunstnikku ja lasksid nad mõni päev hiljem maha.

Szajna teos on terve ruum, mis sisaldab masendavaid esemeid.

Näiteks katab seinä hiiglaslik fotosuurendus Oświęcimis laagri «Sissetulekute ja väljaminekute» raamatu leheküljest, kuhu on kaunikäekirjaliselt ja piinliku täpsusega üles tähendatud 27. mail 1942 «surnud» vangide nimed. Need on kõik poolakad, laagrisse sisse toodud 24. ja 25. aprillil Krakovist, juures märkus «niinimetatud kunstnike grupp». Selle kõrval fotosuurendus veel teisest leheküljest, kuhu on samal kuupäeval märgitud 63 uustulnukat ja vangistatute üldsumma seisuga öise apelli ajal 27/28. mail: 14 486.

Ekspositsiooni keskseks figuuriks on vangirõivais poola skulptori Ludwik Pugeti hiigelfoto. Selle all: *Pole 33 164 K.L. Auschwitz*. See vana mees oli kõigile katsumustele ja piinadele vaatamata oma mehisuse ja vaimujõuga toeks paljudele laagrikaaslastele.

Tema taga on hulgi siluudid, mille pihta sooritatakse tavaliselt laskeharjutusi. Aga nad on nagu vanglarüüs, triibulised: see on nimetute ja otsatute koonduslaagrites hävitatud ohvrite võrdpilt.

Ruumi keskel seisavad maalimistugimid ja modelleerimissõrestikud, mis on pärit Krakovi Kunstiakadeemiast. Traadist ja puust sõrestikud muunduvad luukerede protsessiooniks, tühjad maalimistugimid meenutavad giljotiini. Nende külge on kinnitatud Krakovi kunstnike mälestusnäituste kataloogidest väljarebitud lehed, kus näeme hukkunute fotosid, nappe eluloolisi andmeid, mis kavatsuslikult on kärjastatud sõnade juures: «Surnud Oświęcimis aastal...»

Tugimitel põlevad küünlad.

Veidi tagapool lebavad hiigelnukud, inimtaolised topised, mis on just-nagu pooliti põlenult välja kistud krematooriumiahjudest. Inimesekujuline hiiglasiluett on kleebitud täis sadu väikesi fotosid vangidest ning selle ees lamab kuhi kantud jalatseid. Kingi, töömehesaapaid, tenniseid, ketse.

See realiteedireliktidest ja kunstivormidest loodud võimsa sisenduse jõuga ruumikompositsioon ei väljenda ainuüksi autori isiklike mälestuste ässotsiatsioone, vaid on ühtaegu süüdistus ja hoiatus paljudele.

Teos, nagu juba öeldud, kujutab endast tervet ruumi. Seda ei saa vaadata kõrvalt või ühelt poolt nagu teatridekoratsiooni, sest külastajal tuleb ruum endal läbida. Nõnda muutub ta ise osaliseks selles stenoograafiliselt lahendatud teoses ja on sunnitud selgusele jõudma oma seisukohtades ja hinnangutes «minevikule olevikus».

Kõnelus Józef Szajnaga.

Meil ei õnnestunud näha tema lavastatud «Fausti» peaosalise äraoleku tõttu. Liiati veel oli sügisel antud Szajna juhtida senine Klassikateater, mille ümberkorraldamisest ta direktorina ja kunstilise juhina oli hoiatavad.

Ühel ennelõunal puhusime kohvitassi juures temaga juttu üle kogu Varssavi paistvas Kultuuri ja Teaduse Palees, kus siiani asus Klassikateater. Vastne teatrijuht kinnitas oma tammetahveldisega kabinetis, et tahaks teatrit edaspidi nimetada tagasihoidlikumalt — vahest ehk Studioteatriks. Küsimus pole muidugi nimes, vaid selles, mida suudab uus teater publikule anda.

Szajna tahab luua teatri tänapäeva inimese vajadustest lähtudes.

Aga kas ta tunneb küllalt hästi oma vaatajat? Sellele ta vastab:

«Teater on suur iseteeninduskaubamaja, kust iga külastaja valib endale selle, mida nimelt tema vajab.»

Ja arendab oma mõtet edasi:

«Neid vajadusi ei tohi absolutiseerida. Ütleme, et kavatseme teha teatrit noortele. Kuid noorus mõtleb hoopis täiskasvanumalt kui need täiskasvanud, kes talle teatrit teevad.»

«Nagu iga kunst, nii peab ka teater pidevalt uuenema. Traditsioone pole tarvis lõhkuda ega neisse klammerduda. Probleem seisneb selles, mil viisil saavutada kontakt tänapäeva vaatajaga. Telefonikettal on numbrid — need võimaldavad kõige erinevamaid helistamiskombinatsioone. Tarvitseb ühtainust numbrit muuta, ja meid kuuleb hoopis teine abonent.»

On olnud kirjandusteater, näitlejateater, režissööriteater. Szajna ees-

märgiks on luua kunstnikuteater. Tunnistades teatrit kui paljude elementide sünteesi, tahab ta siin pearõhu asetada siiski visuaalsele.

Ta näitas värvifotosid «Fausti» lavastusest, mis oma eriskummalisuses tundusid loogilise jätkuna «Reministsentsidele». Eeskätt torkas see silma muidugi Walpurgi öö fantasmagoorias. Kuid adusime ka muude stseenide puhul, et taolist «Fausti» võib lavastada üksnes inimene, kellele hea ja kurja tunnetamise viimsed piirid on selgeks saanud Oświęcimis.

Siit ka Szajna maailmataju ja kunstimõistmise iselaad. Ta rõhutab, et inimene põrkab pidevalt kokku omarajatud maailmaga. Teaduse ja tehnika, kogu tsivilisatsiooni pöörase arengu juures kipub inimene, inimlikkus jääma teisele plaanile. Teaduse arengut on võimatu peatada, kuid kunsti kohuseks tänapäeval on valvata, et inimene kaotsi ei läheks.

«Me käime betoonsillutisel plastiktaldadega ja oleme unustanud mullapinna.»

«Meie ümber kasvab asine tehismaailm. Kõneldakse tsivilisatsiooni üleküllastusest või kriisist ja et sklerootiline vana Euroopa polevat enam suuteline looma ega vastu võtma kunsti. Kuid ometi on kunst niisama

ammendamatu nagu aja liikumine.»

«Võib-olla ebainimlikkuse äratundmine on see, mis peab meid taas viima inimlikkuseni?» Szajna küsib oma teatri kaudu, kuid ei vasta, sest ta ei pea ennast didaktikuks-koolmeistriks.

«Probleeme on ju lõputult: humanismi, poliitika ja sõja probleem. Poliitikat ei tee kindralid, vaid nailonsärkides eraisikud. Inimene mõtleb juba praegu 21. sajandile.

Ka kunstis peab mõtlema perspektiivide ja selle üle, millises situatsioonis on homne inimene. Kunst ongi mõtte tungimine homsesse, kusjuures abstraktne mõtlemine, mis on omane teadusele, muutub üha oma semaks ka kunstile.»

Selles vestluses, milles meiepoolseiks küsimusteks mahti ei jäänud, selgus üldjoontes Szajna kunstitaotlus. Kõige olulisema ütles ta ehk ära «Fausti» üle arutledes:

«Inimene on väga eluahne. Ta tahab kõike võtta ja kõike teha, sest ta teab, et ta elu kord lõpeb. Draama algab peale alles siis, kui inimene hakkab tundma, et tal on hea olla.»

Olime varasemal kordadel jälginud Varssavi Suure Teatri laval

Karol Szymanowski

tuntuimat balletti «Harnasie», groteskballetti «Mandragora» ning «Nokturni ja tarantella» tantsuseadet.

Poola muusika arengus on Szymanowski osa suur. Teda peetakse üheks mõjukamaks heliloojaks pärast Chopini. Surnud 1937 Lausanne'i sanatooriumis viiekümne viie aastasel, jättis ta maha ulatusliku pärandi. Läbi romantismi, impressionismi, idamaise eksootika huvi jõudis ka Szymanowski Bartóki või Strawinsky loomingust tuntud rahva- ja kaas-aegse muusika sünteesini.

Nüüd elasime Suures Teatris kaasa Szymanowski kuulsaimale ooperile

«Kuningas Roger»,

milles kehas tas nimiosa keskmise põlvkonna väljapaistev tenor Andrzej Hiolski. Kaasa tegid veel rahvusvaheliselt tuntud nimega tenor Kazimierz Pustelak ja kunagi «Carmenis» Zunigina kuulnud bass Edward Pawlak. Lavastajaks oli Bronisław Horowicz ja dirigeeris Mieczysław Mierzejewski.

Ooperi libreto kirjutas helilooja südamesõber Jarosław Iwaszkiewicz ja selle tegevustik viib tagasi 12. sajandi Sitsiiliasse, Roger II valitsemis-aega. Kuid vaevalt küll võib seda 1926. aastal esmakordselt lavale tulnud teost nimetada ajalooliseks ooperiks.

Dramaturgilist konflikti selle tavalises mõttes asendab Szymanowski ooperis pigem filosoofiline konflikt. Autori oriendikiindlikkuse toimetel vastanduvad siin panteism, hinduism, keskaegse ristiusu ja araabia skolaastika, et leida viimases vaatuses lahendus eelarvamusteta dionüüsiaias.

Kogu see muusikaline draama on nagu müsteerium või teatri- ja muusikakeelne metafoor, mis väljendab inimese heitlusi kammitsevate dogmade ja ta tõeliste tunnete vahel, nii sümbolse kui otsese pimeduse ja valguse vahel, et lõpuks siiski jõuda seesmise puhastumise ja kirgastumiseni.

See oli suurejooneline ja kõrge muusikakultuuriga etendus, milles eriti mõjuvalt pääsesid maksvusele koorid. Meeldejäetav oli poola ühe tugevama teatrikunstniku Otto Axeri lavakujundus: kivine loss hämaruses, hallrohekad ja vasksed bütsantstoonid, mis muutusid lõpuks antiikse amfiteatri üle laotuvaks pilvituks helenduseks.

Sama Suure Teatri laval «Varssavi sügise» raames gastroleerinud Saksa Föderatiivse Vabariigi *Deutsche Oper am Rhein* etendas Alban Bergi lõpetamata jäänud ooperi

«Lulu».

Libreto aluseks on Frank Wedekindi kaks ühise peategelasega tragöödiat «Maavaim» ja «Pandora laegas». Lulu on vamp, mehi hullutav ja hukutav, nagu Nana.

Das wahre Tier, das wilde, schöne Tier,
Das — meine Damen! — sehn Sie nur bei mir.

See «Maavaimu» proloogist võetud teadustus «naise ürgolemusest» kajab ka Bergi operi eel loomataltsutaja suust, kui ta püstolipauguga kuulutab etenduse algust.

Hingetu nautlejana on Lulu ühiskonna ülakihi vaoshoidmatu kihuelu kehastaja ja sümbol. Ta ümber keerleb fataalne kirgede surmatants, kuni see lõpeb kangelanna enda tapmisega ta languse viimasel trepiastmel.

Tugev dramaturgiline alusmaterjal ja meil vähetuntud austria helilooja võrdvõimeline muusikaline tõlgendus lõi eeldused haarava etenduse sünniks. Ja Düsseldorfis—Duisburgi ooperiteater andiski etenduse, mis oma ekspressiivsuse ja kunstipinevusega hoidis vaatajaid algusest lõpuni oma lummuses.

Kaasaja «seksiplahvatuse» päevil võiksid Wedekindi teosed kergesti ahvatleda teatreid maksma moelõivu instinktide pilgarile. Georg Reinhardti lavastus ei orienteerunud aga vähemalgi määral odavale seksile, vaid see jäi väljapeetult kunsti piiridesse ka kõige otsesemais *faire l'amour* stseenides. Lavastaja kontseptsioon lähtus inimkaraktereid ja nende psüühikast.

Nii mänguliselt kui ka vokaalselt võimekas tegelaskond, huvitavad misanastseenid vaatajate poole kaldu lavapõrandal, moodsa ja traditsionaalse omapärane ühendus Bergi muusikas, tugev Düsseldorfisümfooniaorkester Günther Wichi juhatusel, napp, kuid emotsionaalselt kaasarääkiv lavapilt — kõik see ühtekokku andis kõrgetasemelise, harukordse ja sugestiivse etenduse.

Omaette meeldejääv oli Lulu osa täitja

Joan Carroll.

Temas ühinevad kõik ihatud omadused ja võimed, mis ühel tänapäeva operijõul peaksid olema. Ta on ilus, üllatava hääleulatusega võrratu laulja, hämmastavalt võimekas näitleja ning kõige tipuks ka veel balletiartisti kehatehnikaga, kellele ei valmista vähimatki raskust sooritada näiteks *relevé lent* kõrvale.

Äraarvamata suur oli tung Püha Jani katedraali, kus samuti «Varssavi sügise» raames tuli Krakovi Filharmoonia sümfooniaorkestri, sega- ja meeskoori ning solistide esituses Jerzy Katlewiczi juhatusel ettekandele

Krzysztof Penderecki

kaheosaline kompositsioon «Jutrznia», mille aluseks on tekst õigeusu liturgiast.

Juba tosin aastat seisab Penderecki maailma muusikaavalikkuse

tähelepanu fookuses. «Kaebelaul Hiroshima ohvritele», Oświęcimis hukkunutele pühendatud «Dies irae» ja mitmed teised teosed tõid talle laia tunnustuse.

Vanalinna katedraali tuli «Jutrzniat» kuulama kahel päeval järjest tohutu rahvamurd. Kirikupingid ja arvutud lisaistmed olid viimseni hõivatud. Külglöövides seisis inimesed üksteise ligi litsutuna püsti, polnud kannatäitki vaba ruumi.

Muidugi olid orkester ja koorid võrratud, seda enam veel, et gooti võlvid neid akustiliselt omalt poolt toetasid.

Solistideks olid nii Euroopas kui Ameerika Ühendriikides menukalt esinenud sopran Stefania Woytowicz, alt Krystyna Szczepańska, keda olime kuulnud Carmenis osas, «Kuningas Rogerist» tuttav tenor Kazimierz Pustelak, bass Bernard Ładysz ning külalisena Šveitsist vägev *basso profondo* Peter Lagger. Kõik nad ületasid kergesti kaasaegse muusika ülimalt nõudliku vormistruktuuri.

Ja ometi ei saanud meietaoline muusika reakuulaja lahti kahtlusest: kas helilooja ei korda ennast? Või seekord jäi kogemata omal ajal «Dies irae» kuulamisest tulenev esmaavastuse jahmatus? Helide äkilised paisutused, mis kasvavad karjeteks või vaibuvad ärevaks sosinaks, pikad melismid, ootamatud pausid, lõikavad kontrastid — kõik tundus «Jutrznias» juba nagu varasemast tuttav.

Võtad emotsioonidega vastu helilooja taotluse väljendada taaskordselt meie sajandi inimesele osaksaanud okasrada, milles ei puudu rahuleidmise lootuskiir. Ent elamuslaeng ei ole nii jäägitu kui aastate eest.

Püha Jani katedraalist väljudes mõtled jälle, millise imetlusväärse ja vägilasliku tahtega on poolakad taastanud nii selle gooti koja kui ka kogu vanalinna.

Oleme näinud vapustavat dokumentaalfilmi Varssavi hävitamisest. See, mida poolakad Teise maailmasõja ajal läbi elasid, ületab kõigi kiriklike passioonide ahastuse. Kui mõelda kas või ühest: hitlerlaste terrori all hukkus 399 poola kunstnikku ja näitlejat, 178 literaati.

Poola tragöödiat lähemalt teadmata, kõiki seoseid mõistmata ei saa õigesti hinnata poolakate rahvuslikku potentsiaali. See pole loomulikult piirdunud üksnes muinsuse taastamisega. Ometi on ka sellel oma tohutu tähtsus.

Nüüd on alustatud koguni kuningalossi taasehitamist, mille heaks kestab

korjandus rahva seas.

Ka meie panime korjanduskarpi koos zlottidega oma siirad jõudu-soovimised.

Muidugi ei tule Varssavis kellelegi mõttesse, et 16/17. sajandist pärineva profaanehitise ennistamine tähendaks mingit rojalismi tagaihkamist. Loss on osa ajaloost ja osa sajandeid Visla kaldal seisva linna panoraamist: ta peab jälle kerkima nõnda, nagu oli enne hävingut ja fašistide plaani kaotada poolakad ja Poola riik maa pealt jäljetult ja igaveseks.

Seitse-kaheksa kilomeetrit Varssavist kagu pool seisab üks kaunimaid barokkehitisi Poolas — 17. sajandil kuninga suveresidentsiks ehitatud Wilanówi loss, mida on hiljem tiibhoonetega laiendatud.

Wilanówi

park le sestus: kogu lossi ümbrus vaju s lehekulda. Jala ette veeres kastanimune, oravad mängisid aasadel. Ilm oli täis päikest, soojust ja ilu. Lossis aga ootas meid kõige sellega kooskõlas olev interjäär, saalide viisi kaunist mööblit, gobelääne ja iluasju, ainulaadne ja kordumatu

portreede kogu.

Need on sarkadelt pärit näopildid poola suurnikest 16. sajandil, siira naiivsusega maalitud, kõik eluliselt karakterse d ja tüpiseeritud. Järgmistes saalides tulevad juba professionaalsemad tahvelmaalid, ja mida ajaliselt edasi, seda oskuslikumalt limpsitumaks muutuvad glori fitseeritud kuningate, väejuhtide, aadlimeeste ja magnaatide portreed.

Kuid Wilanówis on võimu kõrval ruumi ka vaimule. Poola on uhke oma kirjanikele, heliloojatele ja kunstnikele.

Meil, kus rõhutatakse aina võimaluste piiratust, kus kunstimuuseumid eksponeerivad üksnes lõiguti oma rikkalikke fonde ja Teatri- ning Muusikamuuseumi peaks nimetama pigem pillimuuseumiks — ei sõandaks millestki ligilähedasestki unistada.

Aga üks mõte oleks siiski teostatav. Mis oleks, kui korraldaks näituse «Eesti kirjanikud (resp. heliloojad, näitlejad, teadlased) kujutavas kunstis»?

Kindlasti leiaks arvukaid portreid aja- ja koduloo-, kunsti- ja kirjandusmuuseumidest, mitmeist kasutamata seisvaist fondidest ja ka erakogudest. Küllap saaks huvitava näituse!

Vahepeal aga pakume oma lugejatele Varssavi

tikuvõileibu.

Oleme kutsunud Poola Kirjanike Liidu poolt korraldatud vastuvõtule Nõukogude kirjanike äsja saabunud delegatsiooni auks.

Poola literaadid kui võõrustajad seisavad poolringis. Käib vastastikune südamlük käesurumine ja enda tutvustamine:

«Promet.»	«Parve.»
«...ski.»	«...jewski.»
«Väga rõõmustav.»	«Väga rõõmustav.»
«Promet.»	«Parve.»
«...kowski.»	«...owski.»
«Väga rõõmustav.»	«Väga rõõmustav.»
«Promet.»	«Parve.»
«...jewski.»	«...lewski.»
«Väga rõõmustav.»	«Väga rõõmustav.»

*

Muidu saaks poola keelega hakkama, ainult numbrid ajavad ühtelugu segadusse. Küsid ettekandjalt, palju pead talle maksma. Ta ütleb susisevalt:

«Dwadzieścia.»
«Kui palju, palun?» Oled nõutu ja püüad terasemalt kuulata.
«Dwadzieścia.»
On see nüüd 20, 22 või 200?

Kolmandat korda on piinlik küsida. Küllap see ikka hingehinda tähendab. Aga oh ilusat imet! Saad sajast kaheksakümmend zlotti tagasi.

*

Varssavis räägitakse:

«Kaasaja õnnelik poola naine pole mitte see, kellel on alaline mees ja koju käiv teenija, vaid koju käiv mees ja alaline teenija.»

*

Kirjandusringides:

«Kriitik on inimene, kes rohib peenralt umbrohtu. Et oleks kergem lilli tallata.»

*

Muljed:

Poolakatel on suurepäraseid teatrid, tore huumorimeel, odav puuvili ja kallid naised.

Nagu eelmiselgi korral neli aastat tagasi, nii läksime ka seekord

ärasõidu eelpäeval

jalutama Łazienki parki. Oli kuldne päev. Lootsime kuulda Chopini ausamba juures kontserti, kuid suvine hooaeg oli juba läbi. Vaatasime

LILLI PROMET RALF PARVE

jälle meelsasti Stanisław August Poniatowski aegseid ehitismälestisi ning jõime vanade vahtrate all kohvi.

Oli pühapäev nagu tookordki, soe, päikeseline. Oli palju jalutajaid.

Istusime lillelisel väljal Chopini mälestussamba juures. Üks ilusamaid kunstiteoseid, mida oleme näinud. Autor: Waclaw Szymanowski. Kogu maailmas õnnestuvad kõige vähem miskipärast ausambad. Prantslased nurisevad, inglased nurisevad, kõik nurisevad oma mälestussammaste pärast. Varssavlased hüüavad (aga võib-olla ka hellitades?) oma linna sümbolit «Syrenat» sprotiks. Kui teid võlub väliste kontuuridega lahendatud õõnesskulptuur Katowices, siis ütleb poolakas naeratades:

«Ah, see on üks tühi naine!»

Ainult eestlased on oma ausammaste suhtes alati leplikud olnud.

Ja kui me seal Chopini mälestussamba all istusime, mõtlesime hellalt oma paljudele sõpradele, kes tegid ka seekord meie päevad Varssavis sisukaiks ja unustamatuiks. Mõtlesime tänuga kahele pani Irenale ja kahele pan Jerzyle. Pannadele Ninale, Alinale, Ennile. Panidele Lepoldile, Wiktorile ja paljudele teistele.

Dziękuję z całego serca!

Ülo Ojatalu

*

Poesia

olevat vaid tinglikkus –
nagu viisakus –
vaid mõtteid varjavad sõnad.

Kuid kas on siis tinglikkus
karje
üksildusest,
on siis tinglikkus
mure,
 armastus,
lahkumine,
 jällenägemisrõõm?

Ja meie,
kes olime sõbrad
ammu enne, kui nägime teineteist –
mispärast peaksime otsima
öeldud sõnades varjatud mõtet?
Me ei räägi ju selleks,
et salata tõde.

ILLUSIOONID

Rohekassinine loss purunes valguse käes.
Ta oli jääst.

Valge vaikus kõdunes ainsa päevaga.
Ta oli ragisevast lumest.

ÜLO OJATALU

Koidu pehme kuma linna kohal mustus.
See oli suits.

Kaunis naisefiguur lagunes vihmaagaras.
Ta oli kipsist.

Halastamatult kontrastne valgus –
must valgus või valge?

Vikerkaar – kus on vikerkaar?

KAS SA EI TEA, ET

ka minul on surmaga oma arve?
Üks minu kõrvalt
jäi liigendnoana kokkukeeratuks,
kui ta pealt tõstis 10 tonni paneele.
Teine, tüdruk minu noorusest,
tõmbus krampi ja siniseks,
puudutanud lühises hõõvelmasinat.

Ka eluga on mul oma arve.
Üks koolivend jõi oma südame maha.
Üks kooliõde käib käest kätte.
Üks mõttekaaslane on eksinud oma majja.
Teine põgeneb iseenda eest
viivukirgede hägusse.

Sadu minu kõrvalt neid pole.
Kümneid küll.
Ja iga uus tänav
ei maksagi nii hirmus palju vähem
kui nimetu kõrgendik.

INIMENE JA ÖÖ

Ja nüüd, südaõisel tunnil oma
valvepostil, avastas ta, et öö
avab temale inimese.

Saint-Exupéry, Öine lend.

Ei teadnud meist keegi, et öö Juhan Smuulile juba nii lähedal on.

Võisime midagi alateadlikult aimata, mõtlema jääda üksiku lausekatke üle, süvenenud huvi üle korrastada arhiivi, süvenenud mõtlikkuse üle, ikka sageneva Muhusse-tahtmise üle, aga see on ju ikkagi kõik tagantjärele arvatud.

Ei ole me harjunud oma mõõdukal 58-ndal paralleelil, et öö tuleb sedavõrd äkki.

Siin tekivad ju ikka algul varjud, pikenevad ja tumenevad, ja umbuvad siis aegamisi öö mustaks koridoriks.

Ei olnud midagi taolist. Juhan ei rääkinud kunagi oma haigusest.

Inimesed armastavad kõige rohkem rääkida oma haigustest, kirjutab Tšehhov, aga see on kõige igavam osa nende elust. Kes juhtusid Smuuli külastama tema harvadel raviperioodidel haiglas, mäletavad: võidi lihtsalt teada, et mees haige on, kuid jutud ravist keerati alati naljaks, peletati palatist, kus lauakesel oli käsikiri või uus raamat ja sahtlis kaardid. Teadis ju temagi Beethoveni ütlust: «Vilets mees, kes ei oska surra!» Aga küll oleks vahel hädasti vaja, et me valu üleliia ära ei peidaks, et inimlik kartus oma valuga teisele valu põhjustada ei jääks kolleegidele ja sõpradele ainuüksi austust sisendavaks aimuseks, vaid et harv nõrkushehk heidaks heitlusele iseendaga sedavõrd valgust, et anda kaaslastele mõista kogu selle mehisuse tähendust.

(Tema sulges kõik endasse minevad ukсед. Ja see on kõikide kaotus, kirjutab ta ise «Kisendavas kivis».)

Küll oleks selline hetkeline nõrkus eriti tarvilik suurte inimeste puhul, et me ei saaks neist teha päris jumalaid, vaid tunda ja aimata: maa-pealsetele on antud valutada ühtesid ja samu valusid...

Paar nädalat enne kurba 13. aprilli, märtsi lõpul 1971 avaldas «Looming» kimbu Smuuli luuletusi. Need üllatasid enamikku teda tundnud inimesi sügava ja varjamatu nukrusega. Hiljem eriliselt tähenduslikuks peetud «Viimases laevas» ta kirjutab:

Kõike näen:

kuidas valmivad viljad, —

ilm on rõõmus ja imelik.

Ja ahastab süda — jäin hiljaks,

meie tee pole kuigi pikk.

Küllap on need kõige lootusetumad read kogu Juhan Smuuli loomingu. Me võiksime otsida ja oletada, kus on selle *chanson triste*'i pärisalgus, millal tunnistas too tõeline päikeselaps esimest korda pelka kaemist inimsuhete ja maailma-olemise nukrusse... Inimesed, kes olid Juhan Smuulile intiimselt lähedased tema eluajal, saavad aastate möödumisel meile ilmselt usaldada paljude tollaste asjade täisteadmisi, mida me täna vaid oletame, ning küllap siis saame me Juhanist taas mõelda üllatusootuses, nagu olime sellega harjunud ta eluajal. Seni leppigem oletustega.

Tahaksin otsida enam või vähem tõesena võetavaid, esmaseid pidepunkte nende mõtete sünniks, mida Juhan Smuul plaanitses välja öelda oma kõige viimases, esileheküljel pooleli jäänud töös «Inimene ja öö». Smuuli poolt kavatsetu žanri ei julge määratleda. Võib arvata, et kirjandusteadlastel tekkinuks siingi vaidlusi. Essee, mõtisklus, filosoofiline arutelu — vahest midagi sellist.

Mis tähendust võiks omada vaid oletustel põhinev vaatlus, peab endalt küsima.

Ma ei tea.

Mind ei jäta ometi mõte, et just see kirjatöö avanuks meile tolle Smuuli, kes pärast pikka kõhklust oleks siiski rääkinud silmitsiolekust ööga.

Seda enam, et ta oli korduvalt rõhutanud — see peab tulema a b s o l u t s e l t aus raamat. Vaid oma silmadega nähtust ning isiklikult läbielatust tahtis ta seepärast kirjutada.

Palju aastaid järjepannu oli Juhan Smuul ümbritsetud erilise tähelepanuga. Ta oli meie vabariigi kõige populaarsemaid ja armastatumaid kultuuritegelasi. Vihates küll kogu elu koosolekuid, püüdes neist suurema või vähema kavalusega kõrvale hoida, meeldisid talle väiksemad sõprusringid, õdusad ja siirad «äraolemised»; tema maja oli külalislahke, peremes täis eluvaimu ja optimismi, nakatavat naljalusti, pidevalt kandmas uusi loomeplaanse.

Pärast Antarktise-reisi muutus Smuuli maine üleliiduliseks, temast huvituti Ida-Euroopa sotsialismimaades. Nende aastate Smuul oli kui püsivmagnet, mille väljas valitses pikk pühapäev.

Tol ajal ei osatudki nagu mõelda, et ka seda inimest võiksid vaevata nukrad, koguni sünged mõtted, hamleti-probleemid, inimlikud kahtlused. Ometigi on päris kujuteldamatu, et sellise võimsa loomisjõuga natuur sai olla ilma jäetud kahtlusest — tõe otsimise esmasest alusjõust, või nukrust, mis kahtluse kõrvale tikub, või...

Küllap jäid laevasõidud tollal noiks ainuaegadeks, mil oli piisavalt mahti paljude elunähtuste, raamatute ja sõprade, kultuuri- ja kirjanduspoliitika, iseendagi üle arutleda.

Maal võivad paljud üksteise kukile kuhjuvad sündmused, vahelduv sõpradering või miski muu mõttekäike kiiresti uutele radadele juhtida, kuid kajut — too merevangla, laev — mereklooster, sunnib inimest pih-tima.

Mäletan selgelt päeva, mil Juhan lõpetas «Jaapani mere». Minu toimetusetöös «Rahva Hääles» helises telefon.

«Raamat on valmis. Tule lobisema.» Kui õhtuhakul läksin, ütles ta:

«Istume kööki. Ma olen jälle liiga kaua olnud raamatute vahel ja käsi- kirja kohal.»

Jõime kuiva veini. Kuivatatud lesta löikasime kõrvale. Rääkisime hommikuni.

Võib-olla jäänuksid sellegi öö jutud tollesse parajalt suurde vakka, mida me pikkade sõprusaastate jooksul hoolega täis rääkisime, kui mitte hoopis uus, täiesti ootamatu pihtimine: mere tõsidus ja mere raskus... Olin ju minagi kuulnud temalt palju lugus'd nii heer ngalaevast («kaks vaala suudlevad laeva ees ning käik tuleb maha võtta»), «Kooperaatsialt» («aga nad «turakas» minu käest said!»), Jaapani merelt («proovi varastada tekiht heeringaid, kui kuu on hele ja tunn tume...»), Teravmägedelt, Muhu väinast — need olid smuuliliku huumoriga võrtsitatud elujuhtumid, kus tõde teinekord vaid sellepärast koos seisis, et valeks tunnistamine vajanuks oma silmaga nägemist...

Sel öösel ütles ta laevasõidu kohta:

«See kõik on raske, kuratlikult raske...»

Ma mõtlesin, et ta räägib pikemalt, et ta kõneleb konkreetsetest juhtumistest ja üleelamistest, kuid ta vaatas üle laua, lausudes:

«Sa ju tead. Milleks rääkida. Oled ise käinud.»

«Meresõit on raskem kui meresõidust raamatut kirjutada,» ütlesin.

«Kahtlemata.»

Ei hiljem ega varem rääkinud me enam kunagi, kui raske on meri. Smuulile ei meeldinud, kui teda kritiseeriti, kuid ei armastanud ta ka ise end mingil viisil kiita ega kergitada, veel vähem siis oma mehisusest rääkida.

Parafraseerides Tolstoi tuntud lauset õnnetute ja õnnelike perekondade kohta, võime arvata, et küllap merd armastatakse ühtmoodi — õige armastus olevat pime —, aga raskeks peab teda igauks ise põhjusel.

Rannakülas kasvanud inimesena armastas Juhan laeva ning ilmselt ei tundnud merehaigust.

Laev on küll rahutuse ja unistuste sümbol, kuid laev ei salli kiirustamist ja kärsitust.

Laev pikal mereotsal ei vastanud Juhani temperamendile.

Kuid isegi mitte selles pole asi. Ei pidanud Juhan oma kustutamatu näha-saamise ja teada-saamise janu juures mingit hinda liialt kõrgeks.

Teda piinas laev kui mereklooster.

Ta oli eraldatud, ümbritsetud muutumatu inimringiga, päevade pikkusega, mereteel lõputusega. Mõtted tulid kallale, kiusasid, tulid uuesti. Kuid ta mõistis, et see kõik, see raskuski on inimesele hädatarvilik.

Vladivostoki reidil kirjutas ta oma päevikusse:

«Merenukrus — mis ta õieti on? Pilv päikese ees? Ka see. Öised mõtted? Ka see. Surma läheduse tunne? Ka see. Küsimus — miks ma elan mitmendat päeva laevas, mis liikumatult reidil seisab ega kavatsegi veel välja sõita? Ka see. Teadmine, et ma tean: ma ei pääse selle nukruse eest mitte kuhugi; vahetevahel on ta minust tugevam. Ta hallid silmad on nõia silmad. Kuid aasta, võib-olla kahe pärast ilmuvad nad uuesti, algul unenägudes, siis tungivad päisesse päeva, ja tuleb jälle minna, et neisse vaadata.»

Oma esimeselt Atlandi-reisilt 1955. aastal tõi Smuul kaasa «Muhulaste

imelikud juhtumised», näidendi «Atlandi ookean», lasteraamatu «Mere-mehe Murka». Kapten Vaino Noore heeringalaeval on ta ometigi 10. juulil 1955 kirjutanud ka sellised read:

«Rõõmsad mõtted kadusid kui urvad.
Laulud nagu lehed langesid.
Need, mis jäid, on tõsised ja kurvad
nagu pajud keset hangesid.»

Pikal mereotsal Antarktise mandri poole 1957. aasta hilissügisel sünnivad kaks väga nukrat ja tõsist, mõneti lootusetusegi momentidega luuletust «Mure» ja «Vihmas Lõuna-Atlandil».

Liialt isiklikena tundusid need talle peale naasmist, peale karmi Lõuna ning inimeste mehisuse nägemist. Ja alles jaanuaris 1971, kui ta oli veendunud öö möödapääsmatuses, kui ta mehiselt talus teadmist oma päevade lõppemisest, usaldas ta needki kaks luuletust «Loomingule».

Millal tekkis algmõte kirjutada «Inimene ja öö»?

Ilmselt on seda aastalise täpsusega raske määrata. Kuid kõige sagedamini oli kavatsetavast juttu aastail 1965—1968.

Tolle aastakümneni algul käis Smuul koos kapten Anatoli Jantselevitsiga Teravmägedel. Lühike laevareis pidi olema väga meeldejääv — ta plaanis peatselt uut polaarreisi. 1966. aastal sõitis Smuul Dicksonile. Ja veel elu viimastel kuudel rääkis ta õige mitmel korral: tuleb sõita Põhja-Jäämerele . . . Olin Smuuli pool, kui ta saabus Dicksonilt. Ta hingas veel lumetormidest ja pimedusest, ning oli väsinud lennuilma ootamisest.

Tol päeval rääkis ta Kaug-Põhja armeeteenistusse saadetud noortest Kesk-Aasia poistest, kellega oli istunud pimedas öös päevale vastulendavas lennukis. Kui läbi paksult jäätunud illuminaatorite hakkas äkki hämuma nõrka valguskuma, kraapisid noorukid küüntega härmatist . . .

Dickson sai talle üheks kõige tugevamaks impulsiks «Inimese ja öö» kavandamisel. Põhja valmis alustama oli ta 1968. aasta algul. Märtsikuu 14. päeval Poolamaalt Soome Oulusse lähetatud kirjas usaldas ta Ellen Noodale:

«. . . ma sõidan Varssavist ära juba ülehommel, Zakopanesse ja kirjutan ära «Inimese ja öö».»

Sellele eelnenud paar viimast aastat, süvenev kriis isiklikus elus, muremõtted seoses uue kodu rajamisega ja heitlused iseendaga kõige selle pärast, mida ta oli otsustanud teha ja tegigi, — kõik see teravdas nende motiivide nägemist, mis pidid kandma «Inimest ja ööd».

Kuid ta ei kirjutanud siiski. Alustas «Mõrva Rannu teemajas». Kirjutas ise endale rohu oma murehaiguse vastu.

Juhanile tundus, et liiga ränka muret ei tohi teistele inimestele usaldada. Ta kartis inimestele liiga teha. Ta nägi kirjaniku funktsiooni olla profülaktik, mitte kirurg, veel vähem aga halastamatu diagnoosi väljajätleja.

Nii lükkus «Inimene ja öö» edasi. Valmis filmistsenaarium «Kihnu Jõnni» ainetel.

Elu andis aga esseeks uusi edasimõtlemisi. Mitmed tema sõbrad rõõmus ei suutnud sõbraks jääda mures. Kirjanik peitis selle valu endasse,

kuid see oli ikkagi valu. Sõpruse heitlikkus ja püsivus leidnuks kindlasti vaagimist «Inimeses ja öös».

Minu näha on olnud «Inimese ja öö» pärisalgne, usaldatavalt konkreetne kavand. Juba haigevoodil, palus ta oma viimasel elukaaslasel plaanitatava töö kirjanduslike pidepunktidena üles kirjutada järgmist:

Varssavi
Vercors. Mere vaikus
Kui meri mõõnab
Laskumine Maelströmi
Nansen
Cabiria ööd
Dostojevski
Julien Sorel
Simonov. Öö enne surematust
Gorbatov
Hemingway. Kellel on ja kellel pole
Conrad. Öö süda
Aafrika haljad künkad

Ilmselt on selles loetelus mõndagi aimatavat-mõistetavat. Varssavi seisab nimestikus tõenäoliselt seetõttu, et selles linnas sai Smuul mingi otsustava tõuke «Inimene ja öö» ilmtingimata ära kirjutada. Nansen oli üks tema suuremaid lemmikuid nii inimliku eeskujuna kui kirjanikuna. Vaid Dostojevski eeldab terasemat tähelepanu, sest «Kuritöö ja karistuse» looja suurust Smuul küll tunnistas, kuid see polnud mees, kes vastanuks tema eluloogikale ja kirjandussihtidele. Kui Smuul «Jaapani meres» pihib, üsna napilt küll, mõnikordse fataalse paratamatuse tunnetamisest, siis küllap selle liini juurde läinukski vaja Dostojevski meenutust «Inimeses ja öös». Ja sellele jääks omakorda päris lähedale Poe' «Laskumine Maelströmi».

«Inimese ja öö» peatükiti (või novelliti või ositi) jaotuse on Smuul dikteerinud selliselt:

Dicksoni öö (kuidas serveeriti toitu)
Teravmäed (kurk ja konsul)
(Jantselevitš, konsul, koer)
Aafrika (Bamako, Conakry)
Põhja-Atlandi jaanilaupäev
Muhu — jaanilaupäeva öö Koguva metsas
Aleksandria
Üle Siberi
Palderjan
Ajakirjaniku öö
Et päike ei kõiguks
Andruse Volli pulmad
Peiupoiss

27. märtsil kirjutab ta oma käega sellise märkuse:

«Inimene ja öö... Minevik ja seosed. Parandamatud ja hirmsad sümmed. Varssavi ööd. Dicksoni ööd. Öö Lumumba kaitsjaga.»

Vaadates seda kava, pead tahtmatult mõtlema kogu inimelu, inimese sisemaailma, seda enam looja mõttekäikude vastuolulisusele, determi-
neeritusele, ning samal ajal — mingite rikkumatute eetiliste normide
püsivusele.

Saanud algtõuke väga rasketest ja tõsistest mõtisklustest, leidnud neile
kinnitust isikliku elu kriisiajal, juba valmis alustama, leidis ta endas
ikka lootusjõudu asi «paremaks mõelda», ööle uusi, mahedamaid var-
jundeid leida — ja seda nimelt siis, kui tal polnud endal oma tervise
suhtes enam mingeid illusioone. Öö ootas teda.

Püüdkem viimast loetelu põgusalt kommenteerida.

Dicksonit ja Teravmägesid oleme juba nimetanud.

Aafrika. Viibides Nõukogude kirjanike delegatsiooniga Lääne-Aafri-
kas, oli Smuulil võimalus pikemalt vestelda kindraliga, kes vastutas Pat-
rice Lumumba ihukaitse eest.

Põhja-Atlandi kohta leiame paar rida «Jäisest raamatust»: «Tuletasin
meelde jaaniööd 1955. aastal Põhja-Atlandil. Seal me istusime kapteniga
tema väikeses kajutis, laulsime igasuguseid ilusaid laule, kuid nii tasa,
et see endalegi vaevalt kuulda oli.»

Jaanilaupäeva öö Koguva metsas saab lisada vaid muhulaste imelike
juhtumiste või monoloogide motiive.

Aleksandria. Vt. «Jäine raamat».

Üle Siberi. Ei oska arvata muud, kui vast lendu Vladivostokki või siis
Isamaasõja-aegset tagalaelu.

Palderjan. Sõja algul jõid mehed ära Muhu apteegi palderjani. Midagi
tõsist ei oska siingi näha. . .

Ajakirjaniku öö. Ärev ja põnev öö Pihkvas 1944. aasta sügisel, vahe-
tult enne Eesti vabastamist. Smuul saadeti korrespondendina lahingute
käiku kirjeldama.

Et päike ei kõiguks. Väikeses väinas, päikeseloojangul kalalt tulles
olevat Voldemar Panso paadimehele öelnud: «Pane mootor seisma. Ma
ei taha, et päike kõiguks.»

Andruse Volli pulmad.

Peiupoiss.

Mis kurba võiks olla neis viimastes?

Nii on ka oma viimase teosega meie ees toosama Smuul, kellele rõõm
ja mure olid kaksikvennad. Kuid ühte neist armastas ta rohkem. . .

Ja nii dikteeris ta 27. märtsi öhtul eessõna kavatsatud teesele:

INIMENE JA ÖÖ

Ma hakkasin seda raamatut kirjutama 1968. aastal Varssavis. Varssavi
oli tol ajal väga rahutu, ja Kirjanike Liit, kelle külaline ma vormiliselt
olin, ei eksisteerinud üldse. Ma ei taibanud sündmuste mõtet, mis minu
ümber toimusid, ja jäin nii üksik, nagu inimene üldse üksik jääda saab.

Inimesed, kes mõtlevad, et humoristidel puudub üldse süngusetaju,
eksivad kõige rängemini. Humoristid on tegelikult kõige süngemad ini-
mesed ja huumor kui žanr kirjanduses kõige raskem. Kogu aeg suudab
naerda vaid idiot. Aga kõigil meil on omad mured, valguse ja varjude
proportsioonid ei ole meist välja lõigatud ja me tajume seda võib-olla

teravamalt kui need, kes käivad maailmas ringi kutseliste pessimistide nägudega. Paratamatult, inimlikult me ei topi tunnete laadale oma mõtteid, me vaikime maha isegi oma mineviku, millel on teinekord hirmsad ja kaugeleulatuvad tagajärjed. On olemas tund, mida nimetatakse enesetapjate tunniks. See on kella neljast viieni. See on võib-olla kõige kriitilisem tund meie elus, kus silm silma vastu seisavad kaks: inimene ja öö. Sel tunnil ei suuda me mitte midagi varjata enda eest, meie ei suuda olla paremad, kui me oleme, öö muutub adekvaatseks kõige jõhkrama tööga. Varssavis ma mõtlesin palju nende asjade üle.

Jah, ma mõtlesin palju inimesest ja ööst. Ma meenutasin Dicksoni öid, kuhu ma läksin proovima seda, kuidas polaaröö mõjub psüühikale, ma tuletasin meelde Muhu öid, valgeid polarpäeva öid Teravmägedel Gröönimaa lähedal, ja tuletasin meelde veel üht ööd. Me istusime, minu tõlk ja ma ei oska öelda, kas must või pruun — minu arust tinahall neeger, tohutu pikk ja sünge, aukraadilt kindral, praeguse Ginea väga kõrge administratiivametnik, kui ma ei eksi, siis kuberner, ja rääkisime. Oli öö — säärane, nagu Eestis üldse ette ei kujuta, niivõrd must nagu ranniku neeger. Ma olen kindel, kui ma oleksin olnud tema vaenlane, oleks ta mu kõri maha lõiganud. Kuid siis kandis ta valget rüüd, mida kannavad muhameedlased õhtuti, ja toidust — pilaff või kuidas seda nimetatakse — ulatas ta mulle lamba rinnatüki. Ja äkki keset diplomaatilisi viisakusavaldusi — pikk, raske ohe. «Jah, mina kaitsesin Lumumba residentsi. Meil oli küllalt kuulipildujaid. Me oleksime suutnud Lumumba areteerijad tagasi lüüa. Lumumba ei lubanud. Ja nii ta läks.» Sul on sada tuhat padrunit. Sul on hea relvastus. Ja inimene nagu Lumumba läheb mitte öösse, vaid kindlasse surma. Lumumba ei elanud end surematuks, vaid suri surematuks.

Mida muud, kui vaid sügavat kahetsust võib tunda, et see raamat jäi kirjutamata. See olnuks uus, aina elutargem Smuul. Kibeduskarikast sõõmu võtnud, ei arvanud ta, et sellest tuleb ilmtingimata teistele rääkida, vaid mõistis, et on lihtsalt leidnud kurbuse kui rõõmu ja optimismi mõõtmise ja hindamise täpseima väärtuskaalu.

Olen eelnevaga esitanud teile lihtsustatud skeemi, püüdes kõike — nii kirjaniku läbielamisi ja kavatsusi kui ka oma oletusi — allutada kainele loogikale. See on tõde vaid sedavõrd, kui võrd olen suutnud objektiivne ja aus olla nende teadmiste piires, mida andsid sagedased kohtumised Juhaniga.

Kuid elu juhib eluloogika, kunsti aga kunstiloogika. Need kaks ei kattu. Tõsised loojad on liiatigi alatihi pahuksis nii harjumuspärase kunstiloogikaga kui ka stagnatsioonilise eluloogikaga.

Nii tahan ma selle kahtlusega iseendale tõesena näiva materjali suhtes veel kord austada Juhan Smuuli, ja mitte võtta endale julgust uskuda, et kõrvaltvaatajale on alati kõik lõplikult selge.

Tõde on see, mis on kasulik, ütleb vana filosoof. Arvan, et oma absoluutsusepretensioonile vaatamata ei tohi tõde kunagi olla liialt harjumuspärane, ta on üllatav, sageli valuski.

Aleksandr Tvardovski

*

On mõned nimed ja tähtpäevad mõned
nii tulvil olemuse hääbumattust,
et meie oma unustuste argipäevast pattu
neilt andeks paluda ei suuda kiidukõnedes.

Orkestrimürts ja püramiidid pärgadest
süütunnet meis ja nende mälestust ei summuta.
Nad elavad, veel rohkem meie järglastes,
kes meid, võib-olla, enam suurt ei tunnustagi.

1966

*

Vaikis koondorkester, kõned olid peetud,
lipud kokku rulliti, värvid pesti maha.
Kordumatu kohtumise kõma täitis eetrit,
veeres nagu kõuemürin silmapiiri taha.

Jälle maailm tunnistajaks kangelasteol uuel,
jälle uueks kohtumiseks algab rüsin elev...
Tuleb seekord vastuvõtt veel pidulikum, suurem
– kõike saab ta olla, – mitte esimene.

*

Milles aga soovid, rahva teener,
võid süüdistada inimkonda
ning iseennast – see on üpris veenev.

ALEKSANDR TVARDOVSKI

Ent looduse ja kliima pärast ära ohka
– täis headust aastarohkelt on nad,
lõik päevad nagu lõhnavad antoonovkad.

Need ruuged päevad rauges tuuletuses,
üksteisest kaunimad kui sügisluuletused;
see arglik vaevukuuldav lehesadu
nii Moskvas endas, Moskva-äärses nõmmes
kui kuskil kaugel Kuldse Praha pargis.

Eel mingi suure talveteadmatus, võib-olla murede ja vapustuste eel,
näib maailm nõnda klaar,

nii hea ja usin.

Miks aiva naudin igas hingetõmbes
ta magususi?

. . . kuniks antud veel.

*

Aeg on käbe kättemaksja,
iseendki ennetada riskib.
Mõnda võimu, kuulsust laksab,
lagipähe – tõmbab risti.

Aeg neil jälgi silumagi kärsik
– rõhub kiire toimega triikrauda.
Ainult ühte tühipaljast hauda
tasaseks ei triigi
– mõelda! – värsil.

Mida kõik ei teeks, et unustusse
vajutada väänkael pesuehtne.
Trükiks ärakeelukäsu ajalehte,
teataks raadiosse, et ei loetaks kuskil,
. . . ikka tulevikku praokene jääb lahti.
Ehk on Ajal endal mäluviga,
– mingi aja vältel Aja enda keelelt
pääseb valla nagu vastu tahtmist
kärjstatud üksik värsirida
ausast laulust, mis on rahval meeles.

ALEKSANDR TVARDOVSKI

SMUULI VARASEMAT MERE- LUULET LEHITSEDES

Meri, meri, meie ema,
suur ja lai ja rahuta

1

Juhan Smuuli mereluulest eraldi kõnelema hakata oleks justkui imelik. Kohe tekib õigustatud küsimus: on tal siis kuigivõrd luulet, mis pole seotud merega, olgu otseselt või kaudselt? Kui mõnel meie luuletajaist on õigus kanda mere-lauliku nime, siis on selle kindlasti ära teeninud Smuul. Rannapoiss, Muhu kaluriküla pärisasukas, esimestest eluaastatest saati merega silmitsi seisnud Juhan Smuuli loomingu kujunemisel on merel olnud määrav, peamine osa. Nii luules kui ka proosas. Meenutagem: «Kirjad Sõgedate külast», «Atlandi ookean», «Jäine raamat», «Jaapani meri. Detsember», «Kihnu Jõnn», «Tormide rand», «Keskpäevane praam» — kõik need on kirjutatud merest ja sellega seotud inimestest, sageli ka merel olles. Kes ei suuda mõista merd ja seda, mis tähendas Smuulile meri, see ei saa päriselt mõista ka tema loomingu. Needki luuleteosed, mille tegevus merest hoopis kaugele viib, nagu poeem «Mina — kommunistlik noor», rändavad aeg-ajalt tagasi rannakividele, olgu siis kas või unes: «On kaugel rannad, /mu noorepõlve rannaveed./ Ja vahel ainult uni annab/ mu jalge ette korraks need», kirjutab luuletaja sõjapäevist Siberis, tuhandete kilomeetrite kaugusel kodumerest. Juhan Smuul ja meri, meri tema loomingu — ilmselt on see ammen-damatu teema, millest võiks kirjutada pikki uurimusi ja põhilisest tabada siiski vaid tillukese osa. On asju, mida ei saa sõnastada, lõpuni ära seletada, ja kõik sellesuunalised katsed viivad lihtsustamiseni. Niisuguste kategooriasse kuulub ju ka tõeliselt hea luule, mida ära seletada pole kuidagi võimalik. Selle kohta võib midagi öelda, selle üle arutada, aga päriselt põhilist tabada, edasi anda tunnet, mida koged luulet lugedes, jääb kuhugi väljapoole inimvõimete piire. Võib-olla ehk ainult nii, et saadud elamusestki kirjutada luuletus.

Smuuli tunnet mere vastu oleks raske nimetada kiindumuseks; see laiali-valguva tähenduse ja ebamäärase sisuga sõna ei suudaks edasi anda midagi olu-list suhtumisest, mida me läbi kogu tema loomingu tajume. *Emaks* nimetab kirjanik merd ühes vähestest otsestest pöördumistest tema poole. Eluandja, ema, kõige elava algus — võib-olla laseb niisugune lähtekoht mõista natukegi tähendus-rikast sellest, kelleks pidas merd Juhan Smuul. *Pühaks* ja *leivaandjaks* on ta merd tunnistanud («Tormipoeg»), ja kuigi sellel pole midagi ühist religiooniga, on siin ometi kummardamine tema võimsuse ees. Kuid meri pole leebe ega õrn ema, helde leivaandja. Palju sagedamini on ta karm ja tujukas; ta võtab ja nõuab, tihti midagi vastu andmata:

Nii emadelt viis pojad kauge meri
ja ainsaks koduks kodutus neil jäi.
[— — —]

Õnn näitab kihvu nagu isahüljes,
ja jumal asjad sätib sedasi,
et vaene edasi jääb ikka vaeseks.
Ta vastu merigi on ihuskoi.

«Tormipoeg»

Niisuguseid ütlemissi ja ridu, kus meri on asetatud kõige olulisemale kohale, — mitte ainult kui toitja, vaid ka kui lahutamatu, möödapääsmatult vajalik komponent eluks, on Smuulil varasemas, aga ka hilisemas mereluules arvukalt. Meenutagem kas või laialt tuntud ridu tsüklist «Kuidas kalamehed elavad»: «Kõike on meil elus vaja —/ merd ja armastust ja tööd», või vähem tuntud katkendit poemist «Teekond Leningradi»: «Ja kui paljud on võlgu, kes näevad/ praegu lahtede sinavat vett,/ kuumas päikeses magavat päeva/ või puhkevat kevadet,/ neile paadis, mis ohtlikult kõigub,/ kaitseb päästetuid, ellu neid viib.» Küllap on tannuslik — eluks vajalikust on esikohal meri, ja neile, kes laevahukust pääsevad, peab Smuul suurimaks õnneks seda, et nad siiski saavad näha lahtede sinavat vett. Ent see pole mitte ainult eluks; kindlasti on teatud määral kirjanduslik, kuid ometi ka küllalt kujundlik pootsmani ütlemine ühes luuletaja varasemas töös, lühipoemis «Pootsman»: «Risk, elu, surm, ah, tühja, kõik loeb vähe,/ kui juba surm, siis seal, kus meri lähem.» Smuuli luule lüürilise kangelase, aga ka peaaegu kõigi tema poeemide tegelaste jaoks on meri elu sünonüüm, tema tähis; selles aukartuses mere ees on teatud annus noore inimese romantikat, varasemas luules vahel püüdu öelda ilusasti ja kõlavalt. Aga samas tajume, et põhilises osas on meri Smuulile olnud siiski rohkemaks, kui on tavaline mandri-inimestele ja randlastele. See peegeldub kujundites, ütlemites, aga veel rohkem ehk järjekindluses, millega Juhan Smuul ikka ja jälle mere juurde tagasi pöördub. Ja nagu alati tõelise lugupidamise puhul, on siin kõlavaid ülistussõnu ning otseseid kõnetusi vähe. Seesama peegeldub ka visaduses, millega ajutiselt kuivamaameheks saanud Smuul kõike tema jaoks olulist oma loomingu merega ühendada püüab, olgu või kujuka võrdluse kaudu:

Rõõm oma lipu alla laseb,
naer lahtub nagu merevaht

«Mina — kommunistlik noor»

Rööpad, hanged ja pori ja mõhnad,
auto rappub kui lainete peal

«Petrooleum»

Mu mure — nire vaid, sul — meri rannatu

«Kirjad Lydiale»

Nagu loomingu, nii ka elus pöördus Smuul ehtsa meremehe kombel ikka ja jälle merele, laevaga Põhja-Atlantile, Antarktikasse, Jaapani merele, Teravmägedele või kodusele Muhu saarele.

Kui tema mereluulet eraldi märkida, siis ehk ainult sellepärast, et veel kord rõhutada Smuuli ja mere, tema luule ning mere ühtekuuluvust ja lahutamatust. Midagi on nendes ühist: sügise mere tuulist, tujukat rahutust kaigub ajuti ka tema luules, eriti hilisemas. Ja kui ta ühes oma viimases luuletuses kirjutab: «Pärast surma ma saan oma laeva», kajastab seegi ta igavest igatsust mere järele.

Oi sa, Muhumaa, Muhumaa!

Küll oled sa

kitsi, tuuline, higile ahne.

Ainult lained end pillavalt loobivad
puruks vastu su raudhalle rahne.

Millal nägite esmakordselt merd?

Niisugust küsimust on esitatud. Ankeetideski. Ja kirjanduses on olnud pikki-laiu kirjeldusi sellest, millise mulje jättis esimene kohtumine merega. Maailmas on palju neid, kes terve elu jooksul ei saa merd näha. Nendele tähendab see suurt vett.

Juhan Smuul ei saanud kunagi kirjutada oma esimesest merekaemusest. Meri lihtsalt oli, sealsamas, küla taga. Niisama hästi võib inimese käest küsida: millal nägid sa esmakordselt päikest? Esimest lund võib mäletada, see pole olemasoleva lahutamatu osa.

Nii ei ole Smuulil ühtegi luuletust esimesest kohtumisest merega. Meri on juba tema varasemates värssides midagi endastmõistetavalt olemasolevat, igavesi jäävat, kuigi ka igavesti muutuvat. Meenutused kõige varasemast lapsepõlvest («Mälestusi isast»): «Tol korral ringi jooksin alles särgis, / täis lapse-mõtteid oli kahupea» räägivad isast, kevadkülvist, hanedest-luikedest, partel kuivavast viljast ja küpsetatud õuntest, paljust, mis lahutamatu kuulub rannalapse maailma. Kõige selle taustaks ja samas üheks peategelaseks on aga meri:

Ja juba sellest ajast palju, palju
on jäänud meelde pilte eredaid:
rand, võrgumajad, järsak Suurna kalju
ja Keinastu, murdfaineis kauge laid.

Ainult soojal, selgel, vaikselt veega päeval paistab kauge laid lainetest. Küllap niisugustest päevadest, päikeselistest ja soojadest, aga ka sügisestest tormiilmadest või vaikselt, jää alla peitunud talvisest merest on jäänud hilisema aegadeks mälu värve, varjundeid ja pilte, mis on andnud materjali mere kujutamiseks paljudes teostes. Nende, tegelikele kaemustele rajatud meremaalingute põhitoon on väga selge, konkreetne, et mitte öelda asjalik. Värvid ja kujundid on tagasihoidlikud ja argipäevased, täiendite ja võrdluste peamiseks taotluseks on võimalikult täpselt, liialduste ja kaunistusteta edasi anda kujutatava tõelist palet ja olemust: kitsi, tuuline, higile ahne Muhumaa. Kolme täiendiga on luuletaja sisuliselt ja samas väga emotsionaalselt ära öelnud kõige olulisema oma kodusaarest, kaks järgmist värssi viivad selle iseloomustuse täielikult lõpule. Jälgigem, kuipalju ja millises kvaliteedis on Smuul kasutanud täiendeid sellesamas, esimesi lapse-muljeid kajastavas tõesti siiras ja elamuslikus luuletuses «Mälestusi isast»: ere pilt, järsak kalju, terashallid silmad, vahupärjas pea, kajakate sumbund kisa, porine tee; võib-olla ehk ainult esimene neist on pisut pretensioonikam, kirjanduslikum ja tuntum, vähem sisuline ja ilmekas kui ülejäänud — asjalikud, peaaegu hädatarvilikud lisandid igasuguse ilustamistaotlusega. Ent vähemalt kaks neist, vahupärjas pea ja kajakate sumbund kisa, annavad kujutatavast edasi midagi tajutavalt elamuslikku ja olulist.

Selles esimeses lapsepõlvemenutuses puudub katse anda maalingut merest,

joonistada või kujutada teda. Muidugi, see on seal olemas, mitmekülgselt ja mitmetest tahkudest. Selles luuletuses kajastub kõik, mis rannalapse jaoks oli meres peamine: isa ja toidu ootamine merelt, teadmine, et vahel kümnist nõudmas püügiveed; kalamehe saabumine, kess turjal, ja lõpuks siiski kardetud katastroof:

Ja mäletan — kord õhtul ta ei tulnud.

Torm. Laine laksus päris õue all.

[— — —]

Need neli päeva... Meeleheitel pilgud.

Ja ema rannas... kõik need neli ööd.

On mere olemus, kuid pole püütud edasi anda tema välisilmet, värvi, tema häält. Mere jaoks ei ole selles luuletuses võrdlusi ega täiendeid. Otsekui oleks meri autorile nii igapäine, loomulik, kõigile teada, et ei tekigi vajadust tema kirjeldamiseks. Ent vähehaaval hakkavad Smuuli luulesse ilmuma ka merepildid:

Meri, meri... Sa jääd ümber suureks,

külmaks, rahutuks ja siniseks

«Mina — kommunistlik noor»

Õine ja tume on meri,

piiritu, tinane meri

«Tulime Hiiumaa pealt»

Laine hari on valge, vall — rohekasmust

«Läksid kalurid hommikul hämaral»

Poet ei püüa rabada pakutu eredusega, üllatada kujundi ebatavalisuse ja ootamatusega; pigem otsib ta täpsemat sõna, värvivarjundit, iseloomulikke detaile, mis senituntuist ilmekamalt edasi annaks seda, mida ta ise näeb, kuuleb või tunneb. Nii kirjutab ta, et meri mühab tuhmit, on verine meri ja õhtu, meri müriseb kui orel; väga meeleolukas ja kujundlik on väsinult virvendav väin. Midagi ootamatut pole personifikatsioonide rohkuses: meri kõigis oma avaldustes on autori jaoks elusolend, kord salalik ja ihne, kord leebe ja heatahtlik. Selles Smuulile nii iseloomulikus merekujutuses kasutatavad personifikatsioonid on sageli humoristliku varjundiga, värvikad ja omalaadsed, kuid vähimagi ülepakkumise või ilustamispüüdetä:

Pardasse lööb

laine külmad ja säravad hambad

«Räimed»

Suur laine taob pahinal,

tõstes külmalt ja isekalt nina

«Räimed»

Laine heitis keele üle parda,

nete vulksu kostis täävi alt.

Meri aga, nagu mehi kardaks,

vaikis, vaikis ihnsalt, kavalalt.

«Mina — kommunistlik noor»

Kõik need avaldused on nii inimeslikult konkreetseid ja ilmekad, et vahel võib lugedes tunda autori leidlikkusest rõõmsat hämmeldust: «Väin elustub, vahuse harja saab./ Kõle põhjatuul Hiiumaa tagant/ ärkab üles koos punase koiduga./

Õösel naise juures ta magab.» Ainult niisugune inimene, kes pidevalt on merd jälginud, tema olemust mõistnud, sellest lõpuni osa saanud, võib nii erksalt näha ja kujutada tema ilmeid ning muutumisi. Kevadine, suvine, sügisene, talvine meri; tormimeri ja vaikne, leebe meri — igaühe kirjeldamiseks leiab Smuul erinevaid varjundeid ja iselaadilisi võtteid:

Näed, merel käib kergelt ja naerusuul,
varbad vahused, õnnelik kevad!

«Räimed»

Meri ärkab, meri leegib,
laine on veel väikene.
Tema virvendavast peeglist
vaatab ennast päikene.

«Hommik»

Torm on merel. Kõik ta laius
on üks möll ja vastuhakk.
Vastu kaldakive raiub
laine vägev lõvilakk.

«Torm»

Koit tilgutab lumele punavat verd,
silmitapvalt kõik värvid löi segi.
Ees põles veel kolmkümmend versta merd
ja pakases krigises regi.

«Mina — kommunistlik noor»

Niisugusena on merd näinud Juhan Smuul. See pole karm, julm, surmatoov meri, ähvardav ega kuri. Vahel on ta küll isekas ja tujukas, ent nagu kõigil elusolendeil tujud üle lähevad, nii ka temal. «Sära, meri, mu kullake!» ütleb talle poeet pikema luuletuse «Räimed» lõpetuseks. Küllap niisugune see kõige õigem ütlemine ongi.

3

Kapten läks, uks järel kinni kukkus.
Aga tuppa painav tunne jäi:
nagu kuskil läheduses hukkuks
vanal laeval kapten paljapäi

Millal ja kellelt kuuleb rannapoiss esimesed merejutud? Nagu sealsamas, majade taga kohisev meri, nii on ka põnevad meremeeste lood juba üsna algusest peale lahutamatu osa tema elust. Võib-olla rääkis esimese jutu isa, võib-olla naabri-meest: kuskil peres käärrib õlu, rannamehed kogunevad; keegi on kindlasti just merelt tulnud või hakkab minema laevale. Tasapisi, koos õlletoobiga pääseb jutt liikuma ja varsti pole lugudel enam pidamist. «Tuhat õhtut ma olen kuulanud/ merejutte, neist joobnud kui viinast,» pihib Smuul poeemis «Mina — kommunistlik noor». Siitsamast saame kätte ta lähima jutuallika, mis küllap oli ka esimene:

Vahel isa mul jõi. Siis tas leekima löid
heldus, headus ja lainetav uljus.
Kõike lubas, kõik andis, kõik suutis ja võis,

INE VIIDING

rõõm tas laulis kui hõbedast kuljus.
 Hall pea oli korraga kavasid täis,
 jutud hulkusid Riias ja Poolas.
 Kuidas Viiburis käis, kuidas Meemelis käis,
 kompassita Rootsist tõi soola.
 Elu oli üks ääretu imede laas —
 (kuidas vanasti kakeldi Kotkas!).
 Jah, ta oli rikas kui kevadel maa
 ja tugev ja uhke kui kotkas.

Nii hakkavad kogunema lood hirmsatest tormidest, laevahukust, kotermannidest ja kuraditest, võõramaa sadamaist, tugevatest ja julmadest kaptenitest — lood, mis poisikeste jaoks loovad ihaldatava, imetusväärse, ainulaadse ja esialgu kättesaamatuna tunduva meremeeste maailma. Küllap elati see kõik kujutlustes korduvalt läbi: nii laeva karidele jooksmine ja päästepaadis ulpimine kui ka võõraste sadamate kirevus ja kuum päikeselõõsk palmide all. Mereromantika — kas võib niisugustel juttudel olla tänulikumaid kuulajaid kui rannapoisid! «Meremehed — see sõna on püha ja suur / Mina jaoks on nad valitud lastiks./ Suures inimetsas nad on nagu puud, / millest tehakse laevade mastid», väljendab noor autor oma suhtumist maailma ihaldatavaima elukutse kandjaisse — meremeestesse («Mina — kommunistlik noor»). Mis siis imestada, kui enamiku rannapoiste, nende hulgas ka Juhan Smuuli suurimaks unistuseks oli saada meremeheks? Ent nagu meri oli unistuste ja soovide põimumise koht, nii oli ta sageli ka kõikide soovide karilejooksmise paik. Merekooli pääsemine jäi unistuseks, nagu jäid soovideks ka ülejäänud, valutegevalt suured igatsused: õppida kesk-koolis ja osta bajaan. Nii tõdeb autor poeemis «Mina — kommunistlik noor», mis sisaldab rohkesti autobiograafilist materjali:

Ma pean,
 kuid ei saa, sest et kodusaar
 on tuuline, kitsi ja paene.
 Ja nõnda kui sina, mu Muhumaa,
 mu isa on vana ja vaene.

Sõnade t a h a n ja v o i n vahele jäid sel ajal paljude jaoks tohutud käärid. Ei, meri polnud kaugeltki alati see heatahtlik ja helde andja, kellest luuletaja on hiljem nii palju värviküllaseid laule paberile pannud. Rannalapse jaoks oli ta enne juunipäevi rohkem kitsi leivaisa, kes oma ande kasinalt jagas ja kehvikulaste töö juba varakult ära määras: paadisulaseks, rannakuninga käsualuseks. On seaduspärane, et meri saab kujundikeeles kogu omaaegse elu perspektiivituse, kitsuse ja halluse väljendajaks:

Meri on igal pool.
 Lõputult laiub ta taga,
 ees tema, salalik, magab,
 lauludes sinav ja särav,
 elus vaene ja hall.
 «Tulime Hiiumaa pealt»

Unistuste ees läks uks kinni, kuuldu ja korduvalt kujutletu aga jäi. Ilmsi oli merele pääseda võimatu, kujutlustes sai seda kindlasti kümneid kordi tehtud. Nii

sünnib merejuttudest, unistustest, tegelikkuse ja fantaasia kobrutavast põimumisest eepiline lugu, poem «Tormipoeg». See pole esimene sellelaadiline; laevahukust ja meestest tormi käes kõneleb ka varasem luuletus «Laevahukk» (1943), mis oma inspiratsioon ja emotsionaalse laengu on pärinud küllap samadest allikatest kui «Tormipoeg»:

Oõ tuleb. Ja vantides nutab orkaan.
Kaugel ähmased majaka-tuled,
Purjek tormiga võitleb. Ainult raksuvad raad.
Mehed hetkekski silmi ei sule.

Romantiline, täis ohtusid, põnevust, raskusi ja heitlusi — niisugune on terve poemi põhitoon, hoopis erinev teiselaadilise, oma kogemusele ja kaemusele rajatud mereluule tundetoonist. Siin on kõik fantaasiaküllasem, värvirikkam; vastuoluline, äärmuslikult kontrastne, vastukäivaid tundeid ja suhtumisi sisendav on «Tormipoja» meri, võimas ja võimatult tujukas, kuid mitte kunagi alatult ahne. Jurnas Mast, poemi peategelane, kes läbi hädade ja viletsuste saab laevale kokapoisiks, siis tõuseb tüürimeheks ja lõpuks kapteniks, hukkub. Mitte mere halastamatuse, vaid selle pärast, et rahale rajatud maailmas on palju julmemaid ja ahnemaid jõude kui meri. Noorukile omane romantiseeritud merekujutus ja elukäsitus vaheldub oma aja piiratud, rahavõimu halastamatuse võrdlemisi realistliku maalinguga. «Tormipoeg» on kujundikeelelt ja põhitoonilt siiski romantiline poem, romantiliste teoste tüüpilise kujundisüsteemi ja atribuutidega. Kontrastide kasutamine on siin väga rohke, äärmuslike mõistete kõrvutamisega on kavakindlalt taotletud efekti ja pildirikkust, mis suures osas on ka õnnestunud, kuigi hoopis erineval tasandil kui Smuuli muudes mereluuletustes:

Kuid mere õnnest, mere märjast põrgust
nad tasa rääkisid, sest siin on — kõik.

Terve kujundisüsteem on rohkessonaline, ulatuslike täiendikombinaatsioonide, kuhjatud võrdluste, romantiliselt paisutatud hüperboolide ja hüüdsõnadega:

Oi laineid! ... Tuhmhallid ja rasked kui raud,
nagu mäed, nagu langevad kaljud.
Harjast harjani on terve kaabeltau.
Neid on lõpmata, lõpmata palju.
[— — —]
... nagu kõrge ja vahutav laine
talveks uinub all jalase jää;
nagu murede muljuvas paines
suu suletuks, sõnatuks jääb —
nõnda elu läks isata tares.

Kõige värvikamad, fantaasiarohkemad merekirjeldused selles laadis on paberile pandud tormist. Ilmselt on see meremeeste juttude romantiline komponent noort poeti tugevasti mõjutanud, andnud «Tormipoja» parimad leheküljed. Lahutamatu kõigist neist kujundpiltidest on surm, romantilise laadi üks peamisi atribuute:

Ma vihkan esimest septembritormi.
Ta on kui hiiglalinnu tume tiib,
mis peksab loodust tigidalt ja mornilt
ja timukana suve surma viib.

[— — —]

Sest siin tihti löi sisse kui äike
surm, kui kusagilt karta ei tea.
Ja ta meriste silmade läikest
sa ei pääse, sa mõtlema pead.

Nii tulekski väita, et Juhan Smuuli varasemas merekujutuses on eraldatavad kaks põhisuunda: konkreetne, detailidele rajatud, isiklikule kogemusele ja elamusele toetuv poeesia, milles leiame eepilise kõrval rohkesti ka lüürilist elementi, ja fantaasialennukam, kontrastiteravam, märgatavate romantiliste sugemetega luule. Esimene laad on teisest rahulikum, mõtlikuma tundetooni, sageli märgatava huumorikallakuga. Ent vaatamata kummagi kujutamislaiendi tunduvaltele erinevustele on suhtumine meresse mõlemas ühesugune.

4

Meie, randlased, eal ei kurda,
kuni püsib elu, võitlus, tarm.

Smuuli varasemast mereluulest on inimesed lahutamatud — siin on terve rida portreesid, eepilisi jutustusi, visandeid, mõned neist napid — paarirealistes, teised lühipoemini väljaarendatud lood. Siin on vanad merekarud, karmid, tugevad ja kalgid («Tormipoeg»); siin on randlased, visad ja töökad; lõpuks kuuluvad siia ka luuletused, mis kõnelevad poeedile lähedastest inimestest — isast, emast, õekesest. Randlastesse, nagu ka meremeestesse on Smuul alati suhtunud suurima lugupidamisega: küllap on see päritolu — randlane — tema jaoks tavalisest tunduvalt rohkemat, on väsimatuse, visaduse, tugevuse kehatust. Oma ema kohta ütleb ta: «Tean kindlalt: mu ema kui randlast ei murda saa valud/ ei lämmata südames peituvat lootuste merd» («Emale»). Ning kui ta tahab rõhutada mandrimehete tublidust, siis kirjutab ta, et see mees — noor autojuht tuleb kõigul madrusesammul («Petrooleum»). On see lihtne uhkus omakandimeeste kanguse üle, omamoodi kolkapatriotism? Pigem küll aukartus inimeste ees, kes on alati pidanud oma leiba kümne küünega kivist kiskuma või leivakõrvast mere tujukast rüpest välja tooma. Ega olnud kergem nendegi saatust, kes lõputuid aastaid meresid mööda loksusid, kättesaamatut õnne ja rikkust otsides. Niisugused inimesed ei saa kunagi olla laisad, vedelad ja mugavad, Smuuli portreede galeriis neid ka tõesti ei leia. Isegi ta kala- ja rannakulakud on terasemad ja hakkajamad kui Mulgimaa hallparunid («Mina — kommunistlik noor»). Ent kõige ilmekamad ja soojemad värsid on jäänud ta luulesse ikkagi lihtsatest randlastest — praamivahist, paadikaaslastest, vanast enamlastest. Kindlasti tõuseb kõigi nende seast esile isa portree, mis on antud mitmes tema parimas töös — kõigepealt luuletuses «Mälestusi isast», aga ka poemi «Mina — kommunistlik noor» osades «Tuisk» ning «Meie igapäevast leiba». Ilmselt on isa jutustusi kasutatud ka poemis «Tormipoeg». Kõik need lood on kirjutatud lihtsuse ja sisemise soojusega; nad on autori poolt sügavalt läbi tunnetatud ja seetõttu omandanud suure üldistava jõu, tuues tänasele lugejale lähedale kehva randlase saatuse enne juunipäevi.

INE VIIDING

Nende lähedaste inimeste kujutamisel on Smuulil küllaga värseid, erksa poeedisilmaga nähtud detaile ja kujundeid. Paari värSIGa suudab ta anda täpse ja ilmeka portree. «Nagu kadakate juured/ visalt kinni hoidvad maast,/ nii su silmad rõõmsad, suured,/ mindki kinni hoiavad», visandab ta rannatüdruku luuletuses «Ennem Kesselaid see liigub», ja kuigi öeldud pole sellest tüdrukust peaaegu midagi, kerkib ta suisa elusana silme ette. Suure soojusega on kirjutatud luuletus «Mu noorim õde»:

Ta käbloomadele jutte vestis,
nii lapsikuid, nii rumalaid ja häid.
Ja väike käeke virgalt liiva tõstis
või vahel tõrjus tõrkjaid käharaid.

Samasse lihtsasse, konkreetseesse kujutamisaadi kuuluvad veel praamivahi ja vana enamlase portree samanimelistes luuletustes. Küll on neis juba rohkem distantse, üldisemaid sõnu, vähem nägemuslikku konkreetset kui isale ja õele pühendatud ridades («Nii inimlikult sõbralik ja lihtne/ ja kare nagu tuultes sünnisaar,/ see vana enamlane aus ja ehtne,/ töös kinni kiindunud ta kätepaar»), ent luuletuse üldtoon on siiski tajutavalt tõsine, realistlik ning argipäine. Lühipoeemi «Pootsman» on aga teatud määral sügenenud teatraalsema ja efektsema maneeeri elemente. Poem algab küllalt sugestiivse protoogiga: sõber toob ema kätele kodulävel surma saanud poja, ema nutab poja kohal: «Ning ema murdus üle kalli keha,/ kel ranne tundus alles verest soe.» Poeemi sisuks on sõbra jutustus poja, ametilt pootsmanni elust enne juunipäevi ja tema sõduriteest. Ilmselt on siin palju autobiograafilist materjali, mida Smuul on kasutanud hiljem poemis «Mina — kommunistlik noor». Ent pootsmanni kaju tervikuna jääb küllalt üldiseks: ta on võitleja, kuid tema karakteri kujundamiseni poemis ei jõuta.

Nende kõrvale kerkivad «Tormipoja» meremehed hoopis teiseplaanilistena: nad on eranditult tugevad, tahtejõulised, karmid; midagi ürgset on neis, midagi juba loodult meremehelikku. Nimetagem seda joont neis kas või pärilikuks: meri võttis nad juba varases nooruses oma võimusesse ja enam lahti ei lase. «Kuid meile meremeestest esiisad/ on pärandanud noosi rahutust», nendib Smuul niisuguste inimeste kohta, ja neid pole — kaasa arvatud tema luule lüüriline kangeline — tema teostes sugugi vähe.

Kõige põhjalikumalt ja detailsemalt näitab sellise meremehe teed ning saatust «Tormipoeg» Jurnas Masti kaudu. Rannapoiss Jurnas ei suuda kuidagi ette kujutada, et ta võiks jääda kuivamaameheks. «Ja näha märasaba/ kogu elu jooksul enda ees:/ see on hullem trellidest ja tabast», ütleb autor põlglikult niisuguse väljavaate kohta. Jurnast saab kõigi raskuste kiuste siiski meremees; oma sõitudel kohtab ta lugematult ehtsaid merekarusid, nagu oleme harjunud neid ette kujutama kirjanduse ja juttude järgi. Nad on usutavad ja omalaadsed, kuigi nende karakterikujunduses on vähe individualiseeritust, on nad siiski küllalt sugestiivsed:

...külmad, süngeina vaatavad silmad;
habe süsimust, nagu kui raud,
igast soojuse varjustki ilma,
viinast tursunud, punased laud.

annab autor ühe kapteni portree. Niisuguseid kujusid on selles merepoeemis arvukalt. Autor ei püüa neid mehi idealiseerida, pigem vastupidi: ta näitab nende

tuimust, kasimatust, ükskõiksust inimeste vastu. Kuid nad pole alatud ega autud, nagu pole seda merigi. Kogu poemist on väljaloetav Smuuli lugupidamine ning austus meeste ees, kellele peavad alistuma laevad ja mered:

Jääb isiksus, keda see ajastu löi,
vormis merede meeletu tuju,
kes suutis vast rohkem, kui uskus, et võib,
julge, mehise võitleja kuju.

Põrmugi ei püüa autor ilustada ka omaaegsete meremeeste elu laevas. Merepiltides on musta värvi rohkem kui küllaga, paiguti satub sekka ka naturalistlikke maalinguid: «Ja mustusest haigele nahale/ toob sügelis vastikud vinnid./ Iga nägu on kurnatud, vahane,/ vaotab mure ööks silmad kinni...». Ent nende rõhutatult raskete ja süngete piltidega kõrvuti on hoopis teistsugused, elurõõmsad ja tujuküllased, mis kõnelevad meremeeste pidutsemistest, nende juttudest, lauludest ja kodumeenutustest. Nood on ülimalt fantaasierikkad, vaimukad ja humoorikad ja nende kaudu muutub meremehe elukutse taas põnevaks, ihaldatavaks tööks:

Näis, et siin ei tunta nukrust,
siin ei mõelda tühjast kukrust,
omalaadi uhket moodi
nende meeste elu käib

mõtleb kurat meremeeste elu jälgides ja hakkab lõpuks isegi seda ametit ihaldama. Meremeest kuradist ei saa, pole küllalt tubli. Just selliste kontrastide kaudu kujutab Smuul meremeeste elu; visad ja vinged peavad need mehed olema, kes sellele vastu panevad. Võib-olla jääb poemi peategelasel Jurnas Mastil puudu just halastamusest, oma eesmärkide taotlemisest iga hinna eest ja seepärast peab ta hukkuma?

Ent mitte see pole oluline. Olulisem on tõdeda, et kahte selgesti eristatavat kujutamislaidi varasemas mereluules näeme siingi. Elamuslikumaid, läbituntu- maid portreesid on pakkunud esimene, realistlikum laad, mis üldse on Juhan Smuulile rohkem iseloomulik ja annab palju selgemini edasi luuletaja isikupära.

*

Juhan Smuuli varasemas mereluules näeme tähelepaneliku silma ja sügava loodusetajuga poeeti, kellele meri, kodusaar, selle loodus ja inimesed olid asendamatult lähedased. Merel on tema luules lugematult värve, varjundeid, muutumisi ja olekuid; see alati elav, väga konkreetne stiilia on Smuuli loomingu jaoks paratamatus, millest ta peaaegu kunagi mööda minna ei suuda. Smuuli varasemas luules pole aimamatut filosoofilist sügavust, ent on erksa, tundliku, ajuti liigutavalt romantilise loojahinge sügavus, kes ümbritsevat võtab vastu avali silmade ja meeltega, ja see on mõtleva ja tundva inimese jaoks suurim sügavus. Tema luule paremik on sündinud kaemuslikult, konkreetsete muljete ja piltide fikseerimise kaudu. Selles mõttes jälgib tema varasem mereluule suures osas meie luule paremaid traditsioone. Niisuguse loojanatuuri jaoks sünnib abstraktne konkreetse kaudu, elav elutu kaudu. Poeet annab merele oma hinge, ja see hakkab tema sule all elama, muutub osakeseks loojast enesest. Selline tajutavalt tuntav elava ja elutu, konkreetse ja abstraktse ühendus varasemas mereluules

vormub hiljem filosoofiliseks maailmanägemiseks, asjade nägemisest ja kujutamisest püüdlemisseni nende olemuse poole. Hilisema mereluule paljutähenduslik «ma otsin oma ust» saab lähtepunkti nimelt siit, aastate ja aegade kogemuse seob puhtkaemusliku vastuvõtmise ja edasiandmise nende sügavama üldistamisega. Ent vajadus järjest uute muljete, uute inimeste, uute mõtestatavate objektide järele jääb, see on Smuuli kirjanikunatuuri lahutamatu osa.

Mis saab aga «Tormipoja» Juhan Smuulist, kes vaimustus mereelu romantikast ja merede vallutamise poeesiast, kelle jaoks meremehed olid valitud kasti? Muidugi jääb alles ka too tema loomuse romantiline tahk, ent see leiab avaldumisvõimaluse, mis läheneb kunagistele unistustele: Smuulist saab mere-mees. Varasem eepiline mereluule loovutab koha mereproosale, ent romantika on selleski selgesti tabatav. Pole see küll enam vohava fantaasialennu ja kuulud juttude alusel paberile pandud, nagu «Tormipoja» kontrastirohked ja vastuolulised merepildid, ent niisugusteks väljamõeldisteks pole ka enam tarvidust: elu on alati hoopis mitmetahulisem ja värvirikkam kui ükskõik milline väljamõeldis. Mere-eepika jääb, mereromantika samuti, need vaid realiseeruvad teisel kujul. Ning ainult üksikute kildudena, virvendustena kunagisel tormimerel välgatavad hilisemas luules romantilisema, tundelisema, valulisema tagapõhjaga luuletused, mis päris viimastes omandavad aimatavalt nukra kaasvarjundi. Sellel, eelnevast erineval lainepikkusel jõuavad maailmaruumi «Antarktise matuste» inimlikud signaalid. Sellel heliseb «Viimase laeva» minoorne — jah, nüüd me teame, et jumalagajätt.

See, mis on Juhan Smuuli luules sügavalt inimlik, jääb meile alatiseks.

Reet Krusten

HETKI LILLI PROMETI RAAMATUTE SELTSIS

Veebruar (horoskoobi andmed küll puuduvad, antagu andeks selle tänapäeval nii moesoleva harrastuse ignoreerimine) pole ühe kirjaniku sündimise-ajana sugugi soodne, kui meelde tuletada Lilli Prometi enese poolt ülesäratatud Lauu Mihkli: «Talve ajal välku vähe, anna rusikaga pähe» — eks need värsid või mõnelgi kriitikul meeles olla. Ainult et juubeli korral nagu ikka ei sobi rusikaid käiku lasta. Ja õigust öelda ei ole vähemalt minul ka kunagi tahtmist tulnud Lilli Prometi puhul Lauu Mihkli õpetuse järgi toimida. Tagasi vaadates selgub, et niisuguseid «rusikaga päheandjaid» pole — kui neid ongi olnud — mitte palju olnud. Mõni vaidlus, arutlus või hinnang tundub praegu küll veider ja naiivne, aga on siis selles maailmas asju, arusaamisi või inimesi, mis või kes ei muutuks. Eks ole vist kõigil hinge peal midagi niisugust, millest kirjutab Lilli Promet «Imelikus raamatus» rahvalik-olla-tahtmise kohta. Ja eks ole küllalt ülitähtsatena tundunud sõnu ja ütlemisi, tõesid ja tõekspidamisi, mis kirgi üles kütsid, aastatega päris tähtsusetuteks tuhmunud. Nii see peabki olema, aeg on õiglane selektsionäär, temaga pole mõtet vaielda ja vastu hakata poleks samuti tark. Niisuguses rahulikus tagasivaatamise vaimus tahaksingi olla omaette Lilli Prometi raamatutega ja kõnelda sellest, mis mind kõnelema inspireerib.

Olgu ilmaletuleku-ajaga kuidas on, kirjandusse jõudis Lilli Promet päris heledal ajal. Kui asetada tingmärk esimeste raamatute (neid oli kaks) ilmumise kohale, siis need sündisid 1958. aastal. Perioodikas avaldumise aeg nihkub küll tublisti ettepoole, eriti kui arvesse võtta luuletusi. Tõsisem kujunemine prosaistina aga langes juba neisse aastatesse, mida iseloomustavad kirjandusliku mõtte üldine elavnemine ja intensiivsed uute väljendusvahendite otsingud. Aeg ei rutanud enam igale kirjandussetulijale kibekiiresti stampe peale vajutama ja nõnda on ka Lilli Prometi debüütteosed tuntavalt isikupärasemad kui mitmel varasemal noorel prosaistil. Kui «Püha kunsti jüngrites» on veel jälgi eelnenud aastate ülepingutatud sotsiaalsusest, siis «Ainult puhtast armastusest» näib olevat Prometi andelaadi selgemgi väljendaja. «Püha kunsti jüngrid» aga on huvitav kui tähendusrikas sissejuhatus Prometi loomingu mitmete lähteprobleemide mõistmiseks.

Jutustuste kogu «Püha kunsti jüngrid» on pühendatud kunstnik Aleksander Prometi, Lilli Prometi isa mälestusele. Kõige intiimsem suhe on Lilli Prometil jutustusega «Üksi». Poleks õige samastada Miilut kirjanikuga, aga mõningaid kokkupuutepunkte neil ometi on. Kasvamine kunstniku perekonnas ja sealt saadud kunstikalduvused on osutunud Lilli Prometi loomingus üsnagi määravateks. Rohkem kui ükski teine meie proosakirjanik on Lilli Promet seotud kujutava kunstiga. Sellest kõnelevad juba tema raamatutena ilmunud teoste ja üksikpalade pealkirjadki. Reisikirjade kõige põhjalikumad sissevaated on antud kunstist, kujutava kunsti probleemidest ei minda mööda ka «Meesteta külas», «Primaveras» on kunstiküsimustel suur kaal.

REET KRUSTEN

Kuid Lilli Prometi sidemed kujutava kunstiga pole ainult kiindumuslikud. Varased kokkupuuted kunstiga on kujundanud tema maailmatunnetust ja loonud eeldused tegelikkuse omapäraseks interpreteerimiseks. Selles mõttes ulatab jutustus «Üksi» mõnedki kuldseid võtmeid, mis võiksid avada kirjaniku isikupärase ande ja kujutamislaadi salapäraseid uksi. Miilu meenub vanaisa tööd jälgivana, ise maalivana, aga ka Kaspar Üksile osaksaanud vaesust, viletsust ja alandust jagavana. Ta meenub vanaisa uhkust ja protestivaimu omaksvõtvana. Eks ole siin terve kompleks tegureid, mis pidid mõjutama noore inimese arengut teatavates suundades. Konkreetse põhjenduse leiavad siit näiteks tugevad sotsiaalsed rõhuasetused Prometi miniatuurides, mis kujutavad inimest kodanlikus ühiskonnas, eriti rikaste ja vaeste vastandamine mitmesugustes suhetes («Karusmarjakook», «Koera surm», «Hea proua», «Sobimatu teenija»).

Pole muidugi mingi avastus rõhutada, et iga konkreetse kirjaniku puhul tuleks tema isikupärast kõneldes otsida kõigepealt isiku kujunemise tingimusi. Lilli Prometi puhul on need seosed üldiselt teada ja üsna kindlapiirilised.

Mis puutub kujutava kunsti ja kirjanduse suhetesse, siis on Promet ise palju tähendavalt küsinud: «On neil siis suurt vahet?» Ja teisel on ta rääkinud võrdlevalt kirjaniku ja keraamiku tööst. Niisiis osutab kirjanik ise ühele olulisele joonele oma loometegevuses. Küllap pole kunstiliikide omavaheline võrdlemine ka üldisematel alustel võimatu, aga Prometi puhul on siiski tegemist selgesti avalduva isikupärase kalduvusega. Kirjaniku kõrval otsib temas eneseväljendust ka kunstnik, kes oluliselt mõjutab kirjaniku loomislaadi. Kriitika on väga üldiselt kõnelnud Lilli Prometi tugevast visuaalsest maailmatajust. Väevalt on meil praegu ühtegi teist samavõrd tugeva nägemismeelega kirjanikku. Juttu on olnud värvigammast, mis sillerdab Prometi loomingus erksamana kui paljude teiste omas, ja detailist, mis on nii võimas, et «kui L. Promet just tahab, võib ta mõelda ning kujutada ainult detailide abil» (H. Puhvel). Nende võimete kogusummana tajume Lilli Prometi loomingut meeldejäädvalt pildilisena, tema kujutatud inimesed on alati väliselt iseloomustatud kas mõne karakterse poosi või liigutusega, riietuse, soengu või ümbritseva interjööri kaudu. Miniatuuride mõte avaneb päris sagedasti piltsituatsioonide vahendusel; sel vahendusel peab selguma ka karakterite sisemaailm. Kui mõelda huupi valitud miniatuuridele «Karla», «Sakslane» või «Mater dolorosa», siis oi kui palju on neis öeldud inimeste olemuse kohta välise kirjelduse, välisportree, interjööri või looduspildi kaudu! «Mater dolorosa» on ainult paar lauset dialoogivormis, kõik muu on pilt. Muidugi on neil paaril lausel suur tähendus, ent kui kõnekas on pilt ise! Võrreldes Lilli Prometi miniatuure Erni Krusteni omadega, on loomelaadi erinevus väga selge, kuigi taotlustes võib olla palju ühist. Krusten püüab jälgida esmajoones inimese sisemaailma dünaamikat ja tema miniatuuride idee väljendub emotsioonide ning mõtete kaudu, välised asjaolud on ainult fooniks, mille tähendus konkreetsetel kujul ei ole nii funktsionaalne. Promet juhib, vastupidi, välise detailide, situatsiooni ja pildi kaudu ideele ja emotsioonile. Ühe lähenemisviisi inimesele on vahetu, teisel vahendatud, otseku astmeline.

Kas pole sel kombel astmeline ka retseptiooniprotsess kujutava kunsti puhul? Kõigepealt pilt, selle vastuvõtmine ja kaemuslik mulje, siis alles minnakse üle mõtte- ja emotsiooniastmele, s. o. realiseerub pildi esteetiline tähendus. Tundub, et need paralleelivõimalused kinnitavad veel kord kunstniku ja kirjaniku koostööd, mis ongi Lilli Prometi andelaadi isikupärasuse alus.

*

Ükskõik missugune olekski ühe või teise kirjaniku kujutamislaid, ikka on sellel omad tugevamad ja nõrgemad küljed, mis erinevas rakenduses avalduvad erinevalt. Lilli Prometi miniatuuride erksat kujundilisust ja meeleolurikkust ning värvide intensiivsust tunnustas kriitika õige üksmeelselt. Miniatuuride pitoreskne teostus mõjus 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate algul kui midagi väga uut ja värsket. Romaani «Meesteta küla» puhul tekitas seesama kujutamislaid arusaamatusi ja eriarvamusi. Ma ei räägi nendest, mis puudutasid elu ja kunstitõe vahekorda ning olid järjekordse romaanivõistluse skandaali põhjustajateks. Või «Edasi» vaidlusest, kus arutati tõemeeli, kas Anka ümberkasvamine (!?) on ikka veenev, või kuidas küll võideti sõda niisuguste inimestega nagu Prometil «Meesteta külas». Huvipakkuvam on see, kuidas reageeriti romaani omapärasele kujutamislaidile. Mingil moel on vististi ka ülalnimetatud nonsensid seotud «Meesteta küla» traditsioonilisest ootamatult erineva elukujutusega.

K. Kääri iseloomustas «Meesteta küla» tabavalt (kasutades jällegi Lilli Prometi puhul nii sagedasti pruugitavaid terminoloogialaene kujutava kunsti vallast), nimetades teost mosaiikseks ja samal ajal graafiku käega kirjutatuks. Siiski jäi romaani kohale hõljuma nagu kahtlus, et niisugune tehnika ei õigusta ennast, ei luba küllaldaselt üldistada ega kontsentreeruda. Praegu suhtuksid kõik, nii lugejad kui kriitikud, analoogilise laadiga teosesse palju leebemalt, seda on mitmed faktid kinnitanud. Oleme harjunud mitmesuguste stiilidega mitte ainult kirjanduses, vaid ka teatrilaval, muusikas ning kujutavas kunstis.

Tagantjärele on muutunud ka suhtumine «Meesteta küllasse», mis võib ju küll meeldida või mitte meeldida, aga on siiski vaieldamatult tugev kirjandusteos. Ilma selle romaanita oleks meie proosakirjanduses lünk sees. Poleks romaani tagalaelust sõja ajal, poleks seda erinevate, kuid ühesugustes tingimustes lihvitud inimeste galeriid ega üldistust aegade-tingimuste tähenduslikust mõjust. Poleks meistrisulega loodud Ganejevit ja Ankat, kelle satiiriliste portreede sotsiaalne kaalukus pole seniajani kadunud ega kao niipeagi mitte. Nüüd, kus on ilmunud juba kirjaniku teine romaan «Primavera», millel on olemuslik samasus «Meesteta küllaga», võib küll kinnitada, et ka nõnda on võimalik kirjutada suure üldistusjõuga ja kunstiliselt mõjuvaid teoseid.

Ent samavõrra on äratuntav seegi, et teatavad piirid on kirjanik oma laadiga endale siiski seadnud. Ei oska arvata, kas Promet on kunagi tahtnud väljuda elunähtuste jälgimise tabavast, pisut impressionistlikust põgususest, piltide, meeleolude ja hingeseisundite fikseerimisest kiires vahelduvuses. Suuri süzeelisi kompositsioone pole Promet harrastanud. Ka mitte tegelaste pihtimuslikke monolooge või pikka süvenemist nende siseelusse. Lugeja peab ise aimama, ise kujutlema ja ise mõtlema, lähtematerjali on külluses, pealegi väga huvitavat. Aga mõnikord tahaks ikkagi, et kirjanik rohkem ise ütleks.

Minu meelest on Lilli Prometi kujutamislaidi närvikeskus karakteriga suhtlemises. Miniatuuris või novelletis, kunstmuinasjutus või kinojutustuses rahuldab ja on ootuspäranegi karakteri napp, ent olemust täpselt fikseeriv esitus, hingeseisundi avamine või hetkeline valgustamine mõnest ootamatust küljest. Pikemate proosavormide puhul tekib aga vastupandamatu soov tegelasest veelgi enam teada saada ja üle pääseda sellest kunstikavatsuslikust barjäärist, mille tekitab katkendlik, esemetest, interjööri, soengust, riietusest, poosist ja sajast muust olulisest üksikasjast vahendatud karakterikujutus. Mitte et see poleks huvitav. Lilli Promet kujutab inimesi alati huvitavalt, tema poolt kujutatud tüüpide hulk on väga mitmekesine. Prometi jaoks pole lihtsaid inimesi, ka väliselt kõige krobelisemates ja tuimemates on kirjanik avastanud ja näinud helgemaid või vähe-

malt mõista tahtmist tekitavaid jooni. Suhtumine kujutatavasse on alati olemas ja tuntav, kuigi kriitikas on avaldatud ka vastupidiseid väiteid. Eetiline hoiak on Prometi loomingus väljendatud tugevamini kui tavaliselt arvatud. Jeemel, Abdulla, Sven Lutsar ja mõned teisedki «Meesteta külas» on antud õige selge eetilise hinnanguga. Meisterlikult ja samavõrra selge hoiakuga on kujutatud Ganejevit ja Ankat. Erinev on kirjaniku suhtumine Sitskade perekonda, keda ta kergelt naeruvääristab ja samal ajal ka mõista püüab. Kõigi nende tegelaskujude puhul ei teki minu meelest ka mingit probleemi. Probleem tekib ja sõltub eeskätt karakteri funktsioonist teoses. Mida kandvam osa on karakteril, mida suurem on tema ideeline koormus, mida raskematesse konfliktidesse või olukordadesse ta satub, seda enam peab lugeja teda tundma. Meile tundmatu või vähe tuntud inimese traagika liigutab ka südant vähem. Mida lähedasem ja tuntum on inimene, seda sügavamini talle kaasa elame. Puudujääk tekib näiteks Kristiina juures, kes rohkem kui teised tegelased juhib romaani mõttelist arengut. Midagi analoogilist on tunda Saale puhul jutustuses «Tütarlaps mustas» ja Saskiast «Primaveras» tahaks väga ja väga veelgi rohkem teada. Kirjanik on andnud erakordselt huvitavaid ja huvitavas hingeseisundis asuvaid karaktereid, aga ta keeldub ületamast teatud piiri nendele lähenemisel. Muidugi, kui see piir oleks ületatud, oleksime ilmselt saanud hoopistükkis teise teose, niivõrd paljutähenduslik võiks olla see samm. Kas see oleks õigem ja mis sellest välja oleks tulnud, ei tea. Aga ma püüan kokku võtta pisut muljeid, mis tekkisid «Primaverat» lugedes sellelt seisukohalt. Fevroniaga on asi korras, see on meie uema kirjanduse üks ilmekamaid, suure üldistusjõuga, väga iseloomulikku sotsiaalset tüüpi koondav karakter, kes on joonistatud kõige väljapaistvama prometliku eredusega, kõigi temale omaste kujutamisevõtete meisterliku rakendusega. Keerulisem on lugu Saskia ja Märteniga. Nende traagiline armastus, mille piinavat, rasket pinget otse südamega tunned, on hajutatud turismiseltskonna askeldustesse, muuseumide, väljakute, linnade ja kõige muu vaatamisväärse nägemisest saadud muljetesse. Nõnda see just võiski olla tegelikkuses ja mõistetav on ka selle fooni tähendus, sellest foonist hargnevad mõtteparalleelid ja algatused, mis viivad mälestuste, inimkonna ajaloo ja kogemuste juurde tuleriitadest kuni krematooriumiahjude ja gaasikambriteni. Saskia—Märteni suhete katkendlikkus kunstivõttena aitab tõsta nendevahelist pinget, mis kandub üle ka lugejale. See, mis on Saskiast ja Märtenist teada, mõjub ehtsalt ja loob, eriti Saskiast, omapärase karakteri. Kõige hinnatavam on Saskia läbinisti naiseliku olemuse, armastustunde arengu puhtnaiselikkuse, emotsionaalsuse ja kõikehaaravuse kujutamine. Kes võikski sellest paremini kirjutada kui naine ise? Samal ajal on nii selgesti tuntav Saskia partneri mehelik mõistuspärasus, mis päriselt ei kao ka armastuses. Saskia ei mõista, kuidas võib Märten raisata nende väheseid päevi, ei saa aru, miks Märten ei otsi võimalusi kahekesiolemiseks nagu tema ise. Ja Märten võtab Saskia loobumis- ja äraütlemisjuttu lõplikuna, püüdmata midagi muuta. Aga ometi räägivad naised nii mõnelgi juhul selleks, et kuulda ümberveenmist ja saada uusi tõendusi armastuse tugevusest. Kas niisugune oletus peab paika Saskia puhul, selles ei või olla päris kindel. Saskia ja Märteni minevik on liiga keeruline olnud ja Saskia püüab endale sisendada, et tal pole enam jõudu uute teede käimiseks. Aga kuidas saab ta hakkama vanade teedega, seegi on omaette küsimus, kui silmas pidada puhkenud tunnete intensiivsust ning meeleheitlikku lahkumist Moskva lennuväljal.

«Primaveras» on Promet kujutanud keerukamat inimsuhete kompleksi kui kunagi varem. Ja võib-olla on Promet selles romaanis seisnud oma kangelannale

lähemal kui iial enne. Just sellepärast küsab nii hirmsasti kujutlema, mis oleks saanud romaanist siis, kui see oleks keskendatud Saskia—Märteni loole, kui oleks püütud mõlemat veel sügavamini avada, neile sammuke lähemale astuda. Selle nimel oleksin heameelega nõus loobuma Itaalia-reisi muljetest ja rongivestlustest, mis on ju omaette huvitavadki lugeda, aga (minu jaoks) siiski ainult olulisema üleliigsed vahendajad ning hajutajad.

*

Tõelise eesti nõukogude armastus- või perekonnaromaani autorina kujutlen ma praegu küll kõige lootusrikkamas valguses Lilli Prometit. Ma ei tea, kas kirjanik ise on iial niisugusele romaanile mõtelnud või kunagi mõtleb, on tal selle vastu huvi või mitte. Kunstlikult siin huvi äratada ei saa, kuigi, jah, see romaan meil veel puudub ja vaja oleks seda väga. Miks usun ma oma unistuses Lilli Prometisse? Esiteks sellepärast, et ta on naine, kellele miski naiselik pole võõras, kes sügavalt tunneb naise muresid ja probleeme elus. Seda tõendavad Prometi loomingus erinevatest kihtidest, erinevas vanuses, erineva haridustaseme ja ellusuhtumisega naiskujud. Jutustuses «Kes levitab anekdoote?» antakse nii eluliselt mitmekesine tüüpide rida, et usud selle olevat lõppematu ja ammendamatu. Teiseks sellepärast, et Lilli Promet on täiesti vaba naiskirjanikele sagedasti omasest elutunnetuse piiratusest või erapoolikusest. Kirjanduse ajalugu kinnitab, et enamasti on naiskirjanikud armastusest ja perekonnast kirjutades naises ikka vaest kannatajat näinud, halemeelselt kurtunud ja mehi jõudumööda tõrvanud. Lilli Prometi puhul seda karta pole. Kolmandaks sellepärast, et Lilli Promet on ka kirjanikuna kõige paremas mõttes naiselikuks jäänud. Näen seda eeskätt armastusepsühholoogia kujutamises ja suhtumises lastesse. Mõlemad on Prometi loomingus küllaltki olulised momendid. Programmilisena, kirjaniku ideaali sisaldavana mõjub miniatuur «Roosast kübarast», mis kannab pealkirja «Armastus». Miniatuuris kõneldakse kahest eakast inimesest, kes on suutnud hoida oma tundeid närtsimatutena. Naine ootab meest koju, see tuleb, palitunnõbi küljes üllatuspakike. Pärast seda, kui jutustaja on näinud neid vastamisi seismas ja uskunud tulemas suudlust, öeldakse: «Nad ei suudelnud. Nad haarasid teineteise käed ja seisid nagu armunud noored, kes pole astunud veel üle häbelikkuse joone.» Ja veidi allpool: «See hetk ületas kõik mu kujutlused armastusest.»

Selles miniatuuris väljendatud tunnete karget ilu on Promet kaitsnud kõigis oma järgmistes teostes. Mitte et Promet poleks kujutanud armastuse teisi ilminguid või et tema loomingus puuduksid uemas kirjanduses nii moesolevad voodistseenid. Ka neid on, aga nende mõte on hoida ja kaitsta armastust kui suurt ja püha tundmust, kui hingede lähedust enne kõike muud. Taneli ja Paula kogemus jutustuses «Tütarlaps mustas» veenab mõlemat, isegi pimesi Tanelit jumaldavat Paulat, kui tühi ja mõttetu on füüsiline lähedus ilma hingeliseta. Iseloomulikud armastuse kujutamise seisukohalt on «Kes levitab anekdoote?» ava- ja lõpuluug. Kogu Anna-Mai olemus ja kirjaniku suhtumine temasse on põhimõtteliselt erinev esimeses ja viimases. Max Valteri armukesena on Anna-Mai sübariitlik oleskleja. Eralt puhas ja tõeline armastus muudab Anna-Mai moraalselt terveks ja kogu olemuselt sümpaatseks.

Lilli Prometi suhtumine lastesse on hell, on sageli inimväärtuste mõõdupuuks. Väikese Triinu saatus «Meesteta külas» on andnud selle romaani emotsionaalsemaid lehekülgi. Emaarmastus ja ematunded on rõhutatult esile tõstetud Tilde

puhul, Saskia—Märteni traagikas on eriline koht lapse surmal. Kuid ka humo-ristlikke lugusid lastest on Prometil. Need võiks koondada pealkirja alla «suurtele väikestest», ja mõned neist on targa pedagoogilise ivaga, mille konkreetne tagapõhi näib olevat isiklik kogemus.

*

Kõigi teiste Lilli Prometi teoste seas on meeltesse eriti kinni jäänud «Taputilgake». Mäletan siamaani selle kunstmuinasjutu lugemist, kuigi sellest ajast on nüüd möödas rohkem kui kümme aastat. «Taputilgake» on harmooniline ja täiuslik ning tundub kirjaniku andelaadiga olevat parimas kooskõlas, mida ilma reservatsioonideta ei saaks öelda kõigi teiste muinasjuttude kohta. «Muistse jahiloo» ja «Kolme piiga kosjade» rõhutatud, koloriiti toonitav jämedakoelisus on vägivaldne ja Prometi kirjanikunatuuri arvestades pisut üle pingutatud. Sellega ei taha küll väita, nagu oleks Promet ühekülgselt õrnluuriline anne, võimetu kujutama elu tumedamaid värve. Aga nendegi nägemises on Prometil oma stiil, millega eelnimetatud kaks muinasjuttu tekitavad dissonantse.

«Taputilgake» meenutab Anderseni lüürilisi muinasjutte. Prints Heldmuti, Taputilgakese ja Nicolina sümbolsete karakterite kaudu avaneb muinasjutu sügav mõte, üle aegade kehtiv õnne ja elu tõeliste väärtuste otsimise probleem. Ei ole see ju iseenesest uus idee, aga kujunduslikud vahendid on leitud omapäraselt ja moodustavad kunstilise terviku. Kui palju poeetilisi pilte ja kujundeid on selles muinasjutus! Taputilgake, kes kahaneb ja kasvab vastavalt sellele, kuidas teda armastatakse, erutavalt antud looduspildid lossiaias, õitsev viirpuid, mitmekesised meeoluvärjundid, surnud kuninga paljutähendavalt noor nägu... Väga värskena mõjus see muinasjutt omas ajas ja meeldiv on seda lugeda tänapäevagi kirjanduslikus kontekstis.

*

Lilli Promet on kirjanik, kelle puhul pole kunagi saadud kõnelemata jätta vormiotsingutest, vormivärskusest ja vorminõtkusest. 1958. a. hoiatas E. Männik noort kirjanikku isegi stiilivõtetega poseerimise eest. See tõendab vaid, kui vähe oli 50-ndatel aastatel üldse tegemist stiiliprobleemidega. Võiks koguni öelda, et kujundi-, stiili- ja sõnavärskuse küsimused tõstis meil päevakorrale Lilli Prometi looming. Ma ei näe mitte kedagi teist, kes neil aastatel ja veel hiljem oleks nii suure tähelepanuga suhtunud oma teoste väljenduslikku külge. Sõjajärgsete aastate proosa oli sageli kidakeelne, normeerivate ettekirjutuste tõttu vaesestus teoste väljenduslik külge nagu sisugi. Ei vaja selgitamist, kui oluline oli neis tingimustes vormi ja stiili tähenduse praktiline näitlikustamine. Lilli Prometi poolt eelistatud proosa pisižanrid sobisid selleks ka kõige paremini. Enamasti väga lihtsate elunähtuste sügav üldistamine sai võimalikuks ainult tänu oskuslikult ja täpselt leitud kujunditele ning tabavale sõnavalikule. Miniatuurid panid mõtlema sellele, kui võimas on kunstis teostuslik külge — ja see on Prometi suur teene meie proosale, mille nimel võib andeks anda ka pisikesed ülestiliseerimised, kui neid kellegi arvates peaks mõnedes miniatuurides leiduma.

*

REET KRUSTEN

Iga kirjanik väljendab oma põlvkonna kogemusi ja elutähtsaid probleeme. Sõltub isikust, missugusest küljest ja missugusel määral seda tehakse. Rõhuasetused võivad olla vägagi erinevad. Võrreldes mõttes Lilli Prometit tema põlvkonnakaaslaste P. Kuusbergi, V. Grossi või J. Smuuliga. Igaüks neist on aega ja sündmusi, mis nende kõigi jaoks on olnud ühed, kujundanud vastavalt oma isikule, oma huvipiirkonnale, oma laadile. Esimesel pilgul näivad V. Gross ja P. Kuusberg olevat L. Prometiga võrreldes sotsiaalselt probleemikamad, sest nende loomingus on sotsiaalne otsesemaks uurimisobjektiks ja otsesõnalisemas kujutuses kui Prometil. Oma kujutamisaadist sõltuvalt pole Prometil küll kalduvust põhjalikku ja mitmetahulist analüüsi nõudvateks probleemteosteks, kuid tema pikemate ja lühemate proosateoste sotsiaalne kaalukus on vaieldamatu. Selle väljendusala on aga palju intiimsem kui näiteks P. Kuusbergil ja V. Grossil. Võiks isegi öelda, et Promet läheneb oma proosateostes lüürika traditsioonidele. Ikka ja jälle lähtub ta inimesest ja nendest mõtetest ning elamustest, mida aeg inimeses esile kutsub. Need ei pruugi olla kes teab mis suured ja tähtsad mõtted või teisenemised, millele Promet tähelepanu keskendab. «Meesteta küla» arvukas tegelaskond on kujutatud peamiselt eluoluliste ja puhtisiklike seikade kaudu, mis peegeldavad ajastut, Takmaki küla konkreetseid olusid ja kõikides inimestes toimuvaid ellusuhtumuslikke nihkumisi. Kokku kujuneb üldistus, mis vastab kirjaniku kogemusele ja väljendab ajajärgu olulist tõde.

Prometil on miniatuure, mis vaatavad elunähtustesse sügavamale kui mõni pikk romaan. Valguse erakordselt tugev koondamine mõnele tegelasele või detailile on ka teatrikunstis levinud võte. Sedasama teeb Lilli Promet, kes tunneb valguse ja varju kontrasteid mõjukat kõnet. Tõepoolest, kontrast on paljude Prometi miniatuuride ja ka pikemate tööde põhiliseks kujundusvõtteks, inimlike väärtuste ja sotsiaalsete nähtuste avamise võtmeks. Palju kordi esiletõstetud «Sakslane» on siingi sobivaks näiteks. Ja jällegi tuleb korrata, et Prometi sotsiaalsus avaldub kõige sagedamini tema tegelaste isiklike elamuste sfääris.

Ka «Primavera» peategelaste lugu on selle väite kinnituseks. See, kuidas sõda ja fašismi kuriteod on olnud ja jäävad saatuslikuks Saskia ja Märteni isikliku elu intiimsemaks avaldustes, sümboliseerib nende nähtuste otsekui radioaktiivse kiirguse läbistavat toimet inimkonna elus. Inimsus on alandatud ja solvatud juba ainuüksi teadmisesest, mis on toimunud, ja inimsuse nimel ei tohi toimunud unustada. Nii on inimkond moraalselt väljapääsmatus olukorras nagu Saskia ja Märten oma armastusega, millel on sügavad varjud. Märteni ja Saskia armastus kannab endas romaani sotsiaalsete probleemide olulist osa.

*

Naised ei paista tavaliselt silma satiirikutena, kuigi üks paremaid nõukogude satiirimeistreid on leedulanna Žilinskaite. Lilli Prometist ei saa kõnelda kui satiirikust, küll aga on võimalik kõnelda tema ande ühest tahust — huumorist, mis tihti peale teravdub satiiriks. Kõige tõsisem ja naljavaesem on «Püha kunsti jängrid», kuigi nimijutustuse sünnipäevapeo ja «Lugu Mekast» kohvikuseliskonna kujutamisel on Promet vaimukas ja teravmeelne. Pehme huumor sugeneb Prometi loomingusse lehekülgedel, mis on kirjutatud lastest. Peale miniatuuride leidub lastega seotud huumorit «Ühe suve akvarellides», «Meesteta külas», loos «Tütarlaps mustas». Muidugi on neil südamlikel piltidel ka oma tõsisem funktsioon — rõhutada ja esile tõsta ühe või teise tegelase olemust. Eriti selge on see «Ühe suve akvarellides», kus stseenid Kelli Juula sipsikutega kriipsutavad alla Matilde elu tühjajooksmist.

Satiiriliseks muutub Prometi sulg enamasti siis, kui tegemist on nõmeduse ja kunstivõhiklusega, konjunktuurluse või lihtsalt inimliku madalusega. Satiiriline alltekst kõlab mitmest «Krimmi sinise tuju» miniatuurist ja muinasjuttudest. Satiirilisel antud tegelasi kohtame «Meesteta küla», «Kes levitab anekdoote?» ja «Primavera» veergudel. Isegi ühe läbini satiirilise jutu on Promet kirjutanud. See on seni ainult «Loomingus» avaldatud «Kindrali hauasammas», kus kirjanik õige teravalt naeruvääristab printsiibitust ja rumalust ning seda osavalt ära kasutavaid kunstiprofaane.

*

Missugune võiks olla Prometi loomingu ja tegeliku elu vahekord kirjandusliku fantaasia seisukohast? Muidugi on see küsimus, millele vastata püüdes võib teha ainult oletusi. Ima pikemalt mõtlemata liigitaksin Prometi nende kirjanike hulka, kellel on kujutluse osa ülekaalus, on määrav ja olulisem kui konkreetne eluline materjal. Võrdlen Prometi sillerdavat kujundi- ja värvirohkust tahtmatult Gailitiga, kelle meeletu fantaasia ometi on tõsielulistele sündmustele toetunud oletatavast hoopis rohkem, kelle tegelaskujudel on teadaolevaid prototüüpe. Ka Prometi novellettide, miniatuuride ja romaani aluspõhjaks on olnud konkreetne eluline materjal, teisiti see ei saakski olla. «Imelikus raamatus» räägib kirjanik ise tsükli «Vega, punane lill» saamisloost. «Ühe suve akvarellide» põhioonis on saadud rannakülalt, mis maastikupildi järgi on äratuntavgi. Aga ikkagi on Prometi loometöös konstruktiivne fantaasia erilisel kohal. See kaasneb inimeste ja elu sügava tundmisega. Oleks võimatu sisustada karakterite psüühikat nii virtuooslikult nagu näiteks «Kes levitab anekdoote?» kaleidoskoopilises kirevuses, kui ei tuntaks eri rahvakihtide elu ega osataks neisse sisse elada. Teiselt poolt on Prometi kujundavale fantaasiale mõnikord vaja ainult väikest, hetkelist tõuget, et sünniks novellett või miniatuur. Ja see tõuge ei tarvitse mitte alati tulla otseselt elust, vaid võib pärineda ka mõnest nn. sekundaarsest allikast — kunstiteosest või kirjasõnast. Siiski on Prometi kõige tugevamad teosed sündinud elulise kogemuse vahendusel. Sama kehtib ka karakterite kohta.

*

Võib kirjutada lühidalt, võib kirjutada pikalt, ialgi ei suudeta ära öelda kõike. Võib-olla on see isegi parem, et kõik pole sõnadesse vormitav. Vähemalt on see olnud juubilari enese printsiip, kui ta jätab oma loomingu lugejale nii lahedasti võimalusi ise juurde mõelda, arvata ja fantaseerida. Ühte tahaksin veel öelda. Mõtlesin eesti kirjandusloo peale ja meelde tulid aina meie suured naisluuletajad, aga ei ainustki päriselt naisprosaisti. On ju küll neid, kes on mitme hea proosaraamatuga esinenud, aga naiste põhiala meie kirjanduses on olnud siiski luule. Silmapaistev naisprosaist nõukogude eesti kirjanduses — kui igapäevaselt ja ametlikult see kõlab. Aga see on tõde, ja tõde on alati kaunis. Lilli Promet on prosaist, kelle loominguata eesti proosakirjandus oleks tunduvalt vaesem, oleks nüüd juba raskesti kujuteldavgi.

EESTI RAAMATUAJALOO PROBLEEME

Eestikeelse «Käsi- ja koduraamatu» 1656. aasta väljaande eessõnas kirjutati: «Nüüd on möödunud juba 100 aastat [sellest ajast], millal Lutheri katekismus kadunud auväärse Tartu eesti õpetaja härra Franz Witte poolt eesti keelde ümber pandi ja auväärse härra Johann Schnelli poolt [— — —] Lüübeki linnas trükiti.» Sedasama korrati ka 1715. a. ilmunud põhja-eesti-murdelise Uue Testamendi eessõnas.

Kui aga 1898. aastal uuesti avaldati Joachim Rossihniuse poolt 1632. a. väljaantud katekismus ning samal aastal trükitud evangeeliumid ja epistlid, pani toonane väljaandja Villem Reiman kõik sellelaadsed teated kahtluse alla. Ta toetus sealjuures Heinrich Stahli ja Christian Kelchi küllaltki autoriteetsetele andmetele, et pastoritel ei olnud mingisugust trükitud käsiraamatut, vaid nad kasutasid üksteiselt ära kirjutatud «scharteekisid» või kontsepte (vt. Verh. d. GEG, XIX).

Nõnda siis oleksime oma eesti raamatu 300 aasta juubelit pidanud 1932. aastal, kui 1929. aastal ei oleks endise Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogus avastatud 11 lehefragmenti 1535. a. Wittenbergis trükitud nn. Wanrardi ja Koelli katekismusest. Seepärast ei tähistatudki 1932. aastal eesti raamatu 300-aastaseks saamist, vaid eesti raamatu 400-nda sünnipäeva auks kuulutati 1935. aasta raamatuaastaks.

Nüüd seisame uue juubeli ees. Ja jälle on probleem: mida võtta aluseks?

1960. aastal korraldati Tallinnas suur eesti raamatu näitus, mis oli küll pühendatud Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi 20. aastapäevale, märkis aga oma väljapaneku ulatusega ühtlasi eesti raamatu 425. aastapäeva, kuigi sellest ei räägita sel puhul ilmunud mahukas kataloogis («Eesti NSV raamat 1940—1960». Näituse kataloog. Tallinn, 1960).

Võib-olla oli heagi, et näitus sel kombel teoks sai, sest selleaegsete nõrkade kontaktide tõttu ei teadnud me veel, et Wanrardi ja Koelli esimese eestikeelse raamatu positsioon oli juba kahtluse alla seatud. Nimelt oli Wilhelm Jannasch oma 1958. aastal ilmunud teoses «Reformationsgeschichte Lübecks 1515—1530» ära toonud andmed Liivimaa rahvaste keeltes trükitud luterlike raamatute kinnipidamise ja hävitamise kohta Lüübekis 1525. aastal. Eestis sai see fakt rohkem tuntuks Paul Johanseni artikli kaudu ajakirjas «Zeitschrift für Ostforschung» 1959, Heft 4., mille separaadid meile jõudsid.

Ja taas seisame küsimuse ees: kas uskuda või mitte? — Kas eesti raamat (eestikeelne raamat) saab 450-aastaseks juba üsna varsti, 1975. aastal või kümme aastat hiljem?

Lüübeki toomdekaan Johannes Brand kirjutab oma protokoll- või päeva-raamatus, et Lüübeki senat (magistraat) laskis aresti alla panna vaadi, mis oli täis luterlikke raamatuid livoonia, läti ja eesti keeles (*vos plenum libriſ lutte-*

ranis, eciam missis in vulgari liuonico, lettico ac estonico...). Ja edasi järgneb otsekui kriminaallugu sellest, kuidas kaupmees katsus vaati siiski välja viia, kuidas teda taga aeti, kinni püüti ja kuidas raamatud lõpuks hävitati.

Niisiis oli raamat olemas. Aga me ei tea selle raamatu tiitlit. Uurijad (W. Jannasch ja P. Johansen) on arvamusel, et need olid Lutheri «Saksa missa» ja «Ristimisraamatuke». Ent keegi ei tea kindlalt öelda, kas läti- ja eestikeelsed raamatud olid eraldi või oli üks raamat paralleeltekstiga. Eri küsimus on, mis tähendab «liuonico». P. Johansen arvab, et tegu on liivi keelega, läti raamatuajaloolased aga, et «liuonico» all tuleb mõista Liivimaal kasutatud alamsaksa keelt. «Vulgari» sõna «liuonico» ees näib andvat õiguse P. Johansenile, sest vaevalt oleks Lüübekis, kus samuti kasutati alamsaksa keelt, selle keele kohta öeldud «vulgari». See on väga tähtis liivi rahva ja keele seisukohast, kuigi antud juhul siiski mitte peamine meie jaoks.

Peamine on küsimus, kas võime alustada oma trükitud raamatu ajalugu raamatuga, mille pealkirja, sisu ja kujundust me ei tea. Kui me aga ei pühitse 1975. aastal oma raamatu 450. a. juubelit, kas siis 1985. aastal pole juba hilja? Olgem optimistid ja lootkem, et 1525. aastast pärit raamat kord siiski leitakse, nagu leiti Wanradti ja Koelli katekismuse fragmendid.

Seekord on probleem ühine lätlastega, ja neile on asi ehk tähtsamgi, sest meile tähendab see ainult kümnet aastat, neile kuutkümmet. Nende esimene omakeelne raamat oli seni 1585. aastal Vilniuses trükitud katoliku katekismus.

Ja veel üks küsimus: lätikeelne katekismus on leitud, samal ajal trükitud eestikeelset aga seni leitud ei ole. Kuivõrd ja kuidas saame sellest oma raamatuajaloo rääkida? Me teame kindlasti, et ka eestikeelne katoliiklik katekismus trükiti Vilniuses 1585. aastal, et selle trükkimist organiseeris sama mees, kuulus jesuiit Antonio Possevino, et tõlge koostati Tartus jesuiitide kolleegiumis, tõlkija oli Thomas Busaeus ja ilmselt abistasid teda tõlkimisel seminari õpilased, kelle hulgas oli ka eestlasi.

Edasi: kas võime lätikeelse katekismuse analoogia põhjal öelda, et see oli Petrus Canisiuse katekismuse tõlge? Ja, mis eriti oluline, kas see oli — vastandina kõigile teistele vanematele eestikeelsetele raamatutele, mis olid paralleeltekstiga ja saksakeelse tiitliga — ainult eestikeelne, nii nagu oli lätikeelne katekismus, milles ainult tiitli esimesed sõnad «Catechismus catholicorum» on ladina keeles, edasi aga on kõigil seitsmekümnel sedeetsleheküljel ainult läti keel. Kas meie oma oli samuti sedeetsformaadis?

Paistab, et kirjanduse ajaloos on asja kergem otsustada. Raamatuajalool on oma spetsiifika, siin peaks nagu tingimata raamatut nägema.

RAAMATUAJALUGU JA KIRJANDUSE AJALUGU

Kui kerkis teravamalt päevakorraale eesti raamatuajaloo koostamine, oli neid, kes ütlesid: meil on juba kirjanduse ajalugu, milleks siis veel raamatuajalugu? Ja vaadeldes 1965. aastal ilmunud «Eesti kirjanduse ajaloo» I köidet, võiksime sellega peaaegu nõustuda. Siin on käsitletud kõiki kuni Faehlmannini (*incl.*) ilmunud eestikeelseid raamatuid ja pisut enamgi: räägitakse ka mõningatest Eestimaal ilmunud või Eestit käsitlevatest võõrkeelsetest raamatutest, nagu balti kroonikad (lk. 91—104), J. H. Rosenplänteri «Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache» (lk. 329—333), Faehlmanni müüdid (lk. 492—500) jt. Juttu on ka raamatuturust, trükikodadest, raamatu välisusest.

VOLDEMAR MILLER

Siin nagu ei olegi palju lisada. Tuleb ainult muuta rõhuasetust, vähendada sisulise (kirjandusliku) külje käsitlust, tuua süstemaatilisemalt välja spetsiifilised, raamatuajaloo seisukohast olulised jooned.

Ka «Eesti kirjanduse ajaloo» II köide haarab peale otseselt ilukirjanduslike raamatute mõningaid õpikuid ja populaarteaduslikke väljaandeid. Juba täiesti välja jäävad aga I köites olulist osa etendanud usuline kirjandus, juriidiline kirjandus, suurem osa kujunema hakkavast populaarteaduslikust kirjandusest, tarbekirjandus. Ilmunud raamatute hulgast leiab käsitlemist väiksem osa.

See tendents süveneb järgmistes köidetes. III köites kõneldakse juba vaevalt 20 protsendist ilmunud raamatutest, edasi tõenäoliselt veel vähem.

Väliselt jääb «Eesti kirjanduse ajalugu» lugedes niiviisi mulje, nagu oleksid ilukirjanduslikud raamatud varem moodustanud raamatutoodangus peamise osa. Aga see mulje on väär. Peaaegu vastupidi — mida väiksema osa üldises raamatutoodangus moodustab kirjandus tänapäevases mõttes, seda ulatuslikumalt haarab kirjanduse ajalugu kogu raamatutoodangut, sest kuni diferentseerumine ei olnud veel toimunud, loeti kirjanduseks kõik: katekismus, jutluseraamat, aabits ja kalender, kubermanguvalitsuse ametlik teadaanne ja juhuluuletus.

Niisiis, kui «Eesti kirjanduse ajaloo» vanem osa võib mõningal määral asendada ka raamatuajalugu, siis ei tulene see ilukirjanduse suurest osatähtsusest üldises raamatutoodangus, vaid pigem vastupidisest.

Nagu kirjanduse ajalugu, nii ei saa ka ükski teine kultuuriloo haru, ka mitte kultuurilugu tervikuna asendada raamatuajalugu. Igaüks neist jätab midagi käsitlemata. See midagi on esiteks raamatute tootmise ja raamatuturu üldine olukord, selle arenemine koos kvantitatiivsete (arvuliste) näitajatega, teiseks raamatu kui iseseisva kultuurilise ja majandusliku, kunstilis-kujundusliku objekti käsitlemine tema ajaloolises arengus. Raamatuajalugu tervikuna moodustab olulise komponendi üldises kultuuriajaloo ja aitab mõista ning lahendada arengu paljusid aspekte. Oma osa on tal kindlasti ka üldise sotsiaalse ja majandusliku arengu käsitluses.

RAAMATUAJALUGU JA RAAMATU TOOTMINE

Raamatu tootmine koosneb väga paljudest tsüklistest. Esimene, autoripoolne tootmistsükkel leiab ilukirjanduse osas küllaldast käsitlemist kirjanduse ajaloos. Edasised toimetamise, kirjastamise, trükkimise (paljundamise) ja levitamise (kaubastamise) tsüklid jäävad aga spetsiaalse raamatuajaloo objektiks. Nende õige mõistmine ja käsitlemine on küllalt oluline ka kõigi teiste raamatuga seotud arenguprotsesside mõistmiseks.

Raamatu tootmine on teinud läbi pika arengutee, alates individuaaltootmisest kuni massilise ja tööstusliku tootmiseni. Algul kirjutas autor raamatu ise käsitsi valmis, siis tulid juurde paljundajad-ümberkirjutajad, hiljem järgnes paljundava vaheastmena juba trükikoja tööstuslik kompleks. Samal ajal hakkasid raamatu tootmisele kaasa aitama või seda takistama toimetamise, kirjastamise (finantseerimise), kaubastamise ja ka tsenseerimise ning selle kaudu tõkestamise ja hävitamise tsüklid.

Ühestiki neist ei saa mööda minna, kui tahame saada enam-vähem täielikku ülevaadet raamatu ja sellega seotud kultuurinähtuste arengust.

Raamatu tootmisele avaldab mõju ühiskonna, selle kultuuri ja majanduse areng. Nii ei saa raamatu ajalugu käsitleda eraldi üldisest ajaloolisest arengust,

kuid teda ei saa võtta ka kui ajalookäsitluse üht juhuslikku illustratiivset ülesannet täitvat osa.

Kõige tihedamalt on raamatuajalugu seotud trükinduse, üldse paljundustehnika arenguga. Paljundustehnika annab raamatule tema näo ja mõjutab määravalt tema massilisust, selle kaudu ka mõju ulatust. Sellepärast peab raamatuajalugu, eriti nii kaua, kuni meil ei ole veel eraldi trükiasjanduse ajalugu, pöörama üsna suurt tähelepanu ka trükinduse arengule.

Sellega tekib kohe hulk probleeme: missugusel määral, missuguses ulatuses (territoriaalselt), kui suure tehnilise täpsusega jne.

Esimene loomulik impulss on kahtlemata: eesti raamatuajalooa seoses tuleb käsitleda trükiasjanduse (raamatute paljundamise) arengut ainult Eestis. Raamatute endi vaatlus viib aga teisele järeltulele, sest esimene raamat, millest kõik algab, trükiti Lüübekis, teine (Wanradti ja Koelli oma) Wittenbergis, kolmas Witteni (Witte) katekismus, kui üldse uskuda «Kodu- ja käsiraamatu» andmeid, jälle Lüübekis, neljas, katoliiklik katekismus, Vilniuses.

Edasi järgnevad XVII sajandil mitmed Riias trükitud eestikeelsed raamatud ja XVIII sajandil toimub juba äge võitlus eestikeelsete raamatute («Kodu- ja kiriku-raamatu») Tallinnas trükkimise eesõiguse pärast. Sealjuures töi vastaspool raamatute Saksamaal trükkimise kasuks ette siinse trükikoja viletsa seisukorra. Niisiis ei saa me mööda minna trükiasjanduse üldise arengu käsitlemisest, võrdlustoente tõmbamisest Eesti trükikodade ja nendega konkureerivate teiste maade (Läti ala, Saksamaa, Venemaa) trükikodade vahel.

Seejuures sõltub raamatu välisilme, edasi aga levik ja kaudselt ka tiraaž neil aegadel, kus areneb juba võistlus raamatuturul, õige tunduvalt sellest, missuguseid võimalusi annab trükikirjade ja ehisdetailide valik raamatu kujundamiseks. Oluline on ka trükitoõiliste ettevalmistuse tase ja uued maitsesuunad, mis raamatu tegemisel nende tööd mõjutasid, sest kuni Nõukogude perioodini ei olnud ju niisugust ametimeest nagu kunstiline toimetaja, vaid raamatu kujunduse määras põhiliselt trükitoõiline, faktor, trükikoja tehniline juhataja. Kui leidlikult ta oskas valida ja vahelduvalt kasutada mitmesuguseid kirjatüüpe, nende suuruskraade ning olemasolevaid ehisiistakuid, vinjette ja initsiaale, sellest olenes raamatu välimus. Ta võis koonerdada, suruda lao kokku, lasta laduda võimalikult ääreni või panna leheküljel laopinnad mängima, nii et need moodustasid kunstiliselt võetava terviku. Ta võis valida liistakuid, vinjette ja jooni, nii et need mitte ainult ei kaunistanud raamatut, vaid isegi illustreerisid vastavat peatükki. Selleks aga pidi ta süvenema raamatu sisusse. Ja seda vanad faktorid sageli tegid. Veel võis ta mängida värvidega, kasutada kõige tavalisemat musta-punast trükki (eriti tiitli kujunduses) või segada värve ja anda raamatute välisilmele suuremat vaheldust ning ilu. Ja lõpuks — nagu me tänapäeval eriti selgesti näeme — mängis trükkimisel olulist osa õige elvastus, värvi ühtlane jooks valtsidele ja palju muudki, mis toimus enne seda, kui trükipoognad jõudsid valtsijani ja brošeeri- ja köitja kätte. Nüüd rääkisid nemadki omakorda kaasa raamatu välisilme kujundamisel.

Mõningad, olgugi ehk kõige üldjoonelisemad andmed eespool osutatud aladest peavad leidma tee ka eesti raamatuajalukku. Muidu ei oska me raamatu arengut, tema kuju ja välise vormi muutumist näha ega põhjendada. Küllap tuleb kord tõsisemalt uurida ja analüüsida meie trükikodade kirjaproovide katalooge ja vaadata nende valgusel läbi siinsetes trükikodades trükitud raamatud.

Edasi järgneb juba raamatu kunstilise kujundamise, kunstniku-illustraatori töö ja selle tulemuste käsitlus. Meie raamatu puhul algab see alles XIX sajandi

teisel poolel; võib-olla üks silmapaistvamaid selle ala teerajajaid oli Eduard Magnus Jakobson illustreerijana ja Carl Robert Jakobson illustratsioonide tähtsuse mõistjana. Peamiselt haarab kunstilise kujunduse käsitlemine aga alles XX sajandi raamatut. Siin tuleb vist teha üsna kindel vahe illustreeritud raamatu ja lihtsalt dekoratiivkaunistustega ilustatud raamatu vahel. Esimese all mõtleme raamatut, millel on spetsiaalsed sisu avavad või tekstiosa täiendavad illustratsioonid. Kuhu seada piir, see tuleb alles töö käigus selgitada.

Raamatu kunstilise kujundamise ajalugu viib raamatuajaloo kokkupuutesse kunstiajaloo, kuigi raamatukunst on täiesti omaette nähtus. Siin ühineb kunstniku-kujundaja, kunstniku-illustraatori ja kunstilise toimetaja töö. Meie raamatuloos näib esimene nendest olevat päris uus ala, teine põhiliselt umbes sada aastat vana, kolmas aga endise faktori töö jätkamine uutel alustel. Kui suur osa anda igapähele neist raamatukunstis ja sellega ka raamatuajaloos, ei ole veel selge, kuid neid külgi käsitlemata ei saa me õigesti näidata ega hinnata oma raamatut.

Kunstiajaloo puutub raamatuajaloo kokku ka köite käsitlemisel. Köidet ei saa raamatust lahutada, köide koos köitmiskunstiga moodustab aga siiski raamatuajaloo ääremaa.

Siin lähevad kunsti(tarbekunsti)ajaloo ja raamatuajaloo objektid lahku. Kunstiajaloo käsitletakse seniste traditsioonide järgi peamiselt erakordset, unikaalset köidet, raamatuajaloos peab see paratamatult jääma kõrvalisemale kohale, sest see ei iseloomusta raamatut tervikuna, vaid üksikut, erandlikku eksemplari. Köite käsitlemisel peab raamatuajaloo põhiobjektiks olema massiköide, s. t. köide, mille raamat saab trükikojast, sest see on vastava raamatu kõigil eksemplaridel ühesugune. Siin on veel mitmeid huvitavaid uurimata tehniliste võtete ja kujunduse probleeme. Vanad nahkköited on ühtepidi unikaalsed köitekunsti saavutused, teistpidi aga ka massiköited, sest kogu tiraaž või suur osa tiraažist köideti ühtemoodi ja läks sellisena müügile (osalt käib see ka kodanliku perioodi nn. Taska-köidete kohta).

Ent unikaalsetestki kunstiköidetest ei saa raamatuajaloo päris mööda minna, sest see on siiski osa raamatukunsti ajaloost.

Ning siis tuleb veel kirjakunsti areng ja ajalugu.

MIS ON RAAMAT?

Köite käsitlemine toob meid paratamatult küsimuse juurde, millest oleksime pidanud võib-olla alustama: mis on raamat?

Küsimus tundub ehk imelik, aga kui jälgida raamatu defineerimise katseid läbi maade ja aegade, satume päris segadusse.

«Eesti Entsüklopeedia» ütleb, et raamat on «Teatav arv tervikuks kokkuliidetud paberilehti või poognaid, ülesandega võimaldada inimtöte hõlpsat jäädvustamist ja vahendamist kirjamärkide, nootide või piltide abil».

«Suur Nõukogude Entsüklopeedia» ütleb: «Raamat [on] teatud hulk üheks tervikuks liidetud käsikirjalisi või trükitud lehti. Raamat on üks kõige suurepärasemaid inimkonna progressi abinõusid, võimas poliitilise võitluse vahend, suur faktor kõigi inimkonna poolt kogutud teadmiste valdamiseks.»

«Brockhaus Enzyklopädie» 1967. a.: «... suurem kirja- või trükitöö üksteisega kokkuliidetud lehtedest või poognatest, uue ajal enamasti paberist.»

«Grand Larousse encyclopédique» 1962. a.: «1) Kogumik trükitud lehti, kokku

pandud ühte kõitesse (brošeeritud või köidetud), 2) teatava ulatusega teos proosas või värssides.»

«Encyclopedia Americana» 1956. a.: «Vastus küsimusele «Mis on raamat?» sõltub sellest, kas me oleme huvitatud ta füüsilisest või funktsionaalsest iseloomust. Füüsiliselt võime nimetada raamatuks iga eset, mis koosneb teatud arvust omavahel ühest servast kinnitatud lehtedest ja on kaitstud eest ning tagant enam-vähem vastupidavast materjalist kattega. Selles väga laias mõttes on [— — —] ka tšekiraamat raamat... Funktsiooni järgi võib defineerida raamatut kui enam või vähem seostatud graafilise kommunikatsiooni kogu, mis püsiva väärtusega materjali süstemaatiliseks esitamiseks ja säilitamiseks on liidetud üheks või mitmeks ühikuks.»

Siin toodud tõlked ei ole päris täpsed, aga mõtte annavad edasi ja näitavad hästi, kui erinevalt on raamatut defineeritud. Pilt muutub veel kirjumaks, kui võtame arvesse ka vanemaid definitsioone. Näiteks «Der grosse Brockhaus» 1929. aastast ütleb, et raamat on «... sisu ja välimuse poolest kokkukuuluv mõtete edasiandmine kergesti käsitsetaval materjalil. Tänapäeva raamat koosneb paberilehtedest või poognatest.» «Grosses vollständiges Universal Lexicon ... Verlegts von Johann Heinrich Zedler» 1733. aastast: «Raamatud on oma sisemise olemuse poolest mõtted, mis on selleks üles märgitud, et neid paljudele teistele edasi anda ja end sellega unustusest päästa.»

Kõik need defineerimiskatsed näitavad, et täpset definitsiooni anda on võimatu ja et kõik sõltub sellest, missugusest seisukohast keegi raamatule läheneb. Ja veel rohkem: kui loeme entsüklopeedias ja käsiraamatutes toodud artikleid, leiame peaaegu alati, et paar rida edasi räägib autor oma definitsioonile vastu. Näiteks seostatakse «Eesti Entsüklopeedias» raamatu mõiste paberiga, allpool aga mainitakse ka pärgamentraamatuid. Paljud defineerijad räägivad isegi papüüruse-rullidest, mõned, näiteks Rootsi entsüklopeedia «Bonniers Lexikon» 1961. aastast, püüavad tõmmata piiri raamatu ja brošüüri vahele lehekülgede arvu järgi, nii nagu on tavaks raamatukogus.

Lehekülgede arvu või üldse mahu küsimus ongi raamatuajaloo seisukohast väga oluline, nagu leiame eesti raamatute registreeriva bibliograafia väljaannete eessõnadest.

R. Antiku koostatud «Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923» registreerib juba neljaleheküljelisi trükiseid, 1924. aastast alates võeti üldnimestikku «kõik trükitooted, mille suurus üle $\frac{1}{2}$ trükipoogna». Tegelikult ei ole sellest päris täpselt kinni peetud, sest me ei leia nimestikust paljusid foolioformaadis trükiseid, mille maht ületab $\frac{1}{2}$ poognat, lehekülgede arv aga ei küüni 8-ni, mis lõpuks ongi aluseks jäänud. 1934. aasta üldnimestikus on alammäär juba 10 lehekülge.

«Eesti raamatukroonika 1944/1945» eessõna ei anna raamatu määrangut, siin öeldakse, et «arvestuse objektiks on iga liiki ja tüüpi trükitooted [— — —] nii raamatuline (sõrendus minu — V. M.) kui ka üksiklehtedena väljaantud materjal».

1946. a. on valikut kitsendatud: «Välja on jäetud pisitrükistest rakendusmaterjalid...»

1947. a. on nn. pisitrükiste-raamatute mõistet täpsustatud: raamatute ja brošüüride hulgas kuuluvad registreerimisele «... murtud lehel trükitud väljaanded...». Samal ajal hakkab määrangus rohkem kaasa rääkima sisuline printsiip: «Üksiklehe tüüpi väljaannetest kuuluvad registreerimisele need, mis omavad poliitilist, teaduslikku või kirjanduslikku tähtsust.»

1964. a. tuleb juurde uus kitsendav printsiip, nimelt ei registreerita raamatu-

kroonikas «kitsa lugejamäärangu ja lugemisotstarbega väljaandeid» — ilmselt suurusele vaatamata. 1966. a. loetakse niisuguseks kitsa lugejamääranguga väljaandeks ka autoreferaadid. 1969. a. aga öeldakse üldisemalt, et registreeritakse Eesti NSV-s ilmunud «... kirjandus, mis on määratud laiale lugejaskonnale, selle kõrval aga valikuliselt ka ametlik-dokumentaalne».

Järelikult võetakse raamatu määrangu andmisel aluseks mahtu (lehekülgede arv või trükipoognad), sisu, vormi (murtud lehel trükitud), lugejamäärangut ja mõneti ka tiraaži. Seejuures domineerib ühel perioodil rohkem üks, teisel teine. Sellele seltsib veel paljundamise viis, sest kui varem öeldakse lihtsalt «trükitud», siis 1964. aastal arvestatakse raamatukroonikas ka rotaprintil trükitud ja rotatoril paljundatud väljaandeid.

Igatüks nendest määrangu alustest toob kaasa oma probleemid. Juba maht teeb asja keeruliseks. Võiks ju öelda: pisi-trükis, tühi temaga, mis tast palju rääkida. Aga siin tekib kohe suur ebakõla raamatustatistikas. Kui me ühel perioodil arvestame raamatuks väljaande alates kümnest leheküljest, teisel neljast, siis ei saa me usaldatavaid võrdlusandmeid. Niisamasugune vastuolu statistikas tekib ametkondlike materjalide arvestamise (kodanlikul perioodil ja enne seda) või mittearvestamise korral (Nõukogude perioodil).

Määrang «ei registreerita kitsa lugejamäärangu ja lugemisotstarbega väljaandeid» tekitab omakorda küsimuse: mida teha bibliofiilsete väljaannetega, mida on trükitud kümme, kakskümmend, kõige rohkem viiskümmend eksemplari? Levik on neil sagedasti mitu korda kitsam kui paljudel ametkondlikel väljaannetel, raamatukunsti seisukohast aga on nad tihti teedrajavad. Siia kuuluvad näiteks Riigi Kunsttööstuskooli, Riigi Trükitööstuskooli ja ENSV Riikliku Kunsti-instituudi õpilaste tööd, mis on pannud põhja mõnegi pärastise raamatu alal töötaja tegevusele. Aga veelgi kitsama «lugejamäärangu ja lugemisotstarbega» on niisugused väljaanded nagu «Joh. Ph. v. Roth (1754—1818). Talyõlaul.» Märt Laarmani puulõigetega. Kunstnik on selle ise käsitsi trükkinud 25 eksemplaris 18. III 1938.

See viib meid küsimuse juurde: kust algab trükitud raamat ja kas raamatu-ajalugu peab käsitlema ainult trükitud raamatut? Rotaatoriväljaannete sissevõtmine raamatukroonikasse alates 1964. aastast seab selle juba küsimärgi alla. Sest kui tulevad arvesse rotaatoril paljundatud raamatud, siis tulevad vähemalt niisama suure õigusega arvesse ka kivitrükis paljundatud väljaanded, mida tehti juba enne 1917. aastat ja mis kodanlikul perioodil levisid arvukalt eriti ülikooli ja teiste õppeasutuste loengukonspektide näol. Siitkaudu jõuame käsitsi kirjutatud ja masinkirjas raamatute juurde. Enne trükikunsti leiutamist loodud käsikirjalisi raamatuid on alati käsitletud ka raamatuajaloos. Kas pole siis sama kehtiv tänapäeva raamatute kohta? Raamatukunsti ajaloo seisukohast on mitmel neist üsnagi suur tähtsus.

Kui me nii võtame, siis avardame raamatu piirid liiga laiaks. Samal ajal aga tekib kiusatus raamatukunsti huvides käsitleda ka mõningaid sääraseid pisi-trükiseid, mida keegi raamatuks ei loe: kutseid, teadaandeid, kavasid. Sest näiteks Tallinna vanima trükikoja kauneid puulõikes initsiaale näeme ainult nn. pisi-trükistel — kubermanguvalitsuse plakatitel, kuulutustel, kutsetel jne. Esimes- teks tõepoolest kunstiliselt kujundatud trükisteks on aga kutseid ning kavade ja mõnedki seal küpsevad jooned kanduvad hiljem ka pärisraamatutesse.

Järgmine probleem selles seoses on raamatu ja perioodilise väljaande — aja- lehe, ajakirja vahekord. Tõsimeelne ajakirjanduse ajaloo uurija ütleb: käed eemale perioodikast! Aga vanemal ajal ei olnud nende vahepiir sugugi kindel.

Ajaleht, ajakiri ja raamat ilmusid ühes formaadis. Oli isegi aeg, mil ajalehed olid peaaegu kõik oktaavformaadis, raamatutel oli aga väga levinud kvart- ja foolioformaadid. Aasta lõpul varustati ajaleht registriga ja siis levitati teda juba kokkukõidetuna nagu raamatut. Mõni ajaleht ilmus niiviisi ka tõlgituna paljude trükkides. Viimati levitati meil sellisel viisil ajalehte «Olevik» veel sajandivahe- tusel. Päris raamatulik on aga meie esimene ajakiri «Lühhike õppetus», mida võiksime niisama hästi lugeda annete kaupa ilmunud raamatuks, sest see oli tüü- piline nn. ühemeheaajakiri, mis ilmus nii kaua, kuni autoril seesugust materjali jätkus. Meil ilmus selliseid rohkem saksakeelsete väljaannetena.

KAS EESTI RAAMAT VÕI EESTIKEELNE RAAMAT?

Nüüd, kui raamatu mõiste on saanud selgeks (või õigemini — muutunud täiesti segaseks), on ehk aeg püüda selgusele jõuda ka selles, mis on siis eesti raamat, mille ajalugu oleks vaja koostada.

Esimisel pilgul näib siingi asi lihtne, igauks arvab seda teadvat: eesti raamat on eestikeelne raamat.

Lähemal vaatlusel ei ole see sugugi nii. Keel on tõesti üks peamisi määrajaid, kuid ainult kitsalt keeleprintsibiist lähtudes tekib juba esimeste eestikeelsete raamatute puhul probleem. Tekst on neis saksa- ja eestikeelne, tiitel saksakeelne, vormilt on nad saksa, mitte eesti raamatud. Veel ilmsem on see esimeste eesti keeleõpetuste ja grammatikate puhul. Need on tegelikult saksa- või ladinakeelsed raamatud eesti keele kohta. Eesti kirjanduse ajaloos on neil kindel koht, on ka eesti keele ajaloos ning seetõttu pole mõeldav, et nad jääksid välja eesti raamatu- ajaloost.

Samasugust nähtust kohtame veel hiljemgi. Esijoones puudutab see teaduslikku kirjandust. F. R. Faehlmanni, J. Hurda, M. Veske, F. J. Wiedemanni ja teiste teaduslikud tööd on trükitud peamiselt saksa keeles. Saksakeelsed on ka Õpetatud Eesti Seltsi ja Loodusuurijate Seltsi väljaanded. Tsaariaegsed «Tartu Ülikooli Toimetised» on venekeelsed, kodanlikul perioodil enamasti saksa-, inglise- ja prantsuskeelsed. Üldse on suur osa kodanlikul ajal ilmunud eesti teaduslikust kirjandusest võõrkeelne, tänapäeval avaldatakse palju kitsalt erialaseid teadus- likke väljaandeid vene keeles.

Ometi on nad kahtlemata eesti raamatud: eesti teadlaste koostatud, eesti toime- tajate toimetatud, eesti kunstnike kujundatud ja Eesti trükikodades trükitud. Samuti on kahtlemata eesti raamatud ka Eesti kirjastuste poolt väljaantud eesti kirjanike teosed teistes keeltes. Edasi tuleb siit uus probleem: kuidas on eesti kirjanike teostega, mis on välja antud mujal Nõukogude Liidus või välismaal? Kas need on ka eesti raamatud? — Kirjanduse ajaloo seisukohast kindlasti, raamatuajaloo seisukohast vist mitte.

Niisiis: määrav on trükkimise või ilmumise koht? — Ei, ka see ei saa olla päris õige. Kahel põhjusel: esiteks peaksime siis lugema eesti raamatuteks kõik Eestis trükitud baltika raamatud, niihästi vene- kui ka võõrkeelsed. See ei oleks õige. Ent me ei saa trükkimiskohta täiesti ignoreerida. Eesti raamatu ajaloo seisukohast võib ehk oluline olla seegi fakt, et Mattieseni trükikoda Tartus oli oma kirjade poolest nii täielik, et siin trükiti suur osa Peterburi Akadeemia töid ida keeltes. Ja mõningal määral tuleb puudutada ka baltikat, niivõrd kui võrd baltika raamatud mõjutasid eesti raamatu arengut, olid sellele kas sisulises või kujun- duslikus mõttes eeskujuks. Vastastikused mõjusuhed tekkisid paratamatult juba sellest, et eesti ja baltika raamatut trükiti samades trükikodades. Aga kogu

Eestis trükitud baltika (võõr- ja venekeelset) raamatut ei saa me kuidagi lugeda eesti raamatuks.

Seega tuleb eesti raamatuajaloo käsitlemisel ilmselt leida mingi kompromisslahendus, võtta aluseks keeleprintsip, arvestada ka trükkimiskohta, võib-olla isegi autori rahvuslikku kuuluvust. Mõni nimetab seda ehk printsiihituseks, aga teisiti küsimust lahendada ei saa.

Ja vist tuleb mõelda isegi sellele, et raamat ei ole mitte ainult trükitud raamat. Trüki mõiste on praegu kiiresti muutumas. Kõrgtrükk, sügavtrükk, lametrükk, fototrükk — missugune neist on siis see päristrükk?

Eespool oli juttu, et «Raamatukroonika» registreerib juba rotopaljundusi. Ükski raamatukäsitlemise teatmeteos ei lähe mööda ka käsikirjalistest raamatutest, mis pärinevad ajast enne trükikunsti leiutamist. Osalt loetakse neid koguni raamatukunsti kõige tähtsamateks esindajateks. Meil puudub vana eestikeelne käsikirjaline raamat. Ainult üht — seegi mitte eestikeelne — võiksime või koguni peaksime arvestama. See on Tallinna Püha Ihu gildi skraa XIII sajandist. Arvatavasti tuleb seda eeltoodud arutlustest lähtudes lugeda eesti raamatuks, vaatamata sellele, et ta on kirjutatud alamsaksa keeles. Kõigi andmete järgi oli see gild eestlaste gild, raamat seega kirjutatud Eestis ja eestlaste jaoks, võimalik, et ka eestlaste poolt. Sellega oleks meil ka eesti käsikirjaline pärgamentraamat. Aga siis tuleks mainida veel Tallinna Linnaarhiivis olevaid kauneid Lüübeki õiguse koodekseid. Siit peab edasi kaaluma nende käsikirjaliste raamatute käsitlemist, mida kirjakunstnikud on kirjutanud tänapäeval või hiljutises minevikus. Ning võib-olla ka neid raamatuid, mis liikusid käsitsi kirjutatult seepärast, et neid ei saadud või ei lubatud trükkida.

See on juba probleem, mis vist jääbki esialgu lahendamata ja oleneb sellest, kas leidub uurijaid ning küllalt andmeid. Seegi on raamatuajaloo ääremaa, mida võib, aga mida ei pea käsitlema.

KAS VAJAME EESTI RAAMATUAJALUGU JA KAS SUUDAME SEDA PRAEGU KOOSTADA?

Lõpuks — käesolev kirjutis kujunes üldse kuidagi pahupidipööratuks — küsime siis: kas meil tõesti on vaja just nüüd kohe asuda koostama eesti raamatuajalugu?

Küllap vist. Raamatu tähtsust inimühiskonna ja iga üksiku rahva elus iseloomustas ehk küllalt selgesti eespool toodud raamatufinitsioon «Suurest Nõukogude Entsüklopeediast». Raamatu osa majanduslikus, poliitilises, sotsiaalses ja kultuurilises arengus on nii suur, et kui me raamatuajalugu ei tunne, jääb ajaloo (ja ka tänapäeva) käsitlemisel ikka midagi puudu.

Raamatuajaloo puudumine on meie suur mahajäämus. Kõigil naabritel on oma raamatuajalugu kas juba ilmunud või trükkis. Meil on eesti raamatuajaloo ainukeseks käsitlemiseks 1933. aastal trükitud Fr. Puksoo «Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega». See oli omal ajal hea raamat, muidugi puudustega, mis on omased igale esimesele üldkäsitlemisele, eriti kui puuduvad vajalikud monograafilised eeltööd. Nüüd on ta paratamatult vananenud, sest vahepealse ligi neljakümne aastaga on trükitud rohkem raamatuid, kui oli ilmunud kõigil eelmistel perioodidel kuni 1933. aastani kokku. Tõsi — uute, juurdetulnud raamatute kohta on mõningaid ülevaateid, kuid peamiselt statistilisi. Ning seostamata neid varasema arenguga ei saa me õigesti mõista ka Nõukogude Eesti raamatut.

Küsimuse teine pool: kas peame just nüüd kohe asuma eesti raamatuajaloo koostamisele, nõuab samuti jaatavat vastust. Meie kultuurielus (ja ka üldse) on veel väga palju kampaanialikkust. Kui tuhin mööda läheb, tõusevad päevakorra teised küsimused ning teemad, ja mis tegemata jäi, see jääbki. Praegu on moment soodus, sest seekord on hakatud aegsasti mõtlema juubelile. Muidu kurdetakse ikka, et raamatuid käsitlevaid töid, eriti bibliograafiaid on peaaegu võimatu välja anda.

Iseasi on, kas me suudame. Ka selles suhtes on avaldatud tõiseid kahtlusi. Esiteks, kas meil on selleks tehtud küllalt eeltöid, ja teiseks, kas meil on selleks küllalt võimekaid tegijaid.

Esimese kohta peame ütleva «jah» ja «ei». «Jah» sellepärast, et meil on trükitult eesti raamatute bibliograafia alates 1918. aastast ja käsikirjaliselt küllalt täielikud nimestikud ka varem ilmunud eestikeelsete raamatute kohta (Kreutzwaldi-nim. Kirjandusmuuseumis). Peale selle on meil mitmeid muidki bibliograafiaid, kui mitte just trükkis ilmunuid, siis vähemalt kartoteegis. Teiseks on meil mõningaid käsitlusi ka eesti raamatu kunstilise kujunduse kohta. Kolmandaks on meil hulk raamatute sisu käsitlevaid töid, nende seas ehk kõige kaalukam «Eesti kirjanduse ajalugu». Neljandaks on meie käsutuses kõik need rohked materjalid, mis ilmusid Eesti raamatuaasta puhul 1935. aastal ja mida Fr. Puksool veel kasutada ei olnud. Järelikult on võimalused meil palju suuremad.

Puudujäägiks on seniste uurimuste juhuslikkus ja sellega ka lünklikkus tervikpildi seisukohast. Eriti puudulikult on seni uuritud eesti raamatu tüpograafilist kujundust, või õigemini — seda on küll uuritud (H. Treumann), ent uurimistulemusi on väga vähe avaldatud.

Sellepärast võib juba ette öelda, et mõned küljed eesti raamatuajalooos jäävad esialgu nõrgemaks kui õigus. Muidugi ei tohi see meid tagasi kohutada, sest ialgi ei ole veel ühe korruga koostatud enam-vähem täiuslikku üldkäsitlust. Ka «Eesti kirjanduse ajalugu» ei oleks saanud sel kujul koostada, kui ei oleks ees olnud tervet rida vähem täielikke vanemaid käsitlusi (nende seas M. Kampmaa kapitaalne «Eesti kirjandusloo peajooned»).

Ei maksaks siis vist ka raamatuajaloo koostamisel kohkuda sellest, et andmed on puudulikud. R. Antik andis 1935. aastal välja statistilise ülevaate eesti raamatute kohta ja see oli vajalik teos, vaatamata sellele, et siin oli XVI sajandist märgitud ainult üks raamat, nüüd aga võime rääkida juba kindlasti kolmest (kuigi näinud oleme ainult ühte). Ja peale nende kolme peame veendunumalt rääkima veel mitmest, sealhulgas Kyveli katekismusest, millest kõnelevad paljud teated, olgugi et mitte täie kindlusega. Viimane on muidugi ohtlik punkt, sest selle leidmine teeks eestikeelse trükitud raamatu veel vähemalt kuue aasta võrra vanemaks.

Teine küsimus: kas meil on jõudusid, uurijaid, kes võiksid selle töö ära teha?

Ka sellele peame vastama «jah» ja «ei». Meil on mitmeid eesti raamatuajaloo uurijaid, aga mitte ühtegi spetsialisti sellel alal. Selle poolest oleme jällegi naaberriitest taga. Läti NSV Teaduste Akadeemia Fundamentaalaramatukogus on raamatuajaloo uurimisel tegevad teadusliku kraadiga töötajad. Ka Leedus on selle jaoks eraldi uurijad. Meil on see siiani mõnede entusiastide harrastus. Ka nii võib midagi ära teha, aga sel juhul jääb tehtud tööle ikkagi natuke asja-armastajalik maik. Suurt töömahtu, komandeeringuid ja muid võimalusi nõudvad tööõigud jäävad pinnaliseks. Tähendab, võime teha, aga hästi võime teha ainult siis, kui selleks luuakse minimaalsedki võimalused. Peame aga tegema sellepärast, et praegused uurijad on kõik eakad. Kui me nüüd ei tee ja neid ära ei

kasuta, peame hakkama ootama uut uurijate põlvkonda, kes alustab otsast. See oleks pillamine. Peaksime praegu hoolitsema järelkasvu eest, et noored küpseksid vanade uurijate toel kiiremini ja vähema vaevaga, saaksid ära kasutada vanade uurijate kogemusi ning osalt ka materjale.

KOKKUVÕTTEKS

Raamat on nii keeruline asi, et ükski pole teda seni suutnud defineerida. Raamatuajalugu on nii tähtis asi, et me peame selle koostama. Eeltööd on puudulikud, ent siiski küllaldased, et nendele toetudes edasi minna. Uurimiskogemusi ja uurimishuvilisi on, neile tuleb ainult mingid töövõimalused luua.

Lühikese eesti raamatuajaloo suudame heal tahtmisel 1975. aastaks valmis teha.

VOLDEMAR MILLER

KÜPSE EA AJANÄGEMUSI

Vladimir Beekman: «Rüsinatund».
Luuletusi 1969—1970.
 «Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 80 lk.

«Issand, anna mulle meelekindlust leppida asjadega, mida ma ei saa muuta, julgust muuta asju, mida ma muuta saan, ja tarkust nende vahel alati vahet teha.»

Kurt Vonnegut, «Tapamaja, korpus viis ehk Laste ristsõda»

Moodne statistika ei ole meile küll veel teada andnud, kui suur protsent inimesi hakkab kuskil täiseas nägema aega, asju ja inimesi, sealhulgas ka iseenast teatud selgusttoova vahemaa tagant. Küllap statistika sellenigi jõuab, aga üsna kindel peaks olema, et nägija- ja mõtlejatüüp, kes tunneb muret inimkonna kohal rippuvate ohtude pärast, kuulub selle protsendi sisse. See vahemaa, millest jutt, tasakaalustab varasemad tormlemised ja lisab selgust detailide nägemisse aja ja arengu ühtses voolus. Saavutatud vahemaad ja selgust on hästi tunda V. Beekmani värskes luuletuskogus, mis kõigi nende ohtude vältimise nimel tervikuna eitab inimese dehumaniseerumist.

Luuletaja detailinägemine ja -noppimine on seekord andnud elu ja luule loendamatuist võimalustest ühe võimaliku harmoonilise kimbu — kui harmooniaks lugeda motiivide resoneerimist, haakumist ja koondumist ühe suure mure ümber. Kogus «Rüsinatund» on see mure rüsinatunni pärast ajas, veelgi enam ehk rüsinatungi pärast inimeses, paratamatuks harjumuseks saanud ruttamisvaeva pärast, mis sunnib tallama «eelkäijate kandadel» («Rüsinatund»), kihutama «kirju kar-

jana / läbi tuhandeaastaste linnade, / pildudes pisiüllatuste peenraha / kuul-
 saks kirjutatud purskkaevude vir-
 vesse» üsna üksmeelses tarbijalikus
 arvamises, et «küllalt sellest, kui nap-
 same natuke pinnavirvendust / oma
 isiklikule filmile» («Läbi tuhandeaas-
 tate linnade»), seal on see mure kaju-
 nenud lausa nägemuseks asfaltlindist,
 lõputust, karedast, liivapaberi-toimsest,
 mis «kihutab omasoodu, / kihutab
 muudkui vastu / ning muud pole miskit
 teha, / kui liigutada reipalt jalgu, / sest
 otsatult hall ja kare / lööb seisjat kui
 terasvaier». («Teerutt».) See asfaldi-
 nägemus haarab oma kujundipingesse
 kogu inimese saatuse tolles meeleus
 edasitormamises, mis sugugi alati mõ-
 testatud ega sihipärane pole, nagu näe-
 me «Unistusteluikedes», kuid omamoodi
 eesmärgile ajab ikkagi — kui asfalt
 meid taldadest südameni läbi on kulu-
 tanud. Kui «Unistusteluiged» sisaldab
 veel nukrat igatsust nägematult eemal-
 duvate unistuste-luikede järele, selle
 järele, mille puudumist, millest mööda-
 tormamist teinekord õigustatakse sõna-
 dega «kaasaeg ja tempo», siis «Tee-
 rutus» on see saanud rängaks parata-
 matusetajuks. Peale ruttamispinge haa-
 rab V. Beekmani mõistjapilk muidki
 progressi vastuolutahke, manab arengu-
 spiraalil esile neid tõusujooni, mida
 nägemast me teinekord naiivselt keel-
 dume, mille eest pea jaanalinnu kombel
 tiiva alla peidame. Siin on «Karusselli»
 dialektikaspiraali üht kaart pidi traa-
 vivate hobuste sõõriksõidu monotoonne
 rütm, ajamärkideks mineviku puujala
 asemel tehnikaajastu protees ja pläru
 asemel «Priima». Igavese ringkäigu

nägemus luuletuses «All argitaeva hämara» toob esile ajatrambiga kaasneva, igavesti inimliku, aga ühtlasi just rüselajatele tunnusliku ükskõiksusetõve ja jubedusenaudingu: «Kui vaikes vihmaootuses / ma tõusin tuleriidale, / plats kihas valkjaist nägudest, / kel kinni suud, kes silmitud. / Nad nägemata valvasid . . . Nad kiitsid tummas lummuses / tuld tema tugevuse eest.» Samast inimpahede sügavusest vahivad meile ikka veel näkku usaldamatus, hirm ja egoism, mis alati sünnitavad kurjust, luuletuses «Kui ma ei tea». Drastiline «igaks juhuks / sõjakirvest paremas käes, / sõjakivi vasakus käes, / kivi-kirvest kummalgi puusal, / kirvekive kotiga seljas,» sööb ja lööb inimest samuti nagu asfaltlint.

Nendesse seostesse mahub veel mitut laadi inimliku väiksuse, närususe ja nõmeduse nägemusi, nagu aiavahi idiootlikult vastutustundetud kohusetruudus («Aed»), samasugusele, mõtlemist välis-tavale käsutäitlikkusele viitav koeraustavus («Truudus»), joodiku meri-põlvini-mentaliteet («Lustilauluke»). Sellelt ühiskonnaohtlikkuse tasemelt on ju õieti ainult väike samm inimkonnaohtlikkuse tasemeni, kus «Mundrisse topitud maailm / saab mahvi merejalaväe laagris» («Kuulsuse tee»). Seesugustes seostes näeb nägija ka koguni ajatunnuslikku hulga- ehk tsivilisatsiooniuksindust, ainuüksi funktsionaalseid seoseid tunnistava maailma inimese igavesti inimlikku läheduseigatsust («Iseendaga», «Suveõine»).

Materialistina hoidub V. Beekman idealistlike väljapääsuvõimaluste pakumisest, koguni ehk hoiatadeski nende eest: tänapäeva inimesel ei ole teed tagasi looduse rüppe («Kummaline»), ja siingi pole midagi parata, kui «väga paljud ei suuda enam uskuda, et see nõnda aitab» («Arnika»).

Kuid kõik need troostitud nägemused ei tähenda koguni pessimismilaine kokkulöömist nägija pea kohal, sest vahemaa hoiab ka vahekorrad selged.

Kui me oleme ükskord teada saanud, «et armastus ja viha söövad südant, / et erutus saab vaikselt veresooni . . . Kõik palangud meil närustavad närve», ja veel muud selletaolist, siis «saame imestades teada, / et kõik need hirmsad kahjulikud mõjud / on olnud osa värelevast elust, / mis heaks ja halvaks lahutatult kustub» («Ükskord»). Vahe-maa näitab ka, et «Mundris maailm ei aimagi, / kõigele õpetatusele vaatamata ei taha teada, ei usu, / et ta on ainult tühine osa, / vaevaltmärgatav tükike / suurest, tõelisest maailmast, / kes mõis-tab kõike / läbi aja». Mure ja lootuse dialektika on koos luuletuses «Armastada maad», selles peaaegu võimatuna tunduvast ja ometi ainsas võimaluses armastada seda maad, «mille taevast toetub lepavõsale, hirmus ja hülgikirja», sest «Alles see maa / vajab tõeliselt armastust, / mis igatseks temagi rõõmsaks ja rikkaks ja soojaks». Uhkus ja eneseiroonia kannavad «Sugupuud», õieti kibedat, ent ometi resignatsioonist ülesaavat luuletust. Ehk küll päritolu on üks neist asjust, mida muuta ei saa. Suur mõistmine, et aeg ise ei ole milleski süüdi («Ajalaul»), kutsub paratamatusele vaatamata, kõigele ajas kuhjunud halvale vaatamata valima õigeid mehi enda kõrvale, mehi, kellega kõrvu käies oleks võimalik muuta asju, mida muuta saab.

«Rüsinatunni» temaatika ei ole isenesest uudne ega avastuslik. Paljud motiivid ja teemad on tuntud juba «Sinisest tulbist», veelgi enam «Olematust puust». Erinevust võiks ehk märkida avaramas ja sügavamas nägemises ja mõistmises, suuremas üldistusjõus, enam filosoofilises käsitluses, kogu ulatuses tervikuna aga keskendatuses ühele suuremale probleemile ühes selle kõrvalnähtustega. Nähtavad on ka aja enese nihked. Pole näiteks võimatu, et selles ajas kunagised koolipidude tüdrukid tarbimisrüsinas kas või mõnes importsaabaste-järjekorras tungleksid. Ahvide maailma kiivus («Olematu puu»)

kõhutadaie pärast on koguni süütu prae-
guse kivikirvekandmise kõrval.

Ka vormiküsimustes ei ole silmator-
kavalt uut kvaliteeti. Autor jääb truuks
oma senisele kirjutamisviisile. Sügavam
mõistmine ja mõtestamine on peaaegu
täiesti taanduma sundinud publitsistliku
laadi puhul alati kummitava deklaratiiv-
suse, pealetükkivuse ja didaktilisuse
(viimase kohta siiski näiteks «Kurb
laul») või siis allutanud selle tugeva-
male kujundiarendusele, mis kogu
ulatuses on üsna ühtlaselt väljapeetud
tasemel. Siiski, värskemana ja õnnes-
tunumana arenevad kujundid vabavär-

sis, kus on saadud meeldejäävamaid tu-
lemusi («Teerutt», «Sugupuu», «Kellas-
sepp») kui traditsioonilises nelikvärsis,
millel mõnikord, eriti iroonilise suhtu-
mise puhul, on juures midagi vemm-
l-värsilikku («Lustilauluke», ka «Aed»),
mõneti ka sõnavaliku naiivsust.

«Rüsinatund» on luuleraamat nen-
dele, kes vajavad ja ootavad ausat arut-
lust maailma, aja ja inimese üle, nen-
dele, kes arutlevad asjade üle sisust läh-
tudes, kellele maailma tunnetamine
algab asjade ja nähtuste tunnetamisest.

Virve Krimm

MERERÖÖVLIMÄNG EHK SUVI POISIEA MOODI

Heino Väli: «Silver Üksilm,
Felslandi hirmus mereröövel»
«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 168 lk.

Kui «Pioneer» avaldas katkendi «Sil-
ver Üksilmast» (1. ptk.), tundus, et
sündimas on seikluslik poistejutt. Mere-
mehekasti leidmine, selle sisu elustu-
mine ja sõlmpunkte rõhutav stiil andis
parajalt hooga ning ootust äratava
ekspositsiooni. Põnevaid seiklusi ihka-
vate poiste pettumuseks vaibus esimene
hoog juba paaris järgmises peatükis
ühe tütarlastega õnnistatud pere suve-
sündmuse taaselustamiseks, kus isa
tütre rõõmuks ja juhumeenutusest är-
ganud poisilikust röövliromantikast
(õnnis mees, kes endas poisikest koguni
surra ei lase!) mängib end kuulsa mere-
röövli ossa.

See on tõtt öelda justkui vana ja
väsinuvõitu mereröövel, liigutavalt koh-
makas ja naljakaski. Ta rohkem mõtisk-
leb, meenutab, praalib ja plaanitseb, kui
teeb suuri tegusid, ja tema ärplemiste
sõnavarast on selgesti tunda, et see
pärib «kriminullide» lugemisest (eriti
paistab see silma hobuste röövimise
loos, mis, lisagem kohe, on iseendast

lustakalt lavastatud), aga üle kõige on
ta lapsi armastav ja mõistev mees. Jät-
tes jahedaks poisid, on tema fantaasia-
retked piisavad tekitamiseks põnevus-
judinaid ja innukat kaasaelamist nii
Kadriannes kui ka umbes samaealistes
ja -soolistes lugejates. Kahtlemata suu-
rendavad tüdrukute soosingut Kadri-
anne ja Põnniine avastusretked ning
arutlused, mis on sümpaatsed täis-
kasvanustki lugejale. Mõtelgem näi-
teks, ainult näiteks, sest loetelu võiks
olla pikk, paarile kohale: lapsed trepi-
aluses kärnkonna otsimas ja seigad, mis
seotud sellesama kärnkonna printsessiks
kujutlemisega. Olgugi et viimased oma
olemuselt pole väga uudsed, teeb laste
mõtlemisviisi ja reageeringute tabamine,
soe kaasaelamine ja kenasti kasutatud
nüansid need ja mitmed teisedki lehe-
küljed mõnuga loetavaks sellele, kellel
on silma ja südant pisikeste inimeste
jaoks. Või võtkem veel Kadrianne leebe
ja jonnakas järjekindlus söögilauas
kõigi nõudmiste ja hirmumistega, peale-
tungide ja tagasitõmbumistega. Või epi-
sood, kus poolisüdamest nukud Sike
ja Vike liituvad toredaks ja pikaks
pikksilmaks. Paiguti on sihik seatud

KRIITIKA

isegi rohkem täiskasvanule kui lapsele: «Sest ka kõige üksikumal saarel peab mehel olema oma mariann, aga kui on juba mariann, siis lohutuseks ka kadriann.»

Sellelaadsed vihjed, mida raamatus just Mariannega seoses leidub, jooksevad laste jaoks tühja pelgalt elukogemuste puudumise tõttu.

Toosama Mariann ongi loos ainus mängust täiesti kõrvale jääv tegelane, kes rangelt, isegi ülihangelt, jalad maa-kamaral hoiab, aga küllap sel viisil ka kogu mängulaeva vee peal peab. Rohkem me temast peaaegu et teada ei saagi. Teine mänguröömsate antipood on neiu Kristiine, kelle olemus ja funktsioon teoses paraku ei ole mulle päriselt selgunud. Eks ta sümboliseeri nagu nende vaesust, kel pole silma argipäevarikuste jaoks, murdealise plika halenaljakat üleolekut «titategudest», suurte elamuste igatsust. Kuid et tema kujutamisel on läbitunnetatust napivõitu ning väliste võtetega sealjuures väheke üle pakutud ja vahel viltugi lastud, jääb tema antud osagi väheütlevaks. Võib ju olla, et tema mängureeglid, mida on tublisti toitnud seiklusromaanide paisutatud paatos, lihtsalt ei klapi teiste omadega, ent jutuaamine Silver Üksilmaga meeste ja kasvatuses teemal ei asetu sootukski õigesse paika. Afekteeritud murdealised tüdrukud võivad omasuguste seltskonnas mängida küll rafineeritud daame, aga et seesugused väljakutsuvad stseenid oleksid loomulikud põgusast tuttavast täiskasvanud mehega — ärge sundige seda uskuma! Kui pole tegemist just erihälbega, mida Kristiine olemus ülenisti jälle sugugi arvata ei luba.

Et lõpetada inimolenditega selles tõelisust ja ebatõelisust liitvas suveloos: Isand Valgevatsa kohene mänguline sisselööök (moonutatud kõne, kiisu nimetamine kutsuks, inkognito) mõjub võltsilt ja täidab sellele vastavalt kogu jutu käigus lugeja kerge ebalusega. Ei aita ka pihtimine loo lõpus, ei pääse tundest,

et asjade niisugust käiku oli lihtsalt vaja tegevuse edasiviimiseks, ja see tunne lõhub vajaliku illusiooni.

Raamatus on suur osa elustatud mänguasjade maailmal. Kuigi on sõnaselgelt kirja pandud, kuidas, millest ja miks sündisid Miku-Paka ja kratt Tõnu, ei tekita omaksvõtutõrkeid nende õised rännakud, nende omavahelised jutuaamised, millest koorub mõnigi kena tarkusetera (Miku-Paka ja kärnkonn Porru arupidamised looduse ilu nägemise oskusest ja inimlaste kalduvusest asjadele külge luuletada omadusi, mida neil pole, Tõnu kratimoraal jne.), nende askeldused ja kemlemised, ei ka nende suhted inimestega. Välja arvatud kaks suuremat seika: Marianne lahing papa-goiga ja 49 pangetäit vihmausse toas, mida on kirjeldatud üpris realistliku detailsusega, isegi tagajärgedega (ligase toa küürimine), et lähnevad üle mängureeglite piirist ja panevad ütleva: «Tsurrr!» Mõlemad sündmused on muudugi lõbusad ja värvikad, mistõttu võib mõista autori eneseunustust. Üldse on mänguasjadest rääkivad leheküljed kirjutatud muheleva, mitut põlvkonda teeninud lastejuttudele omase kena stiilitundega.

Ka loodust näeb Heino Väli sooja ja nägeva pilguga, leides ilu sealtki, kust seda väga sageli ei osata leida. Tänuväärse osavusega laotab ta oma leiud lugeja ette, ja kui siitkaudu ka ainult mõni silm nägijaks saab, võib kirjanik oma loomisvaeva kuhjaga tasutuks arvata.

Nõndaks: ebaühtlust teoses on. On kohti, mis on väga ilusad, ja teisalt ka neid, mis võiksid olla paremad, on veenimisjõulisi lehekülgi, kus mängude maailma üks laialt avaneb nii kaugetelegi külalistele nagu täiskasvanud, ja seal-samas teisi, kus elu- või mänguloogika vastu eksimise tõkkepuu suleb sissepääsu, kuid peale jäävad siiski tugevamad küljed, andes kokku suvejutu, mille ümber on lapserröömude leebe päikesesära.

Raamatule tuleb kasuks, et Heino Väli on üle saamas epiteetidega liialdavast sõnapruugist, mis muudab mõtte raskesti jälgitavaks ja lause lohisevaks. Kohati võiks küll veel praegugi sellesuunalisi etteheiteid teha. («Ja ühel heal päeval kõpsutas Võõra toekale peremehesammule väledat tipp-sammulist seltsi Mariann...») Võib ette heita ka mõningast sõnakasutamise ebatäpsust («vingus saag ja kaikus kirves»), trafaretti, meelissõnu («rauget» kasutatakse ilma ja «lainete sahina» iseloomustamiseks, Kadriannest kõneldes, kratt Tõnu puhul, meeleolu märkimiseks) või tühjaks jäävaid fraase («nad mõlemad naersid kõige hirmsamat

mereröövli naeru», mis korduva pruukimise tõttu kontekstis kuidagi kõlama ei hakka, samal ajal kui 1. peatüki lõpu naeruhoo kirjeldus on täiesti veenev). Paari koha puhul tõstaksin maitselibastumise kahtlusegi (näiteks papagoi sõimuvestlus konnaga, mida millegi huvides tarvis ei ole). Ent need on vaid kohatised hälbed positiivse kogumulje taustal, sõna on selle jutu põhiosas olnud heades kätes, humoorikalt ja nõtkelt kasutatud.

Oleks patt jätta lausumata kiidusõnu Edgar Valterile: tema ilmse loomisrõõmuga tehtud pildid toovad tekstile sobiva ja meeleoluka täienduse.

Heljo Ernesaks

RINGVAADE

KROONIKAT

NSVL Kirjanike Liidu juhatase sekretariaat kinnitas hiljuti teatri-, kino- ja televisioonidramaturgia nõukogu uue koosseisu, kuhu meilt valiti E. Rannet.

N. Nekrassovi 150. sünniaastapäeva tähistamiseks korraldati eelmise aasta detsembris Jerevanis teaduslik konverents «Nekrassov ja NSV Liidu rahvaste kirjandus». Meie vabariigi poolt esines konverentsil filoloogikandidaat S. Issakov, kes rääkis Nekrassovi teostest Eestis.

15.—16. detsembril pidas NSVL Kirjanike Liidu Ilukirjanduse Tõlkenõukogu väljasõiduistungitaskendis, kus arutati Kesk-Aasia liiduvabariikide tõlkijate tegevust. Ettekannetega esinesid D. Žaripov, S. Lipkin, L. Eidlin ja J. Etkind. Eesti NSV poolt võttis istungist osa O. Samma.

15. detsembril kirjanduslik kolmapäev oli pühendatud Betti Alveri luulele. Etles Ave Alavainu O. Ehala ansambli saatel. Öhtut korraldati 22. detsembril.

Käesoleva aasta esimene kirjanduslik kolmapäev sisustati noorte luulega. Esinesid A. Ehin, K. Kurg, T. Liiv, J. Üdi, P. Hint, J. B. Isotamm, J. Jõerüüt. Laulis T. Tepandi.

Möödunud aasta viimasel Kirjanike Liidu juhatase presiidiumi istungil kinnitati «Loomingu» Raamatukogu toimetuse kolleegiumi uus koosseis: J. Kaplinski, U. Laht, L. Meri, O. Ojamaa, R. Parve, O. Samma, H. Suislepp.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Kirjastuskomitee ja Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatase presiidiumi ühisel istungil 19. jaanuaril kinnitati Juhan Smuuli nimeliste kirjanduspremiade komisjon: V. Gross (esimees), V. Pirson (esimehe asetäitja), liikmed K. Itra, O. Jõgi, J. Kross, R. Parve, H. Pukk, E. Päll, A. Tamm.

Samal päeval võttis presiidium Kirjanike Liidu liikmeks Helvi Jürisson-Soansi ja kinnitas «Loomingu» Raamatukogu perspektiivplaani aastaks 1972—1973.

24. jaanuaril toimus Kirjanike Liidu Tartu osakonna aastakoosolek. Ülevaate kalendriaasta tegemistest andis osakonna sekretär Kalju Kääri. Tema ja sõnavõtjate (J. Peegel, H. Peep, R. Põldmäe, H. Puhvel, J. Feldbach jt.) arutlused seadsid rea probleeme. Kirjanike Liidul on tartlastest liikmeid praegu 25. Tähelepanu äratavad organiseeritud kirjanike kõrge keskmine vanus, seega püstitub teravalt järelkasvu küsimus. Tartlaste loomingu t vaadeldes arvati läinud aasta tavalisest soodsamaks: lugedes kokku originaalid ja tõlkeraamatud, ilmus paarikümne teose ümber, teine paarkümmend ootab kirjastamisjärge. Esiletõstmist väärrib B. Alveri «Eluהלbed». Suur, 15 aastat kestnud töö tehti tartlaste osavõtul ära «Rooma kirjanduse antoloogia» väljaandmiseks. Osa energiat on kulunud ülikooli õppevahendite, brošuuride jm. koostamiseks. Tõhusalt on tegutsenud kriitikud H. Siimisker ja Ü. Tonts ning kirjandusteadlane R. Põldmäe. A v a l d a m i s p r o b l e e m i d e s t kõneldes märgiti vahetorkade paranemist kirjastuse, ajalehe «Edasi» ja kirjanike vahel. Noorte loomingu t on agaralt vahendanud ajalehed «Tartu Riiklik Ülikool» ja «Eesti Põllumajanduse Akadeemia». Siiski oleks vaja kogu üliõpilaskonda ühendavat väljaannet. Ajalehe «Sirp ja Vasar» kirjandusosa tundub pärast väljaande mahu suurenemist hõredam. Nenditi, et teoreetiliste artiklite avaldamiseks on võimalused olemas, tihtilugu on aga raskusi mahukate kirjanduslooliste kirjutiste avaldamisega perioodikas. E n e s e t ä i e n d a m i s e seminaridel on sisukaks vormiks intervjuud kirjanikega. Kaalukad olid H. Peebu loengud kirjanduse uurimise metodoloogiast. Huvitav

ja põhjalik oli R. Põldmäe ülevaade kirjanduskeskkonnaga seotud memuaariloomingust paguluses. Muuseas märgiti toltel koosolekul meie kirjanike vähest viljakust memuaarivallas.

Kultuuriministeeriumi, loominguiliste liitude ja mitmete kultuuriasutuste ühisel parteikoosolekul 25. jaanuaril kuulati EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Uti ettekannet NLKP Kesk-

komitee novembripleenumi materjalide põhjal. Arutluse käigus võttis Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni poolt sõna V. Ilus.

NSV Liidu Kirjanike Liidu juhatase kriitikaküsimusi käsitleval pleenumil, mis toimus Moskvas 25. ja 26. jaanuaril, käisid meie vabariigist V. Gross, A. Hint, J. Kross, P. Kuusberg, R. Parve, O. Jõgi, M. Kalda ja A. Tamm.

TOIMETAJAD KRIITIKAKÜSIMUSTEST

NSVL Kirjanike Liidu juhatase kriitikaprobleeme käsitleva pleenumi eel toimus 9. ja 10. detsembril Moskvas NSVL Kirjanike Liidu sekretariaadis liiduvabariikide kirjanduslike ajakirjade toimetajate ning kriitikaosakondade juhatajate nõupidamine. Erinevalt regionaalsest nõupidamisest Riias, kus arutati kriitika olemust puudutavaid küsimusi, olid Moskvas huviobjektiks kriitika avaldamise probleemid, kriitikutega noore põlvkonna kasvatamine, kriitika vormiline külg ja osakaal ajakirjades. Nõupidamisest võtsid osa NSVL Kirjanike Liidu juhatase sekretär V. Ozerov, S. Baruzdin, A. Salõnski jt.

Osa arutlusest kulus n.-õ. kohaliku tähtsusega küsimustele. Kasahstani ajakiri «Zuldõz» (toimetaja T. Ahtanov) püüab ergutada kriitikat tegema kohaliku keele ja kirjanduse instituudi noori kirjandusteadlasi; Kasahstani venekeelne ajakiri «Prostor» (toimetaja N. Rovenski) võitleb aktiivselt esseistika vastu (!), sest see tumestab kirjanduse ideelist selgust (hiljem selgus, et väljendit «esseistika» kasutatakse seal kandes millegipärast märkimaks üldsõnalisi, konkreetse analüüsita artikleid ja retsensioone); Moldaavia ajakirja «Nistru» (toimetaja A. Tšibotaru) tööd häirib kriitika komplimentiküllasus; Valgevene ajakirja «Polõmja» (kriitikaosakonna juhataja D. Bugajev) nimel kurdeti, et kirjastused annavad aastataastalt ikka vähem kriitikakogumikke välja, nähtub kriitikute «äravool» kirjandusteadusse.

Kesked probleemid haarasid ühist ja üldist. Viidati, et üks esmaseid ülesandeid oleks laialt üldistada rahvuskirjandustes toimuvaid protsesse ja tendentse, määratleda, mis on Nõukogude rahvaste nüüdiskirjandustes sarnast ja mis on iga rahvuse kirjanduses spetsiifiline. Artiklitest, mis sellega toime tulevad, on palju kasu kirjanduste vas-

tastikuse rikastumise vaatevinklist, arvas S. Baruzdin. Paraku on praegu väga vähe kriitikuid, kes suudaksid oma analüüsis tungida rahvuskirjanduse piiridest kaugemale, täiendas L. Tera-kopjan («Družba Narodov», osakonna-juhataja). Nimetatud probleemistiku mitmeid üksikaspekte riivasid oma sõnavõttudes ka T. Kassõmbekov («Ala-Too», Frunze), M. Mullođžanov («Pamiir», Dušanbe), S. Arutjunjan («Literaturnaja Armenija», Jerevan) jt.

Teine küsimuste ring hõivas kriitika kirjanduslikku taset. Lugejaskonna laius, mitmekesisus eeldab, et ajakirjades ilmuv kriitika oleks kõitev ja sugestiivne, sest ainult nii kirjutatud retsensioon või artikkel mõjutab lugejat, kirjanduse tajumise protsessi, samuti kirjanikku, kirjandusprotsessi ennast, ütles R. Fjodoriv («Zovten», Lvov). Kuid kriitika saab viimast ainult siis, kui arvustaja-üldistaja suudab murda teose sügavustesse, analüüsida seda põhjani, tähendas V. Kondratenko («Raduga», Kiiev). Kahju teeb autorite haiglaselt tundlik reageerimine kriitikale, samuti selle alahindamine. On ajakirju, mille kolleegiumides kriitikuid ei ole, ka esitatakse kriitikute loomingut haru harva preemiatega saamiseks. NSVL Kirjanike Liidu juhatus peaks leidma abinõusid kriitika kaalu ja mõju suurendamiseks. Kuid teiselt poolt peaksid muidugi kriitikud ise selle eest hoolt kandma (L. Jakimenko). Kriitika autoriteetsuse saab kindlustada ainult printsiipsaalsus, analüüsi sügavus, nõudlikkus. Ja kaasaegse teoreetilise mõtte tase, lisasid juurde A. Tšibotaru («Nistru», Kišinjov) ning P. Šermuhamedov («Šark Julduzi», Taškent).

A. Salõnski soovitas, et kirjanduslikud ajakirjad käsitleksid ka teisi kunstiliike — muusikat, teatri- ja filmikunsti, televisiooni, avardaksid oma tegevusvälja. Seda vähemalt kõigi kunstiliikide ühisel kokkupuutepinnal, esteeti-

kas, nõustus U. Radžab («Sadoi Šark», Dušanbe).

Tehes nõupidamisest kokkuvõtteid, kutsus V. Ozerov üles kirjanduskriitikat rikastama ja aktiveerima. Tuleb mõelda selle žanrilisele mitmekesistamisele, analüüsi tõhustamisele, selliste vormidele nagu diskussioonid, temaatilised arutlused toimetustes («ümmarguse laua ääres»)... Ja muidugi ei tohi unustada materjalide ideelist selgust.

KONSTANTIN FEDIN 80

Nõukogude avalikkus tähistas 24. veebruaril laialdaselt vene nõukogude kirjaniku, NSVL Kirjanike Liidu juhatuse esimehe, NSVL Teaduste Akadeemia akadeemiku, sotsialistliku töö kangelase, riikliku preemia laureaadi Konstantin Fedini 80. sünnipäeva.

K. Fedin tuli kirjandusse 1923. aastal. Tema «Linnad ja aastad» (1924) oli üks esimesi nõukogude romaane, mis käsitles revolutsiooni ja kodusõja teemat, pakkudes, nagu ka romaanid «Euroopa röövimine» (1933—1935) ja «Sanatoorium «Arcturus»» (1940), Venemaa ja Lääne-Euroopa tegelikkuse võrdlusi. Romaanis «Vennad» (1927—1928) on keskne kunsti ja revolutsiooni vahekorra probleem. Teose alltekstiks on Fedini endagi loomingut iseloomustav mõte, et kunstnik ei saa elada irdunult kodumaast ja ühiskonna progressipüüdlustest. Ka romaanides «Esimesed röömud»

Nõupidamisel oli sõnavõtte arvukalt. Peale nimetatute esinesid veel V. Dmitrijev (Moskva), G. Vladimirov («Zvezda Vostoka», Taškent) V. Lössenko («Višizna», Kiiev), G. Tsitsišvili («Literaturnaja Gruzija», Tbilisi), A. Hakimov («Literaturnaja Gazeta») jpt.

E. Maasik

(1945), «Ebatavaline suvi» (1947—1948) ja «Löke» (1962) käsitletakse intelligentsi suhtumist revolutsiooni ja rahvasse. Raamatud «Gorki meie seas» (1943—1944) ja «Kirjanik, kunst, aeg» (1957) tutvustavad autorit kui memuaarikirjanikku, kriitikut ja publitsisti; Fedin on ka näitekirjanik, on kirjutanud jutustusi ja novelle. Kirjaniku osa vene nõukogude romaani arengus on tähelepanv: ta on meisterlik keeletarvitaja, karakterite kujundaja ja looduse maalija.

Eesti keelde on tõlgitud K. Fedini romaanid «Esimesed röömud» (V. Linask, 1950), «Ebatavaline suvi» (F. Kauba, 1952), «Sanatoorium «Arcturus»» (H. Luik, 1962), «Löke» (O. Samma, 1963), «Linnad ja aastad» (O. Samma, 1969). Järgmises «Loomingu» numbris avaldame katkendi romaani «Löke» teisest raamatust.

RICHARD EHRLICH — VALMEN VAIDA 60

Richard Ehrlichist sai Vaida mees (ja kirjanikuna Vaida nime kandja) leivamure tõttu. Tema isa Vaniste Ado, Saaremaalt Karja kihelkonna Koiduvälja külast pärit talupoiss, läks nagu tavaliselt ühel kevadel üle kahe väina, kuid sügisel enam tagasi ei tulnud. Teenistuskopikaid korjus selleks ajaks parajasti nii palju, et jätkus popsikoha kinnimaksimiseks, ja nõnda jäi isa mandrile. Siitpeale andis elatist juhutöö.

Enda kõrvale tööle passitas isa Richardigi. Nendest aastatest on mees värskelt lõhnavad puuriidad metsas ja tinteruuni jäise veega kraavisirged laukasoodes. Isa suri, ja leivaotsingud viisid poja Vaidast Tallinna, töö ja õiguse otsingud aga omakorda Tööliste Majja, kus 1928. aasta septembris ha-

kati välja andma Eesti Tööliste Partei häälekandjat «Edasi».

«Edasi» ja Tööliste Maja osutusid Ehrlichi maailmavaate ja võitlejanatuuri kujunemisel määravaiks. Tööliste Majas liikus endisi poliitvange ning nende karme läbielamusi ümbritses nooruki meeltes romantilise sangarlikkuse aupaiste. Ehrlich kuulus nende oma põlvkonna noorte hulka, kes kommunisti nime pälvinus nägid inimest, kelle elu ja käitumise määrab põhimõte: revolutsiooni heaks pole miski liiga kallis.

«Edasi» kui töölisajaleht aktiveeris proletariaadi teadlikuma osa. Muretseti ajalehele toetust ja levitati teda, tehti ise kaastööd ning hangiti seda. Ehrlich, kellest oli saanud Eesti Tööliste Partei noorte sektiiooni aktivist, lõi kõiges

RINGVAADE

kaasa, tema tegevuspiirkonnaks oli Lasnamägi. Tol ajal etendas Ehrlichi maailmamõistmise ja kirjanduslike oskuste süvenemises suurt osa Valter Kaaver.

Järgnes aktiivne ettevalmistustöö 1929. aasta 1. mai tähistamiseks, rääkimata askeldustest seoses IV riigikogu valimistega, põrandaaluse kirjanduse levitamise, kibekiirest tööst noorsooajakirja «Võitlev Noorus» väljaandmiseks.

1930. aasta aprillis Richard Ehrlich areteeriti. Sama aasta augustis mõisteti ta kaheksaks aastaks sunnitööle.

Keskvangla. Kolm ja pool aastat üksikkongi, üle paarisaja päeva kartserit, puhuti jäises külmas, tsemendil, poolteist naela leiba päevas. Alles oli ta suurisilmi vaadanud neid, kes tulid sealt vaevade katlast, nüüd elas ta ise seda läbi.

Nooruk ei murdunud, vaid karastus ja mehistus. Nendest päevadest meenutab Ehrlich Martin Nurka, koolipoissi, kelle surmaotsus asendati eluaegse sunnitööga ja kes innustas Ehrlichit kaastööd tegema «Vangimaja Kiirele» ning ajakirjale «Viisnurk».

Vabanenud vanglast 1935. aasta viimastel päevadel (karistusaega vähendati tema alaealisuse tõttu), asus Ehrlich viivitamata täitma kommunistide vanglaorganisatsiooni ülesannet — toimetama vanglasse detektorraadio monteerimiseks vajalikke osi. Sellest jutustab ta koguteoses «Karastumine».

1937. aasta kevadel asus Ehrlich teele Hispaaniasse. Stokholmis sai ta uusi ülesandeid: oli vaja saata sõjareportaaze Leningradi ajalehele «Edasi», Siberi «Kommunaarile» ja New Yorgi «Uuele Ilmale».

Kolmkümmend kaks kuud, liikudes Madriidi lähistelt kuni fašistide sügava tagalani, saatis Ehrlich ajalehtedele teateid Teise maailmasõja eelrindelt. Tema kaastöö jõudis ka Oslos ilmunud «Rahva Hääleni», mida oli vahepeal toimetama asunud Anton Vaarandi.

Hispaania kodusõja ränkraske lõpp. Ja selle järel niisama rasked aastad Prantsusmaa vangilaagrites. Uued katsumused ja karastumine. Sedapuhku polnud võimalusi sulge proovida.

Kodumaale saabus Richard Ehrlich

MÖTLIK LUULETAJA

Luule pole tehtud tekstidest, vaid tähendustest ja seostest. Need nähtuvad ridade, aga ka luuletuste ja loomingu eri järkude, laadide vahel. Küllap seepärast

koos mõne võitluskaaslasega 1941. aasta kevadel. Suure Isamaasõja esimesel päeval sai Ehrlichist vabatahtlik ja vabatahtlikust peagi partisan Pihkva ning Novgorodi aladel.

Suure Isamaasõja võidukas lõpp ei vabastanud Ehrlichit sõdurimundrist. Kaugelt Volgamaalt aga rändasid mõtted koduradadele. Nii lähetaski Ehrlich esimese kaastöö «Loomingule». Jutustus «Kotka saatus» ilmus «Loomingu» 1945. aasta oktoobrikuu numbris. See oli üle aastate esimene suleproov, mis leidis tee avalikkuse ette.

Kui Richard Ehrlich selles kirjutises on tõrjunud Valmen Vaida tagaplaanile, siis seepärast, et eespool öeldul peatumata olnuks raske pilti saada Valmen Vaidast. Vaida teoste kirevas reas vahelduvad sündmused ja inimesed on kahtlemata tingitud nende looja elurütmist. Nagu Ehrlich elus, nii haarab Vaida oma raamatutes püssi järele.

Ehrlich-Vaida kirjutas juhutöölisena, vangina, sõdurina, kirjutas päevatööst kurnatuna, nälgivana ja lahingute nappidel vaheaegadel. «Dolores ja Marianne» valmis, nagu mõned praegu veel käsikirjas olevad teosedki, ajal, mil Ehrlich töötas dolomiiditahvlite lihvi-jana.

Ehrlich-Vaidalt on ilmunud kolm raamatut. Romaanimõotmelises teoses «Novgorodi lähistel» (1951) jutustab ta partisanivõitlusest Suure Isamaasõja päevil, reiklusjuttude sarja liigitatud «Valge Maja» (1959) paljastab ameerika imperialistide kuritegelikku poliitikat, «Dolores ja Marianne» (1970) on karmidest võitluspäevadest Hispaanias. Ilmumas on tema jutustuste valikkogu «Valencia ööd». Ja küllap võib veelgi uut oodata, sest praegu on Richard Ehrlich täies töövormis, sinist lehte pole ta veel näpu saanud, mis tulenevat mittesuitsetamisest ja sellest, et ta polevat karsklane, kuigi on karske.

Alati ergas huvi maailma ja inimeste vastu toidab tema kümnest eri rahvusest inimestega ja mitmes keeles peetavat kirjavahetust.

Jääb soovida, et erksust ja loomisjõudu jätkuks Ehrlich-Vaidal veel paljudeks aastateks!

V. Riis

RINGVAADE

luulet kogudesse korjataksegi, et siis saab see seostatud, keerulisem, selgem, ebakainem, mõistmis- ja tundmisaltim. Ja küllap seepärast on õige meelevaldne

juulgustükk kippuda määratlema perioodika parajusse pillatud luule tunnusooni: puudub autori ühendav, järjestav ja viitav vaim, mõnigi seos jääb märkamata. Aga õigustad end uudishimuga, mille äratav kokkuvõtteid eeldav juubel, ja otsid üles sulle meeldivad sõlmed ja sidemed juubilari luulest.

Sest tahame juubilari pidada eelkõige luuletajaks. Seda õigustavad kas või tema loomingu proportsioonid. «Looming», «Pilt ja Sõna», «Kultuur ja Elu», «Nõukogude Naine», «Pioneer», «Täheke», «Nõukogude Õpetaja», «Rahva Hääl», «Sirp ja Vasar», «Kiir», «Edasi», «Säde», «Punane Täht», «Tee Kommunismile», «Võitlev Sõna» IV ja V, «Kirjanduse sirvilauad 1959», mitmed kogumikud ja lugemikud ning muud väljaanded sisaldavad Leili Andre nime. Alustanud koolipõlves proosapaladega, avaldanud esimesed katsetused 1940. aastal, on ta viimasel veerandsajal aastal viljakas olnud just luulevallas, avaldades perioodilistes väljaannetes ligemale paarsada luuletust; jutustusi, lühijutte, dialooge, humoreske, laaste, laulutekste (E. Arro, R. Lätte, E. Mägi jt.) ning publitsistikat on ilmunud hoopis vähem. Et osa luulet on lastele, osa proosat-publitsistikat lastest, peaks olema loomulik ja ootuspärane: Leili Andre on pedagoog.

Ilmale tuli ta 1. veebruaril 1922. aastal Viljandimaal Kolga-Jaani lähedal Mardi talus töölisperes. Õppis Põltsamaa progümnaasiumis, Tartu Õpetajate Seminaris, 1951. aastal lõpetas Tartu Õpetajate Instituudi, 1959. aastal kaugõppe teel Tallinna Pedagoogilise Instituudi. Ta on elanud ja töötanud pidevalt Kolga-Jaanis ja Kolga-Jaani ümbruse koolides, on ka praegu õpetaja Väätša 8-klassilises koolis.

Näib, nagu osutaks see selge-loogiline elukulg üht pääsu Leili Andre luule mõistmisse. Poetess on luuletuses «Lihtne sõna» otseselt tunnistanud end otsi-

vat väljendust, mis oleks lihtne ja täpne kui aritmeetikatehe. Kuid elus ja luules võib kaks korda kaks olla ka viis. «Kõrgeid puid pidin ma nägema», tunnistab ta samade sõnadega pealkirjastatud värssides, «et sind näha, väikene rohuline.» Nii on see ikka mõtleva tundja luule, lihtne ja selge ehk sõnaseadelt, kuid teadasaamise ja teatamise mõtlikkus sees. Luuletajatüübi määramine on alati riskantne. Ja siiski — kas ei kohtu Leili Andre luule kusagil Ü. Ojatalu ja E. Lättemäe meditatsioonidega? Ja muidugi on see ikka oma ja omapärane. Leili Andre tahab meile uuesti avastada kõike korduvat ja püsivat. Tema loomingus on alatasa aastaegade vaheldumise uudiseid, aastavahetusi, palju hommikuid, vaikust ja loodust. Nii või teisiti seob seda loomet aga ikka aega ja looduse süvenev ja seksuv inimene, ja sageli mitte vaatleja, vaid töötegija. Too töötegemise motiiv on ühtlasi kindlusetunnetus, lootus, et kusagil hommikus vajatakse meist igauht, nagu autor kirjutab ühes luuletuses; ajuti tõuseb koguni usk, et kui kõik maanteed ei vii Rooma, siis «kõik maanteed viivad pärale». Osa L. Andre luulet aga pole konstateeriv-avastav, vaid veendunud-uskuv; usun selle ootuse, õrnuse, Solvejgi-luule kuuluvat L. Andre loomingu parema osa hulka. Tunnuslik näib «Kodumaas» avaldatud «Kohutamine», mis tõstab Solvejgi-ootuse kõikiühendava ja kõikeületava tähisteenigi: «Põhjatäht särab me üle / silmi kannab mu pilgu / võta siis temalt ta vastu». Nagu öeldakse luuletuses «Kerge ja raske», sisaldab õnn endas ka mõndagi loobumist. Nõnda saab see ühtetundmispoesia ühtlasi naiselikkuse, iseoleva eluvaategi üldistuseks. Kordumises, mis mitmel kujul L. Andre luulet läbib, peitub ikka lootus ja sellest võrsuv vaikne, mahe uuepüüd.

K. Kelgu

ÜHE KEELEHARIJA JUUBELIKS

On juubeleid, mille puhul kombekohased pidulikud kiiduhüüded mahenevad mõtlikkuseks, muutuvad «harilikust pehmemaks, helivärvuselt sumedamaks», kui asja iseloomustamiseks kasutada «Võõrsõnade leksikonist» võetud sordiini mõiste selgitust. Küllap on selles peateguriks juubilari elu- ja tööloogu, mis kõigest eeskujulikkusest ja saavu-

tusrikkusest hoolimata on laiemalt teadmata, «sordiini all».

Me hindame erinevaid tööalasid võrdväärselt. Ometi on suur vahe häälekuses, millega üht või teist ala tutvustame, välises muljes, mida ühe või teise töö tegija jätta saab ja jätab: kirjanik, laulja äratavad oma teoste ja esinemistega tähelepanu, korrektori, repetiitori

RINGVAADE

nimi jääb laiale üldsusele enamasti tundmatuks.

Ühele lugupeetavale juubilarile, kelle töö igatahes tähelepanu väärib, mõtleme tänavu. Leida Raudsepp saab tänavuse liigaasta 29. veebruaril juba viieteistkümnendat korda pühitseda oma tegeliku sünnipäeva, mida lihtaastate kalendris teatavasti pole. Selle puuduse all ei kannata Leida Raudsepa tööjuubel, mis annab tegelikust algusest lugedes 35 täisaastat ja ametliku tööaja järgi ümmarguselt kolmandiku sajan-dit.

Täpsus, hoolsus ja vastutusteadvus, mis Leida Raudsepa tööd iseloomustavad, tohiks olla enesestmõistetavad nõuded igale töötajale. Mis aga Leida Raudsepa kui keelelise toimetaja tegevusele erilise tähenduse annab, on asja-

tundiikkus, eesti keele eeskujulik oskus ja võime oma kohale panna iga sõna, silp, täht ning koma tekstis. Autor või tõlkija ei ole sageli teadlikki neist peen-sustest, millest sõltuvad korrektnete keel ja laitmatu stiil. Kui seesugust vääris-tustööd teha veel hea maitse ja avara arusaamisega autori stiili eripärast, na-gu juubilar seda alati on teinud, pole ehk vaja rõhutada, kui palju tasast tänu Leida Raudsepale avaldavad kõik need, kes seda varjatud, nimetuks jäävat abi on endale nime tegemisel saanud.

Südame-t soovime — olgu siin üks kõigi eest —, et Leida Raudsepp veel edaspidigi oma võimeid ja oskusi tege-likult rakendaks meie kauni emakeele veatuse ja korrektsuse defensorina ning seega rahvusliku kultuuri arendajana.

H. Tarand

AUGUST PALMI JUUBEL

Alati on tal mitu rauda tules: üks töö juba toimetuse portfellis, teist veel lih-vib, kolmas parajasti sepistamisel, nel-jandaks-viiendaks kogub alles mater-jali, kuues-seitsmes juba täos. Selline ettevõtlik ning usin töömees on August Palm, paljude huvisuundadega kirjan-dusteadlane, kes 20. veebruaril sai seits-menneks.

Kirjandusteadusalast tegevust alustas A. Palm 1920-ndate aastate teisel pool-el arvustajana, avaldades oma kirjutisi «Eesti Kirjanduses», «Loomingus», «Pos-timehes» ja mujal. Ta on arvustanud rohkem kui 100 teost. Esiotsa ilmutas ta kõige enam huvi soome kirjanduse tõl-gete ning üldse hõimurahva kultuuriloo vastu. Ka on ta ise nii mõnegi väärt-teose tõlkinud (J. Aho «Kas mäletad?», V. Tarkiaise «Aleksis Kivi», O. A. Kal-lio «Elias Lönnrot») ning koostanud pikema ülevaate «Soome Kirjanduse Selts 1831—1931». Hiljem, 1930-ndail aastail peatus A. Palmi kriitikupilk pea-asjalikult eesti memuaari- ja elulookir-jandusel. Ka hakkas ta sel perioodil sü-venema rohkem eesti kirjandus- ja kul-tuuriloo küsimustesse. Sellest annavad tunnistust tema uurimused C. R. Jakob-sonist ja «Sakalast», «Eesti Kirjan-duse» algaastaist, EKS-i tegevusest 1907—1932 ja monograafia «Villem Rei-man» (1937).

1940. a. toimis A. Palm lühikest aega Õpetatud Eesti Seltsi teadusliku sekre-tärina ning sai siis nõukogude võimu kehtestamisel vastrajatud Kirjandus-muuseumi bibliograafia osakonna juha-

tajaks. Juba varem oli ta oma uurimis-töö tarbeks koostanud personaalbiblio-graafiaid (C. R. Jakobson, V. Reiman), nüüd laiendas ta seda tööd veelgi (E. Vilde bibliograafia) ning asus ajnu-laadse pseudonüümide ja anonüümide kartoteegi loomisele. Viimasel ajal on ta palju aega ja energiat kulutanud retrospektiivse rahvusbibliograafia koos-tamise organiseerimisele ning sellele, et elustada eesti raamatu uurimist (raa-matuteaduse konverentside algatamine Kirjandusmuuseumis). Samal ajal jät-kus töö pseudonüümika ja Vilde per-sonaalbibliograafia alal. Sellest võrsu-sid ulatuslikud uurimused («Pseudo-nüüm meil ja mujal», «Varjatud auto-rite avamise probleeme», «Eduard Vilde maapagulasena Soomes ja tema satiiri-ajakiri «Kaak»», «Eduard Vilde satiiride autorsusest» jt.).

1965. a. siirdus A. Palm pensionile — ning hakkas eesti kultuuriloo küsimus-tega veelgi viljakamalt tegelema. Sai valmis (koostöös H. Siimiskeriga) mahu-kas A. H. Tammsaare album, jätkub E. Vilde kui ajakirjaniku ja satiiri-meistri käsitlemine ning pseudonüümide ja anonüümide uurimine, on alanud mä-lestuste kirjanepnek meie kultuuritege-lastest (G. Suits, Fr. Tuglas, A. Annist, J. Aavik), sekka aga sugeneb arvustusi ning arvamusi ilmunud bibliograafiate ja kirjanduslooliste teoste kohta. Ja annaks, et seesugust ettevõtlikkust ning viljakust jätkuks teenekal juubilaril veel kauaks.

A. Nagelmaa

RINGVAADE

1924. aastal ilmus J. Semperi uurimus «Kalevipoja rahvaluule-motiivide analüüs». Folkloristika traditsiooniks oli olnud seletusteooria. Psühhoanalüüsi meetodi kujunemisega muutusid populaarseks vastavad käsitlused. Huvi oli vastastikune: folkloristid kasutasid rahvaluule tõlgendamisel psühhoanalüütilist lähenemist, psühhoanalüütikud toetusid paljudes uurimustes ja teooriates just folkloorile. Semperi raamatu ilmumise ajaks oli psühhoanalüüsi õpetus üle elanud nii oma võidukäigu kui ka mõningase tagasimineku, kuid arvestatava vaatlusena siiski jõusse jäänud. Ta mõju oli selleks ajaks laienenud filosoofiale, sotsioloogiale, esteetikale ja mujale. Semper tunnistas: «Kes tahab erapooletult otsustada, peab tunnistama rikastusi, mis psühholoogiale on toonud psühhoanalüüsi. S. Freudiga eesotsas... Peale muu on psühhoanalüüs viljakalt mõjunud just mütoologia ja mõne rahva vaimuvara uurimise peale...» (J. Semper, «Kalevipoja rahvaluule-motiivide analüüs», Tartu, 1924, lk. 11.)

Niisiis katsub Semper nimetatud töös «Kalevipoja» rahvapäraste motiivide «saamist ja sündi, samuti levimist rahva seas valgustada psühholoogilisest seisukohast». (Sealsamas, lk. 4.) Seletanud ära psühhoanalüüsi põhimõisted ja seostanud neid kirjandusteooriaga (sümbol, allegooria jne.), asub autor lähemalt analüüsima eepose rahvaluule-motiive, mida sagedasti leidub ka teiste rahvaste folklooris. Vaadeldes kosimistseeni nii eeposes kui rahvaluules üldse, kirjutab J. Semper: «Motiiv kuust, päikesest ja tähest kosilastena on eesti rahvalaulude hulgas üks variandirikka- maist: üles on kirjutatud igatahes üle paarisaja teisendi... Sama motiiv tuleb ette Soome rahvalauludes...» (Sealsamas, lk. 57.) Ja Semper järeldab, et peaaegu kõigi rahvaste folklooris on taevakehad põimitud pere- või sugukondlikesse suhetesse. Oma sõnade kinnituseks tsiteerib ta mitmeid rahvaluuleteoseid ja paljusid rahvaluuleteadlasi, aga ka psühhoanalüütikuid.

Samal, 1924. aastal ilmus S. Freudi raamat «Psychoanalytische Studien an Werken der Dichtung und Kunst» (Leipzig / Wien / Zürich), milles ta sedasama astraalmüüdi probleemi puudutades kaudselt ka meie rahva eeposele viitab. Nimelt kõneldakse selle raamatu peatükis «Der Dichter und das Phantasieren» (see artikkel ilmus eraldi 1913. aastal

«Imagos», teises köites) nn. kasti- valiku motiivist («das Motiv der Kästenwahl», lk. 15).

Analüüsides Shakespeare'i «Veneetsia kaupmeest», toob Freud stseeni, kus kolmel kosilasel lastakse valida kolme kastikese — kuldse, hõbedase ja tinase vahel. Ühes kastis on kaunij ja targa Portia pilt: kes valib pildiga kasti, saab Portia endale. Maroko prints valib kuldse, Aragoonia prints hõbedalaeka, Bassanio aga tinase. Kahel esimesel on kerge oma valikut põhjendada, kuid Bassanio põhjendus tundub Freudile otsituna: Bassanio: «... Sind, petlik kuld,

sa Midase kalk toit, ei taha ma.

Ei sindki, tüütu kõigi-ori, kes

käest kätte käid. Kuid oo, sa lahja tina, su tuhmus räägib sõnatult su kasuks.»

(W. Shakespeare, «Kogutud teosed» IV, Tallinn, 1960, lk. 60.)

Seejärel tsiteerib Freud saksa kirjanikku E. v. Stuckenit (1865—1936), kes samu probleeme on käsitlenud oma teoses «Astralmythen» (1907), tuues põhjenduseks juba rahvaluules esineva astraalmüüdi gradatsioon: «Kes on Portia kolm kosilast, selgub sellest, mida nad valivad. Maroko prints valib kuldkastikese: ta on päike; Aragoonia prints valib hõbedase kastikese: ta on tähepoiss.» Ja siis, kommenteerides Stuckeni tõlgendust, kirjutab Freud: «Selle tähenduse rõhutamiseks tsiteerib ta episoodi eesti rahva eeposest «Kalevipoeg», kus kolm kosilast esinevad riietatuna Päikeseks, Kuuks ja Tähepoisiks... ja pruut otsustab kolmanda kasuks.» Selline Stuckeni seletus Freudi ei rahulda. Väikesest kastivaliku motiivist ei saa tema arvates välja jõuda astraalmüüdini.

Stuckeni ja Freudi tsitaatidest näeme, et kuigi mõlemad «Kalevipoega» teadsid ja esimene eeposega tõenäoliselt ka lähemalt tuttav oli, on mõlemad eksinud kosilaste järjekorras. Varasemas eesti (ja mitte ainult eesti) rahvaluules elis- tatakse just kuud teistele taevakehadele. «Kuigi päike-sigitaja rahvakujutluses suurt osa mängib, on aukoht siiski kuu päralt. Salme kosilaste järjekord on kuu-päike-täht.» (Semper, lk. 59.) Alles hilisemas ettekujutuses on toimunud muudatus ja päike on tõrjunud kuu teisele kohale. «See järjekord oleks tingimata teine olnud, kui meil siin tegemist poleks primitiivsema mõtlemisviisiga: hilisemat sünnipära muinasjutud näitavad loogilisemat järjekorda: päike-kuu-

täht,» märgib Semper samas. Nii on siis Stuckeni ja Freudi «eksitus» põhjendatud.

Täiesti loomulik, et ajal, mil igas arenemas keeles püüti oma rahvaluulet ja kirjanduse tippteoseid analüüsida psühhoanalüütilisest aspektist, vaatles J. Semper just «Kalevipoega». Pole teada, miks ei pidanud Semper vaja-

likuks mainida seda, et E. v. Stucken «Astraalmüütides» «Kalevipojale» viitas. Tõenäoline on, et Semper oli tuttav ka Freudi artikliga, sest see ilmus juba 11 aastat enne Semperi artikli avaldamist. Semperi-uurijatel oleks vist mõtet neid asjaolusid täpsustada.

V. Vahing

VALMIS MAAILMAKIRJANDUSE ENTSÜKLOPEEDIA

New Yorgis ilmus XX sajandi maailmakirjanduse kolmas ja seega viimane köide (Encyclopaedia of World Literature in the 20th Century. Wolfgang Bernard Fleischmann, Editor. New York, Frederick Ungar Publishing House Co., 1971. Vol. III, letters O-Z). See sisaldab artikleid ka kahe eesti kirjaniku, nimelt M. Underi ja A. H. Tammsaare kohta.

Toimetuse kirjutatud Underi-artiklis on nimetatud ja karakteriseeritud peaaegu kõiki poetessi luuletuskogusid, miskipärast on välja jäänud ainult «Sinine puri». Eestikeelsetes nimesed pole ühtki viga. Underi sünnidaatum on antud aga vana kalendri järgi. Bibliograafilises osas on Stokholmis ilmunud (1958) «Kogutud luuletuste» kõrval mainitud ka Nõukogude Eestis väljaantud «Vali-

tud luuletusi» (1958). Saksakeelse tõlkekogu («Stimme aus dem Schatten») saatesõna autorina on ekslikult nimetatud H. Stocki (tegelikult A. Rannit).

Artikkel A. H. Tammsaare kohta on A. Orase sulest. Kirjaniku loomingu põhilaadi karakteristikas märgib autor dialektalist teravust, väljenduse subtiilset lihtsust ja lakkamatut kaevumist inimelu põhilistesse probleemidesse. Teoste pealkirjades leidub vigu: «Varundid» («Varjundid»), «Meie rebana» («Meie rebane»). Bibliograafilises osas on mainitud A. H. Tammsaare loomingu raamatutena ilmunud käsitlusi (M. Sillaotsa, K. Mihkla, H. Siimikeri, H. Puhveli tööd).

E. S.

INDEX LIBRORUM

Süvenegem esialgu ajaloo, poliitika, rahvusvaheliste suhete jms. valda. Ülevaatliku, meid marksistlikult suunava teosena tuleb nimetada A. Alatortseva ja G. Aleksejeva teost «50 aastat nõukogude ajaloo teadust» (NSVL TA NSV Liidu Ajaloo Instituut, *Nauka*), mis kujutab endast selle teaduse kroonikat 1917—1967. Samalt alalt mainitagu teise ülevaatliku teosena, mille ideoloogiline funktsioon on küll hoopis pealispindsem, NSVL TA Orientalistika Instituudi artiklikogumiku «Ajalooteadus Hiina RV-s» (vast. toim. R. Vjatkin ja N. Svistunova, *Nauka*). *Molodaja Gvardija* on viimasel ajal avaldanud oma seerias «Kuulsate inimeste elu» mitmete ajalooliste meeste elulood. Esmajoones tuleks siin esitleda F. Arski raamatut «Perikles», mis vestab Ateena riigimehest, kelle ajal *polis* jõudis oma hiilguse tippu. Thukydides arvab, et ehk küll nime järgi demokraatia, oli see tegelikult esimese mehe, s. t. Periklese

võim ja voli. Samas seerias ilmusid ka J. Gorodetski ja J. Šarapovi «Sverdlov», V. Dmitrjevski «Pjatnitski» ja M. Kolesnikova ning M. Kolesnikovi «Richard Sorge». Viimast täiendab R. Sorge enda «Artiklid, korrespondents, retsensioonid», mille avaldas Moskva ülikool. NSVL TA Üldajaloo Instituut aga andis teises, parandatud ja täiendatud trükkis välja D. Davidovitši uurimuse «Ernst Thälmann. Elu ja võitluse lehekülgi» (*Nauka*). Meie ajaloolastele pakuvad kahtlemata suurt huvi E. Burdžalovi «Teine vene revolutsioon» (*Nauka*), mis vaatleb Moskvat, rinnet ja perifeeriat, edasi L. Spirini «Ühe avantüüri krahhi» (*Politizdat*), kus võetakse käsitluse alla «pahempoolsete» esseeride mäss Moskvas 6.—7. juulil 1918. aastal, samuti NSV Liidu Välisministeeriumi ja Saksa DV Välisministeeriumi dokumendikogumiku «Nõukogude—Saksa suhted läbirääkimistest Brest-Litovskis Rapallo lepingu allakirjutamiseni» teine, viimane köide

RINGVAADE

(Politizdat). NSV Liidu industrialiseerimise ajaloo (1926—1941) dokumente ja materjale vahendavast seeriast, mida koostavad mitmed eri institutsioonid, tuli kõide «NSV Liidu industrialiseerimine. 1933.—1937. a.» (Nauka). Vahepeal on raamaturiiulile kogunenud üht-teist huvitavat ka Teise maailmasõja kohta. APN andis täiendava tiraaži näol lisaks 1969. aastal tulnud kuuesajale tuhandele veel kakssada tuhat eksemplari Nõukogude Liidu marssali G. Zukovi «Meenu-tusi ja mõtisklusi», mis igatahes seni oli lausa rariteet. Seeria «Teine maailma-sõda uurimustes, mälestustes, dokumen-tides» (Nauka) täienes N. Antipenko teose «Peasuunas» (G. Zukovi eessõna!) uustrukiga ja A. Fjodorovi raamatu «Lennuvägi lahingus Moskva all» esi-trükiga. Lõpule jõuti ka *Wehrmacht*'i maavägede kindralstaabi ülema *General-oberst* F. Halderi «Sõjapäevaraamatu» («Kriegstagebuch», W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart) avaldamisega; kolmas ja viimane kõide tuli kahe raamatuna (*Vojenizdat*). NLKP KK juures asuv Ühiskonnateaduste Akadeemia publits-eeris A. Judenkovi uurimuse «Partei poliitiline töö okupeeritud Nõukogude territooriumi elanikkonna hulgas. 1941.—1944. a.» (*Mõsl*) Lugejani on jõudnud B. Sapožnikovi «Hiina rinne Teises maailmasõjas» (NSVL TA Orientalistika Instituut, Nauka), J. Samoteikini «Ma-hatallatud neutraliteet» (*Meždunarod-nõje Otnošeniija*), mis vestab sellest, miks ja kuidas sai Norrast fašistliku agressiooni ohver, samuti *Vojenizdat*'i «Suur vale sõjast», mis arvustab Teise maailmasõja uusimat mittemarksistlik-ku historiograafiat. Selle ajalookäsit-luste loetelu suleme uue teosega Jefim Tšernjakilt, keda eestigi lugeja hästi teab salaluureraamatu «Tuntuks tagant-järele» tegijana: tema «Sajandite kohtu-otsus» (*Mõsl*) heidab valgust poliitiliste protsesside ajaloole Läänes.

Edasi ootab tutvustamist rohkesti teo-seid kirjandusteaduse, eriti kirjan-d u s l o o alalt, millest kõiki mõistagi ni-metada ei jõua. Alakem lähemast. Kõige-pealt «Vanavene kirjandus ja XVIII—XX saj. vene kultuur» (vast. toim. D. Lihhatšov, Nauka Leningradi osakond), mis on NSVL TA Vene Kirjanduse Ins-tituudi (Puškini Maja) töid, edasi S. Moissejeva uurimus «Lomonossov ja vanavene kirjandus», mille taga seisav-ad samad asutused. Mõnda leidub ka 19. sajandi klassika kohta: N. Prutskovi sotsioloogilised ja kirjanduslõulised es-

seed «XIX sajandi vene kirjandus ja revolutsiooniline Venemaa» (Nauka Le-ningradi osakond), S. Mašinski «Gogoli kunstiline maailm» (*Prosveštšeniije*), 6. vihik Saraatovi ülilooli artikli-, uurim-us- ja materjaliseeriast «N. G. Tšer-nõševski», M. Hrapštško teose «Lev Tolstoi kunstnikuna» kolmas trükk, P. Gromovi uurimus «hinge dialektika» kujunemisest pealkirja all «Lev Tolstoi stiilist» (mõlemad *Hudožestvennaja Li-teratura*), A. Tšudakovi «Tšehhovi poee-tika» (NSVL TA M. Gorki nim. Maailma-kirjanduse Instituut, Nauka) jpt. Seoses Nikolai Nekrassovi länudaas-tase juubelipäevaga loetletagu, mida tõhusamat sel puhul VNFSV-s kirjas-tati: *Molodaja Gvardija* andis oma elu-looseeris välja V. Zdanovi «Nekrass-ovi», Jaroslavli avaldas Ülem-Volga Raamatukirjastus uue, 3. vihiku seeriast «Nekrassovist», samuti J. Lebedevi uurimuse «N. A. Nekrassov ja 1840.—1850. aastate vene poem», *Hudožestvennaja Literatura* andis K. Tšukovski Lenini preemia saanud raamatu «Nekrassovi meisterlikkus» uustruki ning NSVL TA M. Gorki nimeline Maailmakirjanduse Instituut artiklikogumiku «N. A. Nek-rassov ja vene kirjandus 1821—1971» (*Nauka*).

Jooksva sajandi ideelis-esteetiliste otsingute mõistmiseks pakub tähelepan-davat toetust Maailmakirjanduse Ins-tituudi suurseeria «Kirjanduspärand» uus kõide (*Nauka*). Nimelt kannab 80. kõide pealkirja «V. I. Lenin ja A. V. Lun-atšarski» ja sisaldab kirjavahetust, ettekandeid, dokumente. Nõukogude kirjanduslugu puudutab eelmaintud instituudi publitseeritud V. Pertsovi «Majakovski» (*Nauka*), mis hõlmab poeedi elu ja loomet 1918—1924; edasi kogumik A. Aršaruni mälestusi kokku-puudetest A. Lunatšarski, M. Gorki, R. Tagore'i, G. Lahuti, D. Bednõi, M. Sarjani, K. Zetkini ja J. Stasso-vaga — «Kohtumised minevikuga», siis Marina Tsvetajeva õe A. Tsvetajeva «Mälestused» (mõlemad *Sovetski Pissa-tel*); teoreetilisemat laadi on V. Ivanovi «Nõukogude kirjanduse ideelis-esteetilised printsiibid» (*Hudožestvennaja Li-teratura*), mis analüüsib nende põhimõ-tete kujunemist ja olemust, aga ka V. Baranovi «Kujundi tõde on ajaloo tõde» (Volga-Vjatka Raamatukirjastus, Gorki), kus kõne all on leniniana esteetilised probleemid, vene nõukogude proosa.

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS (peatoimetaja asetäitja), J. KROSS, P. KUUSBERG (peatoimetaja), R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 418-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 7. I 1972. Trükkimisele antud 7. II 1972. Trükiarv 14 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,35 + 2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14 95. Arvestuspoognaid 13,53. MB-01838. Tellimise nr. 44. Trükikoda «Ühiselu». Tallinn, Pikk t. 40/42. «Looming» nr. 2, veebruar 1972. Hind 50 kop.

На восточном языке
Орган Союза писателей ЭССР
«Лoomинг» («Творчество»)
№ 2, февраль 1972.

- 179 KIRJANDUS- JA KUNSTIKRIITIKAST
- 182 J. KROSS
Kolme katku vahel
- 244 P.-E. RUMMO
Seitse luuletust
- 248 E. MAASIK
Õkull huikab nagu inimene
Jõe kaldal
- 266 J. SAAR
* (Linnu jumal lind ja kala jumal kala)
* (Kui sündis mu poeg)
* (Kas sama pilguga mind ikka näed)
- 269 L. RUUD
Lihtne lugu
- 275 A. REINLA
Poiss, mu poiss, miks sa küll alles
Kollaselt kuuselt korjasin okkaid
Olen vari su valgusest
Mina ei ole jõge näinud
Need tontlikud teivasjaamad
- 278 L. PROMET
R. PARVE
Varssavis
- 296 Ü. OJATALU
* (Poesia)
Illusioonid
Kas sa ei tea, et
- 298 Ü. TUULIK
Inimene ja öö
- 305 A. TVARDOVSKI
* (On mõned nimed ja tähtpäevad mõned)
* (Vaikis koondorkester, kõned olid peetud)
* (Milles aga soovid, rahva teener)
* (Aeg on käbe kättemaksja)
* (Sa mõrkjaid mõnitusi meelde tuletama)
- 308 I. VIIDING
Smuuli varasemat mereluulet lehitsedes
- 319 R. KRUSTEN
Hetki Lilli Prometi raamatute seltsis
- 327 V. MILLER
Eesti raamatuajaloo probleeme
- 338 V. KRIMM
Küpe ea ajanagemusi
- 340 H. ERNESAKS
Mereröövlimäng ehk suvi poisiea moodi
- 343 RINGVAADE
Esikaane siseküljel:
A. MILDEBERG. Juhan Smuul (Mezzotinto, fragment)
Tagakaane siseküljel:
A. MUNHALOV. Jakuudi mõtted (Linoollõige)
Kleebistel:
S. LIIVA. Tants (Ofort)
C. KLAR. Hüpe maandumiseta (Vernis mou)

ANAZI MUNHALOV

Jakuudi mõtted (Linoollõige) 1966

50 KOP.

78 174